

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni

Kovačević Kojić, Desanka

1961.

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/3b043d75-2e11-478f-b38e-d4e640628d6f>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

DJELA

Knjiga XVIII

ODJELJENJE ISTORIJSKO-FILOLOŠKIH NAUKA

Knjiga 13.

DESANKA KOVAČEVIĆ

TRGOVINA U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI

SARAJEVO

1961.

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

DJELA

Knjiga XVIII

ODJELJENJE ISTORIJSKO-FILOLOŠKIH NAUKA

Knjiga 13.

DESANKA KOVAČEVIĆ

TRGOVINA U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI

SARAJEVO

1961.

Urednik
ANTO BABIĆ,
redovni član Naučnog društva NRBiH

SADRŽAJ

	Strana
UVOD	3
PRVI DIO	
RAZVOJ TRGOVINE DO KRAJA XIV VIJEKA	
1. Promet s Jadranskim primorjem	9
2. Predmeti i obim razmjene	12
II NAPREDAK TRGOVINE U XIV VIJEKU	15
1. Trgovinski odnosi sa stranim gradovima	15
2. Počeci rudarstva	18
3. Trgovinska razmjena	19
4. Proširenje trgovinskih odnosa	22
5. Proširenje trgovinske razmjene	25
6. Nosioci trgovine	34
7. Privredni planovi Tvrtka I	37
DRUGI DIO	
RAZVOJ TRGOVINE OD POČETKA XV VIJEKA DO 1463.	
III ULOGA DUBROVNIKA U BOSANSKOJ TRGOVINI	43
1. Trgovinski odnosi između Bosne i Dubrovnika	43
a) vladara i Dubrovnika	44
b) feudalaca i Dubrovnika	48
2. Predmeti dubrovačke trgovine	51
3. Organizacija dubrovačke trgovine	60
IV DUBROVAČKE KOLONIJE U BOSNI	65
1. Počeci i razvitak dubrovačkih kolonija	66
2. Privredna aktivnost u kolonijama	79
3. Pravni položaj kolonija	83
4. Život u dubrovačkim kolonijama	85
V ULOGA OSTALIH STRANIH GRADOVA U BOSANSKOJ TRGOVINI	89
1. Srednjodalmatinski gradovi	89
2. Posrednička uloga Dubrovnika (talijanski trgovci)	91
3. Bosansko-mletački trgovinski odnosi	93
VI UČEŠĆE BOSANSKIH VLADARA I FEUDALACA U TRGOVINI	98
1. Neposredno učešće vladara i feudalaca u trgovini	98
2. Trgovinska politika	102
a) vladara	102

	Strana
b) vladara u odnosu na položaj Dubrovčana	104
c) feudalaca	105
VII DOMAĆI TRGOVCI	108
1. Učešće domaćih ljudi u trgovinskom prometu	109
a) na području cijele Bosne	109
b) u pojedinim mjestima	112
2. Predmeti trgovine domaćih trgovaca	116
3. Obim poslova domaćih trgovaca	125
4. Organizacija poslova domaćih trgovaca	128
5. Pravni i društveni položaj domaćih trgovaca	132
TREĆI DIO	
ANALIZA TRGOVINE OD POČETKA XV VIJEKA DO 1463.	
VIII ZNAČAJ RUDARSTVA U TRGOVINI	139
1. Proizvodnja bosanskih rudnika	139
2. Proizvodi bosanskih rudnika	142
3. Rudarsko pravo i organizacija rada	146
4. Strani i domaći rudari	149
5. Proces proizvodnje i topioničarstvo	152
IX TRGOVAČKI PUTOVI I DAŽBINE	159
1. Trgovački putovi	158
2. Dažbine	161
X OSVRT NA TRGOVINSKI PROMET OD POČETKA XV VIJEKA DO 1463.	165
1. Izvoz	166
2. Uvoz	177
3. Proizvodi bosanske privrede i evropsko tržište	135
4. Novčani promet	186
5. Zaključak	189
Résumé	190
XI REGISTAR	201

UVOD

U našoj historiografiji dosada gotovo nije ništa pisano o trgovini srednjovjekovne Bosne. Jedva da se u ponekim raspravama nađu uopštene predstave dobivene na osnovu nedovoljnih podataka i analogije sa susjednom Srbijom. Zbog značaja koji je imala u privrednom i društvenom životu, trgovina srednjovjekovne Bosne zaslužuje da bude predmet posebne naučne obrade.

Ovaj rad proučava sve vidove trgovine u okviru bosanske feudalne države, to jest od XII vijeka do pada Bosne pod Turke. U obzir su uzeta ona područja koja su tokom vremena obuhvaćena bosanskim granicama. Cjelokupna problematika obrađena je po pojedinim temama s namjerom da se razmotre što bolje razna pitanja u vezi s trgovinom i što reljefnije ocrtaju momenti od opšteg značaja za razvoj bosanske privrede, društva i države. Istorijat pojedinih privrednih centara treba da bude predmet posebne rasprave.

Izrada samoga rada zasniva se na stranoj, i to u najvećoj mjeri neobjavljenoj dubrovačkoj građi. U dubrovačkim arhivskim knjigama sačuvao se prvorazredan izvorni materijal zato što je Dubrovnik zauzimao posebno mjesto u trgovini srednjovjekovne Bosne. Često su to sitni, naizgled nevažni podaci koji tek poredani jedni uz druge i posmatrani s jednog određenog stanovišta doprinose rješenju pojedinih pitanja.

Prijatno mi je da ovom prilikom izrazim duboku zahvalnost akademiku dr M. Diniću na srdačnoj pomoći i onim signaturama iz Dubrovačkog arhiva koje mi je stavio na raspolaganje. Isto tako se duboko zahvaljujem prof. A. Babiću i akademiku dr J. Tadiću na dragocjenim savjetima.

PRVI DIO

RAZVOJ TRGOVINE DO KRAJA XIV VIJEKA

I

POČECI TRGOVINSKIH VEZA

1. PROMET S JADRANSKIM PRIMORJEM

Do uspostavljanja trgovinskih veza između Bosne i stranih trgovačkih gradova dolazi u drugoj polovini XII vijeka, kada su već bile formirane osnove bosanskog državnog organizma i feudalnog društvenog uređenja. Kulin ban je sklopio 1189. godine trgovački ugovor s Dubrovnikom, najbližim trgovačkim gradom u susjedstvu Bosne.¹ Tom prilikom Dubrovčani dobijaju znatne povlastice — punu slobodu kretanja i trgovanja širom njegove zemlje bez ikakve carine, osim ako mu ko da svojom voljom poklon. Ova povelja Kulina bana Dubrovniku jeste prvi zvanični dokumenat kojim se regulišu pitanja međusobnih trgovinskih odnosa. U starim dubrovačkim hronikama govori se, doduše, o nekim ugovorima još ranijeg datuma,² ali kako ove hronike nisu pouzdani istorijski izvori, ne mogu se uzeti u obzir.

Bosanski ban Ninoslav, u prvoj od povelja izdatih Dubrovčanima, jednostavno potvrđuje sve one slobode koje su imali od njegovog prethodnika.³ Ali on se ne zaustavlja samo na ovome. U ostalim poveljama, Ninoslav ne ponavlja više neodređenu Kulinovu formulaciju o slobodi kretanja Dubrovčana, već određeno i izričito navodi da ih oslobađa svih carina.⁴ Isto tako donosi odredbe koje treba da otklone sve ono što se javlja kao realna prepreka njihovoj intenzivnoj trgovačkoj aktivnosti. Tako težište dispozitivnog dijela ovih povelja pada na ukidanje izme, vansudske represalijske, te se utanačuje postu-

¹ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma* I/1, Beograd, 1929, br. 2.

² *Annales Ragusini Anonymi*; item Nicolai de Ragina, MSHSM XIV, Zagreb, 1883, 19.

³ Povelje i pisma I/1, br. 9, između 1214—1217. god.

⁴ Ib. br. 10, početak 1234. god.; br. 11, 22. III 1240; br. 12, marta 1249.

pak u slučaju spora između Dubrovčana i Bosanaca.⁵ Ovaj običaj je, inače, mnogo ometao razvoj trgovinskog prometa.

O vezama Bosne s pojedinim dalmatinskim gradovima Toma Arhidakon pruža najranije podatke. On navodi da su zadarski građani Matej i Aristodije, oko 1200. godine, išli većinom u Bosnu, jer su bili odlični slikari i dosta vješti kovanju zlata.⁶ To su u isto vrijeme zadugo jedini podaci o trgovinskim odnosima između dalmatinskih gradova i Bosne. Nije poznato da li je uplitanje Ninoslava u sukob Splita i Trogira dovelo do njihovog bližeg povezivanja.⁷ Tek u drugoj polovini XIII vijeka dalmatinsko-bosanski trgovinski odnosi postaju određeniji. Tako je u trogirskom Notarijatu 1272. godine sklopljen ugovor kojim se prodaje rob Dobroslav kupljen u Bosni.⁸ Jedna druga bilješka iz ovog Notarijata govori još pouzdanije o tim odnosima. Izvjesni Duymus Domiche, u svom testamentu od 11. X 1275. godine, između ostalog navodi: »item quod centumquingaginta (vjerovatno *libras*, tekst je oštećen) quas habuit in depositum a Radoisclavo, qui utitur in Bossena, restituantur eidem«,⁹ što, po svoj prilici, ukazuje na trgovačke veze s Bosnom.

Prodiranje i širenje Šubića krajem XIII vijeka u Bosnu omogućava još jače intenziviranje ove razmjene. Bosna se sada našla u sastavu države koja je u bliskim i stalim kontaktima s dalmatinskim gradovima. Upravo u ovo vrijeme, u drugoj polovini XIII vijeka, Split sklapa prijateljstvo i uspostavlja bliže trgovačke veze s napuljskim dvorom, te time postaje glavna luka za saobraćaj između napuljskog kraljevstva i ugarsko-hrvatske države. Sam Split nije imao mnogo toga da izveze; zato se okreće svom zaleđu, naročito svjevernim i zapadnim krajevima Bosne. Dolazak Bosne u vlast bribirskih knezova uveliko odgovara interesima Splita; stvara se jedno jedinstveno područje pogodno za trgovanje.¹⁰ Uskoro su uslijedile zvanične garancije za slobodu trgovine. Pavlov brat Mladen, kao »ban bosanski«, 1302. godine dozvoljava splitskim trgovcima da mogu slobodno kupovati, prodavati, donositi i iznositi bilo koju robu.¹¹ Nekoliko godina docnije, 1307, Pavle — ban Hrvatske i gospodar Bosne — dodjeljuje

⁵ Ib. br. 10, početak 1234. god.: ova odluka donesena je u kratkoj stilizaciji. Ib. br. 11, 22. III 1240: ista ta odluka se razrađuje. Ib. br. 12, marta 1249: povelja sadrži čistu formulaciju odredbe o represaliji. Uspor. M. K o s, Dubrovačko-srpski ugovori do sredine XIII veka, Glas SAN 123, Beograd, 1927, 56; J. N a g y, Prva utanačenja između bosanskih banova i Dubrovnika, Zbornik iz dubrovačke prošlosti Milanu Rešetar, Dubrovnik, 1931, 25—28.

⁶ T h o m a s A r c h i d i a c o n u s, Historia Salonitana, ed. Rački, MSHSM 26, Scriptores III, Zagrabiae, 1894, 80; M. M a r j a n o v i ć, Aristodije Zadrani hereziarha bosanski, Zadarska revija, Godina I, 1952, br. 1, 3; Đ. S t r i č e v i ć, Majstori minijatura Miroslavljevog jevanđelja, Zbornik radova knj. XXI, Beograd, 1952, 181—200.

⁷ G. N o v a k, Povijest Splita I, MH, Split, 1957, 119, 120.

⁸ M. B a r a d a, Trogirski spomenici, I/1, MSHSM 44, Zagreb, 1948, br. 262.

⁹ M. B a r a d a, Trogirski spomenici, I/2, MSHSM 45, Zagreb, 1950, br. 254.

¹⁰ G. N o v a k, Povijest Splita, I, 142, 471, 473.

¹¹ T. S m i č i k l a s, Codex diplomaticus VIII, Zagreb, 1910, 27, 11. VI 1302.

Rabljanima slobodu trgovine.¹² U ovo vrijeme spominju se prvi put i mletački podanici u Bosni, gdje ih je pedeset bilo uhvaćeno. Mlečani putem Dubrovnika rade na njihovom oslobađanju.¹³ Nije jasno da li su u Bosni trgovali ili su se tu slučajno u prolazu našli.

Dubrovnik sa svoje strane održava trgovačke veze s Bosnom i u drugoj polovini XIII vijeka. Štaviše, one postaju još intenzivnije. U Dubrovačkom statutu iz 1282. godine, u knjizi III, čl. 52, donose se odredbe kako treba da se regulišu sporovi između Dubrovčana i Bosanaca.¹⁴ To, svakako, govori da njihovi međusobni trgovački kontakti nisu bili rijetki. Pored toga, u najranijim zvanično vođenim spisima dubrovačkog Notarijata i Kancelarije, iz 1278. godine, Bosna se često spominje, naročito u vezi s trgovinom robljem. Na osnovu kupoprodajnih ugovora V. Vinaver je ustanovio koliko je roblja prodato, i to:

Godine	Prodato	Kupili stranci
1281.	95	45
1282.	78	38
1283.	42	20
1300.	32	14
1301.	15	8

Kako su roblje u Dubrovniku većinom sačinjavali ljudi iz Bosne, to se može pretpostavljati, iako to Vinaver izričito ne navodi, da se gornji podaci uglavnom odnose na bosansko roblje.¹⁵ Njihov broj bio je, svakako, znatno veći, jer treba uzeti u obzir i one čija prodaja nije registrovana u Notarijatu.

Iz raznih motiva i na razne načine dolazili su ljudi u ropstvo. Pored imena obično se navodi i porijeklo roba, najčešće »de Bossina«, a ponekad se donosi i kraj ili mjesto.¹⁶ Većina roblja bila je ženskog spola.¹⁷ Dobar dio bosanskog roblja preprodavan je krajem XIII vijeka dalje, iz Dubrovnika u druge zemlje, i to u Veneciju, Bari,

¹² Ib. 132, 4. I 1307.

¹³ Š. Ljubić, Listine o odnošajih između Južnoga slavenstva i Mletačke Republike I, Zagreb, 1868, 193, 15. XI 1300.

¹⁴ V. Bogišić et C. Jireček, Liber statutorum civitatis Ragusii, JAZU, Zagreb, 1904, 78.

¹⁵ V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku, Anali Historijskog instituta JAZU II, Dubrovnik, 1953, 132. Uspor. Č. Truhelka, Još o testamentu gosta Radina i o patarenima, GZM XXV, Sarajevo, 1913, 377—381; G. Čremošnik, Kancelariski i notarski spisi, I (1278—1301), posebno izd. SAN, 1932, br. 41, 43, 44, 46, 48, 51 itd., na mnogo mjesta; G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije I, Zapisi notara de Savere (1278—1282), izd. JAZU, Zagreb, 1951, br. 352, 361, 363.

¹⁶ Uspor. gornju napomenu; V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem, 142, 143.

¹⁷ V. Vinaver, Ropstvo u starom Dubrovniku, Istoriski pregled, 1, Beograd, 1954, 41.

Trani, Mesinu, Ravelo Fermo, Pulu, Kandiju itd.¹⁸ Njihov izvoz nastavlja se i u prve dvije decenije XIV vijeka, iako izgleda u nešto smanjenom broju. U to vrijeme u Dubrovniku robinje počinju da se zamjenjuju slobodnom poslugom.¹⁹

Cijene roblja zavisile su od više faktora: uzrasta, spola, zdravlja, mjesta gdje se roblje kupuje, itd. Krajem XIII vijeka, one su u Dubrovniku bile u znatnom porastu i kretale su se između 4 i 20 perpera. Međutim početkom XIV vijeka cijene roblju su u opadanju.²⁰

Pored roblja, sada počinju da se spominju i drugi predmeti trgovine. Tako je, na primjer, u Dubrovniku nabavljen konj za bosanskog bana.²¹ Petog novembra 1296. godine zaveden je iskaz Slavena Predragovića o prodaji 350 libara voska u predjelima Vrhbosne.²² Posebno su zanimljiva saslušanja svjedoka zbog neke krijumčarene robe iz Bosne. Prema izjavi jednog od svjedoka radi se o tovaru suhih koža, a prema iskazu drugog svjedoka, bila su dva tovara voska i jedan tovar suhih koža.²³

Nije poznato da li su trgovački odnosi između Bosne i Dubrovnika bili zvanično regulisani i u drugoj polovini XIII vijeka, kada njom upravlja slabi ban Prijezda. Tek od novih gospodara Bosne, bibrirskih knezova, Dubrovčani nastoje da dobiju izvjesne povlastice. U tom cilju, 20. februara 1304. godine, odlazi dubrovački poslanik kod bana Mladena.²⁴ Izgleda da Dubrovčani nisu uspjeli da, kao ranije, od domaćih vladara dobiju garancije za djelatnost svojih trgovaca. Međutim i pored toga oni odlaze u Bosnu, kako se to može zaključiti prema nekim neodređenim vijestima. Veliko vijeće izdalo je 1302. godine naredbu za trgovce koji idu po Srbiji, Mađarskoj i Bosni.²⁵

2. PREDMETI I OBIM RAZMJENE

Oslobodanje dubrovačkih trgovaca od plaćanja carina bila je, nesumnjivo, krupna privilegija, koja je njihovoj trgovačkoj aktivnosti davala još više podsticaja. Ipak, i pored toga nije poznato kako su se u praksi odrazile ove privilegije: da li su i u kom obimu Dubrovčani trgovali u zemlji Kulina bana. Trgovački ugovor između njega i Dubrovčana jedini je dokumenat koji indirektno ukazuje na mogućnu trgovinsku razmjenu u to vrijeme. Još manje se može nagađati da li je ovaj ugovor samo eventualna posljedica već ranije

¹⁸ Ib. 132.

¹⁹ Ib. 133, 134, 141.

²⁰ Ib. 141, 142.

²¹ G. Čremošnik, Kancelarijski i notarski spisi, br. 349; br. 350.

²² Ib. 410.

²³ Ib. br. 403, 16—24. XII 1296. god.

²⁴ J. Gelcich, Monumenta Ragusina V, Zagreb, 1897, 72.

²⁵ Ib. 26.

stvorenih trgovinskih odnosa između dva susjeda. Potpuno pomanjkanje ma kakvih indicija isključuje svaku mogućnost zaključivanja. Pa ipak, može se pretpostavljati da se izvozilo roblje, jer je trgovina ljudima bila uobičajena na Balkanu i vijekovima ranije.²⁶ U pogledu uvoza, gotovo sigurno se može tvrditi da se nabavljala so. U Bosni nije bilo ovog artikla, neophodnog za život ljudi i stoke, te je ona od davnina bila upućena na uvoz soli sa strane.

Međutim, nema nikakve sumnje da je za vrijeme vladavine bana Ninoslava bilo trgovačke aktivnosti, čiji su nosioci, u prvom redu, Dubrovčani. Na ovakav zaključak navode podaci kojima nismo raspolagali za period Kulina bana. Ponajprije treba uzeti u obzir samu činjenicu da Ninoslav novim propisima pokušava da suzbije one pojave koje su u praksi iskrsele kao smetnja razvoju dubrovačke trgovine. Prema tome, da bi uopšte došlo do ovih pojava, trgovinske razmjene je moralo biti na bosanskom području. Dalje, o dubrovačkoj djelatnosti u Bosni govori i odluka dubrovačke vlade iz 1237. godine kojom se, uz prijetnju kaznom od 50 perpera, zabranjuje trgovcima da s robom odlaze u Bosnu. Ovom naredbom se samo privremeno prekida djelatnost Dubrovčana na bosanskom području, dok se odatle ne vrate dubrovački poslanici.²⁷ O pojedinostima ove trgovine nije ništa поближе poznato. Tome sigurno doprinosi činjenica da se notarske knjige u primorskim arhivima počinju voditi tek od kraja XIII vijeka. Ako ništa drugo, ono se, kao i za doba Kulina bana, može pretpostavljati da se izvozilo roblje, a uvozila so.

Na razvoj trgovine od sredine XIII vijeka ukazuje stalno proširivanje trgovinskih veza. U početku samo Dubrovnik, a sada jedan po jedan grad s obale Jadranskog mora uspostavlja trgovачki promet s Bosnom. O trgovinskoj razmjeni ne saznaje se kao ranije samo indirektno, putem trgovačkih ugovora, već i na osnovu podataka koji se odnose isključivo na ovo pitanje. Zatim, u izvorima se sada spominju i predmeti trgovinske razmjene s Bosnom, što prije nije bio slučaj. U prvom redu izvoze se robovi, pa zatim vosak i kože. O uvozu ni u ovom periodu nema podataka. Ako ništa drugo, so, svakako, dolazi u obzir. Dubrovčani su ostvarili življu trgovinsku razmjenu s Bosnom od ostalih dalmatinskih gradova. Tako, na primjer, iako se njihovi notarijati počinju da vode gotovo u isto vrijeme, u dubrovačkim knjigama ima neusporedivo više registrovanih vijesti o Bosni.

Trgovina, posmatrana u cjelini u periodu od Kulina bana do Stjepana II, u stalnom je porastu. No i pored ove činjenice, ne smije se nikako pretjerivati u pogledu njenih razmjera. Pretežni dio izvoza još uvijek se odnosi na roblje. A trgovina ljudima ne predstavlja nikakvu novinu, već pojavu koja se na Balkanu može pratiti odavnine.²⁸ Ona se sada samo javlja u većem obimu, podstaknuta op-

²⁶ A. Solovjev, *Trgovina bosanskim robljem do godine 1661*, GZM, nova serija I, Sarajevo, 1946, 139—146; V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem*, 125, 426.

²⁷ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus IV*, Zagreb, 1906, 27, 8. V 1237.

²⁸ Uspor. napomenu 26.

štom pojavom oživljavanja ropstva kako u Dubrovniku tako i na Mediteranu. Nema još ni traga o postojanju određenih trgova i tržišta, kao centara trgovačke aktivnosti. Tako, na primjer, u ugovorima o prodaji roblja navodi se samo da je dotična osoba »de Bosna«, prilikom bližeg određivanja porijekla — njen kraj ili župa.²⁹ Sva se razmjena odvija u okvirima spoljne trgovine, a carine se, što je potrebno posebno podvući, pri tome ne plaćaju. U poveljama Kulina i bana Ninoslava to se izričito ističe. Prijezda je bio slab vladar te je sigurno da se nije bavio uvođenjem carina. Šubići ne spominju oslobađanje od carina, ali nema ni indicija da su se one naplaćivale. Odsustvo carina u Bosni onog doba očito govori da promet nije mogao biti velik. U suprotnom, bosanski vladari ne bi odustali od ovog izvora prihoda od prometa robe. Time su u isto vrijeme bile uskraćene osnove na kojima bi mogli da ojačaju svoju vlast. Razvoj trgovine nije, dakle, imao veći uticaj na razvoj prilika u ovom periodu bosanske istorije.

Ovaj usporeni tempo razvoja bosanske trgovine postaje još uočljiviji kada se poredi sa susjednim zemljama. Tako, na primjer, nasuprot Bosni, arhivska građa od kraja XIII vijeka pruža podatke o već otvorenim rudnicima i razvijenim trgovima srpske države, na koje uveliko zalaze dubrovački trgovci.³⁰ Bosna se u odnosu na susjednu srpsku državu nalazi u nesumnjivom zaostajanju. Razlog ovoj pojavi je višestruk. Spoljnopolitičke prilike nisu za Bosnu u to vrijeme ni najmanje povoljne: stalni ratovi, nastojanja Madara da Bosnu što više vežu uza se, dolazak Bosne pod vlast bribirskih knezova. A veoma važan razlog ovog usporenog razvoja bosanske trgovine treba tražiti i u činjenici da u to doba rudarstvo u Bosni još nije bilo razvijeno.

²⁹ Uspor. napomenu 16; V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem*, 143.

³⁰ Tako je, na primjer, Brskovo, već u XIII vijeku, bilo poznato trgovačko mjesto gdje se kovao novac. Tu su zalazili i strani trgovci, najviše Kotlari i Dubrovčani. Zatim, u Brveniku se 1280. godine nalazila dubrovačka i kotorska naseobina. I Trepča se rano spominje, i to prvi put 1303. godine. C. Jirereček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Prag, 1879, 54, 69.

NAPREDAK TRGOVINE U XIV VIJEKU

1. TRGOVAČKI ODNOSI SA STRANIM GRADOVIMA

Stjepan II, član stare bosanske dinastije Kotromanića, koji dolazi na čelo bosanske države poslije poraza bribirskih knezova, našao je načina da reguliše odnose s feudalcima, te da time učini mnogo na sređivanju unutrašnjih prilika. To mu je omogućilo da povoljnu spoljnopolitičku situaciju iskoristi za teritorijalno proširenje svoje zemlje. Zauzimanje novih krajeva imalo je veliki značaj za dalji razvoj bosanske privrede, i to naročito njeno širenje prema jugo-zapadu i izbijanje na more. Jer, kako se i ranije pokazalo, bosanska spoljna trgovina bila je usmjerena isključivo na trgovačke gradove duž Jadrana. Vrlo vjerovatno da je upravo ovaj momenat dao podsticaja ekspanziji bosanske države u tom pravcu. U privremenoj slabosti centralne vlasti i metežu koji je nastao u Srbiji poslije smrti kralja Milutina, Stjepan II s uspjehom prodire na jug, zauzima Hum, koji se od 1325. godine spominje u njegovoj tituli. Osvajanje Huma bilo je događaj od prvorazrednog značaja za dalji privredni razvoj Bosne: ona dolazi u neposredan doticaj s primorskim trgovačkim gradovima.

Odmah na početku vlade Stjepana II, Dubrovčani nastoje da omoguće svojim trgovcima nesmetan odlazak u Bosnu i boravak u njoj. U tom cilju 28. maja 1323. godine oni šalju banu svog poslanika.¹ Nešto prije ovoga, ban je bio oduzeo svu robu jednom dubrovačkom trgovcu. Zbog toga je Malo vijeće 23. novembra 1322. godine donijelo jednoglasan zaključak da će svaki Dubrovčanin biti kažnjen s 500 perpera globe ako bude trgovao u banovoj zemlji prije nego što dođe do sporazuma.² Međutim, s novim banom Dubrovčani neće

¹ ... »pro tractando cum eo quod nostri mercatores possint ire, stare et redire tute et secure in avere et persona«. J. Gelcich, Monumenta Ragusina I, Zagreb, 1879, 85.

² Ib. 72, 23. XI 1322. Tri godine docnije dubrovački trgovci su opet stradali u Bosni. Dubrovački arhiv: Diversa Notariae (Div. Not.) 4, fol. 87, 5. III 1325.

moći lako da se nagode, a u Bosni su ih čekala i druga nepredviđena iznenađenja. Tako je ban bio donio odluku da prekine raniju praksu, po kojoj su Dubrovčani bili oslobođeni od plaćanja carine. U februaru 1326. godine, on obaviještava Dubrovčane da će, protivno starim običajima, uzimati od njihovih trgovaca, kao i od ostalih, deseti dio od sve robe koju u njegovu zemlju budu nosili.³ Ozbiljno zabrinuta, dubrovačka vlada ne prilazi otklanjanju novonastalih komplikacija putem dopisivanja, već šalje bosanskom banu posebne poslanike.⁴ Pored toga, reaguje na način koji je već postao uobičajen u ovakvim slučajevima: zabranjuje svojim podanicima da uz prijetnju kaznom od 300 perpera šalju ili odnose robu u zemlju bana Stjepana.⁵ I pored svih poduzetih mjera, dubrovačka nastojanja su ostala bez uspjeha. Ima izvjesnih indicija na osnovu kojih se može indirektno zaključiti da se u doba Stjepana II plaća carina na robu kojom se trguje, te tako postepeno ustaljuje carinski sistem.⁶

Poslije svih nesuglasica zaključen je najzad 1332. godine ugovor između Stjepana II i Dubrovnika, kojim se prvenstveno utanačuje postupak u raznim sporovima između Dubrovčana i Bosanaca, te se time dalje razrađuje spomenuta odredba iz Dubrovačkog statuta od 1282. god. Tako, na primjer, u slučaju ubistva ban sebi pridržava pravo suđenja. Pored toga, propisuje se kazna od 6 volova za onog ko prisvoji dubrovački imetak; daje se Dubrovčanima ako dođe do rata rok od 6 mjeseci za povlačenje iz Bosne.⁷ Iako se sadržaj ove povelje ne odnosi direktno na trgovačke povlastice, ona, u stvari, predstavlja, sa svim odredbama koje donosi, važan korak dalje u produbljivanju uzajamnih trgovinskih odnosa. Inicijativa za njeno sastavljanje došla je od dubrovačke vlade, što se može ustanoviti na osnovi odluke Velikog vijeća od 14. juna 1332.⁸ Tako je najzad prekinuta pauza koja je u izdavanju bosanskih povelja trajala skoro sto godina.

U praksi je, kako prije tako i poslije postignutog zvaničnog sporazuma, dolazilo ponekad do ometanja dubrovačke trgovine. To se najbolje može pratiti po odlukama dubrovačke vlade, kojima se uz prijetnju kaznom donose zabrane o odlasku trgovaca u Bosnu ili o ponovnoj dozvoli pošto je zategnutost popustila.⁹ U pozadini ovih

³ Mon. Rag. V, 193—194.

⁴ Ib. 194.

⁵ Ib. 193.

⁶ D. Kovačević, Razvoj i organizacija carina u srednjovjekovnoj Bosni, Godišnjak istorijskog društva BH VI, Sarajevo, 1954, 231.

⁷ Povelje i pisma I/1, 43, 15. VIII 1332. Diplomatičku analizu ove povelje izvršili su: J. Nagy, Prva utanačenja između bosanskih banova i Dubrovnika, 29—31; M. Kos, Dve listine bana Stevana Kotromanića za Dubrovnik, Zbornik iz dubrovačke prošlosti Milanu Rešetar, Dubrovnik, 1931, 33—38.

⁸ Mon. Rag. V, 353.

⁹ Tako je 12. II 1326. donesena zabrana odlaska u Bosnu uz prijetnju kaznom od 300 perpera. Mon. Rag., V, 193. 15. II 1427. godine ponovno je uspostavljen trgovački promet između Dubrovnika i Bosne. Ib. 233. 23. XII 1335. godine izdata je zabrana odlaska u Bosnu. J. Gelcich, Monumenta Ragusina, II, Zagreb, 1882, 362. Ponovna zabrana odlaska u Bosnu donesena je 27. IV 1336. Ib. 365. Trgovci ne mogu ići u Bosnu dok ban ne nadoknadi

sporova najčešće je pljačka dubrovačke imovine koju su izvršili Bosanci i banova nespремnost da nadoknadi počinjenu štetu. Ipak, svi ovi sukobi bili su privremenog karaktera i nisu imali trajnijih posljedica za odvijanje dubrovačke trgovine u cjelini. Jer, treba takođe imati u vidu da je Stjepan II znao biti veoma blagonaklon prema Dubrovčanima. Tako on pred kraj svoje vlade pokazuje posebno nastojanje da izađe u susret dubrovačkim interesima. Jednim pismom poziva dubrovačke trgovce da dođu u njegovu zemlju. Oni mogu, po svojoj volji, da trguju isto kao u Dubrovniku, bez ikakvog straha. Pismo je prevedeno na latinski i 22. novembra 1351. pročitano u Velikom vijeću tako da se ova primamljiva banova ponuda stavi svima do znanja.¹⁰

Izbijanje Bosne na more i zauzimanje krajeva duž obale od Dubrovnika pa sve do Cetine išlo je u prilog, kao što je već rečeno, njenom još intenzivnijem povezivanju s dalmatinskim gradovima. Tako, na primjer, trgovačke veze s Trogirom, koje se razvijaju od druge polovine XIII vijeka, sada bosanski ban i zvanično garantuje, poveljom od 7. oktobra 1339. godine.¹¹ Trgovci grada Šibenika takođe odlaze u Bosnu; oni tamo kupuju »bestialia et mercationes«. Mletačka vlada im daje dozvolu da ovu robu po povratku iz Bosne mogu nositi kuda hoće po svojoj volji.¹² Trgovačke veze sa Splitom, uspostavljene još znatno ranije dolaskom Huma pod bosansku vlast, uveliko jačaju. Trgovački poslovi između Splitsana i Bosanaca sve su se više razgranjavali. Pri tome je dolazilo do sukoba i svađa, naročito kada su Splitsani davali Bosancima pozajmice ili robu na dug. Zbog toga 3. jula 1351. god. Veliko vijeće grada Splita donosi odluku da nijedan Splitsanin, a ni stranac koji živi u Splitu, ne smije da pozajmi novaca ili dade robu na dug Hrvatima ili Bosancima.

štetu učinjenu Dubrovčanima. Ib. 367, 10. VII 1336. Poslije nekoliko dana, 22. jula 1336. godine, ponovno se dozvoljava dubrovačkim trgovcima da idu u Bosnu. Ib. 367. U Malom vijeću bira se 27. jula 1336. god. lice koje ide u Bosnu sa zadatkom da traži nadoknadu štete nanesenu sinovima Rastića. Mon. Rag. V, 387. Dubrovačka vlada piše 15. jula 1348. godine banu u vezi s nekim pljačkama. Mon. Rag. II, 31. U Malom vijeću određuje se 11. novembra 1348. godine komisija koja treba da ispita koliko će iznositi šteta nastala zbog toga što je ban zabranio da trgovci odlaze u Bosnu. Ib. 51.

¹⁰ »Fides domini Bani Stephani omnibus mercatoribus Rag. Venite in meum districtum sine timore aliquo et non timeatis de aliquo. Et ille, qui est meus debitor, illum inquiram tam de nobilibus hominibus, quam de comunitate cum iure. Et vos ad uoluntatem uestram possitis facere mercationem uestram sicut in Ragusio, non habentes timorem de aliquo«. Mon. Rag. II, 139.

¹¹ Trogirski trgovci mogu: »cum personis et mercimoniis et rebus omnibus eorum et cuiuscumque ipsorum ire, stare et redire salvi et securi«. T. S mičiklas, Codex diplomaticus, X, Zagreb, 1912, 494. Znatno ranije, 12. juna 1326. godine, trogirsko Vijeće moli Stjepana II da dâ oštetu nekom njihovom građaninu. Njega je blizu rijeke Cetine opljačkao neki Bosanac u vrijednosti od »librarum 2.000 denariorum«. Ne može se ustanoviti da li je ovaj Trogiranin zalazio dublje u Bosnu i da li je tamo trgovao. T. S mičiklas, Codex diplomaticus IX, Zagreb, 1911, 296.

¹² Listine I, 443, 14. III 1335.

Oni koji bi ovo naređenje prekršili nisu mogli u slučaju da dođe do nesporazuma između njih i njihovih dužnika tražiti da im sud pomogne.¹³

2. POČECI RUDARSTVA

Izvorna građa vremena vladavine Stjepana II pruža pouzdane podatke o eksploataciji bosanskih rudnika; novina od prvorazrednog značaja za čitavu privredu. Zbog toga rudarstvo zaslužuje da se pobliže prouče najranije faze njegovog razvoja.

Prilikom određivanja vremena kada počinju rad bosanski rudnici, javlja se priličan broj teškoća naročito zbog pomanjkanja dovoljno određenih vijesti. Prvi pisani dokumenat koji spominje jedan od bosanskih rudnika datira iz decembra 1349. godine.¹⁴ U njemu se, između ostalog, navode i rudarske jame u Ostružnici, vlasništvo jednog Dubrovčanina. Ova godina, u kojoj se prvi put javlja Ostružnica, najstariji poznati bosanski rudnik, ne može se uzeti kao najraniji početak rada bosanskih rudnika uopšte, jer o njihovoj aktivnosti ima i ranijih vijesti. Tako Stjepan II u povelji od 7. oktobra 1339. godine, znači deset godina prije spominjanja Ostružnice — naglašava da trgovci grada Trogira mogu »ire, stare et redire salvi et securi cum omnibus auri, argenti, cupri et cuiuslibet metalli«.¹⁵ U vezi s ovim podatkom mogu se praviti vrlo vjerovatne pretpostavke da su se u Bosni rude kopale i prije datuma kada ih Stjepan II spominje. U stvari, taj podatak još u ranije vrijeme, sve tamo do prvih godina vladavine Stjepana II, pomjera početak rada bosanskih rudnika. Prve godine vladavine Stjepana II jesu zadnja granica na kojoj se mora zaustaviti, jer nema više nikakvih indicija na osnovu kojih bi se mogli, ni u grubim crtama, izvući ma kakvi zaključci u vezi s ovim pitanjem. Čak se za pobliže datiranje otvaranja bosanskih rudnika ne može iskoristiti ni poznata činjenica da je Stjepan II kovao novac — neosporno od srebra iz svojih rudnika — zato što nije poznato koje je godine došlo do izdavanja tog novca.¹⁶

Ako se ovaj termin, koji smo postavili u prve godine vlade Stjepana II, pomjeri u dalju prošlost, procenat sigurnosti u određivanju početka rada bosanskih rudnika postaje još manji. Doduše,

¹³ G. Novak, *Povijest Splita*, 347. Kardinal Bertrando, papin legat, prima sumu koju mu daruje splitski arhiepiskop »per manum Bertini Duchi, nuntii mercatoris Bosne«. Izgleda da je ovaj bio Splićanin. *Codex dipl. IX*, 360, 24. IX 1327.

¹⁴ »Ex parte d. comitis et minoris consilii misse fuerunt littere Paulo de Gisla de Ragusio, demoranti in Bossina, precipiendo quatenus domos, foveas et curiam Pauli Nicole de Menzio, positas in Ostrusnica, nullo modo debeat accipere nec se intromittere. Et si habeat aliquid dicere super hoc...« *Mon. Rag. II*, 89, 2. XII 1349. Uspor. C. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke*, nap. 157^a.

¹⁵ *Codex dipl. X* 494.

¹⁶ I. Rengjco, *Novci bosanskih banova i kraljeva*, *GZM LV* (1943), 247—250.

početkom XIV vijeka, tadanji gospodar Bosne, hrvatski ban Pavle Šubić, kuje prvi srebreni novac.¹⁷ Pošto u svojoj užoj domovini, Hrvatskoj, nije imao nijedan rudnik srebra, to se tim prije može nagađati da je srebro, potrebno za kovanje novca, nabavljao iz Bosne. Ipak, ovo ostaje samo pretpostavka, koja se ozbiljno ne može uzeti u obzir. Inače nema nikakvih drugih pouzdanih podataka da je već u to doba bilo neke rudarske djelatnosti. Potpuno su bez osnova vijesti o počecima rudarstva u Bosni još za Kulina bana. Nikola Radojčić je objasnio porijeklo i motive ove legende.¹⁸

3. TRGOVINSKA RAZMJENA

U ovo vrijeme iz osnova se mijenja struktura bosanskog izvoza: rudarski proizvodi po svojoj vrijednosti zauzimaju prvo mjesto. Od ruda koje u povelji Trogiranima navodi Stjepan II,¹⁹ savremeni izvori spominju jedino srebro. Ono se dobijalo u spomenutom rudniku Ostružnici, a i u Srebrenici.²⁰ Zatim, izvozi se roblje, ali u nešto manjem obimu nego ranije. U Dubrovniku najviše kupuju bosansko roblje Puljizi, Ankonitanci, Katalani, Firentinci i Mlečani.²¹ Glavni dio ovog izvoza ide preko Drijeva, poznatog centra za trgovinu ljudskim mesom.²² Iz Bosne se i žito izvozi. Tako je 1329. godine dopremljena u Dubrovnik izvjesna količina žita, a 1334. godine — 1.500 *starija* od nove žetve.²³ I bosanski ban izvozi žito u Dubrovnik. U Malom vijeću 8. novembra 1346. godine zabilježeno je da šalje u Dubrovnik 2.000 *staria* žita. Predviđeni su svi detalji ove isporuke.²⁴ U više navrata spominje se vosak koji su Bosanci opljačkali Dubrovčanima, te je vrlo vjerovatno da potiče iz Bosne.²⁵ Takođe se i konji izvoze. U zamjenu za konja jedan Bosanac nabavlja fustan.²⁶ Inače, i stoka je bila predmet izvoza.^{26a}

¹⁷ Ib. 246.

¹⁸ N. Radojčić, Početak rudarstva u Bosni za vreme Kulina bana? Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 26, sv. 1—2, Beograd, 1960, 30—33.

¹⁹ Codex dipl. X, 494.

²⁰ Prema novim istraživanjima i datum početka rada rudnika Srebrenice može se odrediti znatno ranije nego što se to dosada smatralo, i to već u 1352. god., pod kraj vlade Stjepana II. M. Dinić, Za istoriju rudarstva u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni I, posebno izd. SAN, Beograd, 1955, 48.

²¹ V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem, 133, 134, 141.

²² M. Dinić, Trg Drijeva i okolina u srednjem veku, Godišnjica NČ, 47, Beograd, 1938, 45.

²³ Dubrovački arhiv: *Diversa Cancellariae* (*Div. Canc.*) 9, fol. 112; ib. 10, fol. 195.

²⁴ Mon. Rag. II, 249.

²⁵ Istog dana, 23. IX 1325, opljačkana su u tri maha: »duas salmas de cera«; »libras 160 cere in duabus sachis«; »3 salmas cere«. *Div. Canc.* 8, fol. 20.

²⁶ Vycho Qualcouich de Bossina prodaje »unum suum equum... pro uno alio equo et una petia fustani«. *Div. Canc.* 8, fol. 20, 23. IX 1325. »Bogoe Dobrosich de Bossena de quadam contrata quam vocatur Lepenica« prodaje »tres equos pro ypp. 40«. Ib. 12, fol. 154, 15. IX 1335.

^{26a} *Div. Canc.* 11, fol. 89, 28. XI 1336.

Od uvoznih artikala, so dolazi u prvom redu u obzir. O tome se ne moraju kao ranije praviti samo pretpostavke; dubrovački izvori izričito spominju uvoz soli u Bosnu.²⁷ Za snabdijevanje Bosne ovim neophodnim artiklom od velikog je značaja što se sada u njenim granicama nalaze Drijeva, u ono vrijeme već vrlo poznat i razvijen trg soli. Nije ništa poznato o ostalim predmetima uvoza. Pojedine vijesti ne mogu se uzeti u obzir, jer su suviše neodređene. Pored spomenute nabavke fustana, tkanine se samo u vidu poklona šalju bosanskom banu.²⁸

U periodu vladavine Stjepana II nije dovoljno samo konstatovati dalji razvoj trgovine: potrebno je posebno podvući da je njen obim naglo porastao. Na ovakav zaključak navodi mnogo toga. Tako, na primjer, u pogledu naplate carina Stjepan II nije mogao činiti dubrovačkim trgovcima onakve ustupke kao njegovi prethodnici. Jer, da nije uzimao dažbinu na promet robe u obliku carine, odrekao bi se, s obzirom na nagli uspon trgovine u njegovo doba, velikog izvora prihoda. Promet robe raste, o čemu svjedoči ne samo veći broj novih artikala već i porast količina kojima se trguje. Uvoz robe se ne vrši samo na malo; čitavi karavani kreću put Bosne. U Malom vijeću bira se u nekoliko navrata »capitaneus turme«.²⁹ Razni problemi trgovinskog prometa mnogo su češći predmet dopisivanja između Stjepana II i Dubrovčana nego što je to ranije bio slučaj. U nizu ovih direktnih i indirektnih podataka posebno mjesto zauzima jedna savremena vijest o jačini dubrovačke trgovine na području Bosne. U augustu 1331. godine Dubrovčani su tvrdili da vrijednost njihove robe zatečene tada u Bosni iznosi 25.000 perpera.³⁰ Ova svota predstavlja vrijednost njihove robe samo u jednom određenom momentu, a ne i vrijednost njihovog ukupnog prometa u toku jedne godine. Ona bi, nesumnjivo, bila znatno veća.

Odvijanje ovako razgranate trgovinske razmjene bilo je uveliko olakšano time što je, sa Humom, i dolina Neretve pripala Bosni. Ona predstavlja veoma značajnu saobraćajnu arteriju i Bosni toliko potrebnu vezu s morem. Osim toga, trg Drijeva na ušću Neretve ulazi kao razvijeno tržište u sastav bosanske države. Njegov vrlo prikladan položaj omogućavao je na širokoj osnovi razmjenu dobara koja su pristizala morskim i kopnenim putem.³¹ Važnost Drijeva tim je veća što se u unutrašnjosti Bosne, izuzev spomenutih rudnika, još ne zna za trgovačke centre. Oni su se tada tek počeli formirati tako da ni njihovi nazivi nisu ostali zabilježeni u dubrovačkim

²⁷ Mon. Rag. I, 248, 6. XI 1346.

²⁸ Mon. Rag. I, 117, 28. IV 1324; ib. V, 233, 25. II 1327; ib. I, 157, 31. VII 1344.

²⁹ Ib. V, 176, 29. VII 1325; ib. 212, 21. VII 1326; ib. 350—351, 21. V 1332.

³⁰ G. Čremošnik, Vrednost dubrovačkog izvoza u Srbiju i Bosnu, GZM XLI, Sarajevo, 1929, 59.

³¹ M. Dinić, Trg Drijeva, 109—147.

izvorima. Pored imena ljudi iz Bosne još se uvijek samo navodi da su »de Bossina«, a u najboljem slučaju i iz kojeg su kraja.³²

Glavni nosioci trgovine jesu Dubrovčani; trgovci iz dalmatinskih gradova uveliko zaostaju za njima. To postaje uočljivije tim prije što je trgovački promet sada veoma razvijen. Dubrovčani drže glavne niti trgovačkih poslova na području Bosne, bilo da se radi o izvozu bilo o uvozu. Inače, u ovo vrijeme Dubrovnik se razvio u jači trgovački centar, i to prvenstveno na osnovu trgovine s Balkanskim poluostrvom, odakle se izvoze rudarski i stočarski proizvodi. Venecija, pod čijom se vlašću još nalazi, ne dozvoljava da Dubrovnik postane središte pomorske trgovine na Jadranu. Ona, naprotiv, podstiče njegovu trgovinu s unutrašnjošću na taj način što dubrovački trgovci za uvoz sirovina s Balkana u Mletke ne plaćaju nikakve carine. To nije bio slučaj i prilikom robe iz drugih zemalja.³³ U ovakvim okolnostima dubrovačka aktivnost u Bosni postaje razumljivija.

O domaćem elementu, s kojim su Dubrovčani nesumnjivo morali dolaziti u doticaj prilikom nabavke sirovina, veoma je malo poznato. Pored prodaje roblja, čime se i ranije bavio, tek je u dva navrata zabilježeno da prodaje konje.³⁴ U knjigama Debita Dubrovačkog arhiva rijetko se u to vrijeme naiđe na ime nekog Bosanca. A ako se on već zadužuje, to čini sasvim bojažljivo, posuđujući male svote od nekoliko ili desetak perpera.³⁵ Ne treba zaboraviti ni one slučajeve kada splitski trgovci kreditiraju Bosance.³⁶ Bez obzira na to što su to uglavnom sasvim male svote i što nije izvjesno da li s ovim novcem trguju ili samo podmiruju svoje potrebe, činjenica je da se domaći ljudi počinju upuštati u sitne trgovačke poslove. Nema podataka da to čine i feudalci. U jednom slučaju daje se dozvola Vlasisima bosanskog bana da mogu iz Dubrovnika iznijeti robe u vrijednosti od 300 perpera. O ovome se putem poslanika na bosanskom dvoru obavještava Stjepan II.³⁷

Osvajanje Huma, a naročito eksploatacija rudnika, izmijenili su iz osnova fizionomiju bosanske privrede. Ona postiže nagao i intenzivan razvitak. Neposrednu korist od ovog privrednog uspona ima vladar zemlje; feudalci se zadovoljavaju sitnim pljačkama dubrovačke robe.³⁸ Bosanski ban ubire prihode od svih carina i novootvorenih rudnika. Pored toga, on kuje vlastiti novac, koji je, u isto vrijeme, i prvi bosanski novac. Doduše, još ranije se na srebren-

³² Uspor. napomenu 26 i 35.

³³ I. Božić, *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV — XV veku*, Istoriski Glasnik 1, Beograd, 1949, 22.

³⁴ Uspor. napomenu 26.

³⁵ 16. III 1335. godine registrovano je zaduženje jednog Bosanca na iznos od 5 perpera. Dubrovački arhiv: *Debita Notariae (Deb. Not.)* 2, fol. 5'. 23. III 1337. — zaduženje na 25 perpera. Ib. fol. 151. 18. VI 1339. — zaduženje na 20 perpera i 10 groša. Ib. fol. 263'.

³⁶ Uspor. napomenu 13.

³⁷ Mon. Rag. II, 365, 11. V 1336; ib. 366, 4. VI 1336.

³⁸ Dubrovčani se žale u više navrata na banove rođake Nikoliće iz Popova koji pljačkaju imovinu njihovih građana. Mon. Rag., I, 178, 9. VII 1345; ib. 255, 12. II 1347; ib. 258—259, 28. III 1347.

nom novcu bana Pavla nalaze imena Mladena I i Mladena II, koji u Bosni vrše bansku vlast,³⁹ ali od domaćih vladara prvi to čini Stjepan II. On se ovim vrlo aktivno bavio, što se može zaključiti po većem broju sačuvanih emisija njegovih dinara. Za srebro nije morao da brine, dobijao ga je iz svojih rudnika. Čak je pustio u promet imitacije, a kako izgleda, i falsifikate dubrovačkog novca.⁴⁰ U Bosni počinje da se razvija robno-novčana privreda.

Na osnovu svega izloženog može se zaključiti da raste ekonomska moć bosanskog vladara, što se odražava i na političkom planu, jer jača centralna vlast.

4. PROŠIRENJE TRGOVINSKIH ODNOSA

Po dolasku na čelo bosanske države, Tvrtko pokazuje dobre namjere u pogledu trgovačke saradnje sa svojim prvim susjedom. U septembru 1355. godine on s bratom Vukom i majkom Jelenom daje Dubrovčanima slobodu trgovine isto onako kako su je oni uživali za njegova strica bana Stjepana.⁴¹ To isto ponovo čini novom poveljom koju izdaje već iduće godine.⁴² Još u nekoliko navrata potvrđuje stare dubrovačke privilegije kao na primjer prilikom svoga boravka 1367. godine u Dubrovniku.⁴³ On je čak 1375. godine jednom posebnom poveljom oslobodio Dubrovčane od plaćanja carina u svojoj državi.⁴⁴ Međutim, ova njegova odluka bila je privremenog karaktera, te nije ostala na snazi i nije se uobičajila u dubrovačko-bosanskim odnosima.

Krunisanje Tvrtka za kralja Srbije i Bosne i paralelno s tim jačanje vladareve moći nije izmijenilo njegov stav prema Dubrovčanima. Naprotiv, 10. aprila 1378. godine u Žrnovnici Tvrtko izdaje, a 17. juna u Trstivnici pod Bobovcem potvrđuje svečanu povelju u kojoj su obuhvaćena i tačno formulisana razna pitanja iz dubrovačko-bosanskih odnosa.⁴⁵ Za pitanje kojim se bavimo posebno je zanimljiv onaj dio koji se odnosi na regulisanje međusobnih trgovinskih veza. Tu su obuhvaćene sve one privilegije koje su bosanski vladari

³⁹ I. Rengjeo, *Novci bosanskih banova i kraljeva*, 246.

⁴⁰ Ib. 249. M. Rešetar, *Dubrovačka numizmatika I*, Sremski Karlovci, 1924, 354; M. Rešetar, *Novci krivotvoreni od bosanskih vladara*, *Kalendar Almanah Prosveta* za 1925. godinu, 80—83; I. Rengjeo, *Novci bosanskih banova*, 248, 249. Postoje mišljenja da je Stjepan II vršio imitiranje i krivotvorenje s ciljem da u Bosni ograniči odviše jako širenje i kolanje dubrovačkih dinara. M. Rešetar, *Dubrovačka numizmatika I*, 359. I. Rengjeo, *Novci bosanskih banova*, 249, 253. I u Bosni su uzimani, što je inače uobičajna pojava srednjega vijeka, kao opšti ekvivalenat predmeti proizvodnje, koji su cjenjeni u svakodnevnom životu. Tako je stoka služila često kao sredstvo za plaćanje. U povelji od 1332. godine Stjepan II propisuje kazne u stoci. Povelje i pisma I/1, 44, 15. VIII 1332.

⁴¹ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus XII*, Zagreb, 1914, 305, 1. IX 1355.

⁴² Ib. 333, 14. III 1356.

⁴³ Povelje i pisma I/1, br. 80, 1. VI 1367.

⁴⁴ Ib. br. 81, 9. II 1375.

⁴⁵ Ib. br. 83.

od davnina do Tvrtkova vremena postepeno dodjeljivali Dubrovčanima. U prvom redu on Dubrovčanima potvrđuje osnovne garancije neophodne za njihovu trgovačku aktivnost na bosanskom području: slobodu kretanja i obavljanja trgovačkih poslova. Posebna pažnja se obraća na bezbjednost dubrovačke trgovine. Ukoliko nekom dubrovačkom trgovcu bude silom oduzeta roba, šteta će biti nadoknađena iz državne blagajne. I ne samo to. Čak se daje obećanje da će dubrovačka trgovina biti šticeana od svakog nasilja. Dubrovčani se obavezuju, sa svoje strane, da će za slobodu trgovine odsada plaćati Tvrtku kao srpskom vladaru godišnji svetodmitarski dohodak od 2.000 perpera.⁴⁶ Pitanje carina ne uzima se u razmatranje, ali nema nikakve sumnje da su i u Tvrtkovo vrijeme Dubrovčani bili podvrgnuti njihovom plaćanju.⁴⁷ Ova povelja predstavlja značajan dokumenat u istoriji trgovinskih veza između Bosne i Dubrovnika, te se na nju i docnije, tokom prve polovine XV vijeka, pozivaju bosanski vladari kada po dolasku na vlast regulišu odnose sa svojim prvim susjedom.

Tvrtko je uveliko olakšao trgovinsku razmjenu između Bosne i Dubrovnika time što je postavio bosansko novčarstvo na istu osnovu na kojoj se zasniva i dubrovačko, te tako izjednačio valutnu stopu svog novca s dubrovačkim. Za razliku od novca koji po tipu odgovara dinarima njegovog strica bana Stjepana, druga vrsta Tvrtkova novca podudara se u potpunosti s dubrovačkim dinarima. To su dinari koje kuje poslije 1365. godine, pošto je dobio nove kalupe iz Dubrovnika. Ova srodnost nema samo tehnički i stilistički karakter. Č. Truhelka je mjerenjem dubrovačkog i bosanskog novca iz Tvrtkovog vremena, koji je zajedno nađen kod Vranjske, utvrdio da se oni i težinom, te prema tome i novčanom vrijednošću, potpuno podudaraju.⁴⁸ Inače se, po obilnim nalazima s terena, kao i na osnovu drugih indicija, može zaključiti da se dubrovački novac udomaćio i uveliko kolao na području Bosne.⁴⁹

I u periodu Tvrtkove vladavine dolazilo je do povremenih zaštoja u trgovinskom prometu između Dubrovnika i Bosne. Samo, potrebno je istaći, za razliku od Stjepana II, da nije krivice do Tvrtka. On lično ne pravi nikakve smetnje. Ukoliko dođe do prekida dubrovačke trgovačke aktivnosti u Bosni, razlog je uglavnom u spoljopolitičkim ili unutrašnjim nepovoljnim okolnostima. O tome svjedoči dubrovačka vlada, koja uvijek budno pazi da njeni građani na vrijeme obustave trgovanje, ukoliko bi njihovi interesi zbog nekih novina bili ugroženi. Tako su, na primjer, neprijateljstva iz-

⁴⁶ Ib. str. 79; uspor. M. Dinić, Dubrovački tributi, Glas SAN, 168, 1935.

⁴⁷ D. Kovačević, Razvoj i organizacija carina, 232.

⁴⁸ Č. Truhelka, Nalaz iz Vranjske, GZM XIV, Sarajevo, 1902, 221; Č. Truhelka, Nalaz bosanskih novaca, obreten kon Ribiča, GZM XVII, Sarajevo, 1905, 7—8; I. Rengjoe, Novci bosanskih banova i kraljeva, 252, 253.

⁴⁹ 1901. godine iskopan je nalaz iz sela Vranjske u bilečkom kotaru u Hercegovini. To je hrpa srebrenog novca, koji broji 203 komada; 19 komada su novci bana Tvrtka I, a ostali (184) jesu dubrovački dinari iz istog vremena. Ovo je najvažniji nalaz dubrovačkog novca, jer su u njemu najstariji dubrovački novci koji su dosada iskopani. Č. Truhelka, Nalaz iz Vranjske, 220.

među Tvrtka i mađarskog kralja Ludovika bila dubrovačkoj vladi dovoljno ozbiljan razlog da 4. i 18. juna 1363. godine izglasa odluku kojom se, uz prijetnju kaznom od 500 perpera, zabranjuje trgovcima odlazak u Bosnu.⁵⁰ Nemiri koji su vladali u zemlji dok Tvrtko nije potisnuo svoga brata Vuka i sredio unutarnje prilike stvarali su nesigurnost i time ometali trgovinu, na šta se Dubrovčani putem svojih poslanika žale Tvrtku.⁵¹ Tako je i zategnutost između Dubrovnika i Bosne oko Kotora dovela do toga da dubrovački trgovci privremeno napuste Bosnu.⁵²

Dok su u prošlosti dalmatinski gradovi dobijali razne privilegije i garancije za slobodu trgovine po Bosni, Tvrtko nije izdao nijednu povelju takvog sadržaja. To se može objasniti jednim dijelom i time što je Tvrtko stalno nastojao da podredi dalmatinske gradove svojoj vlasti, u čemu je konačno i uspio 1390. godine. Tako, na primjer, u zapisima Trogirskog vijeća, koje donosi Lucius, nalaze se samo podaci o političkim pitanjima između dva susjeda.⁵³ Inače, upravo u ovo vrijeme dalmatinski gradovi imaju vrlo pogodne uslove za slobodan razvoj trgovine, pošto su se 1358. godine oslobodili mletačke vlasti i došli u sklop ugarsko-hrvatske države. Njihova trgovina se uveliko razvija i dostiže svoj najviši uspon. Naročita pažnja se obraća pomorskoj trgovini,⁵⁴ ali je bilo i kopnene. Nije moguće da je pri tome bila potpuno zanemarena Bosna, koja se nalazi u neposrednom zaleđu dalmatinskih gradova. I pored toga što trgovinski odnosi nisu bili zvanično regulisani, moralo je biti trgovinskog prometa između Bosne i dalmatinskih gradova, i to znatno više nego što pokazuju oskudni izvori.⁵⁵

Ni u ovom periodu nije došlo do uspostavljanja neposrednijih trgovinskih odnosa između Mletačke Republike i Bosne. Tvrtko se 29. marta 1436. godine obavezuje da će u svojoj zemlji štiti njena prava.⁵⁶ Može se pretpostaviti da se tu uključuju i prava mletačkih trgovaca. Docije, kada je Kotor došao pod vlast Bosne, Tvrtko je potvrdio Mlečanima, spominjući i njihove trgovce, sve ono što su

⁵⁰ J. Gelcich, Monumenta Ragusina III, Zagreb, 1895, 269, 272.

⁵¹ Dubrovačka opština šalje 4. februara 1366. godine svog poslanika bosanskom banu Tvrtku sa zadatkom da traži od bana da ne ometa slobodu trgovanja dubrovačkih trgovaca i da im povрати otete stvari; o ovoj stvari ban treba da govori i s bosanskim velikašima. T. Smičiklas, Codex diplomaticus XIII, Zagreb, 1915, 500.

⁵² Dubrovačka vlada, 14. aprila 1379. godine, izdaje naredbu da se trgovci koji se nalaze u Bosni moraju vratiti u Dubrovnik u roku od mjesec i po dana. J. Gelcich, Monumenta Ragusina IV, Zagreb, 1887, 206.

⁵³ Notae Joannis Lucii, ed. Fr. Rački, Starine JAZU XIII, Zagreb, 1881, 234—249.

⁵⁴ G. Novak, Povijest Splita, 474, 475.

⁵⁵ Ser Petar Kamurcijev izjavljuje da je od Fumije žene ser-Komola Franina primio svotu novca za trgovinu s tim da (između ostalog) ne smije spomenutim novcem trgovati »per Sclauoniam nec per Bossinam«. V. Rimondo, Pomorski Split druge polovine XIV st., Notarske imbravijature, Split, 1954, br. 133, 28. X 1370.

⁵⁶ Š. Ljubić, Listine o odnošajih između Južnoga Slovenstva i Mletačke Republike IV, Zagreb, 1874, 84.

imali i ranije u ovom gradu.⁵⁷ Međutim, to ipak nisu bile povelje koje se izričito odnose na regulisanje trgovinskih odnosa između dvije zemlje zainteresovane za razmjenu trgovinskih dobara. U ovo vrijeme Mletačka Republika je još uvijek prvenstveno angažovana trgovinom na Levantu, gdje je nastojala da sačuva svoje pozicije od ekspanzije Turaka. Trgovačke artikule s Balkana nabavlja posredništvom Dubrovčana. Zato proučavanje mletačko-balkanske trgovine u drugoj polovini XIV vijeka pokazuje da se učešće Mlečana u cijeloj ovoj razmjeni ograničavalo na našu obalu. Oni rijetko i izuzetno odlaze u unutrašnjost Balkana.⁵⁸ Ni o njihovoj aktivnosti u Bosni nema podataka.

5. PROŠIRENJE TRGOVINSKE RAZMJENE

Za izvoznu trgovinu u ovom periodu od prvorazrednog je značaja da se nastavlja ranije započeti razvoj rudarstva. Srebrenica, koja se u ovo vrijeme još nalazi u okvirima bosanske države, postaje vrlo poznat i napredan rudarski centar. Aktivnost srebreničkih rudnika privukla je mnoge Dubrovčane.⁵⁹ I po drugim pojavama može se konstatovati da je intenzitet rudarske proizvodnje naglo porastao: otvaranje novih rudnika na sve strane u stalnom je procesu. Pored Srebrenice u istočnoj Bosni, u ovo vrijeme sve više se eksploatiše rudama vrlo bogat predio srednje Bosne oko rijeke Fojnice. Tu se nalazi dosad najstariji poznati rudnik — Ostružnica. Prve pouzdane vijesti o rudniku Fojnici datiraju iz 1365. godine, iako je vrlo vjerovatno da je njihova proizvodnja počela znatno ranije.⁶⁰ U ovom rudarskom bazenu nalazi se i rudnik Kreševo, koji se javlja od 1381. godine.⁶¹ Glavni proizvod rudnika srednje Bosne bilo je srebro, a pored njega još i bakar.⁶² Nešto sjevernije od ovih rudnika srebra, u Busovači se od 1371. godine dobija gvožđe.⁶³

Sedamdesetih godina XIV vijeka počinju da rade i rudnici olova u sjeveroistočnoj Bosni. Doduše, nalaze se i ranije podaci o olovu, koje Vlasi u zamjenu za so donose u Dubrovnik, ali nije naznačeno

⁵⁷ Ib. 221, 23. VIII 1385.

⁵⁸ B. Krekić, Prilog istoriji mletačko balkanske trgovine, druge polovine XIV veka, Godišnjak Fil. fakulteta u Novom Sadu, II, Novi Sad, 1957, 19.

⁵⁹ Sve o razvoju Srebrenice u ovom periodu: M. Dinić, Za istoriju rudarstva, 84—84.

⁶⁰ Jedan dokumenat iz septembra 1368. godine spominje »unam scripturam« od 18. marta 1365, koja navodi da je Hans Sasinović u ime svoje i u ime svoga brata Nikla prodao Jakopčetu Ilije Kalegića i Paulušku Kudelinoviću polovinu rupa u Fojnici i Ostružnici. J. Tadić, Pisma i uputstva Dubrovačke Republike, posebno izd. SAN, Beograd, 1934, 188. Inače Ostružnica, koja se nalazi u neposrednoj blizini Fojnice, javlja se već 1349. godine. Uspor. str. 18.

⁶¹ Dubrovački arhiv: *Intentiones Cancellariae (Int. Canc.)* I, 87, 10. X 1381.

⁶² Vidi str. 27 i 31.

⁶³ Vidi str. 31 i 32.

da li ono potiče iz Bosne.⁶⁴ Docnije vrlo poznat rudnik Olovo javlja se 1382. godine.⁶⁵ Uz Olovo je vezana i Kamenica, koja se spominje još ranije od njega, i to 1376. godine.⁶⁶ Štaviše, Kamenica se u savremenim izvorima još češće javlja od Olova.⁶⁷ Njeni rudnici su bili u ono vrijeme vrlo intenzivno eksploatisani.⁶⁸ Sa dosta vjerovatnoće može se pretpostavljati da su Olovo i Kamenica u stvari bili jedno naselje.⁶⁹ U ovom kraju nalazi se i, dosada nepoznati, rudnik »Čečegl«. Dubrovačka vlada 11. februara 1382. godine šalje u Bosnu Paska Rastića, i to »in contratas Čečegli et Camenice«, da pronade imovinu pokojnog Mihaila Budačića. Između ostalog, izvjesna količina olova iz ove zaostavštine trebalo je da bude doznačena »in Čečeglo«.⁷⁰ Ubikaciju ovog rudnika nije teško utvrditi. U popisu

⁶⁴ Mon. Rag. V, 314, 7. V 1331; ib. IV, 20, 4. IX 1364.

⁶⁵ C. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke, 50.

⁶⁶ 15. februara 1376. godine Žore i Matko Bokšić obavezuju se da će u toku mjeseca aprila dati svojim kreditorima 90 milijara olova u Kamenici u Bosni. *Div. Canc.* 24, fol. 111; iste godine, 19. aprila, »creditores quondam Marini de Benvegnuta« izjavljuju da se pod izvjesnim uslovima odriču svih svojih prava u korist braće Bokšića »tam de plumbo laborato in Bossina quam ibi existente...«. U ovim se poslovima spominje i izvjesna količina olova »in Camenica in Bossina«. *Div. Not.* 9, fol. 153.

⁶⁷ Vidi gornju napomenu; 11. II 1382. spominje se olovo »in contratas Camenice«. *Div. Canc.* 25, fol. 59'—60. Dubrovačka vlada ne daje dozvolu ni »pro victuris plumbi conducendi de Cameniza«. Dubrovački arhiv: *Reformationes (Ref.)* fol. 27; fol. 29, 6. VI 1387; fol. 33', 17. VII 1387.

⁶⁸ U izvorima se navode mnoge količine olova u vrijeme dok još nije poznata aktivnost rudnika Olova. Zbog toga je vrlo vjerovatno da se radi o olovu iz Kamenice. Tako dubrovačka vlada, 2. jula 1376. godine, naređuje Žoru i Matku Bokšiću, te Tvrdaku Bjelojeviću, zakupcima trgova u Bosni, da odustanu od svih novotarija koje štete dubrovačkim trgovcima, te da moraju pustiti Bosance i Vlahe da prenose olovo čije hoće, a ne samo njihovo. J. Tadić, *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike I*, izd. SAN, Beograd, 1935, 330.

⁶⁹ K. Jireček zna da je Kamenica u blizini Olova, ali gdje je, tačno ne može da utvrdi. C. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke*, 50. Rezultati do kojih je došao M. Filipović, ispitujući starine neposredne okoline Olova, govore da srednjovjekovna Kamenica nije Kamensko, kao što je to K. Jireček mislio. On je utvrdio da naselje Kamenica ne postoji više s tim imenom, ali da se u Bakićima, nedaleko od Olova, nalazi izvor Kamenica i da su oko tog izvora tragovi naselja, rudarstva i ruševine jedne crkve. Prema tome, Kamenica i Olovo su bili jedno naselje ili dva blizanačka naselja. M. Filipović, *Varoš Olovo s okolinom*, Beograd, 1934, 11. Vijesti iz Dubrovačkog arhiva takođe navode na pretpostavku da su Kamenica i Olovo bili jedno naselje. Naročito je zanimljiv podatak iz 1409. godine u kome se kaže za dvojicu Dubrovčana da su došli »ad locum Plombi«, a iznad toga je naknadno umetnuto rukom »dicti Camenica«. Dubrovački arhiv: *Lettere di Levante (Lett. di Lev.)* 5, fol. 90. Na osnovu svega izloženog vrlo je vjerovatno da su se, u stvari, u Kamenici nalazili rudokopi olova, koje je vremenom potislo prvobitni naziv svojih rudnika — Kamenica. Time bi se dalo objasniti što se u izvorima Kamenica javlja prije Olova, a docnije, dok se Olovo kao vrlo poznat rudnik u izvorima stalno nalazi, o Kamenici nema ni traga.

⁷⁰ *Div. Canc.* 25, fol. 59'—60.

mjesta u Bosni iz 1950. godine nalazi se i naselje Čeće, tačno u ovom kraju.⁷¹

Usporedo s razvojem rudarstva, rudarski proizvodi u izveznoj trgovini srednjovjekovne Bosne zauzimaju sve važnije mjesto. Nema mnogo podataka koji direktno govore o izvozu srebra,⁷² ali i pored toga on je morao biti znatan. U aktivnim rudnicima u ovo vrijeme u većini se eksploatisalo srebro. U rudnicima srebra nalazi se priličan broj Dubrovčana, a oni su, kao što je poznato, glavni nosioci izvozne trgovine. O zlatu ima jedna sasvim neodređena vijest. U decembru 1367. godine Ratko Utiković iz Bosne obavezuje se jednom Dubrovčaninu da će mu na ime duga poslati »de argento fino vel auro fino de paliola«. Pri tome, zlato će se računati po cijeni od 6 $\frac{1}{2}$ dukata za svaku unču.⁷³ Nije naznačeno da li je ova obaveza stvarno ispunjena.

Podaci o trgovini olovom mnogo su određeniji. Tome doprinosi činjenica da dubrovačka vlada pokazuje velik interes za bosansko olovo. Raznim odredbama nastoji ona da otkloni sve što bi predstavljalo neku smetnju njegovom izvozu iz Bosne. U junu 1384. godine bilo je dozvoljeno Žori Bokšiću da izveze iz Dubrovnika so u zamjenu za olovo. Ako slučajno Žore bude prodao so za novac a ne za olovo, platiće kaznu u iznosu od 200 dukata.⁷⁴ Ista kazna predviđa se još i u nekim dozvolama za izvoz soli u zamjenu za olovo.⁷⁵ I na drugi način se nastoji osigurati dovoz olova. Tako se, na primjer, u junu 1387. godine odobrava kupovina opštinske soli, ali samo onima koji se zakunu da će iz Kamenice dovesti olovo.⁷⁶ Obično se ističe da to treba da bude što veća količina. Početkom jula 1387. godine izglasana je odluka da se svakom ko donese olova do 30. septembra može dati so na veresiju.⁷⁷ Davanje soli na veresiju u slučaju kada se ona trampi za olovo bio je, inače, jedan od načina kojim se forsirao uvoz olova. Često se zabranjuje da se olovo odnosi ma kud na drugo mjesto prije nego što se upotrijebe sve mjere za njegov uvoz u Dubrovnik.⁷⁸ Dubrovačka vlada živo reaguje na svaku novinu koja bi mogla da ide na štetu nesmetanog izvoza olova. Pokušaj Žore i Matka Bokšića i Tvrdaka Bjelojevića da monopolišu u svojim rukama sav izvoz bosanskog olova i na taj način oštete interese ostalih trgovaca dubrovačka vlada je veoma oštrim mjerama uz prijetnju velikom kaznom odmah osujetila.⁷⁹ Iz izloženog je očigledno da je dubrovačkoj vladi veoma stalo da osigura konstantan dovoz olova

⁷¹ Abecedni Imenik mjesta i administrativno-teritorijalnih jedinica u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1950, 42.

⁷² *Div. Canc.* 21, fol. 150', 16. XII 1367; ib. 23, fol. 24', 9. IV 1371.

⁷³ *Ib.* 21, fol. 150', 16. XII 1367.

⁷⁴ *Ref.* 25, fol. 153', 27. VI 1384.

⁷⁵ *Ib.* 25, fol. 154, 28. VI 1384; ib. 26, fol. 35', 6. VIII 1385.

⁷⁶ *Ib.* 27, fol. 29, 6. VI 1387; fol. 33', 27. VII 1387; ib. 28, fol. 44', 14. V 1390; ib. 29, fol. 18, 16. VI 1391.

⁷⁷ *Ib.* 27, fol. 32, 4. VII 1387.

⁷⁸ *Ib.* 28, fol. 44', 14. V 1390.

⁷⁹ J. Tadić, *Pisma i uputstva*, 330; uspor. M. Dinić, *Za istoriju rudarstva*, 52.

iz Bosne. Ovakav njen stav davao je, nesumnjivo, snažan podsticaj izvozu olova iz Bosne, kao i intenzivnoj proizvodnji u rudnicima olova.

Vrlo čest izvoz olova spominju mnogobrojni podaci različitog sadržaja: razni ugovori o kupovini olova, o njegovom prevozu i slično.⁸⁰ Ako se od sve te građe uzmu u obzir samo dozvole dubrovačke vlade za izvoz soli u zamjenu za bosansko olovo, može se napraviti slijedeći

Pregled podataka o izvozu olova u zamjenu za so.⁸¹

Godina	Količina izvezenog olova	U zamjenu za so
1376.	—	48 tovara
1383.	—	1.775 modija
1384.	—	u vrijednosti od 5.418 perpera, 3 groša
1384.	—	—
1385.	25 milijara	—
1385.	—	u vrijednosti od 714 perpera, 11 groša
1386.	—	—
1387.	—	4.000 modija
1387.	—	—
1387.	—	—
1387.	—	—
1387.	—	—
1387.	—	1.300—1.700 modija
1388.	—	2.000 modija
1389.	—	5.000 modija
1389.	—	—
1390.	što više olova	5.000 modija
1391.	što više olova	—
1391.	—	—
1398.	—	brod soli.

Na osnovu svega izloženog može se zaključiti da je od sedamdesetih godina XIV vijeka izvoz olova iz Bosne u Dubrovnik veoma obiman. Upravo iznenađuje nagao porast intenziteta ovog izvoza odmah poslije otvaranja bosanskih rudnika olova.

⁸⁰ Div. Not. 9, fol. 153, 19. IV 1370; Div. Canc. 23, fol. 150'; 22. X 1372; ib. 24, fol. 111, 15. II 1376; ib. 29, fol. 56, 25. I 1390; vidi nap. 41, 43, 57.

⁸¹ Mon. Rag. IV, 20, 26. V 1376; M. Dinić, Odluke Veća Dubrovačke Republike I, izd. SAN, Beograd, 1951, 320; Ref. 25, fol. 153', 27. VI 1384; fol. 154, 28. VI 1384; ib. 26, fol. 9, 25. XI 1384; fol. 35', 6. VIII 1385; fol. 76', 26. VII 1386; ib. 27, fol. 29, 6. VI 1387; fol. 32, 4. VII 1387; fol. 58', 7. VII 1387; fol. 58', 7. VII 1387; fol. 33', 27. VII 1387; fol. 33'—34, 31. VII 1387; fol. 35', 6. VIII 1387; fol. 57'—58, 23. VI 1388; ib. 28, fol. 23, 14. VI 1389; fol. 44', 14. V 1390; ib. 29, fol. 18, 16. VI 1391; fol. 42', 13. V 1391; Div. Canc. 32, fol. 172, 17. VIII 1398.

Trgovinom olovom se u prvom redu bave Dubrovčani, dok je u ovo vrijeme sasvim usamljen slučaj da to čine domaći ljudi.⁸² Jedino se bosanski vladar aktivno bavi prodajom olova. Ponekad su to znatne količine, koje iznose i do 100 milijara.⁸³ Od Dubrovčana bosanskim olovom trguju Marin Benvenutić, Maroje Radoslavić, Marin Menčetić, Miho Budačić, Pasko Rastić, Andrija Sorkočević, Klement Gučetić, Simon Bunić, Nikola Gučetić, Marin Gučetić, Matko Đorđić, Andrija Bunić, Miho Rastić. Javljaju se najviše po dva puta, a njihova trgovina, ukoliko ima o tome podataka, uglavnom ne pokazuje neki veliki obim.⁸⁴

Od ovih trgovaca po razmjerima svojih poslova uveliko odskaku braća Bokšići. Imena Žore i Matka Bokšića vezana su za prvi spomen Kamenice.⁸⁵ Često zajedno trguju bosanskim olovom (ponekad u većim razmjerima) koje otpremaju brodovima u Veneciju.⁸⁶ Njihova poslovanja bila su velika, a i bezobzirnost ništa manja. Zato im dubrovačka vlada naređuje da odustanu od svih novotarija i dažbina koje nanose veliku štetu dubrovačkim trgovcima i da puste Bosance i Vlahe da prenose čije hoće olovo, a ne samo njihovo.⁸⁷ Isto tako, svaki od braće Bokšića još i posebno posluje za svoj račun. Matko to čini već od 1372. godine, a i docnije samostalno trguje

⁸² *Div. Canc.* 23, fol. 150', 22. X 1372.

⁸³ *Ib.* 24, fol. 15', 6. III 1375. uspor. nap. 44, 23. VIII 1376. Prezbyter Ratko, kapelan bosanskog bana, prodao je jednom trgovcu iz Ankone 50 milijara »plumbi de Bossina«. *Ib.* 24, fol. 171'; *Ref.* 28, fol. 44', 14. V 1390. Uspor. nap. 44. I poslije Tvrtka, bosanski kraljevi trguju olovom. »Jouenchus de Florentia« kupuje posredstvom Žore Bokšića olovo od bosanskog kralja. *Div. Canc.* 31, fol. 166', 3. IX 1395.

⁸⁴ Vidi nap. 66; Maroje Radoslavić žali se da mu je dok se vraćao iz Bosne, oduzeto 60 tovara olova, Dubrovački arhiv: *Lamenta de foris* (*Lam. de foris*) 1, fol. 30', 22. XII 1372. Ratko, kapelan bosanskog kralja, prodao je Marinu Menčetiću 100 milijara olova, koje treba do oktobra da bude u potpunosti isporučeno. *Div. Canc.* 171', 23. VIII 1376. Dubrovačka vlada, 11. II 1382, šalje u Bosnu Paska Rastića s posebnim zadatkom: da pokupi imovinu Mihaila Budačića, koja se najvećim dijelom sastoji od olova. *Ib.* 25, fol. 59'—60. Vlah Visulović izjavljuje da će podići sve olovo koje ima u Kamenici i da će ga dovesti u Dubrovnik jednom trgovcu. *Ib.* 25, fol. 93, 22. IV 1382. 17. VII 1387, odobrava se Andriji Sorkočeviću, Klementu Gučetiću i Simonu Buniću, drugovima, da dobiju od opštine so za prevoz olova od Kamenice do Dubrovnika. *Ref.* 27, fol. 33'. Klement Gučetić dobija još posebno odobrenje za opštinsku so potrebnu za plaćanje prevoza olova, koje namjerava da doveze iz Bosne u Dubrovnik. *Ib.* 28, fol. 44', 14. V 1390. Odobrava se Nikoli, Marinu i Klementu Gučetiću opštinska so za prevoz olova. *Ib.* 29, fol. 18, 6. VI 1391. Matko Đorđić, 2. V 1387, kupio je od Žore Bokšića bosanskog olova u vrijednosti od 70 dukata i poslao ga u Veneciju. *Div. Canc.* 26, fol. 186'. Andrija Bunić kupio je od Maruse, žene Žore Bokšića, 40 milijara olova. *Ib.* 29, fol. 56, 25. I 1390. Miho Rastić kupio je olovo od Maruse, žene Žore Bokšića. *Ib.* 30, fol. 80, 14. XI 1393.

⁸⁵ Vidi nap. 66.

⁸⁶ Vidi gornju nap.; Vlaho Radovanić obavezuje se Žori i Matku Bokšiću da će natovariti 125 $\frac{1}{2}$ milijara olova i odvesti u Veneciju. *Div. Canc.* 27, fol. 63, 3. XII 1387.

⁸⁷ J. Tađić, *Pisma i uputstva* 330, 2. VII 1376.

olovom.⁸⁸ Njegov brat Žore, za vrijeme Tvrtka i Dabiše, kao i za udovice Dabišine Jelene, bio je dugo vremena protovestijar i carinik.⁸⁹ Ovaj njegov visoki položaj u isto je vrijeme vrlo unosan, jer mu je pružao velike mogućnosti za još uspješnije odvijanje poslova u trgovini olovom. Pored toga, on je zastupao kralja u njegovim poslovima u vezi s trgovinom olovom.⁹⁰ Razumljivo je da je Žore Bokšić i ovu povoljnu okolnost umio da iskoristi za svoje interese. Dok tako Žore boravi u Bosni, gdje zauzima visok položaj u državnom aparatu i uživa veliko povjerenje vladara zemlje, dotle njegova žena Marusa u Dubrovniku trguje olovom koje joj muž dostavlja iz Bosne.⁹¹ Aktivnost Žore Bokšića ne zaustavlja se na ovome. On stalno isporučuje olovo u Dubrovnik; zbog toga je prisiljen da traži od vlade opštinsku so za podmirivanje troškova njegova prevoza.⁹² Bosansko olovo je prodavao strancima u Dubrovniku ili Dubrovčanima, koji ga izvoze dalje na strana tržišta.⁹³ On je kao trgovac postao poznat u tolikoj mjeri da i drugi Dubrovčani koji trguju olovom izjavljuju da će platiti za prevoz »sicut solvet Zore de Boxa«.⁹⁴

Nije moguće napraviti pregled cijena olova kojim se trgovalo, jer podaci ne pružaju sve potrebne pojedinosti. Pored količina olova uglavnom nije navedeno kojom su mjerom mjerene — dubrovačkom ili mletačkom; nije naznačeno da li pribilježeni iznos odgovara cijeni olova u Dubrovniku prilikom prodaje ili u Bosni prilikom kupovine olova. Isto tako nije poznata vrijednost dukata u svakom određenom

⁸⁸ Pasko Rastić, koji ide u Bosnu da preuzme zaostavštinu Mihaila Budačića, izjavljuje da tamo Matko Bokšić ima da mu da određenu količinu olova na osnovu izvjesne nagodbe. *Div. Canc.* 25, fol. 59'—60, 11. II 1382. Matko traži opštinsku so, kojom treba da plati prevoz olova. *Ref.* 27, fol. 31, 18. VI 1387.

⁸⁹ M. Ivanović, *Prilozi za istoriju carina u srednjovekovnim srpskim državama*, SAN Spomenik XCVII, Beograd, 1948, 30.

⁹⁰ Bosanski kralj naredio je Žoru, 4. X 1390. god., da izda određenu količinu olova jednom Dubrovčaninu, kao isplatu za dijamant koji je od njega kupio. *Div. Canc.* 29, fol. 140', Žore, protovestijar bosanskog kralja, dostaviće jednom Firentincu preko Brštanika do mora olova u vrijednosti do 600 dukata. *Ib.* 31, fol. 166', 3. IX 1393.

⁹¹ Marusa se obavezuje da će u ime svoga muža u toku jula dostaviti Andriji Buniću 40 milijara olova. *Div. Canc.* 29, fol. 56, 25. I 1390. Marusa, žena Žore Bokšića, prodala je olovo Mihailu Rastiću. *Ib.* 30, fol. 80, 14. XI 1393.

⁹² *Ref.* 27, fol. 31, 18. VI 1387; fol. 32, 18. VI 1387; fol. 58', 7. VII 1388.

⁹³ 2. V 1387. Žore Bokšić izjavljuje da je primio od Matka Đorđića 70 dukata za olovo koje treba da mu doznači u Veneciji ili ma gdje drugdje kako to Matko naredi; ako se olovu nešto dogodi, Žore mora Matku da vrati sav novac. 3. jula Matko je poslao u Veneciju ovo olovo. *Div. Canc.* 26, fol. 186'. »Jouenchus de Florentia«, koji se nalazi u Dubrovniku, kupio je olovo od Žore Bokšića, koji je u Bosni. Žore treba da dostavi olovo do Neretve, a odatle će ga ovaj Firentinac, uz svoj rizik, prevesti u Dubrovnik. *Ref.* 30, fol. 24', 11. XII 1395. Pored olova, Žore Bokšić se bavio i trgovinom bosanskim robljem. V. V. Ina ver, *Trgovina bosanskim robljem*, 130.

⁹⁴ *Div. Canc.* 25, fol. 93, 22. IV 1382.

slučaju. Cijene olova su se u ovo vrijeme otprilike kretale između 19 i 20 perpera po jednom milijaru.⁹⁵

Samo manji dio bosanskog olova služio je za lokalne potrebe u Dubrovniku, dok su ostale količine otpremene na strana tržišta, i to u prvom redu u Mletke. Izvoz bosanskog olova u Veneciju je stalan i prilično značajan po obimu, a postaje naročito intenzivan od sedamdesetih godina XIV vijeka. Tako je u periodu od 1372. do 1391. godine izvezeno iz Dubrovnika u Mletke što bosanskog što srpskog olova u težini od 309.852,125 milijara ili 310.819,006 kg.⁹⁶ Potrebno je posebno podvući da je u ovom iznosu prvenstveno zastupljeno olovo iz Bosne.⁹⁷ Olovo je kopnenim putovima stizalo na Neretvu, pa zatim morem direktno u Veneciju. Ponekad se prebacuje s Neretve lađama do Dubrovnika, odakle se zajedno s onim količinama koje su stigle kopnom prevozi morem do Venecije.⁹⁸ Pored Venecije, ono se u ovo vrijeme preko Dubrovnika izvozi i u druge zemlje,⁹⁹ a naročito u pojedine gradove i krajeve Italije, kao što su Sicilija, Piza, Firenca, Gaeta.¹⁰⁰

Bakar se takođe izvozio iz Bosne. Pauluško Kudelinović izjavljuje da je prodao Žori Bokšiću kamenaru sav bakar koji s bratom ima u Bosni »in Ostrunica«, i to po cijeni od 15 dukata po 1 milijaru.¹⁰¹ Iz Dubrovnika bosanski bakar se izvozio i u Veneciju. Spomenuti Žore Bokšić otprema bosanski bakar tamo na prodaju.¹⁰² Poznati zakupac rudnika u Ostružnici i Fojnici Hans Sasinović takođe prodaje izvjesnu količinu bakra jednom Mlečaninu.¹⁰³ Bakar se izvozio u komadima razne težine i mjerio litrima, a ako ga je bilo u većim količinama milijarima.¹⁰⁴ Pored dubrovačke mjere, mjerilo se i mletačkom.¹⁰⁵ Prečišćavanje, afinatura bosanskog bakra, vršilo se u prvo vrijeme u Mlecima, pa zatim i u Dubrovniku.¹⁰⁶

U dokumentima iz Dubrovačkog arhiva spominje se izvoz i bosanskog željeza, i to samo jedanput. Gojko Čepić iz Bosne »in Busso-

⁹⁵ M. Gecić, Dubrovačka trgovina solju u XIV veku, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. III, Beograd, 1955, 145.

⁹⁶ B. Krekić, Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine, 17.

⁹⁷ Ib.

⁹⁸ Ib. 18, 19.

⁹⁹ Ib. 14.

¹⁰⁰ Ib. 16, nap. 26.

¹⁰¹ *Div. Canc.* 22, fol. 94, 17. VIII 1369; brondium je isto što i bakar. K. Jireček, Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters, Wien, 1899; prev. B. Cvetković, Dubrovnik, 1915, 90, nap. 67.

¹⁰² *Div. Canc.* 23, fol. 3', 8. II 1371.

¹⁰³ Ib. 22, fol. 58, 31. V 1369.

¹⁰⁴ Hans Sasinović i Johan Ramboldo iz Venecije stavili su »in sacco« bakra, i to Hans: »pecias dicti brondii ponderis librarum 40«, a Johan: »pecias quatuor ponderis librarum 140«. Hans mora po ugovoru, između ostalog, dati ovom Mlečaninu bakra »usque ad summam milliarium centum et triginta«. *Div. Canc.* 22, fol. 58, 31. V 1369. Cijena bakra koji se prodaje iz Bosne određuje se po jednom litru. Ib. 22, fol. 94, 17. VIII 1369.

¹⁰⁵ *Div. Canc.* 22, fol. 94, 17. VIII 1369.

¹⁰⁶ K. Jireček, Die Bedeutung von Ragusa, u prev. B. Cvetkovića, 90, nap. 65.

vač« prodao je 1371. godine Mlečaninu Johanu Ramboldu 30 milijara željeza, mjereći ga »ad pondus venetum«. Mlečanin je platio Bosancu 1 milijar željeza po 20 $\frac{1}{2}$ dukata, a iduće godine potvrdio da je isporuku primio.¹⁰⁷

Kože predstavljaju sve važniji artikl u izveznoj trgovini ovog perioda. Izvoz koža iz Bosne i Srbije od sredine XIV vijeka postaje konstantan i sve intenzivniji. Proučavanja trgovine između Venecije i Balkana, u prvom redu Srbije i Bosne, pokazuju da izvoz koža iz ovih krajeva preko Dubrovnika u Veneciju od sredine XIV vijeka postaje intenzivniji i dostiže vrhunac sedamdesetih i osamdesetih godina XIV vijeka. Devedesetih godina XIV vijeka dolazi do izvjesnog opadanja izvoza koža u Mletke, ali i do porasta izvoza u druge talijanske gradove i oblasti.¹⁰⁸ U pojedinim godinama, broj izvezenih bala dostiže i nekoliko stotina.¹⁰⁹ Što se tiče vrsta, u prvom redu su bile zastupljene ovčje, zatim jagnjeće, govede i druge kože.¹¹⁰ Na žalost, nije razgraničeno koliko od ovog ukupnog izvoza u Veneciju otpada na kože iz srednjovjekovne Bosne. Ipak, činjenica je da izvoz koža iz Srbije i Bosne pokazuje stalan porast. A tu su uključene i kože iz Bosne, bez obzira na njihovu količinu. Ponekad se bosanske kože, isto kao olovo, plaćaju određenom količinom soli. Tako se u martu 1376. godine kože iz Goražda izvoze u zamjenu za dubrovačku so.¹¹¹ Od ostalih stočarskih proizvoda izgleda da je bio značajniji izvoz mesa i sira, koje donosi bosansko domaće stanovništvo u Dubrovnik. Ukoliko to oni ne čine, prema jednoj izjavi samih Dubrovčana, u Dubrovniku nema ni mesa ni sira.¹¹² Čak i bosanski kralj u svojoj režiji izvozi sir. U nekoliko navrata daje se dozvola njegovim slugama da sir mogu prodavati u Dubrovniku.¹¹³ Bosanski konji su i sada predmet izvoza, a njihovom prodajom bave se domaći ljudi.¹¹⁴ Isto tako ne smiju se izgubiti iz vida proizvodi pčelarstva i to u prvom redu vosak.¹¹⁵

¹⁰⁷ *Div. Canc.* 23, fol. 54', 16. VIII 1371.

¹⁰⁸ B. Krekić, *Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine*, 12.

¹⁰⁹ *Ib.* 13.

¹¹⁰ *Ib.* 12.

¹¹¹ *Div. Canc.* 24, fol. 129, 28. III 1376.

¹¹² Dubrovčani šalju u Zadar Nikolu Gundulića da se opravda pred dalmatinsko-hrvatskim banom što ratuje s Kotoranima. Tom prilikom između ostalog se kaže da bosanski kralj »per li tempi pasadi sempre mandava li suoy subditti cum carne et formaço et ziue ala citade de Ragusa, et cum le lor proferte chi ha fatte al ditto re, ca li ditti vole dare lo castello et la citade de Catharo, et li gran partidi chi li mette dananti, hanno redutto et indurato lo ditto re per tal contra Ragusa, chi nissuna victuaria conduse la sua gente a Ragusa, et stamo quasi assicadi et non havemo de carne ni de formaço...«. J. Tadić, *Pisma i uputstva*, 383, 20. juna 1379.

¹¹³ *Ref.* 27, fol. 122, 18. IV 1388; *ib.* 28, fol. 121, 25. V 1389.

¹¹⁴ Vukmir Pribislavić iz Bosne prodao je konja za 6 perpera. *Div. Canc.* 21, fol. 100', 7. VI 1367. »Equum unum« prodat je po dvostrukoj cijeni. *Ib.* fol. 131, 27. IX 1367. 8. XI 1393. prodajna cijena jednog konja iz Bosne nije viša od 5 perpera. *Ib.* 30, fol. 77', 8. XI 1393.

¹¹⁵ *Div. Canc.* 21 fol. 37', 2. IV 1367.

Od ostalih izvoznih artikala u ovo vrijeme još dolaze u obzir drva s Drine¹¹⁶ i žitarice. U oktobru 1383. godine daje se Tripu de Biste dozvola o prevozu njegovog žita i ostalih žitarica iz Gorazda preko Slanog u Kotor.¹¹⁷ Ne smije se nikako zaboraviti ni bosansko roblje, čiji je izvoz, iako pokazuje tendencije opadanja, u ovo vrijeme još uvijek konstantan.¹¹⁸ U XIV vijeku ropstvo se sve više zamjenjivalo ustanovom slobodne posluge.¹¹⁹ Detaljnije se označavalo porijeklo roblja, koje je obično iz Prače, Trebinja, Drine, Breznice, Usore, Neretve, itd. Ipak, za većinu stoji samo da je »de Bosna«.¹²⁰ Cijene roblja u drugoj polovini XV vijeka su u porastu, naročito osamdesetih godina.¹²¹ Na ovu pojavu svakako je uticala i činjenica da je robova na tržištima bivalo sve manje.

Od uvoznih artikala u prvom redu je zastupljena so. Drijeva, koja predstavljaju glavno domaće tržište soli, Bosna gubi za priličan broj godina. Uskoro po dolasku na vlast, Tvrtko je bio prisiljen da 1357. godine ugarskom kralju Lodoviku ustupi Drijeva zajedno s Humom na desnoj obali Neretve. Da bi nadoknadio ovaj gubitak, Tvrtko namjerava da otvori i podigne solane i formira tržišta soli u novopodignutim gradovima Novom i Brštaniku. Time je prvi od Bosanaca narušio stare utvrđene konvencije o proizvodnji i prodaji soli, po kojima se so mogla prodavati samo na četiri mjesta — u Drijevima, Dubrovniku, Kotoru i kod sv. Srđa. Zbog značaja soli u balkanskoj trgovini, Dubrovčani se svim sredstvima suprotstavljaju Tvrtkovim planovima i nastoje da u tom pogledu ponovo zavedu staru praksu. Izbijaju žestoki sukobi između Bosne i Dubrovnika. Tvrtkov poduhvat nije doveo do trajnih izmjena u pogledu proizvodnje i tržišta soli na bosanskom području. Poslije ponovnog dolaska Drijeva pod bosansku vlast 1382. godine, Tvrtko odustaje od svojih planova. Drijeva dobijaju onaj značaj koji su imala i ranije u pogledu snabdijevanja Bosne solju.¹²²

Dubrovnik je i sada glavno strano tržište odakle se u Bosnu uvozi so. U jednoj odredbi iz 1357. godine Bosna se nabraja među onim mjestima i krajevima koja su primala so iz opštinskog *kumerka*.¹²³ Uvoz soli iz Dubrovnika u Bosnu u naglom je porastu. Dovoljno je samo uzeti u obzir pregled olova izvezenog u zamjenu za so, koja se uvozi u Bosnu. Tome treba dodati i ostale podatke o uvozu soli. To su uglavnom ugovori Vlaha s Dubrovčanima o pre-

¹¹⁶ Na Drini se siječe »totum lignamen neccessarium pro uno barchosio«. *Div. Canc.* 23, fol. 12', 15. II 1371. Treba da se usiječe na Drini 40 greda za gradnju brodova. *Ib.* 25, fol. 170', 13. I 1383.

¹¹⁷ *Ref.* 25, fol. 209', 27. IX 1383.

¹¹⁸ V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem*, 128, 130, 134—137.

¹¹⁹ *Ib.* 146.

¹²⁰ *Ib.* 143.

¹²¹ *Ib.* 142.

¹²² *Vidi str.* 39.

¹²³ *Mon. Rag.* II, 184, 19. V 1357.

vozu soli do pojedinih bosanskih mjesta, i to najviše u Borač i Praču, a zatim, Goražde i Foču.¹²⁴ Ukoliko se pretpostavi da jedan dio ovih količina, koje odlaze u istočnu Bosnu, produžuje dalje do Srbije, još uvijek je očigledan vrlo intenzivan porast uvoza soli iz Dubrovnika u Bosnu. Pojedine pošiljke iznose čak i do 100 tovara.¹²⁵ Trgovinu solju drže u svojim rukama Dubrovčani, a sam prenos obavljaju Vlasi. U jednom slučaju i bosanski kralj prodaje olovo u zamjenu za so.¹²⁶ Cijena dubrovačke soli koja se davala u trampu za olovo bila je ista kao i prodajna cijena u opštinskom kumkeru.¹²⁷

O uvozu ostalih artikala nema mnogo podataka. Spominje se uvoz mrčarija, malvasije,¹²⁸ kao i robe za koju nije naglašeno o kakvoj se vrsti radi.¹²⁹ Jedino ima određenih vijesti o uvozu tkanina, i to ne mnogo. Veliko vijeće u novembru 1382. godine dozvoljava bosanskom kralju da kupi u Dubrovniku tkanine.¹³⁰ U dva navrata Dubrovčani uvoze tkanine u istočnu Bosnu.¹³¹ Hanus Petar Sasinović, koji živi u rudnicima srednje Bosne, nabavlja tkanine čak iz Venecije.¹³² Inače u Bosni se proizvodila neka vrsta raše, u okviru domaće radinosti, ali to su bile grube tkanine, koje su služile samo za podmirivanje najosnovnijih potreba. Proizvodnja tkanina, na Tvrtkovom dvoru nije imala veće razmjere, te je samo pokrivala potrebe dvora i njegove okoline.¹³³

6. NOSIOCI TRGOVINE

U periodu Tvrtkove vladavine Dubrovčani se uveliko uključuju u cjelokupni privredni život srednjovjekovne Bosne. Njihova angažovanost u bosanskoj privredi bila je svestrana. U prvom redu bavili su se trgovinom na bazi izvoza sirovina i uvoza raznih artikala. Obim dubrovačke trgovine u Bosni uveliko je porastao. Tome je mnogo doprinijela činjenica da se trgovina rudarskim proizvo-

¹²⁴ *Div. Canc.* 24, fol. 129, 28. III 1379; fol. 134, 8. IV 1376. Uspor. M. Gecić, Dubrovačka trgovina solju, 142.

¹²⁵ *Div. Canc.* 29, fol. 98, 21. V 1390; fol. 108', 22. VI 1390.

¹²⁶ *Ref.* 28, fol. 44', 14. V 1390.

¹²⁷ M. Gecić, Dubrovačka trgovina solju, 134, 145.

¹²⁸ 23. II 1386, neki Vlah se obavezuje Mirku Zečeviću da će sa 6 konja odvesti mrčarije do Goražda. *Div. Canc.* 26, fol. 34. Trojica Dubrovčana uvoze u Foču »27 salmas pannorum et mercium«. *Ib.* 26, fol. 154', 26. I 1387. Dozvoljava se bosanskom kralju »extrahere de Ragusio et emere de vino malvasie«. M. Dinić, Odluke veća 374, 17. V 1383.

¹²⁹ *Div. Canc.* 21, fol. 198, 23. V 1368; *ib.* 26, fol. 34, 23. II 1386.

¹³⁰ U Velikom vijeću dozvoljava se bosanskom kralju »quod vice et nomine eius Zore de Boxa possit emere usque ad duas pecias pannorum...«. M. Dinić, Odluka Veća Dubrovačke Republike, 250, 29. IX 1382.

¹³¹ Vidi nap. 88; Ugovor o prevozu 5 tovara tkanina u Foču. *Div. Canc.* 32, fol. 230', 10. III 1399.

¹³² *Div. Canc.* 23, fol. 157, 18. XI 1372.

¹³³ D. Kovačević, Prilog proučavanju zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni, Godišnjak Istoriskog društva BiH X, Sarajevo, 1959, 284, 285.

dima nalazila prvenstveno u njihovim rukama. I organizacija dubrovačkih poslova postaje sve razgranatija i složenija. Tako, na primjer, na bosanskim trgovima i u rudnicima Dubrovčani imaju svoje faktore koji obavljaju za njih razne poslove. Primaju robu poslatu iz Dubrovnika, a iz Bosne šalju pojedine sirovine.¹³⁴ Zahvaljujući trgovinskoj razmjeni s Bosnom neki od Dubrovčana se formiraju u krupne trgovce. Dovoljno se sjetiti poslova koje su poduzimali Matko, a naročito Žore Bokšić. On je u isto vrijeme uveliko trgovao olovom, voskom, robljem, bio carinik na bosanskim trgovima i prihvatao se i čitavog niza drugih poslova.¹³⁵ S istim živim interesom kao u trgovini, Dubrovčani sudjeluju i u eksploataciji bosanskih rudnika.¹³⁶ Organizacija carina, jedne od najznačajnijih institucija srednjeg vijeka, takođe se nalazi u njihovim rukama.¹³⁷ Postepeno je rastao i broj onih Dubrovčana koji su se uz bosanske rudnike ili na trgovima zadržavali kraće ili duže vremena u cilju raznih trgovačkih poduzeća. U ovo vrijeme njihov priliv nije, doduše, još bio toliko velik da bi se već tada organizirale dubrovačke kolonije u centrima gdje su najviše boravili, ali je sve vodilo putem njihovog formiranja. Jednom riječju, u Tvrtkovo doba Dubrovčani su zauzeli čvrste i značajne pozicije u svim granama bosanske privrede, kako po broju u kome su bili zastupljeni tako i po karakteru poslova kojima su se bavili.

Intenzivan spoljnotrgovinski promet djelovao je u pravcu sve većeg aktiviranja domaćih ljudi. O tome najbolje svjedoče podaci iz knjiga Debita Dubrovačkog arhiva. Bosanci ne uzimaju, kao u prvoj polovini XIV vijeka, na zajam samo perpere već i dukate u većim iznosima.¹³⁸ Zaduženja Bosanaca, uzeta ukupno, iznosila su u drugoj polovini XIV vijeka 984,23 dukata i 6 perpera.¹³⁹ Iznos koji očigledno govori da je u porastu kapital kojim posluju domaći ljudi. Pored toga što se, kao i ranije, često stavlja samo da je trgovac »de Bosna«, za pojedine domaće trgovce tačno je naznačeno na kojim trgovima borave i obavljaju svoje poslove. Najčešće su registrovana zaduženja ljudi koji žive u Prači, a zatim u Foči i Ustikolini.¹⁴⁰ Očigledno je da se domaći ljudi javljaju kao izvjestan činilac u privrednim centrima. Što njihovi poslovi imaju sasvim male razmjene, to još nikako ne smanjuje značaj njihove pojave.

¹³⁴ *Div. Canc.* 24, fol. 129, 28. III 1376; *ib.* 29, fol. 98, 21. V 1390; fol. 108', 22. VI 1390.

¹³⁵ Vidi str. 29—30.

¹³⁶ M. Dinić, *Za istoriju rudarstva*, 7, 52.

¹³⁷ D. Kovačević, *Razvoj i organizacija carina*, 234—238.

¹³⁸ »Radoe Tuerdoeuich de Prača« zadužuje se, 11. X 1381, za 116 dukata. *Deb. Not.* 9, fol. 89. »Tichoslauus Radincich de Prača et Pribislauus filius eius« — 87 dukata. Istoga dana »Radoslavich Dunay de Prača et Gruboe filius eius« — 112 dukata. *Ib.* 9, fol. 95, 15. XI 1381. »Obrad et Dabisinus Nartičich fratres de Choča« — 110 dukata, 5 groša. Istoga dana »Radoslavus et Stoysa Sorcich fratres de Choča« — 54 dukata, 13 groša. *Ib.* 11, fol. 179, 15. I 1399. »Radoslavus Sorcich de Ustiloligna« — 250 dukata. *Ib.* 11, fol. 61, 5. II 1394.

¹³⁹ Vidi nap. 138. *Deb. Not.* 4 (1359), fol. 15'; fol. 81; fol. 82; fol. 91'; *Div. Canc.* 21 (1367), fol. 144; fol. 150'; *ib.* 27 (1389), fol. 226'; *ib.* 32 (1389), fol. 200.

¹⁴⁰ Vidi nap. 138.

O predmetima trgovine u rukama domaćih ljudi u ovom periodu nije mnogo poznato. Tek pokoji podatak spominje olovo, gvožđe, vosak, konje, meso i sir, a od uvoza — fustan i, vjerovatno, so.¹⁴¹ Isto tako, ne može se ništa određenije reći ni o organizaciji njihovih poslova ni o tome da li sarađuju s Dubrovčanima. Prema izvorima koji spominju dubrovačke faktore u Bosni, nije moguće po imenu odrediti da li se radi o domaćim ljudima ili Dubrovčanima.¹⁴² Nema podataka koji bi doprinijeli da se na osnovu poređenja ovo pitanje raščisti.

Bosanski vladar, ban, a docnije kralj Tvrtko, takođe se bavi trgovinom. Već je ranije rečeno da Tvrtko trguje sirom, a naročito olovom.¹⁴³ On je i s mletačkim trgovcima održavao trgovačke kontakte. Neki Ramboldo iz Venecije izjavljuje u Dubrovniku da je od Hansa Petra Sasinovića, a u ime bosanskog bana i njegove majke, primio 68 dukata.¹⁴⁴ Ovim novcem je, sigurno, isplaćena kupovina neke robe. Trgovanje s jednim drugim mletačkim trgovcem donijelo mu je nezgođe. Jakov Grimani bio je prodao kralju Tvrtku jedan dijamant za koji je tražio najprije 16.000 dukata, zatim je smanjio cijenu, dok ga, na kraju, nije dao za 400 dukata. Za isplatu ovog dijamanta Tvrtko je naredio Žori Bokšiću da isporuči spomenutom trgovcu olova u vrijednosti od 400 dukata, po cijeni koja se za olovo plaća u Dubrovniku. Međutim, Jakov Grimani se žalio da je dijamant dao za 400 dukata, jer je na to bio prisiljen, a da uopšte nije bilo govora o isplati u olovu. Predstavnik bosanskog kralja izlaže čitav spor pred dubrovačkim vlastima naročito ističući da je bosanski kralj uvijek u slozi s trgovcima. Stoga Tvrtkov predstavnik predlaže da se Grimaniju vrati dijamant ukoliko ovaj povрати 100 dukata koje je primio u olovu. Čitav spor nije okončan, jer Mlečanin nije htio da pristane na ovakve zahtjeve, nego je, štaviše, postavljao neke nove uslove.¹⁴⁵

Ovakva živa trgovinska razmjena stranog i domaćeg elementa izrazila se unutar bosanske države u formiranju novih ekonomskih centara. Dokumenti sačuvani u Dubrovačkom arhivu ne govore više neodređeno da se trguje po Bosni, već pružaju podatke, pored rudnika, i o trgovima, na kojima se obavljaju svi mogući poslovi. U Tvrtkovo doba razvoj trgova u punom je zamahu. Foča, u istočnoj Bosni, javlja se prvi put 1368. Goražde — 1376. godine; u centralnoj Bosni Visoko — 1379. godine.¹⁴⁶ Ova pojava u isto vrijeme ukazuje da je trgovinska razmjena zahvatila i udaljenije krajeve bosanske države: Bcsna postaje trgovački aktivna na širokom području.

¹⁴¹ Vidi nap. 82, 107, 112, 114, 115.

¹⁴² Vidi nap. 134.

¹⁴³ Vidi nap. 43, 44, 50, 73.

¹⁴⁴ *Div. Canc.* 22, fol. 73, 2. VII 1370.

¹⁴⁵ Za kralja se ističe da on »nemini fecerit forcium et attenderit et observavit pacta habita et firmata, et de forcio alicui facto nullus valeat conqueri de eo«. *Ib.* 29, 140'—141', 4. X 1390.

¹⁴⁶ Dubrovački arhiv: *Venditae Cancellariae (Vend. Canc.)*, II, 18, 3. VII 1368; *Div. Canc.* 24, fol. 129, 28. III 1376; *Ref.* 24, fol. 45', 4. IV 1379.

7. PRIVREDNI PLANOVI TVRTKA I

Pored toga što u vlastitoj režiji obavlja čitav niz trgovačkih poslova, Tvrtko ima i drugih mnogo važnijih izvora prihoda: carina, raznih dažbina, zakupnina za eksploataciju rudnika, dohotka koji prima od Dubrovčana na ime dozvole za slobodu trgovine.¹⁴⁷ A s intenziviranjem rudarstva i trgovinskog prometa porasli su uveliko svi ovi prihodi. Osnove Tvrtkove ekonomske moći stvarno su velike. One su to bile tim prije što izvore svih državnih prihoda, kao i svu upravu i vlast, drži nedjeljivo u svojim rukama. Jer, upravo zahvaljujući svojoj moći, Tvrtko je suzbio separatističke tendencije feudalaca, učvrstio svoj položaj i do kraja vladavine ostao jedini i pravi gospodar u svojoj zemlji. To dolazi do izražaja u teritorijalnom širenju Bosne i u mnogim drugim pojavama onog vremena. Tako, na primjer, Tvrtko je iskovao, pored srebrenog novca,¹⁴⁸ jedini dosada poznati zlatni novac u srednjem vijeku, veliki četvorostruki dukat, i to za svečanost svog krunisanja u Mileševu.¹⁴⁹ Međutim, u okvirima gornje konstatacije posebnu pažnju zaslužuju Tvrtkove privredne mjere. Njegovom inicijativom učinjeni su prvo koraci na unapređenje procesa proizvodnje tkanina. Pri kraju vladavine, Tvrtko okuplja na svom dvoru dubrovačke majstore tekstilne struke. Izgleda da se tu nije obavljao čitav postupak proizvodnje sukna. Vjerovatnije je da su samo rašu, obrađivanjem i striženjem, dotjerivale i profinjavale dubrovačke zanatlije. Kao što je već ranije rečeno, ova proizvodnja tkanina nije imala veće razmjere; pokrivala je potrebe dvora i njegove okoline. Održala se nekoliko godina i poslije Tvrtkove smrti, za vladavine novog kralja Dabiše.¹⁵⁰

Na planu privredne afirmacije naročito je značajno Tvrtkovo nastojanje da tamo gdje je to moguće neovisno od dubrovačkog posredništva samostalno razvije bosansku privredu. Gubitak Drijeva, koja je morao da ustupi Mađarima,¹⁵¹ bio je neposredan podsticaj

¹⁴⁷ Bosanski kralj treba da primi u Dubrovniku putem svoga predstavnika »libras centum argenti pro resto doanarum dicti domini regis«. *Div. Canc.* 27, fol. 154^r, 18. IX 1388. Protovestijar bosanskog kralja primio je u Dubrovniku, 30. V 1389, 100 libara srebra »pro resto doanarum dicti domini regis quas ipse Drago tenuit«. *Ib.* 27, fol. 225; M. Dinić, *Trg Drijeva*, 122; D. Kovačević, *Razvoj i organizacija carina*, 232.

¹⁴⁸ I. Rengj eo, *Novci bosanskih banova i kraljeva*, 250—254. Posebnim člankom I. Rengj eo obara Truhelkino shvatanje da Tvrtko kao kralj nije kovao svoj novac. I. Rengj eo, *Kraljevski novac Tvrtka I*, *Numizmatičke vijesti* br. 2, 1939, 1—3. O ovom problemu M. Dinić kaže: »Ma kako se konačno rešilo pitanje da li je Tvrtko I kao kralj obustavio kovanje srebrenog bosanskog novca, ostaje ipak činjenica da se već 1387. godine pominju srebrenički groševi i da je kovnica u Srebrenici postojala već u XIV veku dok je grad još bio pod Bosnom«. M. Dinić, *Za istoriju rudarstva*, 52.

¹⁴⁹ M. Dinić, *Veliki bosanski zlatnik*, *Istoriski časopis SAN III*, Beograd, 1952, 41—53. U vezi s izvjesnim pitanjima koja nameće nalaz ovog zlatnog novca, pojavila su se različita mišljenja koja, uz svoj komentar, izlaže J. Šidak, *Iz bosanske srednjovjekovne numizmatike*, *Godišnjak Istoriskog društva BiH*, VI, Sarajevo, 1954, 46—53.

¹⁵⁰ Vidi str. 34.

¹⁵¹ M. Dinić, *Trg Drijeva*. 127.

da pristupi podizanju novih gradova na obali Jadranskog mora, koji su imali da postanu nova bosanska tržišta soli, kao i luke pogodne za spoljnotrgovinsku razmjenu. Time bi se umanjila velika upućenost Bosne na Dubrovnik, kao i njegov presudan uticaj na razvoj bosanske privrede. Za realizaciju svojih planova Tvrtko je odabrao vrlo povoljno mjesto u Dračevičkoj župi, u Kotorskom zalivu, na sjevernoj strani Boke. U novom gradu, koji je dobio ime Sveti Stefan, otvorene su solane i skladišta soli. Čitav Tvrtkov poduhvat, a naročito podizanje solana, ozbiljno je zabrinuo Dubrovčane. Njihova uznemirenost postaje razumljiva ako se uzme u obzir da je so bila najvažniji artikl koji su oni uvozili u stočarske predjele svog zaleđa. Zato su mjere koje poduzimaju vrlo raznovrsne i korjenite. Između ostalog, uspostavljena je prava blokada sa zadatkom da parališe svaki dovoz soli u Novi. Odlukom Velikog vijeća zabranjen je uvoz soli u Novi, koji se zida u Boki, kao i izvoz soli u bilo koje mjesto, ako to nije običaj od davnine. Ova naredba bila je izdata svim brodovima koji prevoze so, a u isto vrijeme bile su predviđene kazne za brodove i mornare koji bi protivno postupili.¹⁵² U znak protesta 20. marta 1372. godine zabranjeno je dubrovačkim trgovcima da odlaze u Bosnu.¹⁵³ Narednih mjeseci na sjednicama Vijeća umoljenih ova odredba se novim odlukama još više proširuje i utvrđuje. 10. aprila izglasano je da se Dubrovčanima ne dozvoljava ne samo odlazak u Bosnu nego čak ne smiju slati ni svoju robu tim putem.¹⁵⁴ Odlukom od 9. juna pozvani su svi dubrovački trgovci koji se nalaze u Bosni da se vrate u Dubrovnik sa svojim stvarima.¹⁵⁵ Pored toga, Dubrovčani pristupaju diplomatskoj aktivnosti, koja treba okolnim putem da osujeti Tvrtkove namjere. Nastaje period intenzivnog rovarjenja na sve strane protiv Bosne. Iz mora ovih akcija mi ćemo izdvojiti samo najkrupnije. 15. septembra 1382. godine donesena je u Vijeću umoljenih odluka da se piše Klementu Gučetiću, poslaniku, da govori bosanskom kralju o soli i da javi šta je u tom pogledu postigao.¹⁵⁶ Uskoro su se ove intervencije, s ciljem da spriječe bosanskog kralja u njegovim namjerama, proširile i na dalmatinske gradove. Dubrovčani intervenišu i u Trogiru, Splitu i Zadru.¹⁵⁷ Dalje, pred Novi su poslate galije sa zadatkom da budno paze na kretanje brodova natovarenih solju i da onemoguće njihovo iskrcavanje u Novom. Tako je stavljeno do znanja nekim stranim trgovcima da će im brodovi biti zaplijenjeni i spaljeni ako budu uhvaćeni da prevoze so u zabranjena mjesta.¹⁵⁸ Ali to se ipak događalo i pored svih zabrana.¹⁵⁹

¹⁵² M. Gecić, Dubrovačka trgovina solju, 96.

¹⁵³ M. Dinić, Odluke Veća, 211.

¹⁵⁴ Ib. 214.

¹⁵⁵ Ib. 229—230.

¹⁵⁶ Ib. 245.

¹⁵⁷ Ib. 247, 26. IX 1382.

¹⁵⁸ M. Gecić, Dubrovačka trgovina solju, 97, 98.

¹⁵⁹ 26. oktobra 1382. u Vijeću umoljenih odlučeno je da se zadrže dva broda natovarena solju iz Zadra »que ferentur ire ad Castrum Novum«, M. Dinić, Odluke Veća, 265. 21. novembra 1382. odlučeno je da se otkupi so nekog Zadrana upućena u Novi. M. Dinić, Odluke Veća, 272.

Ipak, sve ovo nije bilo dovoljno da riješi nastali spor u korist Dubrovčana. Čitava stvar poprimila je suviše ozbiljan karakter s obzirom na značaj soli za dubrovačku trgovinu. Zato oni mijenjaju svoje dosadašnje držanje i putem pregovora pokušavaju da privole Tvrtka da bar odustane od svojih namjera u vezi s podizanjem solana. U Malom vijeću i Vijeću umoljenih raspravlja se o povelji kojom Tvrtko treba da se odrekne svojih kombinacija i o njenom sadržaju.¹⁰⁰ Tvrtko je najzad, pošto je prethodno ponovo dobio Drijeva, popustio uz cijenu izvjesnih uvjeta od interesa za Bosnu.¹⁰¹ Drugog decembra 1382. godine izdao je Dubrovčanima povelju kojom izlazi u susret njihovim interesima. Tom prilikom on navodi da je shvatio stare zakone, po kojima se nigdje ne može postaviti nov trg soli izuzev na mjestima gdje se nalaze od davnine, te da zbog toga zabranjuje prodaju soli u svom gradu.¹⁰²

Pored toga što je ovom poveljom zvanično potvrđeno da je došlo do međusobnog sporazuma između Dubrovnika i Bosne, ipak se i dalje događalo da se na tržištu Novog prodaje so. Izgleda da su naročito Kotorani kršili ovu odredbu i dovozili so, kako se to može zaključiti po intervencijama dubrovačke vlade kod Kotorana.¹⁰³ Bilo je još sličnih pokušaja, ali ih Dubrovčani u cilju zaštite svojih interesa svim mogućim injerama suzbijaju.¹⁰⁴ U ovom upornom nastojanju do ometu tržište soli u Novom, Dubrovčani traže čak pomoć i intervenciju ugarske vlade. Kraljica Marija izlazi im u susret, te 11. aprila 1383. godine zabranjuje svojim podanicama dovoz vina i soli u Novi iz Dalmacije i Hrvatske.¹⁰⁵ Ovu istu naredbu, na zahtjev Dubrovčana, potvrđuje i docnije, 8. maja 1384. godine.¹⁰⁶

Pored Novog, Tvrtko je iz trgovačkih razloga podigao još jedan grad, i to Brštanik u dolini Neretve, blizu njenog ušća. Tu je izgrađeno brodogradilište,¹⁰⁷ a počelo je da se formira i tržište soli. I u

¹⁰⁰ M. Dinić, Odluke Veća, 266, 28. X 1382; 269, 3. XI 1382.

¹⁰¹ M. Dinić, Trg Drijeva, 125.

¹⁰² Povelje i pisma I/1, 83, 2. XII 1382.

¹⁰³ 17. XII 1382. potvrđuje se odluka da se pošalje Kotoranima jedan poslanik »super facto novitatis salis, quod ipsi Catharenses mittunt ad Castrum Nouum Sottorine«. M. Dinić, Odluke Veća, 301. 11. jula 1383, odlučeno je da se napiše jedno pismo kotorskoj opštini »quod non portent sal ad Castrum Nouum«; ista izjava se daje 21. jula kotorskom poslaniku. M. Dinić, Odluke Veća, 334, 336.

¹⁰⁴ M. Dinić, Odluke Veća, 334, 11. VII 1383; 337, 26. VII 1383; 338, 28. VII 1383. i 30. VII 1383.

¹⁰⁵ J. Radonić, Dubrovačka akta i povelje, knj. I/1, Beograd, 1934, 118—119.

¹⁰⁶ Ib. 126—130.

¹⁰⁷ Brštanik je podigao Tvrtko 1383. godine na lijevoj obali Neretve nedaleko od ušća, i to u Dubravama kod sela Brštanika, koje se pominje već sredinom XIII vijeka. Ispod grada razvio se trg na kome je neko vrijeme bila znatna dubrovačka kolonija. Tu je počela i so da se prodaje pa je dubrovačka vlada, kao i u slučaju Novog, morala da interveniše. Brštanik je na Neretvi imao pristanište zvano Lovorika. C. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke, 79; I. Ruvarac, Tri dodatka k raspravi »Banovanje Tvrtka bana«, GZM VI, Sarajevo, 1894; M. Dinić, Trg Drijeva, 117, 118; D. R. Jerković, Dvije stare tvrdave na ušću Neretve, Napredak, 1941; M. Gecić, Dubrovačka trgovina solju, 96, 99.

ovom slučaju Dubrovčani hitno otpremaju jednog oružanog brigantina sa zadatkom da kontroliše uvoz soli.¹⁶⁸

Čitav poduhvat s podizanjem novog grada nije imao mnogo uspjeha, jer se podaci o Brštaniku nalaze za veoma mali broj godina.¹⁶⁹

U sukobu Dubrovnika i Bosne oko Novog prvi put je došao u potpunosti do izražaja pravi karakter dubrovačke uloge u Bosni. Dok su, s jedne strane, svojim posredništvom u trgovini i investiranjem kapitala uveliko pomagali i podsticali na razvoj cjelokupnu bosansku privredu, u isto vrijeme su, s druge strane, kočili i spustavali svaki značajniji pokušaj privrednog osamostaljivanja. Tako je uloga Dubrovčana, pored nesumnjivog značaja za privredni razvoj bosanske države, u određenom momentu počela da pokazuje jasnu tendenciju suzbijanja samostalne afirmacije domaćih snaga, koja bi se manifestovala u jačanju centralne vlasti i jačem razvoju domaćeg trgovačkog elementa. Ovo postaje i ubuduće stalna karakteristika svih dubrovačkih trgovačkih preduzeća ma koliko da prividno izgledaju povoljna za razvoj bosanske privrede.

Druga polovina XIV vijeka predstavlja posebno razdoblje u istoriji bosanske privrede. Nagao razvoj robno-novčane privrede, kao posljedica sve intenzivnije trgovinske razmjene, više je nego očigledan. U spoljnoj trgovini — bosanski proizvodi se prvi put preko Dubrovnika i Venecije uključuju u evropsku privredu a u samoj zemlji — novi trgovi niču na sve strane. Privredni prosperitet prodiere i u provinciju, te zahvata mnogo šire slojeve i veća područja nego ranije. Domaći elemenat se postepeno bogati u raznim trgovačkim poslovima. U isto vrijeme jača i vlastela. Pa ipak, u odnosu na nju, u ovom periodu bosanski vladar, kao i ranije Stjepan II, ima prevagu. On se u prvom redu koristi velikim privrednim napretkom Bosne, kao što se to može zaključiti na osnovu svega što je kazano o Tvrtku, njegovoj vladavini, planovima o privrednom osamostaljenju. Posljedice jačanja feudalnih elemenata doći će do izražaja u političkom životu srednjovjekovne Bosne tek u godinama poslije Tvrtkove smrti.

¹⁶⁸ M. G e c i ć, Dubrovačka trgovina solju, 99.

¹⁶⁹ Izgleda da je sama dubrovačka vlada raselila tamošnju koloniju, jer je u novembru 1395. godine naredila svojim građanima da poruše sve kuće u Brštaniku. Poslije 1395. godine, Brštanik se rijetko spominje. C. J i r e č e k, Die Handelsstrassen und Bergwerke, 79; M. D i n i ć, Trg Drijeva, 118.

DRUGI DIO
RAZVOJ TRGOVINE OD POČETKA XV VIJEKA DO 1463.

III

ULOGA DUBROVNIKA U BOSANSKOJ TRGOVINI

1. TRGOVINSKI ODNOSI IZMEĐU BOSNE I DUBROVNIKA

S Tvrtkovom smrću situacija se u unutrašnjim prilikama Bosne iz osnova mijenja. Čitav niz pojava koje su samo tinjale pod Tvrtkovom čvrstom rukom izbija na površinu. Posljedica jačanja feudalaca usljed osvajanja novih krajeva i razvoja trgovine dolaze tek sada do izražaja. Između ostalog feudalcima nastoje da za svoj račun uspostave trgovačke veze gdje se za to ukazala mogućnost. Već 15. maja 1391. god. Radič daje Dubrovčanima slobodu trgovine u svom domenu.¹ Slučaj Radiča nije ostao usamljen. Dubrovčani su sklopili posebne trgovinske ugovore s Pavlom Radenovićem u martu 1397. godine.² Zanimljivo je da u pogledu carina poneki od feudalaca postupaju na izvjestan način isto kao i najraniji bosanski vladari, ban Kulin i Ninoslav. Pored garancija koje pružaju stranim trgovcima, oni ih oslobađaju i plaćanja carina na svojoj teritoriji.³ Do ustupanja ovako velikih koncesija došlo je, vjerovatno, zbog toga što feudalcima žele po svaku cijenu da privuku strane trgovce, a još su donekle nesigurni na svojim tek izdvojenim posjedima u vođenju ovih u stvari državnih poslova.

Vladari koji poslije Tvrtkove smrti dolaze na bosanski prijesto nisu uspjeli da zaustave ovaj proces. Oni postaju obični eksponenti vlastele, koja ih postavlja i skida po svojoj volji. Pritiješnjeni ovakvim unutrašnjim prilikama i sve većim spoljnim pritiskom Mađara, oni prelaze preko ovih zbivanja u svojoj zemlji. Zato povelje koje su Dubrovčanima izdali kraljevi Dabiša i Ostoja⁴ nisu dovoljna garancija za slobodu trgovine i na posjedima krupnijih feudalaca. I držanje Dubrovčana najočitije pokazuje da se o zahtjevima vlastele zbog sve većeg njihovog uticaja stvarno mora voditi računa. Oni

¹ Povelje i pisma, I/1, br. 130.

² Ib. br. 259.

³ Radič Sanković u povelji od 15. maja 1391, kojom Dubrovčanima daje slobodu trgovine, ističe da »ni carine« za njihove trgovce. Povelje i pisma, I/1, br. 130.

⁴ Povelje i pisma, I/1, br. 178, 17. jula 1392; br. 431, 5. februara 1399.

pristaju da sa svakim od njih vode posebne trgovinske pregovore. Time se u istoriji trgovinskih odnosa između Bosne i Dubrovnika utvrđuju korjenite izmjene.

a) vladara i Dubrovnika

Po sadržaju, povelje Dabiše i Ostoje ne donose nikakve nove momente, već jednostavno potvrđuju povlastice koje su njihovi prethodnici dali Dubrovčanima oslanjajući se, u prvom redu, na Tvrtkovu svečanu povelju iz 1378.⁵ Dubrovčani se nisu dugo koristili ovim privilegijama. Kralj Ostoja je promjenom svog stava u spoljnoj politici uskoro poremetio dobre trgovinske odnose s Dubrovnikom, uspostavljene početkom njegove vlade. Podstaknut od vlastele, u sukobu koji se vodio u susjedstvu Bosne između kralja Žigmunda i Ladislava, Ostoja je prišao ovom posljednjem, čime se zamjerio Dubrovniku — upornom pristalici kralja Žigmunda. Prvi znak zategnutih odnosa jeste naredba dubrovačke vlade o povlačenju dubrovačkih trgovaca iz Bosne.⁶ U ratu koji uskoro izbija, ona nastoji da pod svaku cijenu obustavi trgovinski promet s Bosnom. Tako su u septembru 1403. godine izdate stroge zabrane da se nosi ili na neki drugi način prodaje so, i to uz prijetnju kaznom u iznosu od 100 dukata. Isto važi za robu, novac i ostale stvari. Osim ovih, vlada je poduzela još izvjesne korake, te u istoj naredbi zabranjuje svojim građanima da odlaze u ma koji kraj Bosne bez vladine dozvole. U suprotnom biće kažnjeni globom od 500 perpera. Ukoliko se ipak pojedincima odobri odlazak, dozvoljeno je da ponesu onoliko novaca koliko je potrebno za put tamo i nazad.⁷

Sve ove mjere bile su dobro smišljene s ciljem da se, onemogućavanjem trgovinskog prometa, Ostoja prisili na izmjenu svoga držanja prema Dubrovniku. Da bi u ovom uspjeli, Dubrovčani se služe svim sredstvima. Tako je, samo tri dana poslije izdavanja spomenute zabrane o odlasku dubrovačkih trgovaca u Bosnu, dozvoljeno Vlatku patarenu da može kupiti u Dubrovniku i izvesti za sebe ulja, tkanina i još neke predmete.⁸ Njegov slučaj nije ostao usamljen. Narednih dana dobija dozvolu i Brailo Tezalović da može doći u

⁵ Ib.

⁶ Ref. 32, fol. 155, 2. VII 1403; fol. 157', 13. VIII 1403.

⁷ Ima podataka koji potvrđuju da su se u praksi sprovodile ove naredbe. Ref. 32, fol. 169', 19. IX 1403. Dozvoljava se, 28. IX 1403, Matku Brajakoviću da može ići u Bosnu u Podvisoki da preuzme imovinu svoga brata Lukše, koji je tamo umro, ali da ne smije nositi robe, već samo novac za put. Ib. 32, fol. 171. 29. X 1403. dozvoljava se Branku ili Ratku Tamariću da idu u Sklavoniju preko Bosne, ali da ne nose robu. Ib. 32, fol. 181. 3. X 1403. dozvoljava se »Braicho Stoychouich mercatori« da može ići u Praču da uzme svoje stvari, ali ne smije ništa sa sobom nositi »de Ragusio aliquid de rebus prohibitis per ordines nostros«. Ib. 32, fol. 171'.

⁸ Ref. 32, fol. 170, 22. IX 1403.

Dubrovnik da proda svoju robu i kupi so.⁹ Ovakve pojave se stalno sretaju tokom rata koji se vodio između Dubrovnika i Bosne. Dok Dubrovnik, držeći se dosljedno svoje politike, izdaje ponovna naređenja kojima zabranjuje svojim ljudima održavanje ma kakvih veza s Bosnom,¹⁰ sami Bosanci u velikom broju dolaze u Dubrovnik, gdje obavljaju razne trgovačke poslove. Svi oni uglavnom dovoze na prodaju vosak, kože, olovo i druge sirovine, a snabdijevaju se u prvom redu solju, tkaninama i ostalom robom.¹¹ Čak i poznati plemići, kao što su Hrvoje i Zlatonosovići, u ovo vrijeme kupuju robu u Dubrovniku putem svojih ljudi.¹² Ove dozvole, koje dubrovačka vlada izdaje Bosancima za slobodan dolazak i trgovinu u Dubrovniku,¹³ sračunate su na to da privuku i vežu što veći broj Ostojinih ljudi i da na ovaj način oslabe njegovu vlast. Ostoja, sa svoje strane, promjenom kursa u trgovinskoj politici, pokušava da naškodi dubrovačkim interesima u Bosni. On izdaje Mlečanima, u aprilu 1404. god., povelju o slobodi trgovine s izuzetno povoljnim uslovima.¹⁴

Međutim političke prilike, u to vrijeme vrlo kolebljive, nisu išle u prilog mletačkim planovima. Ostojin prelazak na stranu Žigmunda dovodi do njegovog pada, a na upražnjeni bosanski prijesto vlastela, uporni protivnik kralja Žigmunda, ponovno dovodi Tvrtka II Tvrtkovića. Čim je došlo do ove promjene, odmah počinju pregovori o miru, koji treba da okončaju rat s Dubrovnikom što ga je započeo Ostoja. Dubrovčanima se posebno žurilo da povrate što prije svoje ranije mjesto u bosanskoj privredi. Zato, kada u aprilu 1405. godine mole putem svoga poslanika od kralja Tvrtka povlastice, naročito ističu da ne traže ništa novo, već jedino potvrdu onog što su ranije

⁹ Daje se dozvola »Braillo Thexallouich« da može doći u Dubrovnik »cum eius mercantiis et rebus... et ab hinc portare de sale«. Ref. 32, fol. 170', 23. IX 1403.

¹⁰ 20. IX 1403. izdaje se naređenje da dubrovački trgovci koji se vraćaju ili idu u Sklavoniju i Ugarsku ne smiju trgovati u Bosni. Ib. 32, fol. 170. 2. i 3. X 1403. izdaju se stroge zabrane Dubrovčanima da ne smiju iz Bosne izvoziti olovo, vosak i ostalu robu »per viam Narenti« uz prijetnju kaznom da će izgubiti ono što izvezu. Ib. 32, fol. 171'; fol. 172.

¹¹ Ref. 32, fol. 164, 16. VIII 1403; fol. 167, 4. IX 1403; fol. 170, 22. IX 1403; fol. 170', 23. IX 1403; fol. 177', 12. XI 1403. Usamljen je slučaj da nije usvojen predlog »de faciendo gratiam Radinno Hiliich quod possit facere conduci 120 salmas plumbi unius sui debitoris Ragusium«, i to »pro debito facto ante guerram«. Ib. 32, fol. 174', 18. X 1403.

¹² 20. VIII 1403, »prima pars est de faciendo gratiam Vochomiro Slattanosseuich quod eius famulus quem mixit Raguxium possit emere panum et de aliis mercanziis quicquid voluerit exceptis armis et pulvere et bombardis et trahere ad suum placitum«. Ref. 32, fol. 164'. 14. XI 1403, daje se dozvola »ambassiatori Cheruoye« da može u Dubrovniku kupiti tkanine, ali pod zakletvom »quod dictum panum vult pro domino suo vel pro uxu suo«. Ib. 32, fol. 164'.

¹³ Vidi nap. 11. i 12. 23. VIII 1403. daje se vjera Vlasima, kao što je data i ostalima, da dođu u Dubrovnik. Ref. 32, fol. 165'. 4. IX 1403. Vlasi kralja Bosne dobijaju dozvolu da mogu doći u Dubrovnik. Ib. 32, fol. 167. 14. XI 1403. Radivoj Radosalić dobio je takođe dozvolu da može kupovati u Dubrovniku. Ib. 32, fol. 178'.

¹⁴ S. Ljubić, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike V, Zagreb, 1875, 39.

imali.¹⁵ Uskoro dolazi do konačnog smirivanja dubrovačko-bosanskog spora. 24. juna 1405. godine, u Trstivnici, kralj Tvrtko II Tvrtković izdaje povelju,¹⁶ u kojoj, između ostalog, potvrđuje Dubrovčanima sve privilegije koje su dobili od ranijih bosanskih vladara. Pod ovim se, svakako, podrazumijevaju i trgovinske povlastice.

Zvanične garancije za slobodu trgovine slabo su koristile Dubrovčanima, jer još od početka XV vijeka opšte prilike u Bosni nisu bile nimalo povoljne za odvijanje trgovinske razmjene. Unutrašnja komešanja nastavljaju se i dalje. Uskoro je Tvrtko smijenjen s prijestola, a na njegovo mjesto dolazi ponovo kralj Ostoja, ali ovog puta kao predstavnik antiugarske politike. 4. decembra 1409. godine potvrđuje svojim bivšim neprijateljima privilegije koje su ranije dobili od bosanskih vladara.¹⁷ Nesređene prilike u Bosni još se više pogoršavaju; dolazi do poznatih upada mađarske i turske vojske. Izvjesno sređivanje unutrašnjih prilika nastaje oko dvadesetih godina XV vijeka. Zato tek Ostojin sin Stjepan Ostojić nastavlja tradiciju održavanja trgovinskih veza sa svojim prvim susjedom, Dubrovačkom Republikom. Prvih mjeseci svoje inače kratke vlade on izdaje povelju Dubrovčanima s potvrdom svih ranijih privilegija.¹⁸ Tvrtko II, koji ga uskoro zamjenjuje, čini to isto 18. avgusta 1421. godine.¹⁹ U ovim poveljama ne govori se, doduše, posebno o trgovačkim slobodama Dubrovčana, ali se to podrazumijeva već time što se u njima potvrđuju sve privilegije koje su Dubrovčani dobili ranije od bosanskih vladara, uz uobičajeno pozivanje na svečanu povelju Tvrtka I iz 1378. godine.

Može se slobodno reći da je običaj po kome bosanski vladari poslije dolaska na prijesto potvrđuju Dubrovčanima stare privilegije, te time obnavljaju i produžuju ranije stanje njihovih međusobnih odnosa, uključujući tu i trgovinu, vremenom postao nepisani zakon, koji se održao do kraja bosanske države. Od ovog pravila ne odstupa ni Stefan Tomaš, koji dolazi na bosanski prijesto poslije duge vlade Tvrtka II, a ni posljedni kralj bosanske države — Stefan Tomašević. Ipak, postoji izvjesna razlika u onom dijelu sadržaja njihovih povelja koji se odnosi na trgovinu. Dok Stefan Tomaš u povelji od 3. septembra 1444. godine samo jednostavno potvrđuje sve ranije privilegije, u koje se uključuju i trgovačke slobode,²⁰ Stefan Tomašević unosi neke nove odredbe koje se odnose na odvijanje trgovinskog prometa Dubrovčana u Bosni. U povelji od 23. novembra 1461. godine on propisuje kako treba da postupe njegovi službenici u slučajevima kada uhvate Dubrovčane da, uz bolano, izvoze iz Bosne

¹⁵ J. Gelcich, L. Thallóczy, *Diplomatarium relationum rei publicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest, 1887, 165, 7. IV 1405.

¹⁶ Povelje i pisma I/1, br. 513.

¹⁷ Pisma i povelje I/1, br. 445. Dubrovčani su još ranije, u novembru, poslali u Bosnu kancelara Ruska da primi potvrdu privilegija. Ref. 33, fol. 264', 11. XI 1409.

¹⁸ Povelje i pisma I/1, br. 579.

¹⁹ Ib. br. 523, br. 524.

²⁰ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2, Beograd—Sremski Karlovci, 1934, br. 696.

i nebolano srebro.²¹ Ovim je otklonjena jedna vrlo krupna prepreka izvoznjoj trgovini Dubrovčana, koja je dugo vremena bila vrlo aktualna. Poslije dva dana, posebnom poveljom, Stefan Tomašević obećava Dubrovčanima slobodu trgovine uz garanciju pune bezbjednosti, a jedino što od njih traži jeste naplata carine.²²

Veoma čest predmet rasprava u dubrovačko-bosanskim odnosima iz ovog perioda bila su pitanja novčanog prometa. Kovanje vlastitog novca, čega se u prvoj polovini XV vijeka, prihvataju Tvrtko II, Stefan Tomaš i Stefan Tomašević, nije išlo u prilog dubrovačkim interesima. Svaka nova emisija dinara bosanskih kraljeva ili priprema njihovog izdavanja izaziva oštra reagovanja Dubrovčana. Oni uvijek nastoje svim silama da onemoguće bosanske vladare u njihovoj namjeri. U znak protesta što je kraljevska kovnica za Tvrtka II počela da kuje novac, dubrovačka vlada izdaje naredbu o povlačenju svojih trgovaca iz Bosne.²³ Odmah po dolasku kralja Tomaša na bosanski prijesto, Dubrovčani traže putem poslanika da ovaj zatvori svoju kovnicu. Istim poslanicima bilo je još naređeno da ispituju sudjeluje li ko od Dubrovčana u toj kovnici ili pomaže one koji je drže. Kako se kralj držao neodređeno i nije davao nikakav odgovor, intervencije dubrovačkih poslanika ponovile su se u nekoliko navrata, uvijek popraćene vrlo detaljnim obrazloženjima.²⁴ Razlog ovom upornom nastojanju Dubrovčana da spriječe izlaženje bosanskog domaćeg novca nesumnjivo leži u težnji da njihov novac bude jedino platežno sredstvo na području Bosne. Drugo se obrazloženje ne bi moglo prihvatiti, jer bosanski vladari, izdavanjem svojih dinara, nisu nikako uskratili Dubrovčanima pravo opticaja njihovog novca. O tome govore nalazi dubrovačkog novca na bosanskoj teritoriji iz tog vremena,²⁵ a i u pisanim izvorima nailazimo na podatke koji idu u prilog ovom zaključku. Tokom prve polovine XV vijeka bosanski vladari u nekoliko navrata spominju, u svojim poveljama izdatim Mlečanima, slobodu kolanja dubrovačkog novca. Oni ističu da će novac, mletački kao i dubrovački, kolati po Bosni.²⁶ Iako je dubrovački novac bio u velikoj upotrebi u trgovinskom prometu Bosne, zanimljivo je da se tek pri kraju bosanske samostalnosti prvi put zvanično dozvoljava njegov opticaj. Posebnom poveljom od 25. novembra 1461. godine Stefan Tomašević odobrava kolanje dubrovačkog novca.²⁷ Ova povelja kao i spomenuta

²¹ Ib. 162; D. Kovačević, *Razvoj i organizacija carina*, 245—247.

²² Povelje i pisma I/2, br. 737, 25. XI 1461.

²³ I. Rengjeo, *Novci bosanskih banova i kraljeva*, 256.

²⁴ Ib. 261, 263.

²⁵ Skupine dubrovačkog novca koje su nađene u Konjicu, Kupresu i Sarajevu zakopane su između 1422. i 1438. godine. M. Rešetar, *Dubrovačka numizmatika*, 586, 590, 591.

²⁶ Listine V, 39, 22. III 1404; ib. VIII, 178, 26. V 1422; ib. IX, 189, 5. III 1444.

²⁷ Povelje i pisma I/2, br. 741, 25. IX 1461.

povelja istog dana o trgovačkim slobodama bile su, u isto vrijeme, i posljednje privilegije koje su Dubrovčanima izdali bosanski vladari prije turskog osvojenja Bosne.²⁸

b) feudalaca i Dubrovnika

Istorija trgovinskih odnosa između srednjovjekovne Bosne i spoljnog svijeta nije ni u kojem slučaju iscrpna izlaganjem šta su u tom pogledu učinili bosanski vladari. Nikako se ne smije izgubiti iz vida da je već odavno, od smrti Tvrtka I, izdavanje povelja bosanskih vladara prestalo da predstavlja stvarnu garanciju za slobodu trgovine u čitavoj zemlji. Proces teritorijalnog i privrednog cijepanja zemlje započet u posljednjoj deceniji XIV vijeka nije se zaustavljao, već se, naprotiv, tokom XV vijeka sve više produbljivao. Usporedo s tim, težnja feudalaca da svoje domene pretvore u posebne ekonomske cjeline dolazi sve više do izražaja. Zbog svega toga regulisanje trgovinskih odnosa sa stranim gradovima i obezbjeđenje trgovinskog prometa na području vlastitog posjeda važno je pitanje za svakog krupnog feudalca, koje on rješava neovisno od legitimnog predstavnika bosanske države. U ovom pogledu situacija se u korist centralne vlasti nije više promijenila sve do propasti bosanske samostalnosti.

Potreba da uspostave trgovinski promet s inostranstvom uputila je bosanske feudalce, iz istih razloga kao i bosanske vladare, u prvom redu na Dubrovnik. O trgovinskim vezama vlastele sa spoljnim svijetom, i to, kao što je sasvim razumljivo — u prvom redu s Dubrovnikom, saznaje se iz povelja čiji je zadatak, djelimično ili u cjelini, da regulišu njihove međusobne trgovinske odnose. U ovom prednjače članovi porodice Pavlovića. Najpoznatiji od svih njih — Radoslav, tek pri kraju svoje vlade, i to 10. aprila 1441. godine, izdaje Dubrovčanima povelju koja se odnosi isključivo na slobodu trgovine na njegovoj teritoriji.²⁹ Radoslavov nasljednik Ivaniš potvrđuje 29. septembra 1442. godine sve privilegije koje su dali njegovi prethodnici, te je, svakako, tu uključena njegova povelja o trgovinskim slobadama.³⁰ Posljednji Pavlovići, vojvoda Petar i knez Nikola, u povelji od 15. jula 1454. godine,³¹ utanačuju neke pojedinosti po

²⁸ Međutim, Dubrovčani su se još ranije pobrinuli da izrade od Turaka garancije za obezbijedenju trgovinu u zemljama kojima su oni djelimično ili u potpunosti upravljali. Vještom diplomacijom, oni su uspjeli da prvo 1430, a zatim 1442. i 1458. godine, dobiju od Porte povelje o slobodi trgovine. I. Božić, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, Beograd, 1952, 54, 91—92, 151—157.

²⁹ Povelje i pisma I/1, br. 616. Doduše, već 31. XII 1423. Radoslav Pavlović potvrđuje Dubrovčanima privilegije koje su oni dobili od njegovih prethodnika, te bi se moglo pretpostaviti da su njima obuhvaćene i trgovačke povlastice koje je krajem XIV vijeka dodijelio Dubrovčanima Pavle Radonović. Ipak, to još nije bila povelja čiji se sadržaj isključivo odnosi na trgovačke slobode. Povelje i pisma, I/1, br. 601, br. 602.

³⁰ Povelje i pisma I/2, br. 688.

³¹ Ib. br. 728.

kojima se, u slučaju ratnog sukoba s Dubrovnikom, daje trgovcima rok od šest mjeseci da se mogu povući sa svojom robom. Sandalj nije izdavao slične povelje o slobodi trgovine, ali se zato uveliko dopisivao s Dubrovčanima u vezi s trgovinskom razmjenom.³² U povelji od 11. aprila 1454. godine, kojom se miri s Dubrovnikom, herceg Stjepan, između ostalog, dozvoljava slobodu kretanja njihovih trgovaca, a tek 13. oktobra 1461. godine izdaje posebnu povelju koja se isključivo odnosi na trgovinske slobode Dubrovčana u njegovoj zemlji.³³ Za jednog od najmoćnijih bosanskih feudalaca — Hrvoja — ima relativno malo podataka o odnosima sa stranim trgovcima, pa čak i s Dubrovčanima. Razlog ovoj pojavi leži u tome što Dubrovčani ne odlaze u velikoj mjeri u njegove krajeve,³⁴ a o eventualnoj trgovini s dalmatinskim gradovima nisu sačuvani podaci. Ponekad bosanski feudinci i s ostalim stranim gradovima regulišu izvjesna pitanja koja se odnose na trgovinu,³⁵ ali s njima nemaju ni izdaleka razrađene trgovinske odnose kao s Dubrovnikom.

Zvanični ugovori između Dubrovčana i feudalaca gotovo uvijek se dotiču carina, jednog od osnovnih pitanja pri regulisanju svih trgovinskih odnosa. Za razliku od Radiča Sankovića, koji se bojažljivo odriče svog tek prigrabljenog prava naplate carina u korist Dubrovčana, sada feudinci, u potpunosti afirmisani, na svojim posjedima ne propuštaju priliku da u spomenutim poveljama traže od Dubrovčana da ovi plaćaju carine.³⁶ Rasparčavanje carinskih institucija ne bi, u krajnjoj liniji, imalo ozbiljne i nepovoljne posljedice za razvoj trgovine da su se feudinci pridržavali ove formulacije, to

³² Dubrovčani mole Sandalja da zapovjedi da se so u Sutorini ne donosi i ne prodaje, jer je protivno zakonu, a i on je to ljetos obećao. Povelje i pisma I/1, br. 269, 15. IX 1397. U Vijeću umoljenih odlučeno je, 30. VI 1425, da se odgovori na pisma vojvode Sandalja u vezi s dubrovačkim trgovcima. *Conc. Rog.* 3, fol. 258, 30. VI 1425. 16. XII 1443. odobreno je da se vojvodi Sandalju preporuče dubrovački trgovci. *Ib.* 5, fol. 180.

³³ Povelje i pisma I/2, br. 669, br. 670.

³⁴ 2. IX 1400. Dubrovčani odgovaraju Hrvoju da su izdali zapovijest da se ne smije trgovati s čeljadima niti vršiti kontrabanda soli. Povelje i pisma I/1, br. 469. 1. III 1402. Dubrovčani mole Hrvoja da bude pri ruci njihovom čovjeku koga šalju da donese ostavštinu i naplati primanja jednog tamo umrlog njihovog trgovca. *Ib.* I/1, br. 462. Dubrovčani traže od Hrvoja »salvum conductum« za lade koje su u Dalmaciji. *Ref.* 32, fol. 126^v. 4. XI 1402. Dubrovčani ponovno traže »salvum conductum«. *Ib.* 32, fol. 130, 3. XII 1402.

³⁵ 16. II 1424. Mlečani dozvoljavaju Sandalju da bosanski karavani slobodno mogu ići u Kotor. Š. Ljubić, *Listine od odošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike VIII*, Zagreb, 1886, 259, 16. II 1424; vidi str. 101.

³⁶ Radoslav Pavlović u povelji od 10. aprila 1441. godine dozvoljava Dubrovčanima slobodu trgovine po svojoj zemlji, ali pod uslovom da plaćaju prave zakonite carine. Povelje i pisma I/1, br. 616. Herceg Stjepan u povelji od 11. aprila 1454. godine, prilikom sklapanja mira s Dubrovnikom, traži da mu oni plaćaju carine koje su plaćali za vrijeme njegovih prethodnika i njemu do rata. Povelje i pisma I/2, br. 669. U povelji od 13. oktobra 1461. godine herceg ne propušta priliku da traži od Dubrovčana da plaćaju prave carine. *Ib.* br. 670. Vojvoda Petar i knez Nikola Pavlović u povelji od 15. jula 1454. godine ističu da Dubrovčani treba da plaćaju prave carine kao i za vrijeme kneza Pavla, vojvode Petra i vojvode Ivanisa. *Ib.* br. 728.

jest, da su naplaćivali samo pravu i zakonitu carinu. Međutim, tokom vremena u carinskom sistemu bosanske države javile su se mnoge nepravilnosti, koje su, redovno, išle na štetu odvijanja trgovine. Jednostavno samovoljno povećanje carinske stope, ili ustanovljavanje novih carina na mjestima gdje ranije nisu postojale, bilo je najlakši način da se dođe do izvora novih prihoda. Zloupotrebe ove vrste dolaze, u prvom redu, opet od krupnih feudalaca. Zato su Dubrovčani često prisiljeni da s njima pregovaraju, da se nagađaju i mole da odustanu od pojedinih svojih namjera i novotarija.³⁷ U kojoj je mjeri ova pojava postala česta, vidi se najbolje po tome što je posljednji bosanski kralj Stefan Tomašević bio prinuđen da u posebnoj povelji od 25. novembra 1461. godine zabrani svako bezakonje i novinu u odnosu na dubrovačke trgovce, osim uzimanja carine zasnovane na zakonu.³⁸ Naredba je došla suviše kasno, uoči same propasti bosanske države, ali i bez toga je malo vjerovatno da bi se ovim popravilo postojeće stanje.

U praksi feudanci se često nisu držali garancija koje su davali zvaničnim putem. Dovoljno je uzeti u obzir da su neovisno od zvanične državne politike dolazili u zategnute odnose s Dubrovnikom ili čak za svoj račun s njim ratovali, kao, na primjer, Radoslav Pavlović, a docnije i herceg Stjepan. Ovi sukobi redovno su za sobom povlačili velike reperkusije i na odvijanje trgovinskog prometa. Čim dođe do pogoršanja odnosa, dubrovačka vlada strogo zabranjuje svojim trgovcima da trguju ili čak da prelaze preko teritorije određenog feudalca. Istupe ove vrste dozvoljavaju sebi u prvom redu najkrupniji feudanci, i to Radoslav Pavlović, a još mnogo više od njega — herceg Stjepan, kako se to može zaključiti na osnovu velikog broja naredaba kojima dubrovačka vlada zabranjuje svojim trgovcima odlazak na njihovu teritoriju, kao i na osnovu odluka o ukidanju ovih zabrana pošto zategnutost popusti ili se sukobi stišaju.³⁹ Svemu ovom treba dodati one mnogobrojne postupke bosanske vlastele koji imaju karakter najobičnije pljačke.⁴⁰ Ovakvo njihovo držanje djelovalo je u pravcu paralisanja trgovinskog prometa na cijelom prostranstvu bosanske države.

³⁷ D. Kovačević, *Razvoj i organizacija carina u srednjovjekovnoj Bosni*, 242.

³⁸ Povelje i pisma I/2, br. 740.

³⁹ Dubrovačka vlada izdaje stroge naredbe trgovcima da ne smiju »transire per contratos voivode Radossavi«. *Cons. Rog.* 3, fol. 20, 25. II 1421; ib. 4, fol. 123', 27. X 1429. O hercegovim ispadima, kao što je rečeno, ima mnogo više podataka. *Cons. Rog.* 7, fol. 257', 18. IV 1441; ib. 9, fol. 4, 11. I 1444; fol. 166, 25. VI 1445; fol. 182', 18. IX 1445; fol. 227', 18. III 1446; ib. 10, fol. 195, 24. V 1448; ib. 11, fol. 217, 18. VII 1450; fol. 271, 11. XII 1450; ib. 12, fol. 159', 28. X 1451; fol. 214', 25. I 1452; ib. 13, fol. 193', 15. V 1453; fol. 215, 11. VII 1453; ib. 14, fol. 124, 21. I 1455; fol. 134', 21. II 1455; fol. 169, 2. VI 1455; fol. 290', 22. IV 1456; ib. 15, fol. 5', 14. V 1456; fol. 52, 15. X 1456.

⁴⁰ U ugovorima o prevozu robe u Bosnu Vlasi često ističu da ne garantiraju za robu u slučaju napada ljudi bosanskih feudalaca. Svakako da je ova njihova bojazan imala opravdanu pozadinu. Vidi str. 163.

Pored toga, članovi porodice Pavlovića, koji su inače u poveljama garantirali Dubrovčanima sve moguće slobode, ne ustručavaju se da zaustavljaju dubrovačke trgovce, ponekad i čitave karavane, i da oduzimaju robu, što uvijek izaziva živo negeodovanje i intervenciju dubrovačke vlade. *Cons. Rog.*

U prvoj polovini XV vijeka bosanski vladari nisu više u stanju da pruže garanciju za sigurnost trgovinskog prometa na području cijele zemlje, već jedino u onom dijelu do kog dopire njihova vlast. Zbog toga se Dubrovčani pokazuju spremni da sa svakim feudalcem pojedinačno vode pregovore te da na taj način osiguraju svojim trgovcima slobodu trgovanja. Ovi ugovori imaju spoljnotrgovinski karakter, jer se sklapaju na istim osnovama kao da se radi o regulisanju trgovinskih odnosa između Dubrovnika i potpuno samostalnih cjelina, a ne dijelove bosanske države. Uspostavljanjem trgovinskih odnosa posebno sa svakim dijelom države koji se nalazio pod vlašću nekog feudalca, Dubrovačka Republika je, u stvari, obezbjeđivala pogodan teren za trgovanje svojih građana na području cijele Bosne. Štaviše, ova podijeljenost Bosne išla je u prilog Dubrovčanima, jer je isključivala jednu snažnu i jedinstvenu upravu u zemlji koja bi mogla postati štetna po njihove interese.

2. PREDMETI DUBROVAČKE TRGOVINE

Trgovačka razmjena Dubrovčana odvijala se na bazi uvoza i izvoza. Međutim, jedino se za članove porodice Hrankovića i za Vukca Muru može ustanoviti da se bave istovremeno kako izvoznom tako i uvoznom trgovinom.⁴¹ To ne znači da nije bio isti slučaj i s ostalim Dubrovčanima. Razlog što o tome nema određenih vijesti je jednostavan: podaci o izvozu robe iz zaleđa u Dubrovnik uopšte uveliko zaostaju za podacima o uvozu u obrnutom pravcu. Nasuprot ugovorima o uvozu, rijetka je pojava da se sačuvao ugovor između Dubrovčana i Vlaha o prevozu robe iz unutrašnjosti u Dubrovniku.⁴² Zato nije moguće u cjelini obuhvatiti sve grane poslova nekog Dubrovčanina koji je trgovao s Bosnom; o njegovoj djelatnosti može se

3, fol. 238, 8. II 1425; ib. 4, fol. 121', 19. X 1429; fol. 122', 21. X 1424; ib. 11, fol. 104, 9. IX 1440; fol. 107, 20. IX 1449; ib. 14, fol. 280', 6. IV 1456; *Lam. de foris* 4, fol. 281', 25. I 1421; ib. 5, fol. 241, 14. XII 1423. Marin Gundulić se žali da je njegov brat u Borču »absque ulla sua culpa et causa detentus et carceratus a vojvoda Radossavi«. *Lam. de foris* 22, fol. 288, 26. VIII 1462.

Sandalj takođe zadržava dubrovačke trgovce i karavane; otima im srebro ili se uopšte rdavo ponaša, zavodeći neke novine na koje se oni žale. *Ref.* 32, fol. 169, 17. IX 1403; *Cons. Rog.* 3, fol. 252, 29. IV 1429; ib. 4, fol. 102, 23. V 1429; ib. 5, fol. 37, 26. IX 1431.

Po mnogobrojnim pismima i raznim intervencijama dubrovačke vlade kojima se od hercega traži da vrati trgovcima oduzetu robu, i to najčešće srebro, može se zaključiti da je od svih feudalaca ipak on bio najgori. *Cons. Rog.* 7, fol. 187, 22. VIII 1440; ib. 8, fol. 113', 21. IV 1442; fol. 128, 30. IV 1442; fol. 188', 21. XII 1442; fol. 229, 23. VII 1443; ib. 9, fol. 88', 26. X 1444; fol. 227, 18. III 1446; ib. 10, fol. 128', 11. X 1447; fol. 147', 2. I 1448; ib. 11, fol. 16, 2. XI 1448; fol. 18', 5. XI 1448; *Lam. de foris* 24, fol. 216, 21. VI 1450; ib. 30, fol. 26, 18. I 1457.

⁴¹ Vukac Mura, dugogodišnji član dubrovačke kolonije u Fojnici, uvozi u Bosnu so, a izvozi iz Bosne vosak. *Div. Not.* 12, fol. 325', 29. V 1419; *Lam. de foris* 21, fol. 175, 13. X 1447. O trgovini članova porodice Hranković vidi str. 56 i 59.

⁴² M. Dinić, Dubrovačka srednjovekovna karavanska trgovina, 120; *Div. Not.* 20, fol. 23, 24. VI 1435.

govoriti samo na osnovu raspoloživih podataka. Zbog toga smo prisiljeni da izlaganje o predmetima dubrovačke trgovinske razmjene s Bosnom dijelimo i posebno razmatramo putem izvoza i uvoza pojedinih artikala.

U dubrovačkoj trgovini s Bosnom, rudno blago, i to u prvom redu srebro, zauzimalo je posebno mjesto.⁴³ Dubrovčani se vrlo aktivno bave njegovim izvozom. Lično idu u Bosnu da obave nabavke.⁴⁴ Ponekad za njih to čini nego drugi, ali još češće sklapaju društva s ciljem da zajednički trguju bosanskim srebrom.⁴⁵ Sve ukazuje na njihovo znatno angažovanje u trgovini ovim metalom. Tako su, na primjer, česta nastojanja dubrovačke vlade da povrati srebro svojih građana koje im je zbog izvjesnih malverzacija zaplijenio bosanski kralj. Dubrovčani »damnificati in argento ipsis ablato per regem Bosne«, kako se to obično navodi u ovakvim slučajevima, javljaju se u velikom broju,⁴⁶ a to su samo oni koji su se bavili njegovim krijumčarenjem i pri tome bili uhvaćeni. Na prvorazredan značaj srebra u dubrovačkoj trgovini s Bosnom ipak najviše ukazuje činjenica da u prvoj polovini XV vijeka dubrovačke kolonije postaju najjače upravo oko rudnika srebra ili na trgovima u njihovoj okolini.

Braća Kabužići su najočigledniji primjer do kakvih su se razmjera mogli razviti poslovi onih Dubrovčana čiji je predmet trgovine bilo bosansko srebro. O tome govore i zamašan obim i velika vrijednost srebra koje su Kabužići izvezli iz Bosne.⁴⁷ Veliki obim trgovinske djelatnosti braće zahtijevao je da se njihovi poslovi vode na način koji se bitno razlikovao od poslovanja sitnih trgovaca. Prije svega, oni nisu bili u stanju da obavljaju sve mnogostruke poslove ove razgranate trgovine. Nema podataka da Kabužići kao ostali dubrovački trgovci odlaze u Bosnu i nabavljaju srebro. U tu svrhu oni

⁴³ Dubrovčani, čiji je grad od davnina imao velike trgovačke tradicije, bili su u potpunosti dorasli ovoj grani trgovačkog posla. Benko Kotruljević, takode građanin Republike sv. Vlaha i pisac prve knjige o dubrovačkom knjigovodstvu, koji je poznao stanje trgovine toga doba i bio u njega dobro upućen, piše da se Dubrovčani odlično razumiju u trgovanje metalima, u prvom redu srebrom. M. Vujić, *Prvo naučno delo o trgovini Dubrovčanina Benka Kotruljevića*, Glas SAN LIII, Beograd, 1909, 76, 77.

⁴⁴ Ivan Dobretković donosi sa sobom srebro iz Bosne. *Div. Not.* 62, fol. 131', 12. XII 1455. Vukša Miletić takode je donio srebro iz Bosne. *Lam. de foris* 30, fol. 282, 20. X 1457. Mileta Radičević ide u Bosnu da nabavi srebro. *Ib.* 30, fol. 260', 30. IX 1457. Vidi nap. 8. Ovdje, nesumnjivo, treba uzeti u obzir i Dubrovčane koji su krijumčarili srebro iz Bosne. Vidi nap. 6. Zatim, ne smiju se izgubiti iz vida ni svi oni Dubrovčani koji žive kao članovi kolonija uz bosanske rudnike.

⁴⁵ Bratulj Pribičević iz Stona dao je Miletu Radičeviću, koji ide u Fojnicu, 100 dukata da mu kupi srebra. Ponekad se i društva sklapaju radi nabavke srebra. Vidi nap. 83.

⁴⁶ *Ref.* 34, fol. 171, 3. X 1412; *Cons. Rog.* 4, fol. 89, 3. III 1429; fol. 97', 18. IV 1429; *ib.* 13, fol. 187, 28. IV 1433; *Div. Not.* 36, fol. 135, 26. VII 1442; *Cons. Rog.* 8, fol. 219, 31. V 1443; *Lett. di Levante* 13, fol. 7, 15. I 1449; *Cons. Rog.* 13, fol. 205, 14. VI 1453; *Div. Not.* 37, fol. 84', 20. VI 1453; *ib.* 37, fol. 170, 4. I 1454; *Cons. Rog.* 15, fol. 4', 13. V 1456; *Div. Not.* 41, fol. 25, 14. V 1456.

⁴⁷ Vidi str. 167.

angažuju izvjestan broj ljudi koji iz bosanskih rudnika dostavljaju u Dubrovnik srebro u određenim količinama. Njime Kabužići ne trguju na malo u Dubrovniku, već ga izvoze dalje, na strana tržišta, da ga tamo unosno prodaju. Gotovo u svim slučajevima ove pošiljke bosanskog srebra, zajedno sa srebrom iz Srebrenice i Srbije, oni otpremaju brodovima u Veneciju — i to opet putem svojih ljudi. Njihova se imena kao i imena vlasnika brodova skoro redovno navode. Organizacija poslova braće Kabužića stvarno predstavlja jedan dobro uređen i razvijen trgovački aparat.

O samoj dubrovačkoj trgovini bosanskim srebrom nema onoliko podataka koliko bi se, zbog njenog značaja, moglo očekivati. Zbog toga se, na primjer, u Dubrovačkom arhivu ne nalaze ugovori između Dubrovčana i Vlaha o prevozu srebra, kao što se mogu naći za ostalu izvoznju i uvoznju robu. Izgleda da srebro, kao vrlo dragocjen artikl, Dubrovčani nisu lako povjeravali tuđim rukama, već su ga prenosili lično uza se ili pratili karavan u kome se ono nalazilo.⁴⁸ Time su, u stvari, uskraćeni vrlo važni podaci na osnovu kojih bi se moglo saznati nešto više o Dubrovčanima koji su trgovali bosanskim srebrom, kao i o obimu njihovih poslova. Inače, izvorni materijal za ovo pitanje jesu razne žalbe ili trgovački pregovori između pojedinih trgovaca srebra. Ako je posao nekog Dubrovčanina protekao bez ikakvih teškoća, u tom slučaju o njegovoj trgovačkoj aktivnosti nije ništa zabilježeno, i on nam je ostao nepoznat. Zato podaci ove vrste ni izdaleka ne daju potpun pregled Dubrovčana koji su trgovali bosanskim srebrom. Ovom zaključku treba dodati i slučaj braće Kabužića. U Dubrovačkom arhivu sačuvana je i knjiga u kojoj je vođen tačno i uredno čitav tok njihovih poslova. U knjigama ostalih serija ne nalaze se podaci o trgovinskoj djelatnosti dvojice braće, te bi, da ne raspoložemo spomenutom knjigom, njihova djelatnost ostala potpuno nepoznata. Zato pri ocjeni značaja bosanskog srebra za dubrovačku trgovinu treba uzeti u obzir vrlo vjerovatnu mogućnost da je bilo još Dubrovčana koji su njime na veliko trgovali. Svi ovi momenti moraju se imati stalno u vidu prilikom razmatranja bosanskog srebra kao predmeta dubrovačke trgovine.

U prvoj polovini XV vijeka ređaju se nova imena dubrovačkih trgovaca bosanskim olovom. To su Martol Crijević, kome Vlasi donose 100 tovara olova, Anđelo Nikolaj, zatim Miho Sorkočević, koji kupuje od domaćeg trgovca 100 milijara »plumbi bosnensis«.⁴⁹ Vlaho

⁴⁸ Tri dubrovačka trgovca u svojoj žalbi zbog pljačke kod Podborča izjavljuju da im je, između ostalog, oduzeto i 12 libara srebra koje su sobom u karavanu nosili. *Lam. de foris* 6, fol. 106', 12. V 1425. Opljačkano je srebro koje su braća Nalješćević imali u karavanu i nosili iz Bosne u Dubrovnik. *Div. Not.* 36, fol. 135, 26. VII 1442. Ivan Dobretković nosio je sa sobom srebro iz Bosne. *Div. Canc.* 62, fol. 131', 12. XII 1455. Vukša Miletić donio je srebra iz Bosne na račun društva koje je imao sa Stjepkom Rogonićem. *Lam. de foris* 30, fol. 282, 20. X 1457. Službenici bosanskog kralja otkrili su da je Radosav Sagarelović nosio u Dubrovnik sa sobom i nebolano srebro. *Ib.* 30, fol. 260', 30. IX 1457. Svakako da su uza se prenosili srebro i oni Dubrovčani koji se žale da im ga je oteo bosanski kralj. Vidi nap. 6.

⁴⁹ *Ref.* 32, fol. 164, 16. VIII 1403; *Lam. de foris* 2, fol. 89, 12. IX 1411; *Div. Not.* 12, fol. 96, 1. VIII 1415.

Sorkočević i Stefan Lukarević dobijaju 1403. godine dozvolu od dubrovačke vlade da im njihov dužnik Bosanac doveze u Dubrovnik 120 tovara olova.⁵⁰ S domaćim ljudima trguje i Radin Ilić, kome oni, na ime duga, treba da isporuče 120 tovara olova.⁵¹ Njegov sin Pavle bio je takođe zainteresovan za trgovinu bosanskim olovom. Brailo Tezalović dostavlja mu »in mercato Narenti« veliku količinu ove rude, koju on šalje na prodaju u Veneciju.⁵² U trgovini bosanskim olovom, po obimu svojih poslova, ističe se i Ivan Crijević. Samo u jedan mah, 1418. godine, isplatio je vojvodi Petru Pavloviću i braći Muržićima 2.500 dukata za kupljeno olovo.⁵³

Posebno treba izdvojiti slučaj plemićke porodice Bunića, čiji su članovi orijentisali svoje poslove gotovo isključivo na trgovinu bosanskim olovom, kojom su se bavili vrlo intenzivno tokom XV vijeka. Prvi se javlja Marin Bunić, i to 1403. godine, prilikom sklapanja ugovora s Vlasima o prevozu 150 tovara olova iz Deževica.⁵⁴ O njemu nema više podataka, ali zato uskoro počinje da trguje Toma, koji će postati jedan od najkrupnijih trgovaca bosanskim olovom. 1405. godine, Luka, sin Tripe Đorđića iz Kotora, potvrđuje da njemu duguje 5 libara i 5 unča srebra.⁵⁵ Ovaj dokumenat, u kome se prvi put javlja Toma Bunić, jeste u isto vrijeme i jedini slučaj da se u njegovim poslovima spominje srebro, jer će se on razviti isključivo u trgovca bosanskim olovom.⁵⁶ Iako nije navedeno, može se pretpostaviti da su njegovi dužnici podmirivali svoje obaveze isporukama olova, kako je to bio inače čest slučaj. Uostalom, ovu pretpostavku potvrđuju i podaci o njegovoj daljoj trgovinskoj djelatnosti, jer oni izričito govore da je Toma Bunić trgovao bosanskim olovom i time objašnjavaju zašto se on pojavljuje upravo kao kreditor ljudi iz Olova. Tako; 1425. godine Toma kupuje olovo od bosanskog kralja,⁵⁷ a uskoro, 1427. godine, nabavlja opet bosansko olovo, i to u velikim količinama. Tom prilikom trojica poznatih bosanskih trgovaca — Brailo Tezalović, Radič Ozrisaljić i Brajko Hvaović — obavezuju se da će mu, na ime duga, dostaviti olova u vrijednosti od 1.508 dukata.⁵⁸ Izgleda da je on bio i u nekim trgovačkim vezama s

⁵⁰ Ref. 32, fol. 175, 20. X 1403.

⁵¹ Ib. 32, fol. 174', 18. X 1403.

⁵² Div. Not. 12, fol. 4, 15. XII 1413.

⁵³ Div. Canc. 41, fol. 207', 3. I 1418.

⁵⁴ Ib. 34, fol. 217', 10. V 1403.

⁵⁵ Ib. 35, fol. 160', 4. III 1405.

⁵⁶ Radohna Stipoević iz Olova obavezuje se da će za tri mjeseca vratiti dug Tomi Buniću od 100 dukata, 60 perpera i 4 groša. Drugom prilikom on se zadužuje kod Tome Bunića za 162 ½ dukata, koje treba da podmiri za tri mjeseca. Deb. Not. 13, fol. 56, 1. X 1418; fol. 306, 26. VII 1421. Četvorica Olovljana se obavezuju da će Tomi Buniću isplatiti 29 ½ dukata. Ib. 13, fol. 322', 26. IX 1421.

⁵⁷ »Comes Miliuoi gabellois in Desiuiza et nuntius domini regis Bosne confessus et manifestus fuit habuisse et recepisse a ser Toma de Bona integram satisfactionem et solutionem certe quantitatis plumbi venditi per ipsum comitem tanquam plumbum dicti domini regis in dicto ser Tome«. Div. Canc. 43, fol. 163', 12. VII 1425.

⁵⁸ Deb. Not. 14, fol. 87, 19. I 1427.

Radoslavom Pavlovićem, i to, vjerovatno, opet u vezi s olovom, jer 1439. godine Radoje Ozrisaljić, carinik i poslanik vojvode Radoslava, potvrđuje da mu je isplaćeno ono što je Toma dugovao vojvodi. Pošto ovu isplatu vrše samo njegovi nasljednici,⁵⁹ mora da je Toma Bunić umro prije ovog datuma, te se time objašnjava zašto poslije 1427. godine nema više nikakvih podataka o njegovim poslovima.

Mato, sin Tome Bunića, pošao je utrvenim putom svoga oca i već se, 1442. godine, javlja kao trgovac bosanskog olova.⁶⁰ Koliko je njegov interes bio vezan za rudnike olova u srednjovjekovnoj Bosni, vidi se najbolje po tome što je, 1447. godine, u društvu zajedno s Marinom Bunićem bio zakupac trećine olovске carine.⁶¹ On je tada na početku svoje trgovačke karijere, a u zajednički fond s kojim treba da trguje društvo uložio veliku svotu od 1.500 dukata. Vrlo je vjerovatno da je ovaj novac naslijedio od oca Tome. Poslije toga, za dugi niz narednih godina nema vijesti o poslovima Mata Bunića. Ipak, i pored oskudice podataka, izgleda da u tom periodu on nije gubio interes za trgovinu bosanskim olovom. Jer, 1462. godine domaći trgovac Pavko Radosalić iz Olova izjavljuje da mu je potpuno isplaćeno sve olovo koje je Matu isporučio.⁶² Pad Bosne pod Turke nije okončao njegovu trgovačku aktivnost, koja se, naprotiv, još više pojačala i razvila. Sada Mato Bunić počinje da stupa u trgovačke veze s domaćim ljudima, koji mu dostavljaju razne količine olova bilo u Dubrovnik bilo u samo Olovo.⁶³ Pored toga, posuđivao je novac bosanskim trgovcima s kojima je bio poslovno vezan, te se javlja kao njihov kreditor.⁶⁴ S olovom do koga je došao na osnovu raznih trgovačkih transakcija Mato Bunić trgovao je dalje; čak ga je slao na tržište u Veneciju.⁶⁵ Tako se u porodici Bunića tradicija trgovine bosanskim olovom protezala veći broj decenija, i to gotovo kroz čitav XV vijek. Razgranati poslovi njenih članova, kao i obim njihove trgovinske djelatnosti, najbolje potvrđuju kako je bosansko olovo zauzimalo važno mjesto u trgovini Dubrovčana.

Olovo je za dubrovačku trgovinu i u prvoj polovini XV vijeka imalo veliki značaj, ali ipak ne kao srebro. Tako, na primjer, u

⁵⁹ *Div. Canc.* 53, fol. 232', 8. X 1439.

⁶⁰ Mato Tome Bunića kupuje od Marina Đurkovića 30 milijara olova. *Div. Not.* 26, fol. 21', 20. IV 1442.

⁶¹ *Deb. Not.* 23, fol. 14', 22. III 1447.

⁶² *Div. Not.* 46, fol. 78', 10. VII 1462.

⁶³ Stjepan Radinović iz Olova potvrđuje da mu je isplaćeno za olovo koje je prodao Matu Buniću. *Div. Not.* 49, fol. 141', 23. IX 1466; *ib.* 51, fol. 180', 21. IV 1468. Vuk Hlapčić iz Foče i Vukac Talešević obećavaju da će 34 milijara olova dostaviti »in Olovaz, videlicet dicto ser Matheo aut alteri legitime persone agenti pro ipso ser Matheo«. *Ib.* 54, fol. 3, 9. X 1469; *Deb. Not.* 53, fol. 28, 19. X 1489. Franjo Radonjić se obavezuje da će doznačiti Matu Buniću u Dubrovnik 13 milijara olova. Troškove prevoza od Olova do Dubrovnika plaćiće Mato solju. *Ib.* 53, fol. 30', 26. X 1489.

⁶⁴ 8. X 1469. Stjepan Hvaović iz Olova izjavljuje da će vratiti Matu Buniću dug od 83 dukata. *Deb. Not.* 38, fol. 59', 8. X 1469. Drugom prilikom posudio je od istog kreditora 104 dukata. *Ib.* 39, fol. 58', 15. IX 1470.

⁶⁵ 7. X 1487. Đurad Radosalić obavezuje se Matu Buniću da će uz njegov rizik i troškove »cum primo passagio traducet dictum totum plumbum hinc Venetias et ibi illud vendet«. *Div. Not.* 63, fol. 5.

Olovu, glavnom rudniku olova srednjovjekovne Bosne, nije se razvila jaka dubrovačka kolonija,⁶⁶ kao što je to bio slučaj s rudnicima srebra. Zatim, pojava domaćih trgovaca koji na veliko trguju olovom isto tako potvrđuje da Dubrovčani trgovinu ovom rudom nisu, kao trgovinu srebrom, držali isključivo u svojim rukama. Međutim, činjenica je da ima više podataka o trgovanju Dubrovčana olovom nego o njihovom trgovanju bosanskim srebrom. Objašnjenje ovoj pojavi treba tražiti prije svega u tome što se trgovina olovom odvijala na drugi način od trgovine srebrom. Dubrovački trgovci davali su Vlasima da prenose olovo iz Bosne do njihovog grada, što nisu činili u slučaju srebra. Tom prilikom, kako je to već uobičajeno, sklapali su ugovore koji su ostajali sačuvani u Dubrovačkom arhivu i koji pružaju podatke o nizu dubrovačkih trgovaca bosanskim olovom.

Ako se uzme u razmatranje cjelokupna dubrovačka trgovina bosanskim rudarskim proizvodima,⁶⁷ zapaža se da su Dubrovčani svoje poslove usmjerili na jednu od ruda, to jest da su trgovali srebrom ili olovom. To je, uostalom, sasvim razumljivo, jer Dubrovčanin koji je trgovao srebrom ili olovom navikao je na jedan određen način vođenja poslova i stvorio čitav niz poslovnih veza kako u rudnicima srednjovjekovne Bosne odakle je rudu nabavljao tako i na tržištu gdje je rudu prodavao, bilo to u Dubrovniku ili negdje na strani, na primjer u Veneciji. Međutim, time nije bila isključena sama mogućnost da oni trguju i rudom koja nije dolazila u prvi plan njihovih trgovačkih poslova. Tako, na primjer, Radin Ilić, poznat kao trgovac bosanskim olovom, trguje, doduše jedanput, i bosanskim srebrom.⁶⁸ Ipak, ti su slučajevi bili tako usamljeni da ostajemo pri našem ranijem tvrđenju da je kod Dubrovčana koji su trgovali bosanskim rudnim proizvodima bile određene orijentacije na pojedine rude. Izgleda da se ova pojava odnosila jedino na rudarske proizvode, jer ništa slično se ne može ustanoviti u trgovanju Dubrovčana ostalom robom. Tu nije bilo posebnog opredjeljivanja za pojedine trgovačke artikle.

Dubrovčani se uveliko bave izvozom voska i koža. Istovremeno trguju s oba ova artikla.⁶⁹ Pojedini od njih sklapaju društva da uloženim kapitalom nabavljaju u Foči i Goraždu vosak i kože.⁷⁰ U okviru ove trgovine član porodice Hrankovića Vlakuša Hranković šalje iz Borča u Dubrovnik preko Neretve 30 tovara kože.⁷¹ I njegovi sinovi Franko i Nalko takođe su vrlo aktivni. Franko šalje iz Dubrovnika robu svome bratu u Bosnu, a ovaj po istim Vlasima otprema u Dubrovnik oko 60 tovara kože i voska.⁷² Iako znatna,

⁶⁶ Vidi str. 75. Usporedi grafikon.

⁶⁷ Dubrovčani izvoze još neke rudarske proizvode, ali u manjim količinama. Vidi str. 146.

⁶⁸ Radin Ilić sklapa društvo radi trgovine srebra s još jednim Dubrovčaninom. *Deb. Not.* 14, fol. 77, 5. XII 1426.

⁶⁹ *Div. Not.* 20, fol. 23, 24. VI 1435.

⁷⁰ *Div. Canc.* 52, fol. 177, 11. IV 1438.

⁷¹ *Ib.* 48, fol. 263, 8. XI 1434.

⁷² *Div. Not.* 20, fol. 23, 24. VI 1435.

dubrovačka trgovina bosanskim kožama⁷³ ipak zaostaje za voskom. To se može zaključiti na osnovu većeg broja podataka koji se neposredno odnose na trgovinu voskom: on se pominje u testamentima Dubrovčana koji su živjeli u Bosni; nabraja se među robom opljačkanom na području Bosne, a i domaći ljudi često na ime duga isporučuju Dubrovčanima vosak.⁷⁴ Braća Kabužići bave se izvozom i voska i koža, ali neusporedivo više ovim prvim. Šalju ga u Italiju, i to prvenstveno u Pezaro.⁷⁵ Među predmetima koji se prvenstveno iz unutrašnjosti izvoze u Dubrovnik Filip de Diversis uz rudarske proizvode navodi i vosak.⁷⁶

Konji su i u ovo vrijeme bili predmet dubrovačke trgovine.⁷⁷ Okružen kršem bez potrebnih pašnjaka, Dubrovnik je oskudijevao u svježem mesu, te se još i ranije u Bosni snabđivao stokom. Sada Dubrovčani ponekad sklapaju društva s ciljem da uspješnije obave poslove oko nabavke stoke. Članovi jednog takvog društva odlaze u Bosnu da kapitalom od 245 perpera kupuju »bestias« koje će otpremiti u Dubrovnik i prodati »ad becharium«.⁷⁸ Vjerovatno se radilo o govedima i ovcima koje Dubrovčani i inače izvoze iz Bosne.⁷⁹ U Dubrovnik je stizao iz Bosne još izvjestan broj sirovina, ali u malim količinama, te one nisu imale značaja za dubrovačku trgovinu.⁸⁰ Trgovinom bosanskim robljem Dubrovčani se u ovom periodu bave mnogo manje nego ranije.

Na osnovu ugovora između Dubrovčana i Vlaha o prevozu robe može se ustanoviti da se velik broj Dubrovčana bavio uvoznom trgovinom. Doduše, dobar dio ovih trgovaca, kako plemića tako i građana, javlja se samo jedanput.⁸¹ Zato se uzimaju u razmatranje

⁷³ Ref. 32, fol. 177', 12. XII 1403; *Div. Canc.* 42, fol. 46', 15. V 1422; ib. 48, fol. 263, 8. X 1434; *Div. Not.* 20, fol. 23, 24. VI 1435; *Div. Canc.* 52, fol. 127, 11. IV 1438; *Test. Not.* 14, fol. 31, 8. IV 1446; ib. 15, fol. 149—150', 16. VII 1455.

⁷⁴ *Div. Canc.* 34, fol. 190, 19. XII 1402; ib. 42, fol. 46', 15. V 1422; fol. 282, 13. VI 1424; *Lam. de foris* 6, fol. 106', 12. V 1425; *Div. Canc.* 48, fol. 17', 14. XII 1433; *Div. Not.* 20, fol. 23, 24. VI 1435; fol. 234', 11. V 1436; ib. 25, fol. 143, 15. XI 1441; *Lam. de foris* 15, fol. 200, 1. VI 1442; *Div. Canc.* 57, fol. 155; 13. III 1443; ib. 58, fol. 95, 23. X 1443; *Lam. de foris* 16, fol. 187, 20. IV 1443. Ib. 19, fol. 166', 18. VIII 1445; *Test. Not.* 13, fol. 215, 24. IV 1445; fol. 219'—220, 18. V 1445; ib. 14, fol. 31, 8. IV 1446; *Div. Canc.* 60, fol. 165', 27. V 1447; *Lam. de foris* 21, fol. 175, 13. X 1447; *Test. Not.* 14, fol. 123', 19. VI 1449.

⁷⁵ Trgovačka knjiga Nikole i Luke Kabužića, na više mjesta.

⁷⁶ I. Božić, *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika*, 46.

⁷⁷ *Div. Not.* 40, fol. 135, 6. II 1456.

⁷⁸ »Tres socii, Nicola Petchovich, Nicola Slatičich et Radibrat Biellossalich debent ire in Bosnam ad emendum bestias et illas conducendi Ragusium aduendi ad becharium«. *Div. Canc.* 71, fol. 13, 11. III 1463.

⁷⁹ *Lam. de foris* 19, fol. 5', 24. I 1445; ib. 25, fol. 135', 1. X 1453.

⁸⁰ Vidi str. 176.

⁸¹ Hrvatini Tvrtković šalje 120 tovara soli u Praču. *Div. Canc.* 23, fol. 129'. 15. VIII 1372. Radoslav Bogdanović šalje u Ustikolinu 6 tovara soli. Ib. 34, fol. 198, 10. III 1403. Radosav Branoević i drugovi šalju u Foču 10 konja

jedino oni za koje se nalaze podaci da više od jednog puta uvoze robu u srednjovjekovnu Bosnu. Time još nije dovršeno njihovo izdavanje. Jer, kako se vidi iz dolje priloženog pregleda, tovari robe koji se spominju u ugovorima uglavnom odlaze u krajeve istočne Bosne.⁸²

Pregled robe koja je odlazila u Bosnu

Mjesto	Tkanine	Tkanine i mrčarije	Mrčarija	Nije naznačena vrsta robe	So
Foča	57	27	3	—	325
Prača	39	5	6	84	246
Goražde	37	—	1	6	965
Borač	80	124	80	348	728
Višegrad	33	35	120	24	—
Visoko	58	73	—	67	635
Olovo	—	32	54	—	—
Rogatica	—	11	—	—	—
Kreševo	—	—	30	—	40
Vrhbosna	—	—	3	—	—
Kamenica	—	—	16	—	—
Fojnica	—	—	6	—	—
Deževica	—	—	—	—	60
Ustikolina	—	—	—	—	18
Ukupno:	292	317	325	599	3.153

Sigurno da je jedan dio ovih artikala otpreman dalje, u Srbiju. Isto tako i trgovci koji ih šalju nisu morali svi odreda trgovati s Bosnom, već neki od njih, eventualno, i sa Srbijom. Zato od ukupnog broja ovih trgovaca uzimamo u obzir dvanaestoricu, to jest samo one za koje ostali raspoloživi podaci potvrđuju, na ovaj ili onaj način, da su stvarno bili trgovački povezani s Bosnom.⁸³

Tako u dva maha šalju robu u Bosnu, i to od plemića — Benedikt Gundulić, a od građana — Radovan Gojsalić i Vlakuša Đurđević.⁸⁴

tkanina i mrčarija. Ib. 37, fol. 18', 15. III 1408. Teodor Prodančić otprema 30 tovara robe u Podvisoki. Ib. 41, fol. 135', 7. VII 1417. Ivan Mladenović i njegov brat Ivko šalju u Foču 5 tovara tkanina. Ib. 48, fol. 178', 3. IX 1433. Marin Gučetić otprema po Vlasima 6 tovara tkanina u Borač ili u Podvišegrad. Ib. 49, fol. 194, 12. I 1436. Stjepan Gučetić poslao je u Borač 3 tovara tkanina. Ib. 50, fol. 120', 8. XI 1436.

⁸² Na osnovu ugovora o prevozu robe registrovanih u Diversa Cancellariae i u Diversa Notariae; zatim, uzeti su u obzir podaci iz raznih tužba (Lamenta de foris).

⁸³ Za svakog od ovih trgovaca ustanovljeno je da je bio kreditor Bosanaca ili da je imao svoje faktore na pojedinim trgovima Bosne.

⁸⁴ Vlasi se obavezuju Benediktu Gunduliću da će odvesti u Foču 2 tovara tkanina. Div. Not. 20, fol. 43', 14. VII 1435. Vlasi treba da odnesu u Goražde 472 tovara soli Benedikta Gundulića. Div. Canc. 57, fol. 261', 6. VI 1443. Radovan Gojsalić s drugovima otprema u Foču 2 tovara tkanina. Div. Not. 20, fol. 44, 14. VII 1435. Radovan Gojsalić s drugom otprema u Goražde 1 ½ tovar tkanina. Div. Canc. 52, fol. 177, 15. VI 1438. Vlakuša Đurđević šalje u Borač 5 tovara tkanina. Ib. 48, fol. 73', 5. V 1434. Vlakuša Đurđević s drugom šalje u Podborač 5 tovara mrčarije. Div. Not. 19, fol. 235, 15. II 1435.

Izvjestan broj Dubrovčana uvozi robu još češće i u većoj mjeri na trgove srednjovjekovne Bosne. Franjo Benešić od 1433. do 1442. godine u četiri navrata sam ili s drugovima uvozi tkanine u istočnu Bosnu, i to u Borač i Višegrad.⁸⁵ On je imao uske veze s bosanskom državom i dobro poznao tamošnje prilike, jer ga 1456. godine dubrovačka vlada šalje kao poslanika kod bosanskog kralja.⁸⁶ U razmaku od 1387. do 1390. godine bavi se Simon Bunić trgovinom solju i njom podmiruje troškove oko prevoza.⁸⁷ 1416. i 1417. godine Pavle Sorkočević uvozi tkanine i ostalu robu u Borač.⁸⁸ Luka Sorkočević takođe, šalje tkanine i mrčarije u Borač.⁸⁹ Toma Bunić, inače poznat kao trgovac olovom, otprema, doduše samo jedanput, u Visoko 600 tovara soli.⁹⁰ Najviše od svih razgranao je poslove Dragoje Sorkočević. On u više navrata uvozi mrčarije, zatim tkanine i so, gotovo isključivo u Borač, od 1434. do 1443. godine.⁹¹ Pošto je zahvaljujući trgovini održavao stalne veze s istočnom Bosnom, postao je tu ugledna i uticajna ličnost. 1446. godine vlada piše Dragoju i određuje ga da bude posrednik između dubrovačkih trgovaca i hercega Stjepana u nekim nastalim problemima.⁹²

Za razliku od plemića, dubrovački građani su se u manjoj mjeri bavili trgovinom većih razmjera. Između njih treba izdvojiti Ivana Tihojevića, koji 1422—1434. godine uvozi četiri puta robu i tkanine u Podvisoki, Foču i Borač.⁹³ Stipko Sargarelović 1423—1425. godine u Goražde uvozi uglavnom so, i to u velikim količinama, 140 i 200 tovara.⁹⁴ Porodica Hrankovića, poznata po izvozu koža i voska, bavila se takođe i uvoznom trgovinom. Otac Vlakuša uvozi tkanine i mrčarije u Visoko,⁹⁵ a njegovi sinovi Franko i Nalko — raznu robu u Borač.⁹⁶ Izgleda da se ovaj Nalko nije ustručavao ni od pljačka samo da se što više obogati. 1434. godine dubrovačka vlada ga, na zahtjev nekih trgovaca koji traže postupak protiv njega, poziva putem glasnika da se pojavi pred dubrovačkim sudom. Navodno, on

⁸⁵ *Div. Canc.* 47, fol. 124, 14. V 1433; ib. 48, fol. 18', 15. XII 1433; fol. 35, 4. I 1434; *Cons. Rog.* 8, fol. 99', 1. III 1442.

⁸⁶ *Lett. di Levante* 16, fol. 146, 17. V 1456.

⁸⁷ *Ref.* 27, fol. 29, 6. VI 1387; *Div. Canc.* 29, fol. 98, 21. V 1390; fol. 108', 22. VI 1390.

⁸⁸ 10 tovara robe. *Div. Canc.* 41, fol. 52, 4. XII 1416. 10 tovara tkanina. Ib. 41, fol. 89, 8. III 1417. 18 tovara robe. Ib. 41, fol. 194', 26. XI 1417.

⁸⁹ »Salmas tredecim pannos et mercarias«. Ib. 43, fol. 6', 29. VII 1424. »Septem salmas pannos et mercarias«. Ib. 44, fol. 30, 11. VI 1426.

⁹⁰ Ib. 45, fol. 31', 8. VIII 1428.

⁹¹ Ib. 48, fol. 93, 6. IV 1434; fol. 101, 17. IV 1434; fol. 116, 12. V 1434, ib. 49, fol. 287', 7. V 1436; ib. 52, fol. 52, 23. I 1438; *Div. Not.* 27, fol. 6, 13. V 1443.

⁹² *Cons. Rog.* 9, fol. 227, 18. III 1446.

⁹³ *Div. Canc.* 42, fol. 65, 12. IX 1422; ib. 43, fol. 10, 8. VIII 1424; ib. 48, fol. 233, 11. X 1434; *Div. Not.* 19, fol. 240, 20. II 1435.

⁹⁴ *Div. Canc.* 42, fol. 46, 14. V 1422; fol. 206, 9. XI 1423; ib. 43, fol. 182, 9. V 1425.

⁹⁵ Ib. 35, fol. 95', 9. VIII 1404.

⁹⁶ *Div. Not.* 20, fol. 23, 24. VI 1435.

je ovim trgovcima ukrao 3.509 perpera kod Konjica na putu u Bosnu.⁹⁷

Pored navedenih Dubrovčana, za koje se na osnovu pouzdanih vijesti može ustanoviti da su trgovali s Bosnom, ne treba izgubiti iz vida ni one o čijoj se trgovinskoj djelatnosti da tek indirektno naslutiti. Na primjer, Damjan Sorkočević često kreditira Bosance, i to naročito iz Foče,⁹⁸ a od domaćeg trgovca, na ime duga, oduzima vosak. To, nesumnjivo, ukazuje na njegovu trgovačku djelatnost u istočnoj Bosni.⁹⁹ Isto tako se može s pravom pretpostavljati da je veliki broj Dubrovčana, koji kreditira domaće stanovništvo iz istočne Bosne, u stvari održavao trgovačke veze s ovim krajevima. Ipak, kako o tome nema nijednog određenog podatka kao u gornjem slučaju, oni nisu uzeti u obzir.

U centralnoj Bosni, gdje se nalaze razvijene dubrovačke kolonije, robu uvoze Dubrovčani koji tamo žive. Njihova imena se nalaze među članovima kolonije.¹⁰⁰ Ukoliko je neki Dubrovčanin duže boravio uz neki rudnik ili — trg, utoliko je sigurnije da se bavio i uvozom kao jednim od vidova trgovačke aktivnosti. Na osnovu popisa robe iz testamenata koje za sobom ostavljaju, može se saznati šta je sve bilo predmet uvoza pojedinih Dubrovčana. To su, opet, u prvom redu so i tkanine, zatim dolaze u obzir mrčarija, ulje, hartija, razno srebreno posuđe, vino, nakit.¹⁰¹

3. ORGANIZACIJA DUBROVAČKE TRGOVINE

Na osnovu našeg dosadašnjeg izlaganja mogla se formirati izvjesna predstava o tome kako su Dubrovčani organizovali trgovinsku razmjenu sa srednjovjekovnom Bosnom. Ipak, izvjesne pojave javljaju se tako često da su postale karakteristične za način njihovih poslova. Zbog toga ih treba posebno istaći i detaljnije prikazati. Kao što je poznato, Dubrovčani obično odlaze pojedinačno u Bosnu da nabavljaju sirovine, a robu iz Dubrovnika otpremaju po Vlasima. Pored toga, od prve polovine XV vijeka javlja se jedna novina u njihovom poslovanju. Oni, sada, počinju, još više nego u XIV vijeku, da daju robu na veresiju da bi za podmirenje duga dobijali od domaćih trgovaca izvjesne sirovine, kao, na primjer, olovo, vosak itd. Time su Dubrovčani veoma praktično povezali trgovačke s kreditnim poslovima, koji se inače u prvoj polovini XV vijeka uveliko razgranjavaju i postaju nov izvor prihoda mnogih zeleniša. Uplićući u ovu čvrstu mrežu dugova bosansko, kao i ostalo stanovništvo svog zaleđa, Dubrovčani ne stvaraju jedino mogućnost nove zarade. Pod-

⁹⁷ *Lam. de foris* 1, fol. 58, 17. I 1434.

⁹⁸ *Deb. Not.* 14, fol. 391, 15. III 1430; fol. 375', 10. II 1430; fol. 403, 29. V 1430; fol. 405, 9. VI 1430; ib. 15, fol. 40, 16. III 1431.

⁹⁹ Na zahtjev Damjana Sorkočevića zaplijenjena su dva tovara voska njegovog dužnika Tvrdiša Mirušковиća iz Foče. *Div. Canc.* 48, fol. 17', 14. XII 1433.

¹⁰⁰ Vidi str. 67—68.

¹⁰¹ Vidi str. 80.

mirivanje dugova isporukama raznih sirovina obezbjeđuje ih potrebnim artiklima za trgovinsku razmjenu. Takav je bio slučaj s trgovcima za koje je ranije izloženo da su poslovno povezani s Bosnom. Zbog toga se njihova imena uzimaju u obzir između ostalih mnogobrojnih dubrovačkih kreditora domaćeg stanovništva. Franjo Benešić kreditira Bosance iz Goražda;¹⁰² Stefan Lukarević — iz Foče i Visokog;¹⁰³ Pavle Sorkočević — iz Foče, Borča i Prače;¹⁰⁴ Luka Sorkočević — iz Prače;¹⁰⁵ Dragoje Sorkočević — iz Goražda;¹⁰⁶ Benedikt Gundulić — iz Foče i Goražde;¹⁰⁷ Toma Bunić bio je ne samo kao što je poznato, kreditor Bosanaca iz Olova već i iz Prače.¹⁰⁸ Vlakuša Hranković, Radin Ilić, Radovan Gojsalić i Vlakuša Đurđević takođe kreditiraju domaće stanovništvo iz istočne Bosne.¹⁰⁹ Svote koje su davali na zajam bile su prilično velike.¹¹⁰

Jedan od načina na koji Dubrovčani organizuju svoje trgovačke poslove bio je i taj da u službu uzimaju faktore kao pomoćno osoblje. I braća Kabužići su imali vrlo razgranat trgovački aparat, u kome je radio izvjestan broj ljudi. Njihov slučaj, koji smo već ranije izložili, ipak je poseban. Faktori ostalih dubrovačkih trgovaca žive u Bosni i primaju robu koja im se šalje iz Dubrovnika, a u Dubrovnik otpremaju sirovine nabavljene u Bosni. Nesumnjivo je da poslovi vođeni na ovaj način predstavljaju razvijeniju formu trgovine znatnog obima. Priličan broj spomenutih trgovaca koje stalno uzimamo u obzir imao je faktore u Bosni. Jedino što je faktor Luke Sorkočevića ostao nepoznat,¹¹¹ inače je redovna pojava da se navode njihova imena. Tako je faktor Stefana Lukarevića u Foči — Obrad Nartičić, Simona Bunića u Prači — Nikola Ozrojević, Tome Bunića

¹⁰² *Deb. Not.* 21, fol. 3, 15. VIII 1441.

¹⁰³ *Deb. Not.* 11, fol. 179, 15. I 1396; ib. 12, fol. 50, 26. XI 1401; fol. 101, 8. VIII 1402.

¹⁰⁴ Ib. 13, fol. 341, 2. XII 1421; fol. 310, 3. VIII 1421; ib. 14, fol. 124', 21. VI 1427; fol. 351', 2. XI 1429.

¹⁰⁵ Ib. 13, fol. 310, 3. VIII 1421.

¹⁰⁶ Ib. 20, fol. 172', 13. VI 1441; ib. 21, fol. 3, 15. VIII 1441.

¹⁰⁷ Ib. 16, fol. 132, 17. XI 1433; fol. 162', 8. II 1434; ib. 17, fol. 16, 8. XI 1434; fol. 16', 9. XI 1434; fol. 67', 4. III 1435; fol. 129', 14. VII 1435; fol. 193, 5. XII 1435; fol. 193', 5. XII 1435; fol. 195, 7. XII 1435; ib. 20, fol. 104, 10. XII 1440; Goražde: ib. 16, fol. 58', 18. II 1435.

¹⁰⁸ *Uspor. nap.* 27. *Deb. Not.* 14, fol. 50, 28. VIII 1420; fol. 97, 19. I 1427; fol. 134, 4. VIII 1427; fol. 218', 29. IX 1428; ib. 17, fol. 78', 26. III 1435.

¹⁰⁹ Vlakuša Hranković kreditira trgovce iz Prače. *Deb. Not.* 13, fol. 255, 13. I 1421; ib. 14, fol. 274, 14. III 1427. Radin Ilić — iz Prače. Ib. 13, fol. 141', 6. VII 1419; fol. 146, 1. XI 1419. Radovan Gojsalić — iz Goražda. Ib. 20, fol. 85', 2. XI 1440; fol. 163, 12. V 1441; fol. 185, 14. VII 1441. Vlakuša Đurđević — iz Foče. Ib. 21, fol. 46, 23. XI 1441.

¹¹⁰ Toma Bunić daje u zajam Brajku Hvaoviću iz Prače 2.965 dukata, 19 groša, s rokom isplate od tri mjeseca. *Deb. Not.* 14, fol. 97, 19. I 1427; isti kreditor posudio je 328 dukata Bogdanu Muržiću iz Prače. Ib. 14, fol. 218', 29. IX 1428; itd.

¹¹¹ Vlasi se obavezuju da će prenijeti šest do sedam tovara tkanina i mrčarija do Borča ili Prače, »secundum voluntatem ipsius ser Luce aut sui factoris«. *Div. Canc.* 44, fol. 30, 11. VI 1426.

u Visokom — Dobrašin Veseoković.¹¹² Stipko Sargarelović i braća Hrankovići takođe putem faktora trguju u Bosni.¹¹³ Izgleda da je Dragoje Sorkočević, već poznat po svojim razgranatim poslovima, imao više faktora. Tkanine koje on šalje, 1438. godine, u Goražde Vlasi treba da dostave njegovim »factoribus et famulis«.¹¹⁴ U Borču njegov faktor je bio Stjepan Nenković. 1443. godine on treba da primi so koju mu Dragoje šalje iz Dubrovnika.¹¹⁵ Svakako je zanimljivo da se utvrdi da li su faktori bili domaći ljudi ili Dubrovčani. To nije ni u jednom slučaju pored njihovih imena izričito naznačeno, ali se na osnovu ostalih izvora može ustanoviti porijeklo trojice faktora. Tako su Nikola Ozrojević i Dobrašin Veseoković bili Dubrovčani,¹¹⁶ a Obrad Nartičić, faktor Stefana Lukarevića, Bosanac iz Foče. Njegov poslodavac bio je u isto vrijeme i njegov kreditor.¹¹⁷

Pored toga što su pojedinačno trgovali i u slučaju znatnijeg razvoja poslova uzimali i faktore u službu, Dubrovčani su stupali vrlo rado i u društva da zajednički posluju. Do ovog udruživanja dolazilo je zato što je vanjska trgovina bila izložena često velikim gubicima zbog raznih neprilika i nepovoljnih okolnosti. Udruženi, trgovci su lakše podnosili eventualnu štetu, a zajedničkim poslovanjem oni su sticali veću materijalnu dobit. Zato su za dubrovačke trgovce »societas et collegantia« vrlo omiljena i rentabilna forma trgovanja.¹¹⁸ Izgleda da u XIV vijeku nije još bilo uobičajeno udruživanje trgovaca koji odlaze u Bosnu, jer su vijesti o tome vrlo usamljene.¹¹⁹ Međutim, Dubrovčani se, usporedo s porastom svoje trgovačke aktivnosti na području Bosne, sve češće prihvataju ovog načina trgovine.

¹¹² Ib. 30, fol. 65', 31. X 1393; ib. 29, fol. 98, 21. V 1390; fol. 108', 22. VI 1390; ib. 45, fol. 31', 8. VIII 1428.

¹¹³ Vlasi treba da dostave 140 tovara soli; polovinu u Podborač, a drugu polovinu u Goražde, i to Stipku »aut nuncio suo«. *Div. Canc.* 43, fol. 132, 9. V 1425. Franko Hranković daje Vlasima da nose u Podborač 150 tovara soli, koju treba da doznače »Nalcho fratri dicti Franchi sive eius comisso«. *Deb. Not.* 20, fol. 23, 24. VI 1435.

¹¹⁴ *Div. Canc.* 52, fol. 52, 23. I 1438.

¹¹⁵ *Deb. Not.* 27, fol. 6, 13. VI 1443.

¹¹⁶ O samom Nikoli nema podataka, ali je zato jedan drugi Ozrojević, Gojslav, bio pouzdano Dubrovčanin. On otprema po Vlasima zajedno sa svojim kompanjonom 250 tovara soli i 4 tovara tkanina na trg Praču, *Div. Canc.* 36, fol. 46, 21. IV 1406. Pored toga što je bio faktor Tome Bunića, Dobrašin Veseoković još i samostalno trguje. 1415. godine zajedno s još dvojicom Dubrovčana šalje u Kreševo ili u Podvisoki 30 konja tkanina i mrčarija. Ib. 40, fol. 170', 28. V 1415.

¹¹⁷ *Deb. Not.* 11, fol. 179, 15. I 1396; ib. 12, fol. 50, 26. XI 1401. Pored toga, Obrad Nartičić iz Foče uzimao je na kredit novac i od ostalih Dubrovčana. Ib. 12, fol. 203', 14. XII 1404.

¹¹⁸ Zakonski propisi o organizovanju, djelovanju i likvidaciji društva ostavili su traga u zakonodavstvu kako Dubrovnika tako i ostalih dalmatinskih gradova. G. Čremošnik, Naša trgovačka društva u Srednjem vijeku, GZM XXXVI, Sarajevo, 1924, 69—81.

¹¹⁹ U pozivu Hansa Sasinovića da se opravda od optužbe u vezi s prodajom rudnika u Fojnici, spominje se društvo koje je on ranije s Pauluškom Kudelinovićem i Jakovom Kalegićem osnovao. J. Tadić, Pisma i uputstva 187, septembra 1368. Vlasi se obavezuju Hrvatinu Tvrtkoviću da će odnijeti 100 tovara soli do Prače. *Div. Canc.* 23, fol. 129', 15. VIII 1372. Dvije godine docnije »Pribislavus socius dicti Hervatini« potvrđuje da je od spomenutog Vlaha primio »integram solutionem«.

Zato, od početka XV vijeka pa nadalje, postoje pouzdani podaci koji izričito dovode o sklapanju društva¹²⁰ ili, još u mnogo većem broju, o samoj trgovačkoj djelatnosti drugova (sociji) koji su već ranije stupili u zajedničke poslovne odnose.¹²¹ Osim toga, ima slučajeva kad nije naglašeno da su izvjesni Dubrovčani vezani društvom ni da su sociji. Ipak, oni se kao takvi mogu smatrati, jer to jasno proizlazi iz cjelokupnog načina na koji su vodili svoje poslove.¹²² Iako raznovrsni i prilično obimni, ovi podaci ne sadrže uvijek sve zanimljive i potrebne detalje o cilju sklapanja društva, visini uloženog kapitala, o tome šta se ulaže, o načinu poslovanja, o trajanju i likvidaciji društva, kao i o podjeli dobitka.

Cilj sklapanja ovih društava bila je trgovina, i to onim artiklima koji su inače poznati kao predmeti trgovinske razmjene između Dubrovnika i Bosne. Tako su Dubrovčani međusobno sklapali društva, kako se to može zaključiti na osnovu ugovora i drugih podataka, radi kupovine srebra, voska, kože i stoke¹²³ ili trgovine tkaninama, solju i drugom robom na bosanskim trgovina.¹²⁴ Različito su se kre-

¹²⁰ Vidi nap. 83.

¹²¹ *Div. Canc.* 35, fol. 93, 29. VII 1404; fol. 131, 10. XII 1404; ib. 37, fol. 18', 15. III 1408; ib. 41, fol. 281, 13. VIII 1418. itd., na mnogo mjesta u raznim serijama Dubrovačkog arhiva.

¹²² Tako se, na primjer, Vlasi obavezuju Voinu Tihoeviću i Stojku Miletiću, »mercatoribus de Ragusio«, da će otići s 25 konja do Foče i tamo natovariti »25 salmas cere dictorum mercatorum«. Troškove oko prevoza ovi trgovci takođe plaćaju zajednički. *Div. Canc.* 34, fol. 190, 19. XII 1402.

¹²³ »Mercatores et socii« koji su opljačkani kod Vrapča imali su u karavanu, između ostalog, srebra i voska. *Lam. de foris* 6, fol. 106', 12. V 1425. Nikola Živković i Živko Ružić sklapaju društvo radi kupovine srebra. *Deb. Not.* 14, fol. 48, 9. VIII 1426. Nikola Radina Ilića izjavljuje da je uzeo od Živka Ružića novac »in societatem«, s kojim treba da ide u Bosnu u Podvisoki, »et ibidem debeo emere pro dictis denariis de argento«. *Ib.* 14, fol. 71', 4. XI 1426. 5. XII 1426. njegov otac Radin Ilić potvrđuje da je uzeo novac koji mora poslati »ad manus Nixe filii mei in Subvisochi in Bosna et quod ibidem de dictis denariis emi debeat argentum«. *Ib.* 14, fol. 77. Radosav Sagarelović, »sofius« Bratulja Pribilovića, nosio je sa sobom srebro iz Bosne u Dubrovnik, *Lam. de foris* 30, fol. 260', 30. IX 1457. Vukša Miletić podiže tužbu protiv Stjepka Rogonovića, jer ovaj nije postupio kako je dogovoreno sa srebrom »de societate«, koje je Vukša donio iz Bosne. *Ib.* 35, fol. 282, 20. X 1457. Nikša Bogavčić primio je »in societatem et colleganziam a Johanne quondam Marci et Stefano Casella« novac, te lično ide u Foču i Goražde da ga uloži »in ceris et pellibus«. *Div. Canc.* 52, fol. 127, 11. IV 1438. Trojica Dubrovčana sklopili su društvo i »ipsi tres sotii debent ire in Bosnam ad emendum bestias«, koje će, kada ih dovedu u Dubrovnik, prodati »ad becharium«. *Ib.* 71, fol. 13, 11. III 1463.

¹²⁴ Vlasi treba da odnesu dvojici kompanjona 150 modija soli do Goražda. *Div. Canc.* 35, fol. 93, 29. VII 1404. Vlasi se obavezuju Radosavu Branojeviću »et sociis« da će im odnijeti do Foče i tu istovariti »decem equos panni et mercanciae«. *Ib.* 37, fol. 18', 15. III 1408. Mirko Milošević i Đurađ Priboević, sotiji, imali su »de societate eorum in Podvisochi pannos et merces«. *Div. Not.* 12, fol. 234, 27. V 1418. Nikola Crijević, Tihorad Slavković i Toma Divićić, sociji, otpremaju po Vlasima u Podvisoki 40 tovara »pannos et merces«. *Div. Canc.* 41, fol. 281, 13. VIII 1418. Ivan Gučetić i sociji šalju 16 tovara mrčarije do Borča ili Višegrada. *Ib.* 48, fol. 212', 21. IX 1434. Drug Dragoja Sorkočevića treba da primi u Goraždu 9 tovara tkanina, koje mu ovaj šalje iz Dubrovnika. *Ib.* 52, fol. 52, 23. I 1438. Dubrovačka vlada dozvoljava Franji Benešiću »et sociis« da mogu poslati u Podborač »petias sexdecim pannorum«. *Cons. Rog.* 8, fol. 99', 1. VII 1442.

tale visine kapitala koji se ulaže u društvo.¹²⁵ Često nije poznato koliko iznosi ulog svakog pojedinog kompanjona.

Poslovanje društva bilo je organizovano na taj način da obično jedan od kompanjona, i to onaj koji ulaže manji dio ili ga uopšte ne ulaže, odlazi u Bosnu da kupuje robu, dok drugi, s većim ulogom, ostaje u Dubrovniku.¹²⁶ Rok na koji su se sklapala društva obično nije bio duži od mjeseca.¹²⁷ U stvari, to je vremenski razmak otprilike potreban da se obavi neki zajednički poduzet posao, poslije koga se društvo rastura. Svakako, nije isključena mogućnost da se trajanje društva proteže i na duži vremenski period. Sav dobitak ili eventualna šteta do koje je došlo zajedničkim trgovanjem na kraju se dijeli na jednake dijelove, a onaj kompanjon koji je jedini uložio novac dobija nazad čitav svoj kapital.¹²⁸ Prije nego što izvrše likvidaciju društva, dubrovački trgovci odlaze u Bosnu da pokupe svu robu i novac koji tamo imaju.¹²⁹ Podvojeni interesi dovodili su ponekad do sukoba i razmirica među članovima društva. Milašin Bogišić opljačkao je zajedničku imovinu i čak svog kompanjona predao bosanskim vlastima kada su obojica bili u Visokom.¹³⁰ Pored toga što su se Dubrovčani uglavnom međusobno udruživali, oni sklapanju društva u svrhu zajedničkog trgovanja i s bosanskim trgovačkim elementom.¹³¹

Dubrovački izvoz iz Bosne tokom prve polovine XV vijeka proširuje se na sve proizvode bosanske privrede, s tim što srebro predstavlja najvažniji predmet ove trgovine. Od ostalih bosanskih sirovina, Dubrovčani pokazuju još znatan interes za vosak. U pogledu uvozne trgovine, so i nadalje zauzima prvo mjesto. Posebno treba podvući veliki porast uvoza tkanina dubrovačke proizvodnje. Na osnovi trgovine s Bosnom podiže se čitav niz dubrovačkih trgovaca. Pojava ovih trgovaca, obim prometa koji su ostvarili, složena i razgranata organizacija njihovih poslova, sve to pokazuje koliko je tokom prve polovine XV vijeka bila intenzivna trgovinska razmjena između Dubrovnika i Bosne.

¹²⁵ Živko Ružić ulaže u društvo 300 perpera, a Nikola Živković 100 perpera. *Deb. Not.* 14, fol. 48, 19. VIII 1426. Živko Ružić ulaže u društvo 100 dukata i 300 perpera. *Ib.* 14, fol. 71', 4. XI 1426; fol. 77, 5. XII 1426. Ivan pok. Marka i Stefan Casella ulažu u društvo »ipp. 1.200 grossorum de Ragusio«. *Div. Canc.* 52, fol. 127, 11. IV 1438. Đurađ Ostojić izjavljuje da je uložio u društvo 430 dukata. *Test. Not.* 17, fol. 98', 13. VIII 1460. Nikola Petković »posuit de suis propriis denariis ipp. 245«. *Div. Canc.* 71, fol. 13, 11. III 1463.

¹²⁶ Nikola Živković ulaže manji dio, te on odlazi u Bosnu da trguje. *Deb. Not.* 14, fol. 48, 19. VIII 1426. Radin Ilić ne ulaže novac, te zato on u Bosni obavlja poslove društva. *Ib.* 14, fol. 71', 4. XI 1426; fol. 77, 5. XII 1426. Nikša Bogavčić ne ulazi u društvo sa svojim prilogom, ali zato on odlazi u Bosnu da trguje. *Div. Canc.* 52, fol. 127, 11. IV 1438.

¹²⁷ *Deb. Not.* 14, fol. 71', 4. XI 1426; fol. 77, 5. XII 1426.

¹²⁸ *Ib.*; *Div. Canc.* 52, fol. 127, 11. IV 1438; *ib.* 71, fol. 13, 11. III 1463.

¹²⁹ Dva brata hoće da raskinu društvo, ali prije toga idu u Bosnu da pokupe tamo sve što imaju, bilo to u novcu ili u robi, i da to preko Milutina Draškovića, kneza Deževice, predaju Tomi Buniću, kome su dužni. *Div. Not.* 13, fol. 238, 14. II 1422.

¹³⁰ *Lam. de foris* 8, fol. 189, 30. V 1429.

¹³¹ Vidi str. 131.

IV

DUBROVAČKE KOLONIJE U BOSNI

Dubrovačka djelatnost u Bosni nije se odvijala jedino u formama o kojim smo već govorili, tj. nije se ograničavala samo na to da Dubrovčani, pojedinačno ili u društvu, odlaze povremeno u Bosnu ili da obavljaju svoje poslove putem faktora. Neki od njih su se prirodom svoga posla tako vezali za pojedini trg ili rudnik da su se na njemu zadržavali duži ili kraći period vremena. Ova koncentracija Dubrovčana na jednom određenom mjestu dovela je postepeno do formiranja dubrovačkih naseobina u Bosni, isto kao i u Srbiji, Bugarskoj i drugim zemljama gdje su oni razvili svoju trgovinu.

Već u drugoj polovini XIV vijeka u Srebrenici, u to vrijeme najpoznatijem rudniku srednjovjekovne Bosne, razvila se jaka dubrovačka kolonija. Značaj ove kolonije ogleda se i u tome što je Dubrovnik postavljao u Srebrenici stalnog konzula. Ovaj je bio stariješina kolonije, te je obavljao čitav niz poslova.¹ Stalni konzul nalazio se takođe i u Drijevu.² U Visokom je isto tako bilo Dubrovčana, ali ni tu kao ni na ostalim trgovima i uz rudnike nije još došlo do formiranja dubrovačkih kolonija.

U XV vijeku situacija se iz osnova mijenja. Priliv Dubrovčana postaje sve veći tako da formiranje dubrovačkih kolonija uzima puni zamah. Osnovni i prvoklasni izvorni materijal za proučavanje razvoja i jačine ovih kolonija jesu odluke dubrovačke vlade o imenovanju sudskih kolegija *ad hoc* za svaki pojedini slučaj. Funkcionisanje i rad sudskih kolegija koji su s konzulom na čelu imali sudsku vlast nad članovima kolonije biće još posebno razmatrano. Vrijednost ove vrste podataka za pitanje kojim se bavimo jeste u tome što oni uvijek tačno navode kako ime na konzula i sudija tako i imena tužitelja i tuženih. Razumljivo je da se Dubrovčani koji se parniče ne nalaze samo u prolazu u određenom trgu ili rudniku čim za rješenje svojih međusobnih sporova ne čekaju povratak u Dubrovnik. Ista stvar je i s Dubrovčanima koji djeluju kao konzuli ili kao sudije u unutrašnjosti Bosne. Svi oni u kraćem ili dužem vremenskom raz-

¹ M. Dinić, Za istoriju rudarstva, 54.

² Ib.; M. Dinić, Trg Drijeva, 142.

maku žive oko pojedinih rudnika i trgova srednjovjekovne Bosne, te su, prema tome, bili članovi tamošnjih kolonija. Zato je na osnovu odluka Malog vijeća, kao i podataka iz drugih izvora, moguće, do-
duše samo relativno tačno, izraziti ciframa koliko je članova brojila
godišnje svaka pojedina dubrovačka kolonija u Bosni. Skupljeni i
sređeni po godinama, ovi cifarski podaci omogućuju da se dobije pre-
gled razvoja dubrovačkih kolonija u Bosni od početka njihovog for-
miranja pa sve do nestanka. Pri tome se ne smije izgubiti iz vida
da su ostali nepoznati oni Dubrovčani koji su bili van raznih spo-
rova, trgovačkih ugovora i tome slično. Ipak, to još ne znači da se
iz raspoloživih podataka ne mogu izvući neosporno pouzdani zaključci
o razvoju, jačini i opadanju dubrovačkih kolonija u srednjovjekovnoj
Bosni, kao i o nizu vrlo važnih pitanja koja stoje s tim u vezi.

Potrebno je izložiti kako je pri tome postupljeno u izvjesnim
slučajevima. U članove kolonije nisu ubrojeni oni Dubrovčani koji
šalju robu ili trguju a ne žive u dotičnom mjestu ili Dubrovčani za
koje se, na osnovu drugih indicija, može ustanoviti da je njihov bora-
vak bio potpuno privremenog karaktera. Takođe su izostavljeni i
Dubrovčani koji u misiji poslanika odlaze na dvor kralja ili nekog
feudalca. Zatim, prilikom prebrojavanja članova neke kolonije, u
obzir se pojava nekog Dubrovčanina uzima samo jedanput, iako se
on u toku iste godine češće javlja. Time su izbjegnuta ponavljanja
koja bi dovela do netačnosti prilikom izračunavanja ukupnog broja
raznih Dubrovčana koji su boravili uz dotični rudnik ili trg. Pošto
se svi ovi postupci dosljedno sprovedu, može se, uz razne kombi-
nacije, pristupiti pravljenju grafikona koji pružaju vrlo intere-
santne podatke o svim dubrovačkim kolonijama na području srednjo-
vjekovne Bosne.

1. POČECI I RAZVITAK DUBROVAČKIH KOLONIJA

Visoko je bilo bosanski trg na kome je najranije došlo do for-
miranja dubrovačkih kolonija. Tu se Dubrovčani javljaju već krajem
XIV vijeka, i to od 1382. godine, ali povremeno i u malom broju.³
U to vrijeme nema ni podataka o imenovanju sudskih komisija, čije
se djelovanje javlja prvi put 1403. godine.⁴ Kao početak stvaranja
ove dubrovačke naseobine treba uzeti 1412. godinu, zato što se u
Visokom tek od tog vremena Dubrovčani nalaze u većem broju. U
dugom nizu narednih godina može se prema grafikonu konstatovati

³ »Georgius quondam Boxe« kupio je jednu robinju »in Bosna in Podui-
sochi«. Dubrovački arhiv: *Liber dotium*, 2, fol. 8', 2. X 1382. Radiša
Marković, u prisustvu trojice svjedoka, sastavio je svoj testamenat u Viso-
kom. *Test. Not.* 8, fol. 92, 8. XI 1395. »Millasin filii Radomiri« u prisustvu jed-
nog Dubrovčanina sastavlja testamenat »in Souisocho in domo sua«. *Ib.* 8,
fol. 106', 10. VII 1397.

⁴ »Ser Teodorus de Prodanello consul, ser Martolo Junii de Zrieua et
ser Junius de Crosii, iudices, electi in Visocho in questione quam querit
Luxa, filius Tripe Georgii de Chalich...«. *Ref.* 32, fol. 35, 20. IV 1403.

njihovo stalno prisustvo na ovom trgu.⁵ Zato tim više iznenađuje naglo i iznenadno opadanje i izumiranje ove kolonije. Dok se 1431. godine u Visokom nalazi 40 Dubrovčana, već slijedeće 1432. godine bilo ih je samo — 14.⁶ Rasipanje kolonije u stalnom je toku i nastavlja se i dalje. 1433. godine broj Dubrovčana smanjio se na — 12,⁷ a 1434. i 1435. godine ne javlja se nijedan od njih. Iduće tri godine u Visokom se ponovno nalaze Dubrovčani, ali u znatno manjem broju nego što je to bio slučaj ranije.⁸ Proces iščezavanja ove dubrovačke kolonije može se pratiti na još jedan zanimljiv način. Priličan broj njenih članova prelazi u druga mjesta srednjovjekovne Bosne, i to uglavnom u Fojnicu:⁹

	U Visokom	U Fojnici
Gojsav Radašinović	1429, 1430, 1431.	1431, 1432.
Junije Kalić	1425, 1430.	1434, 1445, 1447.
Nikša Čeljubinović	1427, 1428.	1434—1442.
Branisav Bokčinović	1427, 1431.	1431, 1438, 1439.
Toma Klarić	1429, 1430.	1435—1445.
Radelja Gusić	1420.	1435—1449.
Andrija Rastić	1428—1432.	1430—1437.

Od svih, svakako je najtipičniji slučaj Vukca Mure, koji od 1415. godine do 1433. godine boravi stalno u Visokom i vrlo se često javlja. Poslije 1433. godine odlazi u Fojnicu, gdje ostaje sve do svoje smrti 1461. godine.

Ova pojava ima svoje razloge koje treba tražiti na više strana. Fojnica sa svojim rudnicima srebra privlači sve više dubrovačke trgovce. Vjerovatno da su i upadi Turaka, upravo tih godina, u centralnu Bosnu doprinijeli da Visoko izgubi značaj trgovačkog mjesta. Dubrovački trgovci ga uveliko napuštaju. Njihov odlazak doveo je do konačnog raspada tamošnje dubrovačke kolonije. Doduše u Visokom se i docnije, sve do 1459. godine, mogu naći Dubrovčani,¹⁰ ali nere-

⁵ Grafikon je raden na osnovu slijedećih podataka iz Dubrovačkog arhiva: Ref. 32, fol. 35, 20. IV 1403; Div. Canc. 35 (1405), fol. 160'; Test. Not. 9 (1406), fol. 101'; Ref. 33 (1407), fol. 14'; fol. 36'; ib. 34 (1412—1414), fol. 11, fol. 23; fol. 29'; fol. 50; fol. 52'; fol. 69; fol. 89; fol. 122'; fol. 123'; Div. Canc. 39 (1412), fol. 142; ib. 45 (1428), fol. 31'; Lam. de foris 2 (1413), fol. 95; ib. 8 (1429), fol. 189; Div. Not. 12 (1418), fol. 234; ib. 16 (1429—1430), fol. 151; fol. 238; u knjigama Consilium Minus (Cons. Min.) 1 (1415—1418); ib. 2 (1418—1422); ib. 3 (1422—1426); ib. 4 (1426—1439); ib. 5 (1430).

⁶ Cons. Min. 5 (1431), fol. 89'; fol. 92; fol. 95'; fol. 96; fol. 112'; fol. 113; fol. 115'; fol. 118; fol. 120; fol. 128'; fol. 143; fol. 151; ib. (1432), fol. 197; fol. 221'.

⁷ Ib. 6 (1433), fol. 28; Cit. de foris 1 (1433), fol. 22.

⁸ Cons. Min. 7 (1436—1438), fol. 99'; fol. 123'; fol. 143; fol. 171; fol. 263.

⁹ Podaci za ove slučajeve uzeti su iz građe o dubrovačkoj koloniji u Visokom i Fojnici. Vidi nap. 5, 6, 19, 20.

¹⁰ Cons. Min. 9 (1442), fol. 72'; ib. 10 (1447), fol. 47; Lam. de foris 21 (1447), fol. 175; Div. Canc. 68 (1459), fol. 86.

dovno, napreskok po nekoliko godina i u tako malom broju da o postojanju kolonije nema više ni govora.

Na osnovu svega izloženog može se smatrati kao pouzdano da se dubrovačka kolonija u Visokom razvijala uglavnom 1412—1433. godine. U raznim fazama ovog perioda tu nije bilo podjednako Dubrovčana. Povremeno, njihov broj je opadao ili rastao, kako se to može zaključiti na osnovu grafikona. Potrebno je posebno istaći da se u razvoju ove kolonije u dva maha zapaža jači porast njenih članova i to 1418—1420, i još više 1427—1431.

Poslije određivanja vremenskih granica u kojima se razvijala dubrovačka kolonija u Visokom i broja članstva u pojedinim odsjecima tog perioda, kao najvažnije postavlja se pitanje kolika je bila jačina ove kolonije. Ako se uzmu u obzir svi Dubrovčani koji su boravili u Visokom, čak i oni koji se tu nalaze prije stvarnog formiranja kolonije, pa i poslije njenog raspada, sve do 1459. godine, izlazi da ih je bilo ukupno — 370.¹¹ Nesumnjivo da, gledana ovako u cjelini, dubrovačka kolonija u Visokom ostavlja utisak vrlo jakog naselja. Međutim, dublja i svestranija analiza boravka svakog pojedinog od njenih članova mijenja utisak koji se dobija na prvi pogled. Od navedenog ukupnog broja, jedino se 94, tj. 25,4%, Dubrovčana javlja više od jednog puta, dok se ostala velika većina, 284 Dubrovčana (74,6%), nalazi samo po jedanput. Prema tome, za određivanje jačine ove kolonije karakteristično je da se o trećini njenih članova nalazi samo po jedna vijest.

Još potpuniju predstavu o jačini ove kolonije pruža proučavanje dužine boravka onih Dubrovčana koji se u Visokom češće javljaju, jer je neosporno da se jedna kolonija može smatrati utoliko jačom i ustaljenijom ukoliko ima veći broj članova koji se na određenom trgu ili uz rudnik zadržava duže vremena. Da bismo došli do ovih važnih podataka, skupili smo posebno za svakog pojedinog člana kolonije sve vijesti o njegovom boravku u Visokom i tako dobili uvid u dužinu njegovog zadržavanja na ovom trgu.¹² Na osnovu ovog postupka ustanovljeno je da se za izvjestan broj Dubrovčana javljaju podaci samo u dva maha, prvi put kada se on pojavi i, zatim, drugi put, poslije čitavog niza godina. U ovakvim slučajevima nije sigurno da li su ovi Dubrovčani sve vrijeme između ova dva termina proveli u Visokom, o čemu nije ostalo podataka, ili su, eventualno, napuštali ovaj trg i poslije dužeg vremena opet ga posjećivali. U obzir dolaze obadvije pretpostavke. Od ostalih Dubrovčana, trinaestorica borave u Visokom u toku tri godine, a dvanaestorica u toku 4 ili 5 godina. Boravak od dvadeset osmorice Dubrovčana, što, svakako, predstavlja znatan broj, proteže se na duži period, ali podaci o njima nisu dosta česti. Najinteresantniji članovi ove kolonije jesu oni Dubrovčani koji u Visokom žive dugo vremena. To su Nikola Radina Ilića, 1420—1443, Bogdan Grando Radovanić, 1407—1429, Živko Milinović, 1414—1443, i Vukac Mura,

¹¹ Razumljivo je da je pri tome pojava svakog od ovih Dubrovčana uzeta samo jedanput u obzir. Vidi nap. 4, 5, 6, 7, 8, 10.

¹² Na osnovu građe u nap. 4, 5, 6, 7, 8, 10.

1413—1443. Prema tome, svaki od ove četvorice proveo je u Visokom dvadeset ili, čak, preko dvadeset godina, i to neprekidno, jer se njihov boravak u tom periodu može pratiti iz godine u godinu na osnovu pouzdanih podataka. Premda je relativno malen broj Dubrovčana s ovako kontinuiranim i dugim zadržavanjem, već sama činjenica da ih je bilo značajna je za jačinu dubrovačke kolonije u Visokom. Iako je ovim cjelokupnim postupkom postepeno razbijen onaj prvi utisak o znatnoj jačini ove naseobine, s druge strane, na osnovu njega, je utvrđeno da je to bila neosporno vrlo ustaljena kolonija, čiji članovi duži ili kraći niz godina provode u Visokom.

Članovi dubrovačke kolonije u Visokom bili su različitog socijalnog porijekla; kako iz redova plemstva tako i iz redova građanstva. Plemstvo je bilo zastupljeno u znatnom broju — njih 75, ili 20,30%, od kojih se četrdeset trojica javljaju samo po jedanput, dok se ostala trideset dvojica tu duže zadržavaju. Čak je plemstvo često sačinjavalo jednu trećinu svih Dubrovčana koji se u toku jedne godine ubrajaju u koloniju. Od dubrovačkih plemićkih porodica čiji se članovi nalaze više od jednog puta, u Visokom se javljaju Gučetići — Ivan, Nikola, Matko, Marin, Pavo, Paladin, Laurencije, Klement; Bunići — Marin Junija, Marin Luke, Martin, Toma, Niko; Lukarevići — Ivan, Marin; Rastići — Niko Miha, Miho Marina, Simon, Andrija Miha; Crijevići — Martol Junija, Niko; Sorkočevići — Miho, Luka; Lamprić — Ivan; Buća — Ivan; Kalić — Junije; Prodančić — Marin; Bobaljević — Vlaho; Gundulić — Paladin; Pucić — Pavo Nikolin; Bundić — Marin.

Između Dubrovčana iz redova građanstva postojala je izvjesna društvena diferencijacija, jer se zapaža da se neki od njih stalno imenuju u sudske kolegije, i to čak ponekad i za konzule. Svakako su to bili ljudi koji su se izdvajali obimom trgovačkih poslova, svojim bogatstvom i izvjesnim autoritetom, te na taj način sačinjavali krug uglednih građana u koloniji. Na prvom mjestu ističe se Vukac Mura; on je biran šesnaest puta u sudske komisije i, čak, pet puta za konzula.¹³ Njegov slučaj nije usamljen. Bogdan Grando Radovanić ulazi u sudsku komisiju 15 puta, i to od toga 3 puta kao konzul.¹⁴ Izgleda da je, po ugledu, njima bio ravan i Živko Milinović, jer 12 puta učestvuje kao sudija u sudskim procesima, a 2 puta kao konzul.¹⁵ Još su neki pripadali ovom krugu odabranih, ali ipak znatno zaostaju za spomenutom trojicom. Tako je Lukša Đurković imenovan u sudske komisije 7 puta, Maroje Đurđević — 5 puta, Nikša Radinović — 4 puta, Nikola Radina Ilića — 3 puta.¹⁶ Bilo je još građana koji su određivani za sudije, ali samo po jedan ili dva puta, tako da nisu uzeti u obzir.

¹³ U knjigama *Cons. Min.* 2 (1421); ib. 3 (1422—1425); ib. 4 (1426—1427); ib. 5 (1431); ib. 6 (1433); ib. 7 (1437—1438).

¹⁴ U knjigama *Cons. Min.* 2 (1420—1422); ib. 3 (1423—1426); ib. 4 (1427—1429).

¹⁵ U knjigama *Cons. Min.* 1 (1416—1418); ib. 2 (1420); ib. 3 (1422—1425); ib. 4 (1427).

¹⁶ U knjigama *Ref.* 34 (1412); *Cons. Min.* 2 (1422); ib. 3 (1425); ib. 4 (1426—1429).

Upravo u vrijeme kada počinje da iščezava dubrovačka naseobina u Visokom, dolazi do formiranja jedne nove kolonije u srednjovjekovnoj Bosni, i to uz rudnik Fojnicu. Uostalom, njenu pojavu nagovijestio je prelazak Dubrovčana iz Visokog, o čemu je već bilo ranije govora. I ostali podaci koji 1430. prvi put spominju djelovanje dubrovačkog suda takođe potvrđuju da ovom godinom počinje razvoj dubrovačke kolonije u Fojnici.¹⁷ Osim toga potrebno je istaći da, prije 1430, ne samo da se sporadično ne javljaju sudski procesi Dubrovčana u Fojnici već su podaci o njihovom zadržavanju uz ovaj rudnik prava rijetkost.¹⁸ Međutim, od tog vremena broj Dubrovčana u Fojnici bio je u stalnom porastu. U knjigama Malog vijeća sve se češće sretaju odluke o postavljanju sudija i konzula za rješavanje raznih sporova nastalih među Dubrovčanima koji žive u Fojnici. Tako je postepeno i uz ovaj rudnik dubrovačka kolonija uhvatila čvrste korijene. Prema grafikonu njen razvoj može se kontinuirano pratiti iz godine u godinu sve do 1450. godine, kada počinje da zamire.¹⁹ Nesumnjivo je ovu stagnaciju izazvala sve teža spoljnopolitička situacija bosanske države. Iako u opadanju i smanjena, dubrovačka kolonija u Fojnici održala se sve do pada Bosne pod Turke,²⁰ te se, prema tome, njen razvoj odvijao u periodu od 33 godine, tj. 1430—1463.

Dalje, na osnovu grafikona može se zaključiti da je dubrovačka kolonija u Fojnici, u jednom dugom periodu od 15 godina (1435—1450), bila neprekidno vrlo intenzivna. Godine kada broji najviše članova bile su 1439. (78) i 1400. (74). Ali, ne treba izgubiti iz vida da se u to vrijeme zbilo tursko osvajanje Srbije, te je vrlo vjerovatno da su se mnogi Dubrovčani povukli i uz ovaj bosanski rudnik. Zbog toga, iako se 1441. godine broj Dubrovčana u Fojnici smanjio na 40, ne smatramo da je došlo do opadanja kolonije, nego samo do vraćanja na njeno staro stanje, prije dolaska Dubrovčana koji pristižu zbog pada Srbije.

Priliv novih članova bio je, prema grafikonu, najveći 1435—1439, čak veći od priliva slijedećih pet godina, iako je 1440—1444. godine u Fojnici boravilo najviše Dubrovčana. Ova pojava ukazuje na jednu vrlo značajnu činjenicu, a ta je da je dubrovačka kolonija 1440—1444. predstavljala uveliko ustaljenu naseobinu. Jer, iako je to period kad je ona s najvećim brojem članova, u to doba priliv novih lica ne pokazuje najvišu cifru.

Za određivanje stvarne jačine dubrovačke kolonije u Fojnici uzeli su u obzir svi Dubrovčani koji tu borave od prvih dana njenog

¹⁷ *Cons. Min.* 5 fol. 30, 20. IV 1430.

¹⁸ J. Tadić, *Pisma i uputstva*, 187—188 (1368); *Ref.* 33 (1408), fol. 72'.

¹⁹ *Test. Not.* 13 (1445), fol. 215; *ib.* 30 (1446), fol. 16'; *Div. Not.* 30 (1446), fol. 16'; *ib.* 32 (1448), fol. 113'; *Lett. di Levante*, 13 (1449), fol. 7; u knjigama *Cons. Min.* 5 (1430—1431); *ib.* 7 (1436—1438); *ib.* 8 (1438—1441); *ib.* 9 (1441—1443); *ib.* 10 (1444—1446); *ib.* 11 (1446—1448); *ib.* 12 (1448—1450).

²⁰ *Lam. de foris*, 24 (1452), fol. 189; *ib.* 30 (1457), fol. 216'; *Div. Not.* 38 (1453), fol. 60; *ib.* 44 (1461), fol. 91'; *ib.* 47 (1463), fol. 31; *Div. Canc.* 68 (1459), fol. 188'; *Test. Not.* 15 (1455), fol. 149—150; *ib.* 17 (1460—1461), fol. 98'; fol. 130—131'; fol. 158'.

formiranja, tj. od 1430. pa sve do 1463. godine. Prema njihovom ukupnom zbiru, dubrovačka kolonija u Fojnici brojila je 365 članova.²¹ U poređenju s dubrovačkom naseobinom u Visokom u prvi momenat bi se moglo zaključiti da se radi o kolonijama podjednake veličine. Međutim, već na prvom koraku analiza boravka članova kolonije u Fojnici daje sasvim drukčije rezultate. Od ukupnog broja, 199 Dubrovčana javlja se samo po jedanput, dok se ostali u isto tako znatnom obimu — njih 166, tj. 60,7%, uz ovaj rudnik zadržava duže vremena.

Da bi se pobliže odredila jačina i stepen ustaljenosti dubrovačke kolonije u Fojnici, postupićemo isto kao i u slučaju Visokog, te ćemo na način koji smo tom prilikom izložili proučiti dužinu boravka svakog pojedinog člana kolonije.²² U Fojnici je takode bilo Dubrovčana koji se javljaju u dva maha, ali u dužim vremenskim razmacima, tako da se ne može tačno utvrditi da li su cijelo međuvrijeme proveli u Fojnici. Zatim, izvjestan broj Dubrovčana nalazi se u Fojnici dvije godine; 8 Dubrovčana — 3 godine, a 17 Dubrovčana — 4 ili 5 godina. Kao dokaz više koji ide u prilog utvrđivanju znatne jačine ove kolonije jeste vrlo karakteristična činjenica — da se povećava broj Dubrovčana ukoliko postaje duži vremenski period koji su proveli u Fojnici. Tako 44 Dubrovčana žive u Fojnici duže vremena, kao, na primjer, Vukašin Branković, 1435—1448; Andrija Miha Murvića, 1433—1463; Bogovac Velisalić, 1435—1451. godine, itd. Iako su za pojedine podaci prilično rijetki, ipak se nalaze u tolikoj mjeri da je dovoljno da se svi ovi Dubrovčani ukupno mogu sa sigurnošću smatrati za stalne članove dubrovačke kolonije u Fojnici.

Za jačinu ove kolonije je značajno da je u Fojnici živio znatan broj Dubrovčana čiji se boravak, za razliku od ovih koje smo prethodno naveli, može pratiti iz godine u godinu. To su: Živat Pavlović, 1434—1461; Vukac Zlatar, 1446—1454; Vukašin Stojaković, 1448—1461; Antoje Pribisalić, 1439—1446; Antoje Stipković, 1450—1451; Bogdan Prohac, 1432—1435; Božićko Radovčić, 1435—1448; Božidar Radovčić, 1439—1449; Ljubiša Tvrdočević, 1437—1451; Lukša Đurđević, 1431—1440; Nikša Čeljubinović, 1434—1442, Toma Klarić, 1435—1449; Ivan Bogišić, 1438—1455; Matko Pripković, 1438—1453; Maroje Veseoković, 1441—1445; Milašin Đurašević, 1442—1456; Radut Bogišić, 1431—1448; Rusko Tudrović, 1434—1453; Radoje Krstić nazvan Kocoje, 1436—1457; a od plemića: Andrija Mihaila Rastića, 1430—1437; Klement Andrije Gučetić, 1436—1445; Nikola Andrije Bunić, 1438—1446; Ivan Lamprić, 1435—1441; Marin Andrije Bundić, 1431—1443; Marin Buća, 1438—1449; Miho Marija Rastić, 1443—1463.

Posebno treba izdvojiti i istaći Vukca Muru, 1434—1461; Budisava Slavkovića, 1432—1460; Lovroja Bogišića, 1435—1453; Miletu Zlatara, 1438—1461; Ratka Pripkovića nazvanog Bezperstac, 1430—1451, jer se oni tako često javljaju da podaci o njima upravo vrve. Ovim je ustanovljeno da je u Fojnici živio 31 Dubrovčanin u ne-

²¹ Vidi nap. 18, 19, 20.

²² Ib.

prekidnom, vrlo dugom vremenskom periodu, koji se kod nekih proteže i na 30 godina. Zato nije rijetka pojava da pojedine članove kolonije ovdje i smrt zatekne, kako se to može utvrditi na osnovu njihovih sačuvanih testamenata.²³ Inače, ovi Dubrovčani se nalaze u svim mogućim situacijama, i to kao konzuli i sudije, tuženi i tužitelji, u raznim trgovačkim mahinacijama i poslovima, što je, uostalom, razumljivo kada se ima u vidu koliko su vremena proveli u Fojnici.

Ako se kao kriterijum za određivanje jačine neke kolonije uzme u obzir što veći broj članova čiji se boravak proteže na duži vremenski period, onda se na osnovu cjelokupnog dosadašnjeg izlaganja može konstatovati da je dubrovačka kolonija u Fojnici bila vrlo jaka naseobina. U isto vrijeme, ona je i vrlo ustaljena, jer broji više članova čiji boravak nije imao karakter privremenog zadržavanja, već se, naprotiv, proteže na čitav niz godina.

Zanimljivo je da se u Fojnici, koja je, u stvari, imala znatno jaču koloniju od Visokog, plemstvo nalazi u manjem broju. Dok je u Visokom, kako je već ranije navedeno, boravilo ukupno 75 plemića, u Fojnici ih nema više od 30, ili 8,22%, a od njih se 21 javlja više od jedanput. Zatim, dok u Visokom često plemići iznose trećinu članova kolonije, u Fojnici plemstvo sačinjava, gotovo uvijek manje od jedne petine ukupnog članstva. Iako pojedini plemići, kao Mihailo Marina Rastića, u Fojnici žive 20 godina, ipak ostaje činjenica da se tu nalazi relativno malo dubrovačkog plemstva, ne samo u poređenju s Visokim, već i zbog toga što je ovo bila najjača kolonija u srednjovjekovnoj Bosni. Ipak, to još ne znači da su plemići pokazivali eventualno manje interesovanja od građana za trgovinu s ovim rudnikom. Uzrok ovoj pojavi treba tražiti u samom načinu kako su obavljali svoje poslove. Poznato je da plemići vode uglavnom trgovinu većeg stila i da organizuju svoje poslove putem faktora, tako da se nisu morali stalno zadržavati na mjestu s kojim trguju. Dovoljno je da se kao primjer istakne slučaj braće Kabužića jer oni, iako poznati trgovci bosanskim srebrom, nisu živjeli u Bosni. Nikola Kabužić se samo jedanput javlja u Visokom.²⁴

Od dubrovačkih plemićkih porodica čiji se članovi spominju više od jednog puta u Fojnici se nalaze Buće — Ivan, Niko, Marin; Rastići — Ivan Marina, Andrija, Alojzije Marina, Miho Marina, Simon Marina; Bunići — Niko Simona, Martin Simona, Marin Simona; Bundići — Niko Andrije, Marin Andrije; Lamprići — Ivan, Živko; Gučetići — Klement Andrije, Klement Vite i Pavo Nike; Sorkočević — Vlaho; Crijević — Jakov Martola; Kalić — Junije. Pojedini iz-

²³ Od članova dubrovačke kolonije umrli su u Fojnici i tu ostavili svoje testamente: *Test. Not.* 13, fol. 119', 23. III 1442. (*Test. Miroslava Vratevića*); fol. 215, 24. IV 1445. (*Test. Tvrtka Radivčića*); ib. 14, fol. 31, 8. IV 1446. (*Test. Đure Bogišića*); fol. 73', 6. XI 1447. (*Test. Raduta Bogišića*); fol. 123', 19. VI 1449. (*Test. Radiča Mišetića*); ib. 15, fol. 95', 22. V 1454. (*Test. Matka Pripkovića*); fol. 149—150', 16. VII 1455. (*Test. Maroja Veseokovića*); ib. 17, fol. 98', 13. VIII 1460. (*Test. Đurđa Ostojića*); fol. 130'—131', 8. IV 1461. (*Test. Milete Radičevića*); fol. 158', 14. XII 1461. (*Test. Vukca Dabišinovića, nazvanog Mura*).

²⁴ *Cons. Min.* 4 (1427), fol. 94.

među njih, što je već ranije izloženo, žive u Fojnici veoma dugo vremena.²⁵

I u Fojnici se, isto kao i u Visokom, izdvajao jedan krug uglednih građana. Između njih svakako je najugledniji bio Budisav Slavković. Stalno je biran za člana sudskih kolegija, i to ukupno — 152 puta.²⁶ Djelovao je kao konzul — 18 puta.²⁷ Ovom krugu odabranih pripadao je još izvjestan broj Dubrovčana koji sudjeluju u sudskim komisijama, i to kao:

	Sudija	Konzul
Vukac Mura ²⁸	66 puta	14 puta
Ratko Pripković ²⁹	43 puta	—
Nikša Čelubinović ³⁰	27 puta	—
Lukša Đurđević ³¹	18 puta	1 put
Rusko Tudrović ³²	13 puta	—
Mileta Zlatar ³³	10 puta	—
Milivoj Brajanović ³⁴	8 puta	1 put
Radosav Sagarelović ³⁵	7 puta	—
Radivoj Brajanović ³⁶	7 puta	—
Ljubiša Tvrdočević ³⁷	6 puta	—
Dobrašin Tvrdočević ³⁸	5 puta	—
Brajan Mažibradić ³⁹	5 puta	—
Maroje Tvrdavić ⁴⁰	4 puta	—
Dobrašin Veseoković ⁴¹	3 puta	—

²⁵ Na osnovu grade o dubrovačkoj koloniji u Fojnici. Vidi nap. 18, 19, 20.

²⁶ U knjigama Cons. Min. 6 (1434—1435); ib. 7 (1438); ib. 3 (1438—1440); ib. 9 (1441—1443); ib. 10 (1444—1446); ib. 11 (1446—1448); ib. 12 (1448—1450); ib. 13 (1451—1454); ib. 14 (1455—1459); ib. 15 (1459—1460).

²⁷ Ib.

²⁸ U knjigama Cons. Min. 10 (1445—1446); ib. 11 (1446—1448); ib. 12 (1449); ib. 13 (1452—1454); ib. 14 (1454—1457); ib. 15 (1459—1461).

²⁹ U knjigama Cons. Min. 6 (1435); ib. 7 (1436); ib. 8 (1439—1441); ib. 10 (1444—1446); ib. 11 (1446—1448); ib. 12 (1448—1450); ib. 13 (1453).

³⁰ U knjigama Cons. Min. 5 (1432); ib. 6 (1434—1435); ib. 7 (1436—1438); ib. 8 (1439—1441); ib. 9 (1441—1442).

³¹ U knjigama Cons. Min. 5 (1431); ib. 6 (1434—1435); ib. 7 (1436—1438); ib. 8 (1439).

³² U knjigama Cons. Min. 11 (1447); ib. 12 (1449); ib. 13 (1451—1453).

³³ U knjigama Cons. Min. 13 (1453); ib. 14 (1455—1457); ib. 15 (1460).

³⁴ U knjigama Cons. Min. 15 (1460—1462); ib. 16 (1462).

³⁵ U knjigama Cons. Min. 14 (1457); ib. 15 (1459—1460).

³⁶ U knjigama Cons. Min. 13 (1454); ib. 14 (1455—1458).

³⁷ U knjigama Cons. Min. 11 (1447); ib. 12 (1449—1450).

³⁸ U knjigama Cons. Min. 12 (1449); ib. 13 (1453); ib. 14 (1455—1456).

³⁹ U knjigama Cons. Min. 15 (1460—1461); ib. 16 (1462).

⁴⁰ U knjigama Cons. Min. 9 (1441); ib. 10 (1446); ib. 13 (1453—1455).

⁴¹ U knjigama Cons. Min. 11 (1448); ib. 12 (1451); ib. 13 (1451).

Bilo je još građana koji su birani u sudske kolegije, ali samo po jedanput ili dva puta, tako da nisu uzeti u obzir.

U Kreševu se tek od 1434. godine zapaža znatnije grupisanje Dubrovčana; prije tog vremena vrlo su oskudni podaci o njihovom boravku.⁴² Ova dubrovačka naseobina razvija se od 1450. godine. U tom periodu u Kreševu je boravio ukupno 61 Dubrovčanin.⁴³ Veći dio ovih Dubrovčana — njih 46 — javlja se po jedanput, a samo se za ostalu petnaestoricu može konstatovati da tu borave po nekoliko godina. Već se na osnovu ovoga u prvi mah zaključuje da se ne radi o nekoj jakoj dubrovačkoj koloniji. Međutim, i proučavanje boravka onih članova koji se javljaju više od jednog puta ističe jednu zanimljivu pojavu, da, naime, slijedeći Dubrovčani borave⁴⁴

	U Kreševu	U Fojnici
Radoje Krstić	1432, 1434, 1445.	1436—1457.
Ratko Pripković	1436, 1445, 1448, 1449.	1435—1451.
Lukša Đurđević	1434, 1436.	1431—1440.
Budisav Slavković	1441, 1449.	1432—1460.
Božićko Radovčić	1435, 1436, 1445.	1435—1448.
Tomko Vitković	1434—1441.	1434—1443.
Toma Divčić	1434—1438.	1439.
Toma Klarić	1435, 1438, 1445, 1450.	1435—1449.
Vukac Mura	1435, 1448.	1432—1461.
Klement Gučetić	1442—1445.	1436—1442.
Milašin Đurašević	1448, 1449.	1442—1456.
Milorad Pribetić	1445, 1448.	1446—1447.

Izloženi podaci pokazuju da su od petnaest članova dubrovačke kolonije u Kreševu dvanaestorica istovremeno bili i članovi dubrovačke kolonije u Fojnici, gdje svi, osim Tome Divčića i Milorada Pribetića, žive mnogo duže vremena. Prema tome, Dubrovčani koji su dosada smatrani za stalne članove kolonije u Kreševu, ne mogu se kao takvi više uzeti u obzir. Njihov boravak u Kreševu bio je privremenog karaktera, u stvari kraća ili malo duža posjeta rudniku u blizini Fojnice, u cilju obavljanja raznih trgovačkih poslova. Za dubrovačku koloniju u Kreševu upravo je karakteristično da su njeni članovi većim dijelom Dubrovčani koji povremeno dolaze u ovaj rudnik iz susjedne Fojnice. Na ovu ovisnost od Fojnice

⁴² Ref. 34 (1414), fol. 108'; *Lam. de foris* 3 (1414), fol. 140'; *Div. Canc.* 40 (1415), fol. 170'.

⁴³ *Cons. Min.* 6 (1434—1435), fol. 151; fol. 254; *ib.* 7 (1436—1438), fol. 48; fol. 48'; fol. 196; *ib.* 8 (1439—1441), fol. 85'; fol. 263'; *ib.* 9 (1442), fol. 60'; fol. 69; *ib.* 10 (1444—1445), fol. 82; fol. 82'; fol. 144; fol. 145; fol. 174'; *ib.* 11 (1448), fol. 168; *ib.* 12 (1449—1450), fol. 54; fol. 146; *Lam. de foris* 9 (1432), fol. 42; *ib.* 11 (1436), fol. 78; *ib.* 19 (1445), fol. 103'; *Div. Not.* 20 (1435), fol. 23'.

⁴⁴ Podaci za ove slučajeve uzeti su iz izvornog materijala o dubrovačkoj koloniji u Fojnici i Kreševu. Vidi nap. 18, 19, 20, 42, 43.

ukazuje i činjenica da se dubrovačka kolonija u Kreševu razvija uglavnom istovremeno kada i dubrovačka kolonija u Fojnici. Poslije svega što je izloženo potpuno se mijenja predstava o dubrovačkoj naseobini u Kreševu. U stvari, ona je labilna i bez čvrstih korijena.

U Deževici, još jednom rudniku srednje Bosne, djelovanje dubrovačkog suda spominje se prvi put 1408. godine. Međutim, za razliku od ostalih mjesta gdje je to bio redovan slučaj, ovdje tokom vremena nije rastao broj Dubrovčana. Naprotiv, o njima se nalazi veoma malo podataka u periodu od 1408. pa do 1421. godine, otkad datira posljednja vijest o funkcionisanju dubrovačkog suda.⁴⁵ Osim toga, boravak ovih Dubrovčana nije ustaljen, te prema tome oni nisu bili vezani za ovaj rudnik. Jedino se neki Anđelo Nikolaj susreće u dva maha, i to 1408. i 1412. godine. Zato smatramo da u Deževici, nikada nije došlo do jače grupacije dubrovačkih trgovaca koja bi imala vid jedne kolonije. Čak ni Dubrovčani koji žive u Fojnici ne odlaze u ovaj rudnik, iako se i Deževica, isto kao i Kreševo, nalazila u neposrednoj blizini Fojnice.

U Vrhbosni takođe nije bilo dubrovačke naseobine. Jedino se u tri maha, i to 1426, 1427. i 1429. godine, spominju Dubrovčani koji su tu bili opljačkani.⁴⁶ To je, uostalom, potpuno razumljivo, jer je Vrhbosna bila mjesto koje se razvilo tek pod Turcima. Ali zato uveliko iznenađuje Olovo. U doba bosanske države, Olovo je bilo vrlo poznat rudnik, te bi se zbog toga s punim pravom moglo očekivati da se uza nj razvila jača dubrovačka kolonija. Međutim, podaci kojima raspolažemo dovode do sasvim drugih zaključaka: u Olovu je bilo Dubrovčana tako malo da ni izdaleka nisu sačinjavali jednu određenu naseobinu. Već i to što se u Olovu samo u jednom slučaju vodi sudski proces⁴⁷ takođe potvrđuje činjenicu da je uz ovaj rudnik Dubrovčana bilo u neznatnom broju i da tu nije postojala dubrovačka kolonija. Razlog ovoj čudnoj pojavi leži, vjerovatno, u tome što se olovom drugačije trgovalo nego srebrom,⁴⁸ te takav način trgovine nije zahtijevao okupljanje većeg broja Dubrovčana.

Od interesa je da se ustanovi da li su se na trgovima istočne Bosne i u kojoj mjeri formirale dubrovačke kolonije. U prvom redu dolazi u obzir Foča, u kojoj je već od 1402. godine bilo Dubrovčana,⁴⁹ ali se tek od 1422. nalaze u većem broju. Zato ovu godinu treba uzeti za početak formiranja kolonije. Njen se razvoj gotovo neprekidno

⁴⁵ Ref. 33 (1408), fol. 70'; ib. 34 (1412—1413), fol. 24'; fol. 29'; fol. 184'; fol. 196; Cons. Min. 2 (1421), fol. 194'; Lam. de foris 2 (1411), fol. 89.

⁴⁶ U knjigama Lam. de foris 7 (1426—1428); ib. 8 (1428—1430).

⁴⁷ Cons. Min. 10 (1446), fol. 191'.

⁴⁸ Vidi str. 56 i 121.

⁴⁹ Div. Canc. 34 (1402), fol. 190: Vojin Tihojević i Stojko Miletić, »mercatores de Ragusio«, imaju robu u Foči, ali ipak nije izvjesno da su tu i živjeli. Ref. 34 (1414), fol. 112.

može pratiti sve do 1448. godine, kada počinje naglo da iščezava.⁵⁰ U tom periodu u Foči je ukupno boravilo 95 Dubrovčana, od kojih se jedino 22, tj. 23,2%, nalazi više puta. To, nesumnjivo, slabi prvi utisak o jačini kolonije. Na ovom trgu najduže žive i najčešće se javljaju Maroje Paulušковиć, 1437—1444; Radič Utivčić, 1425—1446; Ivan Miladinović, 1437—1444; Miladin Gudeljić, 1435—1444; Ivan Slipčić, 1425—1444. Ostali borave u kraćim vremenskim razmacima od pet, četiri, tri ili dvije godine. Prema izloženim podacima može se ustanoviti da je u Foči u dužem vremenskom periodu postojalo naselje Dubrovčana. Iako u suštini neustaljeno i bez nekih određenih kontura ono, svakako, ukazuje da je Foča bila trgovački centar za koji su i Dubrovčani bili znatno zainteresovani.

U istočnoj Bosni, iza Foče, Dubrovčani se još donekle mogu naći u Borču. Oni tu borave od 1423. godine.⁵¹ Međutim, podaci o sudskim komisijama nalaze se tek iz 1438. godine, a uskoro je poslije ove godine broj Dubrovčana postao veći. Njihovo prisustvo na ovom trgu može se pratiti sve do 1450. godine.⁵² Od ovog vremena o njima nema vijesti. U Borču je ukupno boravilo 57 Dubrovčana, i to samo osmorica više od jednog puta, s najdužim zadržavanjem od tri godine. Zato se okupljanje Dubrovčana u Borču jedva može nazvati kolonijom.

Zanimljivo je da u Goraždu nema ni traga dubrovačkoj koloniji, iako bi se to moglo očekivati s obzirom da je bila živo trgovačko mjesto. Jedva da se ponekad ovdje ustanovi prisustvo nekog Dubrovčanina.⁵³ Funkcionisanje dubrovačkog suda zabilježeno je samo u jednom slučaju, 1437. godine, i to s alternativom da se ovo parničenje može obaviti i u Foči.⁵⁴ Ni u Višegradu nema traga postojanju dubrovačke kolonije. Dubrovčani se na ovom trgu nalaze u veoma malom broju,⁵⁵ a podaci o sudskim kolegijima su takođe više nego oskudni.⁵⁶ I ovo malo Dubrovčana koji se nalaze u Goraždu i Više-

⁵⁰ *Cons. Min.* 3 (1422—1425), fol. 5'; fol. 234; *ib.* 6 (1435) fol. 266'; 281'; *ib.* 7 (1437), fol. 116; fol. 154'; fol. 163'; *ib.* 8 (1439—1440), fol. 89; fol. 136'; fol. 139'; fol. 162'; fol. 167'; fol. 177'; fol. 182; fol. 183; fol. 209'; *ib.* 10 (1444), fol. 8; fol. 12'; fol. 41; *ib.* 11 (1446—1447), fol. 53; fol. 126; fol. 148; *ib.* 12 (1448), fol. 26; *Lam. de foris* 6 (1425), fol. 171; *ib.* 12 (1438), fol. 11; *ib.* 13 (1439), fol. 164'; *ib.* 15 (1442) fol. 222'; *ib.* 16 (1443), fol. 187; *ib.* 17 (1433—1444), fol. 21'; fol. 179'; fol. 248; *ib.* 21 (1447), fol. 230; fol. 230'; *Deb. Not.* 17 (1435), fol. 180; *Div. Canc.* 57 (1443), fol. 178; *Div. Not.* 30 (1444), fol. 4; *Cit. de foris* 1 (1434), fol. 104'.

⁵¹ *Lam. de foris* 5 (1423), fol. 241; *Cit. de foris* 1 (1434), fol. 58.

⁵² *Cons. Min.* 8 (1439—1440), fol. 75'; fol. 95; fol. 129'; fol. 130; fol. 131; *ib.* 9 (1441—1443), fol. 39; fol. 101; *ib.* 12 (1449), fol. 60; fol. 64; *Lam. de foris* 14 (1441), fol. 128'; *ib.* 19 (1446), fol. 170; 166'; *ib.* 20 (1446), fol. 44; *ib.* 22 (1449), fol. 264; *ib.* 26 (1454), fol. 94.

⁵³ 29. IX 1406. Dubrovčanina Tverdaka Radmilovića, napali su u Goraždu Braiko Andrić i dvojica drugova. *Lam. de intus* 1, fol. 209. Neki Dubrovčani su opljačkani u Goraždu. *Lam. de foris* 30, fol. 26, 13. I 1457.

⁵⁴ *Cons. Min.* 7 (1437), fol. 154'.

⁵⁵ *Div. Not.* 18 (1433), fol. 9'; *Div. Canc.* 50 (1437), fol. 246'; *Test. Not.* 13 (1440), fol. 74; *Lam. de foris* 15 (1442), fol. 199'; fol. 200.

⁵⁶ *Cons. Min.* 8 (1440), fol. 182; fol. 183.

gradu uglavnom stalno boravi u Foči ili Borču, te na ove trgove dolazi samo da obavi neke poslove.⁵⁷ Tako:

Ivan Miladinović	javlja se u	Goraždu	1437,	a živi u	Foči	1437—1444.
Radič Utivčić	" " "	"	1437, " " "	"	"	1425—1446.
Radosav Pribatović	" " "	"	1437, " " "	"	"	1435—1440.
Vukosav Radosalić	" " "	"	1437, " " "	"	"	1437—1440.
Maroje Paulušковиć	" " "	Višegradu	1440, " " "	"	"	1437—1444.
Radič Utivčić	" " "	"	1440, " " "	"	"	1425—1426.

Ivan Slipčić javlja se u Višegradu 1440, a živi u Foči 1425—1444.

Od mjesta sjeverozapadne Bosne, Dubrovčani se nalaze u Jajcu. Od 1439. godine, kada se prvi put spominje rad sudskog kolegija, pa do propasti Bosne, tu je boravilo ukupno 20 Dubrovčana, koji sudjeluju na razne načine u sudskim procesima.⁵⁸ Najčešće se javlja Rusko Tudrović, i to 5 puta, 1433—1462. godine, zatim Bogdan — nazvan Prohas 4 puta, 1439—1445. godine. Van sudskih komisija jedva da se može naći podatak o prisustvu Dubrovčana u Jajcu.⁵⁹ Ono, u stvari, nije privlačilo veliku pažnju Dubrovčana, jer nije bilo ni rudnik ni neki važniji trgovački centar. S druge strane, Jajce nije bilo na relaciji kojom su se kretali dubrovački trgovci.

Na jugu bosanske države, u Drijevimama, nalazila se već u XIV vijeku jaka grupacija Dubrovčana.⁶⁰ Na žalost, dalji razvoj ove kolonije u XV vijeku ne može se pratiti, kao što je to bio slučaj s dubrovačkim naseobinama pri ostalim rudnicima i trgovima srednjovjekovne Bosne, jer ne raspoložemo podacima o imenovanju sudskih komisija. Podaci o prisustvu dubrovačkih trgovaca u Drijevimama, koji se nalaze razasuti po raznim serijama Dubrovačkog arhiva, nesumnjivo govore o velikom interesovanju Dubrovčana za ovaj trg,⁶¹ ali ni oni nisu dovoljan materijal za pitanje koje se ovdje razmatra. Zbog svega toga nije bilo moguće ni izraditi grafikon. Pa ipak, nema sumnje da je na ovom trgu postojalo ne samo jako već i ustaljeno

⁵⁷ Podaci za ove slučajeve uzeti su iz građe o Dubrovčanima u Foči (vidi nap. 49, 50) i Borču (vidi nap. 51, 52), Goraždu (vidi nap. 53, 54) i Višegradu (vidi nap. 55, 56).

⁵⁸ *Cons. Min.* 8 (1439—1440), fol. 101'; fol. 151; ib. 9 (1442), fol. 132'; ib. 10 (1445), fol. 104; fol. 106'; ib. 16 (1462), fol. 7'.

⁵⁹ »Dobrocovich de Ragusio habitator in Jaica« duguje »Engleschi mirabilia« 161 libr. L. Thallóczy, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450—1527*, Zagreb, 1916, 261, 9. maja 1449. u Splitu.

⁶⁰ M. Dinić, *Trg Drijeva*, 142.

⁶¹ *Cit. de foris* 1 (1433—1437), fol. 47'; fol. 49'; fol. 64'; fol. 117'; fol. 179'; fol. 213'; *Div. Canc.* 43, fol. 79', 13. I 1425; ib. 52, fol. 9, 27. XI 1437; fol. 108', 19. III 1438; *Proc. Not.* 1, fol. 78', 16. II 1437. itd., u raznim serijama Dubrovačkog arhiva.

naselje Dubrovčana. Imenovanja »iudices loci« pokazuju da su se mnogi Dubrovčani u Drijevim zadržavali dugi niz godina:

Marko Bausović	biran je u periodu	1416—1428 ⁶²
Vlakuša Zugotić	„ „ „ „	1418—1430 ⁶³
Božićko Dapčević	„ „ „ „	1420—1428 ⁶⁴
Ivan Kopitović	„ „ „ „	1423—1437 ⁶⁵
Ivan Kopičević	„ „ „ „	1425—1435 ⁶⁶
Gojsav Nešić	„ „ „ „	1430—1440 ⁶⁷
Ivan Gudeljić	„ „ „ „	1431—1455 ⁶⁸
Pavlič Petrović	„ „ „ „	1426—1439 ⁶⁹
Grubac Gudelić	„ „ „ „	1429—1439 ⁷⁰
Vukac Zlatar	„ „ „ „	1436—1442 ⁷¹
Ivan Dragičević	„ „ „ „	1444—1452 ⁷²
Radojko Kozarka	„ „ „ „	1431—1443 ⁷³

Srednja Bosna je, prema svemu izloženom, bila područje na kome su se koncentrisale najjače grupacije Dubrovčana. Ova pojava može se objasniti postojanjem poznatih bosanskih rudnika. Njihovo bogatstvo privuklo je mnoge Dubrovčane, te tako uveliko uticalo ne samo na formiranje intenzivne kolonije u Fojnici već i na formiranje dubrovačke naseobine u susjednom Visokom. To su, u stvari, dvije najjače dubrovačke kolonije. Iako broje gotovo jednako članova, kolonija u Fojnici još je jača od one u Visokom. Ovo naročito dolazi do izražaja kada se usporedi postotak onih Dubrovčana čiji boravak nije bio privremenog karaktera. Oni su predstavljali

u Visokom od ukupnog broja članova 370 — 25,4%,
u Fojnici od ukupnog broja članova 365 — 60,7%.

U Fojnici se, dakle, razvila najjača dubrovačka kolonija ne samo u ovom kraju nego uopšte u srednjovjekovnoj Bosni.

Dubrovčani uveliko odlaze i na trgove istočne Bosne, koji se, inače, nalaze na njihovom putu u Srbiju. Ipak, na ovim trgovima uglavnom nije bilo dubrovačkih kolonija, a ako je i došlo do njihovog formiranja, kao u Foči i Borču, one se nisu razvile do velikog obima. Dubrovačko naselje u sjeveroistočnoj Bosni, u Srebrenici, nije uzeto u razmatranje. U prvoj polovini XV vijeka Srebrenica je, u stvari,

⁶² U knjigama Cons. Min. 1; ib. 2; ib. 3; ib. 4.

⁶³ U knjigama Cons. Min. 1; ib. 2; ib. 3; ib. 4; ib. 5.

⁶⁴ U knjigama Cons. Min. 2; ib. 3; ib. 4.

⁶⁵ U knjigama Cons. Min. 3; ib. 4; ib. 5; ib. 6; ib. 7.

⁶⁶ U knjigama Cons. Min. 3; ib. 5; ib. 6.

⁶⁷ U knjigama Cons. Min. 5; ib. 6; ib. 7; ib. 8.

⁶⁸ U knjigama Cons. Min. 5; ib. 7; ib. 8; ib. 12; ib. 13.

⁶⁹ U knjigama Cons. Min. 3; ib. 4; ib. 5; ib. 6; ib. 7; ib. 8.

⁷⁰ U knjigama Cons. Min. 4; ib. 7; ib. 8.

⁷¹ U knjigama Cons. Min. 7; ib. 8; ib. 9.

⁷² U knjigama Cons. Min. 10; ib. 13.

⁷³ U knjigama Cons. Min. 5; ib. 6; ib. 8; ib. 9.

više srpska nego bosanska.⁷⁴ Dubrovčani borave i u sjeverozapadnoj Bosni, iako ovaj kraj s Jajcem nije, kao što je već rečeno, ulazio u njihovu interesnu sferu. On je, inače, gravitirao više prema sjevernodalmatinskim gradovima, i to naročito prema Splitu.⁷⁵ Vrlo je vjerovatno, iako nema podataka, da su tu zalazili splitski trgovci. Sasvim na jugu Bosne, u Drijevim, nalazi se jak centar dubrovačke trgovine.

Tako se u prvoj polovini XV vijeka na svakom, pa i najmanjem, trgu nalaze dubrovački trgovci. Njima je cijela Bosna mjestimično više ili manje preplavljena. Dubrovačke kolonije u Bosni sada dostižu puni razvoj. Unutar ovog perioda, uz izuzetak Visokog, priliv Dubrovčana bio je naročito intenzivan između 1430. i 1450. godine. To je opšta pojava, koja se može konstatovati na osnovu grafikona. Uglavnom 1450. godine počinje zamiranje dubrovačkih kolonija, kako jačih tako i onih slabijih. Broj Dubrovčana u Bosni iz dana u dan opada. Razlog treba, svakako, tražiti u sve bližoj opasnosti od Turaka, koji upravo u ovo vrijeme utvrđuju svoju vlast na bosanskom području.

2. PRIVREDNA AKTIVNOST U KOLONIJAMA

Članovi dubrovačkih kolonija bavili su se, neosporno, u prvom redu trgovinom. Za pojedine, kao za R. Sagarelovića,⁷⁶ to potvrđuju vijesti koje govore neposredno o njihovim poslovima. O samoj trgovačkoj djelatnosti nekih članova kolonije nema mnogo direktnih podataka, ali zato pored njihovih imena izričito stoji da su »mercatori«, u slučaju kada se navode u sudskim procesima,⁷⁷ ili još češće, da su »socii«,⁷⁸ to jest da su u poslovnim, svakako trgovačkim, vezama s nekim drugim članom kolonije. Osim toga, na osnovu sadržaja sačuvanih testamenata onih Dubrovčana koji su živjeli u Bosni može se zaključiti da je njihovo glavno i isključivo zanimanje trgovina, i to onim artiklima koji su, inače, predmet dubrovačke trgovine. U stvari, ona je bila glavni razlog zbog koga su se Dubrovčani u tako velikom broju zadržavali na trgovima i uz rudnike srednjovjekovne Bosne.

Njihov način trgovanja se ipak donekle razlikovao od načina trgovanja onih Dubrovčana koji nisu stalno živjeli u Bosni. Pored toga što izvoze i uvoze robu, oni trguju i na malo s mještanima. Otvaraju radnje⁷⁹ — botege, za čije su držanje, izgleda, morali pla-

⁷⁴ M. Dinić, Za istoriju rudarstva, 56, 58—71; 73—85.

⁷⁵ Vidi str. 90.

⁷⁶ Vidi str. 53 i 63.

⁷⁷ Maroie Radogostich, mercator. *Cons. Min.* 2, fol. 62', 16. V 1419. Milovac, mercator. *Ib.* 4, fol. 101, 24. VII 1427. Ratchus, mercator. *Ib.* 7, fol. 171, 16. XI 1437. Antoe de Stagno, mercadante. *Ib.* 10, fol. 97', 18. V 1445.

⁷⁸ U knjigama Malog vijeća u kojima se nalaze podaci o Dubrovčanima u Bosni.

⁷⁹ U Testamentu Doberka Stuparevića navodi se roba koju ima »in Quoiniza in botege«. *Test. Not.* 21, fol. 65', 10. I 1473.

čati izvjesnu taksu bosanskom kralju.⁸⁰ Trgovali su svim mogućim stvarima, koje su nabavljali vodeći računa o potrebama tržišta. O tome najdetaljnije govore testamenti Dubrovčana koji su živjeli i umrli na nekom trgu ili uz rudnik srednjovjekovne Bosne. U popisu imovine koju ostavljaju za sobom nalazi se raznovrsna roba, počevši od prehrambenih artikala, tkanina, sirovina koje se mogu u Bosni nabaviti, ukrasnih predmeta, pa sve do hartije za pisanje.⁸¹

Pored trgovine, Dubrovčani koji borave u Bosni bave se i drugom vrstom poslova, od kojih, po svom značaju, prvo mjesto zauzima zakup carina u rudnicima i trgovima. Svoje pravo na ubiranje carina, velikog izvora prihoda, vladari i feudanci davali su u zakup, što je bila vrlo česta i uobičajena pojava u srednjem vijeku. Time bi se vladar oslobađao od organizacije carinske službe, a određena svota novca u vidu zakupnine bila mu je uvijek zagarantovana od strane zakupca carine. Izgleda da su se u bosanskoj državi jedino Dubrovčani angažovali ovim poslovima. Trgovci iz ostalih gradova ili Mletačke Republike ne spominju se uopšte kao zakupci bosanskih carina. Međutim, već od sredine XIV vijeka mnogobrojni podaci posredno ili neposredno govore o zakupu bosanskih carina od strane Dubrovčana.⁸²

Ovoliko interesovanje Dubrovčana za bosanske carine sasvim je razumljivo ako se uzme u obzir da je njihov zakup uvijek bio unosan trgovački posao. Dobro upoznati s prilikama u Bosni putem raznih trgovačkih i ostalih veza, Dubrovčani su tim prije bili u stanju da ocijene pravu vrijednost nekog trga ili rudnika, te, prema tome, i to da li je rentabilno uzeti njegove carine pod zakup. Osim toga, imali su znanja potrebna za organizaciju carinske službe, kao i kapital koji je trebalo uložiti. Od kakvog su značaja bile bosanske carine za Dubrovnik, najbolje potvrđuje dubrovačka vlada u uputstvima svojim poslanicima koji idu kod kralja Žigmunda, jer ih svrstava među važne stvari o kojima ne treba davati obavještenja.⁸³

Potrebno je istaći da Dubrovčani nisu bili carinski službenici bosanskog kralja, već u prvom redu trgovci-zakupci carina. Jedino su bili obavezni da kralju ili feudalcu isplate ugovorenu svotu novca u vidu zakupnine, dok su naplatu carina organizovali samostalno u svojoj režiji. Postoji niz zanimljivih pojedinosti u ovim odnosima između zakupaca Dubrovčana i bosanskih gospodara, kao što su visina zakupnine carina na pojedinim trgovima ili uz rudnike; rok trajanja zakupa; postupak poslije isteklog ugovora o zakupu carina, način isplate ugovorene svote, kao i postupak u slučaju ako zakupac ostane dužan.⁸⁴

⁸⁰ Dubrovačka vlada piše »tam domino regi Bosne quam mercatoribus nostris de Sotovisochi pro illis duobus grossis qui ab ipsis exigunt volunt pro apothecis ultra ducatum I pro botecha ultra solitum«. *Cons. Rog.* 4, fol. 129', 14. I 1430.

⁸¹ Vidi nap. 23.

⁸² D. K o v a č e v i ć, *Razvoj i organizacija carina*, 234, 235.

⁸³ Ib. 235.

⁸⁴ Ib. 236, 237.

Razumljivo je da su se ovi Dubrovčani — zakupci carina u isto vrijeme upuštali u razna trgovačka preduzeća, jer im je njihov položaj davao još više mogućnosti za unosno vođenje trgovačkih poslova. Doduše, jedino se nalaze podaci za Žoru i Matka Bokšića i Vlakušu Hrankovića da se, pored zakupa carina, bave i trgovinom,⁸⁵ ali je vrlo vjerovatno da su to i drugi činili. Koristeći se svojim položajem za lična poslovanja, ovi Dubrovčani ponekad su prelazili granicu dozvoljenog i čak vršili takve zloupotrebe koje su išle na štetu dubrovačkih trgovaca. Žore i Matko Bokšić i Tvrdak Bjelojević, zakupci trgova u Bosni, nanose velike neprilike dubrovačkim trgovcima, jer traže od Bosanaca i Vlaha da prenose samo njihovo olovo. Vlakuša Hranković i Radin Tolilović, carinici u Deževici, Fojnici i Dusini, onemogućavali su ostalim dubrovačkim trgovcima da kupuju srebro na ovim trgovima. Živko Lamrić počeo je u Olovu da naplaćuje višu carinu nego što je to bilo uobičajeno. Ovakvi postupci izazvali su živa negodovanja dubrovačke vlade, koja brзом intervencijom, pozivajući prestupnike na odgovornost, štiti opšte interese dubrovačke trgovine.⁸⁶

Već u prvoj polovini XIV vijeka bilo je u Bosni dubrovačkih zanatlija, a od druge polovine XIV vijeka nalaze se još češće. Uglavnom dolaze na poziv bosanskih vladara da obave za njih neki posao.⁸⁷ Od početka XV vijeka priliv zanatlija postaje sve intenzivniji. Pored vladara, sada ih pozivaju i feudalci. Dok tako jedni dolaze prema unaprijed sklopljenom ugovoru, uveliko se povećava broj dubrovačkih zanatlija koji pristižu za svoj račun. Njihov boravak nije vezan samo za jedan određeni posao. Oni provode duže vremena u bosanskim rudnicima i trgovima i postaju članovi tamošnjih kolonija.⁸⁸ Upravo zbog toga od interesa je da se bar donekle prikaže njihov život i rad.

Zlatara ima najviše i najduže se zadržavaju, što je i razumljivo s obzirom na rudarsku proizvodnju u ovo vrijeme. U Visokom se javljaju četvorica, i to Jakša, Benac, Andruško Stiepković, Antonije Hranisalić.⁸⁹ U Fojnici ih je bilo znatno više, tako da se u periodu od 1430. pa do pada Bosne nalazi ukupno dvanaest zlatara.⁹⁰ Neki od njih tu žive jednu, dvije, pa i nekoliko godina, a zlatar Vukac ostaje čak punih osam godina. Najinteresantniji je slučaj Milete Radičevića, koji boravi u Fojnici preko dvadeset godina. O njegovom boravku ima mnogo podataka. Bio je vrlo ugledna ličnost, te je deset puta biran za sudiju u sporovima među članovima kolonije. Svoj testament sastavlja u Fojnici, gdje je i umro 1461. godine.⁹¹ Izgleda da su se dubrovački zlatari koji žive u Fojnici bavili

⁸⁵ Ib. 237; vidi str. 26, 27, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 56, 59 itd.

⁸⁶ D. Kovačević, *Razvoj i organizacija carina*, 237.

⁸⁷ D. Kovačević, *Prilog proučavanju zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni*, 283, 284.

⁸⁸ Ib. 285.

⁸⁹ Ib. 286.

⁹⁰ Ib.

⁹¹ Ib.

takođe i kovanjem novca.⁹² Na ostalim mjestima rijetko se nađe po koji dubrovački zlatar, i to redovno zadržavajući se kratko vrijeme.⁹³

Od ostalih zanatlija u prvom redu su zastupljeni podstrigači sukna. Oni se nalaze u Kreševu, Foči, Borču i Fojnici pojedinačno i po jedanput.⁹⁴ U Visokom ih je bilo nešto više: Radovač, Milašin, koji tu boravi četiri godine, i njegov brat Ivan — pet godina.⁹⁵ U Bosnu su dolazili u priličnom broju i dubrovački krojači, i to u prvom redu u Fojnicu, gdje žive Miljen, Radoje i Pribisav,⁹⁶ a zatim u Visoko — Milašin, Milat i Radivoj.⁹⁷ Zadržavanje dubrovačkih krojača u Fojnici može se objasniti time što je krojački zanat donekle povezan i sa zlatarskim, zbog zlatarskog veza na odijelima.⁹⁸ U Bosni se nalaze još i dubrovački klesari, koji grade cisterne, rade na tvrđavama i učestvuju na gradnji crkava,⁹⁹ zatim poneki obućar, brijač i kožar, ali ovi posljednji veoma rijetko.¹⁰⁰

Dubrovačkih zanatlija ima najviše i najduže se zadržavaju u Fojnici, zatim u Visokom, pa tek onda uz ostale rudnike i trgove srednjovjekovne Bosne. Dakle, tamo gdje su i kolonije bile najjače. Ako se i pretpostavi da sve ove zanatlje nisu mogli raditi u svom zanatu, ima još uvijek dovoljno onih koji su se njime bavili. Naročito zanatlje koje u Bosni borave duži period. Njihova djelatnost imala je nesumnjivo velik uticaj na sredinu u kojoj borave.

⁹² D. Kovačević, Gdje je bila kovnica novca bosanskih vladara, 247, 275.

⁹³ U Prači — Franciscus aurifex. *Div. Canc.* 42 (1424), fol. 258; u Foči — Stiepanus Stoisaglich, aurifex. *Lam. de foris* 17 (1443), fol. 21'; u Foči — Jaxa aurifex *Xec. Ib.* 17 (1444), fol. 248; *Cons. Min.* 10 (1444), fol. 8; u Kreševu — Vochas aurifex. *Ib.* 12 (1449), fol. 54.

⁹⁴ D. Kovačević, Prilog proučavanju zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni, 286.

⁹⁵ *Ib.*

⁹⁶ *Ib.* 287.

⁹⁷ *Ib.*

⁹⁸ C. Fisković, Dubrovački zlatari od XII do XVII stoljeća, Starohrvatska prosvjeta III, sv. I, 1949, 164.

⁹⁹ »Bogoslauus Jugouich, petrarius de Ragusio« obavezuje se Žori Bokšiću da će »ire cum eo in Bossinam ad laborandum et faciendum unam cisternam ad petitionem domini regis Bossine«. *Div. Canc.* 27, fol. 156', 23. IX 1388. »Petar Pavlovich, petrarius«, obavezuje se da će ići da radi »ad castrum Plumbi in Bossina«. *Ib.* 34, fol. 195, 24. II 1403. U maju 1413. godine sklopili su Božićko Bogdanović i Ivan Petrović ugovor sa Stjepkom Pavlovićem da će otići u Srebrenicu u Bosnu i da će tu dovršiti neku crkvu. C. Fisković, Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku, Zagreb, 1947, 240. Uspor. D. Kovačević, Prilog proučavanju zanatstva, 287.

¹⁰⁰ U Visokom se nalazi Antonius, calugarius. *Lam. de foris* 5 (1422), fol. 69'. U Vrhbosni — Vitchus barberius. *Cons. Min.* 4 (1429), fol. 84. U Fojnici — Marin Radazi, pelliparius. *Ib.* 15 (1460) fol. 117'. Uspor. D. Kovačević, Prilog proučavanju zanatstva, 287.

3. PRAVNI POLOŽAJ KOLONIJA

Za život i razvoj ovih kolonija od bitnog je značaja sudska autonomija, koju su uživale svuda, pa i u Bosni. Ona se sastojala u tome što je sudski kolegij s konzulom na čelu vršio sudsku vlast nad članovima kolonije. U Bosni je došlo docnije do pojave institucije konzulata, jer je ovdje i formiranje dubrovačkih kolonija bilo u izvjesnom zakašnjenju u odnosu na Srbiju. Doduše, u drugoj polovini XIV vijeka ima vijesti o dubrovačkim kolonijama u Bosni¹⁰¹ i o stalnim konzulima u važnijim mjestima, kao što su Srebrenica i Drijeva.¹⁰² Međutim, tek od početka XV vijeka Dubrovački arhiv, kao što je već rečeno, pruža o dubrovačkim konzulatima obiman i iscrpan materijal.¹⁰³ Ipak, i pored toga ne mogu se naći podaci o imenovanju generalnog konzula za čitavu Bosnu, kao što se nalaze u XIV vijeku za Srbiju.¹⁰⁴ Naprotiv, zapaža se da sve poslove koji bi spadali u kompetenciju generalnog konzula dubrovačka vlada u datom momentu povjerava raznim članovima kolonije.¹⁰⁵ U slučaju kad su dubrovački interesi u Bosni bili suviše ugroženi ili kad se radilo o nekom krupnom poslu — vlada je slala naročite ambasadore da ta pitanja regulišu.¹⁰⁶ Zato i smatramo da Dubrovčani u Bosni nisu nikada postavljali konzula koji je imao funkciju generalnog konzula.

Drukčije stvar stoji sa specijalnim konzulima. U stvari, sav materijal o konzulima u Bosni odnosi se na specijalne konzule, a to su upravo oni podaci za koje je već istaknuto da su tako dragocjeni za proučavanje dubrovačkih kolonija. Specijalni konzuli bili su birani *ad hoc* za svaki pojedini sudski spor i sudili su s dva suca na način koji je dubrovačka vlada odredila zvaničnim propisima.¹⁰⁷ Između ostalog, po ovim propisima knez i Malo vijeće,

¹⁰¹ Vidi nap. 1, 2.

¹⁰² Ib.

¹⁰³ Vidi grafikon o razvoju kolonija.

¹⁰⁴ Dubrovačka vlada u srednjovjekovnoj srpskoj državi postavljala je i jednu posebnu vrstu konzula — generalne konzule, koji su imali široka ovlaštenja i dužnosti. Tako se od 1332. godine nalazio u Prizrenu konzul koji nije zastupao jedino interese trgovaca ove kolonije već i ostalih Dubrovčana iz gradova Srbije. On je morao, na primjer, posjetiti svaki važniji sajam na teritoriji Srbije i obići važnije srpske trgove na kojima ima nastanjenih Dubrovčana. To je, u stvari, bio konzul za čitavu Srbiju. G. Čremošnik, Dubrovački konzulati u Srbiji do Dušanovog vremena, GZM, XLI, Sarajevo, 1929, 86.

¹⁰⁵ Vidi nap. 124—129.

¹⁰⁶ Ref. 27, fol. 89, 24. IX 1390; ib. 32, fol. 169, 17. IX 1403; Cons. Rog. 2, fol. 79, 8. XII 1419; ib. 3, fol. 148', 9. IV 1423; Lett. di Levante 16, fol. 146, 17. V 1456.

¹⁰⁷ Kako je s razvojem kolonija položaj konzula postajao sve značajniji, dubrovačka vlada je bila prisiljena da donese propise o konzulskoj službi u svim zemljama, pa i u Bosni, i to prvi put 1387. godine. Docnije je Veliko vijeće ponovno potvrđivalo ove propise, koji su, u stvari, određivali šta je sve ulazilo u kompetenciju konzula, kao i način njihova izbora. Ove odredbe o radu i uređenju konzularne službe nalaze se u Zelenoj knjizi pod naslovom O propisima biranja konzula koji sude Dubrovčanima u Sklavoniji, Bosni,

koje je za to ovlašćeno od Velikog vijeća, bira za konzula najprikladniju ličnost iz redova plemstva. Samo u slučaju ako u datom mjestu nije bilo vlastele, najugledniji građanin dubrovačke kolonije mogao je postati konzul. I sudije su birane iz redova vlastele; jedino ako nije bilo vlastelina, za sudiju se mogu uzeti dostojni građani.¹⁰⁸ Međutim u praksi, sastav sudskog kolegija dubrovačkih kolonija u Bosni ponekad odstupa od ovih opštih pravila, koja su izložena u propisima. Pojava da se građani biraju za prvog ili drugog sudiju tako je uobičajena da nije potrebno posebno navoditi ove slučajeve. Zatim, dosta često oni su birani i za konzule — iako je bilo vlastele među članovima kolonije.¹⁰⁹ Događalo se da parnicu koju vodi plemić sudi komisija čiji su svi članovi bili građani.¹¹⁰ Ponekad se djelovanje imenovanog suda protezalo i na susjedna mjesta, vjerovatno zato što se zbog njihove međusobne blizine stranka mogla nalaziti i u jednom i u drugom.¹¹¹ Isto tako, konzul, sudije, tužitelji i tuženi nisu morali biti svi iz istog mjesta u kome se vodi sudski proces, već i iz neke okolne kolonije.¹¹²

Izvještaj o radu suda i presude donesene u Bosni slati su po kuririma i glasnicima u Dubrovnik,¹¹³ a zatim su zapisivani u knjige po nalogu Malog vijeća.¹¹⁴ Stranke koje se parniče morale su za donesenu presudu plaćati izvjesnu taksu, što se može zaključiti na osnovu uputstava koje daje dubrovačka vlada članovima jednog sudskog kolegija u Visokom.¹¹⁵ Osuđena strana imala je pravo da se žali u roku od jedne godine dana »secundum ordines et statuta

Srbiji i Bugarskoj. Na njih se osvrnuo K. Vojnović, *Sudbeno ustrojstvo Republike Dubrovačke*, Rad, 108, Zagreb, 1882, 172—181; B. Krizman, *Dubrovački propisi o konzulima iz XIV stoljeća*, *Historiski Zbornik*, Zagreb, 1951, 142—145. O dubrovačkoj konzularnoj službi pisali su i K. Jireček — J. Radonić, *Istorija Srba*, II, Beograd, 1952, 179.

¹⁰⁸ Ib.

¹⁰⁹ 1. VII 1415, Giurach Radoslaglich, consul u Podvisokom. *Cons. Min.* 1, fol. 33'; 12. XII 1416, Radin Squosciich, consul — u Visokom. Ib. 1, fol. 98; 10. X 1426, Volchac Dabisinovich, consul — u Podvisokom. Ib. fol. 33; 7. VIII 1429, Volchaz Mura, consul — u Podvisokom. Ib. 4, fol. 246'; itd.

¹¹⁰ »13. III 1424, Johannes Milienouich, consul, Maroe Jurgeuich, Vuchas Mura, iudices, electi fuerunt in Subtusuisochi ad petitionem ser Johannis Nicola de Goze«. *Cons. Min.* 3, fol. 130'.

¹¹¹ 6. VIII 1440. konzul i sudija bili su izabrani »in Viosigrad uel in Coza«. *Cons. Min.* 8, fol. 182; 8. VIII 1440, isto »in Visigrad aut in Coza«. Ib. 8, fol. 183; 23. XII 1445, isto »in Quoyniza aut Subtuscesseuo«. Ib. 10, fol. 190; 23. II 1453, isto »in Xaeca aut Quoeniza«. Ib. 13, fol. 112.

¹¹² 27. I 1448. bila je izabrana sudska komisija »subtus Cresseuo«, a takode »item electi fuerunt in Borouiza«. *Cons. Min.* 11, fol. 168. 15. II 1449, sudska komisija izabrana »subtus Cresseuo et item in Quoniza«. Ib. 12, fol. 54.

¹¹³ »Sententia facta per consules... in Bosna vigore unius consulatus inter partes... secundum ordines minori consilio per ipsos consules transmissa et presentata per cursores«. *Div. Not.* 23, fol. 172', 1. X 1439; uspor. ib. 30, fol. 106, 13. IX 1446; ib. 33, fol. 2 a tergo, 27. VIII 1448.

¹¹⁴ *Div. Not.* 23, fol. 172', 1. X 1439; ib. 30, fol. 106', 13. IX 1446.

¹¹⁵ »... et ogne sententia che facta serra per vui tra le dicte parte fare pagare como sede de raxon segundo el modo et uxanze dei consuli. Et zudexi se fanno in quelle parte a petition de i nostri mercadanti«. *Lett. di Levante* 4, fol. 9, marta 1403.

Ragusa«. ¹¹⁶ Dešavalo se da rad dubrovačkog suda u Bosni nasiljem ometa jedna od stranaka koja se parniči. ¹¹⁷

Pored ustaljenog običaja da Dubrovčani koji žive u Bosni izlaze sa svim svojim sporovima pred sudski kolegij imenovan od dubrovačke vlade, bilo je i takvih slučajeva da su pojedinci odstupali od opšteg pravila. Oni su pribjegavali i raznim nečasnim sredstvima kada je bilo u pitanju rješavanje njihovih sukoba sa sugrađanima u Bosni. Nije bila rijetka pojava da se neki od njih obraća bosanskim vlastima, da ih huška protiv svojih sugrađana, zbog čega su ovi trpjeli velike materijalne štete, a ponekad dopadali i zatvora. Ali, konačni rasplet sukoba ove vrste odvijao se, redovno, ipak pred sudom u Dubrovniku. ¹¹⁸

Sukobi između Dubrovčana i Bosanaca — do kojih je zbog stalnog njihovog međusobnog kontakta neminovno dolazilo — i sudski postupci koji su tom prilikom vođeni ¹¹⁹ ne spadaju u domen našeg proučavanja; oni, u prvom redu, imaju interesa za istoričare prava.

4. ŽIVOT U DUBROVAČKIM KOLONIJAMA

Dubrovačke kolonije ostaju uvijek čvrsto povezane sa svojom metropolom, koja stalno kontroliše odvijanje njihovog trgovanja i njihovog cjelokupnog života u rudnicima i trgovima srednjovjekovne Bosne. Ove kolonije su imale veliki značaj za privredu Dubrovačke Republike. Zato su i mjere koje poduzima dubrovačka vlada da pomogne i podstakne njihov razvoj veoma raznovrsne i često idu u najsitnije detalje. U slučaju kada je i pored svih zvaničnih garancija ipak nanesena neka neprijatnost Dubrovčanima koji žive u Bosni, vlada odmah interveniše pismima ili putem poslanika kod bosanskih vlasti. ¹²⁰ Isto tako nadzire budno i međusobne odnose članova dubrovačkih kolonija i poziva iz Bosne na odgovornost one Dubrov-

¹¹⁶ *Div. Not.* 16, fol. 238, 26. V 1430.

¹¹⁷ Prilikom vođenja parnice između Angela di Nicolai i Radoslava Tustanovića u Visokom, došao je Vukac Dabišinović i pogrđnim riječima vrijeđao sud. Pomenuti Radoslav je čak uz pomoć roditelja i s oružjem uznemiravao »el iudicio et non permesse far raxone«. *Lam. de foris* 2, fol. 95', 10. IX 1413.

¹¹⁸ Na podsticaj Vukašina Orlačića opljačkali su ljudi Radoslava Pavlovića Dubrovčanina Dimitra Dobravčića, koji je s robom išao u Srebrenicu. *Lam. de foris* 4, fol. 181', 25. I 1421. Podiže se tužba protiv Milata Milekovića, jer je o dubrovačkim trgovcima koji su išli u karavanu preko Neretve u Bosnu glasno govorio pred carinicima vojvode Sandalja da su ovi trgovci njegovi dužnici. Ib. 6, fol. 190, 13. XII 1425. Jedan od dvojice kompanjona koji su zajedno trgovali po Bosni opljačkao je svoga druga, a zatim ga predao u ruke Bosanaca, gdje je ostao zatvoren 13 mjeseci i napokon umro. Ib. 8, fol. 189, 30. V 1429. Đurica zlatar i Mileta zlatar žale se na Bogdana Prohasa i njegovog nečaka Ratka da su ih tužili službenicima bosanskog kralja, koji su im zbog toga uzeli 50 perpera. Ib. 12, fol. 112', 22. IX 1438.

¹¹⁹ *Lam. de foris* 15, fol. 199', 1. VI 1442; ib. 19, fol. 103, 1. VII 1445; ib. 22, fol. 288, 26. VIII 1462; *Deb. Not.* 14, fol. 254, 1. II 1429. itd.

¹²⁰ Vidi gl. III, 1; str. 86.

čane koji svojim postupcima ometaju nesmetano poslovanje drugih trgovaca.¹²¹

Dubrovačka vlada posebno vodi računa da imovina Dubrovčana koji su umrli u Bosni ne propadne nezaštićena, te određuje čuvare njihovih posmrtnih dobara, prvenstveno neke od članova kolonije u kojoj je umrli Dubrovčanin živio.¹²² Njihova je dužnost da »cum ogni diligentia« pronađu »tute cose et beni« umrlog Dubrovčanina, da svu ovu imovinu po mogućnosti pretvore u novac i otpreme u Dubrovnik. Još češće od ovih »conservatori delli beni« javljaju se »officiales examinadores«,¹²³ za koje su opet bili birani i imenovani članovi određene kolonije u Bosni. Njihov zadatak je u prvom redu da ispituju pokojnikov testamenat, a ponekad, vjerovatno, iako se to izričito ne spominje, i da vode brigu o pokojnikovoj zaostavštini.

Inače, dubrovačka vlada je neprekidno održavala pismenu vezu naročito s trgovcima većih i važnijih dubrovačkih kolonija u Bosni, od kojih je isto tako dobijala poštu.¹²⁴ Potrebno je posebno istaći da se tom prilikom ne raspravlja samo o problemima određene kolonije nego i o stvarima koje su od interesa za sve dubrovačke trgovce u Bosni. U ovoj prepisci se tretiraju raznovrsni problemi, najviše izvjesna pitanja u vezi s carinama,¹²⁵ porezom¹²⁶ i dozvolama za kretanje Dubrovčana u Bosni.¹²⁷ Pored toga vlada stavlja u zadatak nekim uglednim ličnostima da zastupaju i štite interese pojedinih dubrovačkih trgovaca u slučaju kada su oni ugroženi.¹²⁸ Najzad, ovi čak ponekad po nalogu vlade odlaze u druga mjesta Bosne da obavljaju državne poslove Dubrovačke Republike.¹²⁹ Ova pisma su prenosili i razne veze Dubrovnika s faktorijama u unutrašnjosti održavali za to naročito plaćeni kuriri. Između ostalog, oni su predavali adresantima pozive na suđenje u Dubrovniku.¹³⁰

¹²¹ Vidi nap. 86.

¹²² *Div. Not.* 38, fol. 60, 27. V 1453; *Div. Canc.* 68, fol. 188', 2. IX 1459.

¹²³ *Cit. de foris* 1, fol. 22, 13. V 1433; *Test. Not.* 11, fol. 205', 18. VI 1429, itd., u ostalim testamentima.

¹²⁴ *Cons. Min.* 12, fol. 57', 17. II 1449; *Cons. Rog.* 8, fol. 82, 13. I 1442; ib. 11, fol. 37, 13. I 1449; fol. 45, 27. II 1449; fol. 54, 19. III 1449. itd.

¹²⁵ Dubrovačka vlada odgovara trgovcima u Visokom na njihova pisma kojima su oni obavijestili vladu o novinama carinika bosanskog kralja, *Cons. Rog.* 4, fol. 50, 3. III 1428; *Lett. di Levante* 11, fol. 123, 19. XI 1432. Uspor. nap. 86.

¹²⁶ Vidi nap. 80.

¹²⁷ Vlada piše trgovcima u Fojnici o ponovnoj dozvoli svim trgovcima u Bosni da mogu ići preko hercegove teritorije. *Cons. Rog.* 9, fol. 182', 18. IX 1445.

¹²⁸ Vlada piše trgovcima u Fojnici da odu bosanskom kralju i da ga mole da vrati oduzeto srebro jednom Dubrovčaninu. *Lett. di Levante* 13, fol. 7, 15. I 1449.

¹²⁹ »...de eundo ad Maius Consilium pro expensa facta per nobiles mercatores nostros qui iverunt de Coyniza in Boraz de mandato Consilii Rogatorium«, i to zbog nekih stvari koje je trebalo urediti s Radoslavom Pavlovićem. *Cons. Rog.* 7, fol. 88', 15. IX 1439.

¹³⁰ C. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke*, 60.

Unutar kolonije Dubrovčani su živjeli na svoj način i time umnogome davali našim rudnicima i trgovima posebno živopisno obilježje. Prije svega, nastojali su da ovdje u tuđini ispovijedaju vjeru i vrše vjerske obrede po svojim navikama. I oni, po običaju onoga vremena, ostavljaju crkvama za spas duše izvjestan dio svoje zaostavštine. Darovi su najčešće u novcu, ali ponekad se prilažu i dragocjeni predmeti, kao, na primjer — srebreni krst.¹³¹ Podaci o ovim darivanjima nalaze se najviše u vezi sa članovima dubrovačke kolonije u Fojnici zato što su se oni najduže zadržavali van Dubrovnika.¹³² U obzir su uzimane ne samo crkve u Dubrovniku već crkve i samostani po raznim mjestima Bosne.¹³³

Bilo je Dubrovčana koji su kupovali i podizali vlastite kuće u mjestima u kojima su živjeli i trgovali, kao na primjer u Visokom — Vlakuša Hranković i Dobrašin Tvrdavić¹³⁴ — i u Fojnici — Radič Mišetić, Đuro Bogišić, Maroje Veseoković, braća Brajković, Radut Bogišić, Ivan Dobretković, Natalije Hranković, Mileta Radičević, Matko Pripković i Božićko Radovčić.¹³⁵ Imena ovih kućevlasnika govore da se radi o Dubrovčanima koji su imali uspjeha u svom poslu i koji su inače bili poznati i istaknuti članovi ovih kolonija.

Ponekad je navedena i cijena kuće, koja je s obzirom na materijal od koga je kuća napravljena — bila različita. U Fojnici je Mileta Radičević kupio kuću za 100 perpera,¹³⁶ a u Visokom — Vlakuša Hranković za 80 perpera i 6 groša¹³⁷ (ova posljednja bila je od drveta te je zbog toga jeftinija). Nisu rijetka parničenja i gloženja zbog stana i između članova dubrovačkih kolonija u Bosni. Đurađ Tihojević uzeo je u Visokom kuću Dobrašina Tvrdavića pod kiriju. Iako je stanarinu u redu platio, Dobrašin je htio da ga na silu istjera iz kuće, te zato podiže tužbu protiv njega.¹³⁸ Slučaj u Fojnici je još zanimljiviji. U kući Vlakuše Hrankovića stanuje Đurica zlatar, koga on hoće da iseli. Sud je donio odluku da Đurica treba da oslobodi kuću, jer na nju ima pravo Vlakuša Hranković kao vlasnik.¹³⁹

Činjenica da Dubrovčani podižu kuće u Visokom i Fojnici jeste jedan dokaz više da su ovdje dubrovačke kolonije bile jače i ustaljenije od kolonija u ostalim mjestima srednjovjekovne Bosne. Bilo bi, naravno, interesantno ustanoviti da li su se Dubrovčani prilikom formiranja svog naselja eventualno okupljali u jednom određenom kraju rudnika ili trga i tako stvarali svoju posebnu četvrt.

¹³¹ *Test. Not.* 17 (1461), fol. 130'—131'.

¹³² Vidi grafikon.

¹³³ To su crkve u Olovu, Bobovcu, Vranduku, Visokom, »fra minuri de Podvisochi«; »fra minuri de Sutescha«. Vidi nap. 23.

¹³⁴ *Div. Canc.* 39, fol. 142, 6. X 1412; *Lam. de foris* 5, fol. 268', 2. III 1424.

¹³⁵ *Test. Not.* 14 (1446—1449), fol. 31; fol. 73'; fol. 123; ib. 15 (1445), fol. 45'; fol. 150'; *Div. Not.* 18 (1433), fol. 97'; ib. 30 (1446), fol. 15'; fol. 32 (1448); fol. 113'; ib. 33 (1448), fol. 2 a tergo; ib. 36 (1452), fol. 181.

¹³⁶ *Div. Not.* 30, fol. 16', 16. III 1446.

¹³⁷ *Div. Canc.* 39, fol. 142, 6. X 1412.

¹³⁸ *Lam. de foris* 5, fol. 268', 2. III 1424.

¹³⁹ *Div. Not.* 30, fol. 2 a tergo, 27. VIII 1448.

Analiza poslova i načina života Dubrovčana u Bosni, razmatranja o njihovoj sudskoj autonomiji i ostalim mnogim pojedinostima upotpunjuju i još više uobličuju ranije izložen prikaz razvoja i jačine dubrovačkih naselja na području Bosne. Sve to pokazuje da ova naselja u prvoj polovini XV vijeka dobijaju obilježja pravih kolonija, te time postaju glavna uporišta dubrovačke trgovine u srednjovjekovnoj Bosni. Međutim, proučavanje dubrovačkih kolonija ima još mnogo širi značaj od jednostavnog utvrđivanja onih pitanja koja se odnose na njihovu strukturu, organizaciju ili na ocjenu njihovog značaja za dubrovačku privredu. Već sama činjenica da je došlo do formiranja kolonija ukazuje na važnost određenog rudnika ili trga kao privrednog centra, koji je utoliko veći što je kolonija jača. Kolonije su, inače, najbolje mjerilo rasprostranjenosti i intenziteta trgovinskog prometa. Dubrovačke kolonije su veoma mnogostruko, bilo pozitivno bilo negativno, uticale na cjelokupni privredni život srednjovjekovne Bosne, što će pokazati i naša dalja izlaganja.

V

ULOGA OSTALIH STRANIH GRADOVA U BOSANSKOJ TRGOVINI

1. SREDNJODALMATINSKI GRADOVI

U izlaganju o spoljnotrgovinskom prometu Bosne tokom prve polovine XV vijeka potrebno je, pored Dubrovnika, uzeti u obzir i ostale trgovačke gradove duž Jadranskog mora. Tako se, na primjer, trgovci grada Kotora javljaju na raznim bosanskim trgovima. To su obično oni koji žive u Dubrovniku pa preko Dubrovnika odlaze u Bosnu da trguju. Luka, sin Tripe Đorđića iz Kotora, boravi u Visokom 1405. godine, a Marin Buća — 1449. godine u Fojnici.¹ Od njih je najaktivniji Ivan Lampre iz Kotora. U Fojnici živi 1435—1441. godine kao član tamošnje dubrovačke kolonije. Pored toga, odlazi 1422. godine u Jajce, gdje se na njegovu molbu vodi sudski postupak protiv nekih Dubrovčana.² On se javlja kao povjerilac domaćih ljudi.³ I Korčulani zalaze u Bosnu: Luka i Matko Luke iz Korčule posluju u Visokom.⁴

Posebno mjesto u spoljnotrgovinskom prometu Bosne zauzimaju razvijeni dalmatinski gradovi. Druga polovina XIV vijeka predstavlja vrhunac njihove privredne moći. U to vrijeme naročito napreduje pomorska trgovina. Ovaj privredni uspon dalmatinskih gradova, sa Splitom na čelu, nasilno prekida mletačka okupacija od 1420. godine. Ona se naročito nepovoljno odrazila na dalji razvoj pomorske trgovine. Već 1422. godine odredila je mletačka vlada da se na svu robu koja se iz Dalmacije izvozi u bilo koju luku plaća carina kao da se izvozi u Veneciju. Uskoro su uslijedile i ostale mjere koje su išle za tim da se cjelokupan izvoz i uvoz Dalmacije odvija preko

¹ Div. Canc. 35, fol. 160; Cons. Min. 12, fol. 54.

² Cons. Rog. 9, fol. 132', 15. XI 1442.

³ Deb. Not. 20, fol. 9', 9. IX 1441.

⁴ Cons. Min. 2, fol. 68, 10. VI 1419; fol. 199' (1421).

Venecije.⁵ Time je Dalmacija onemogućena da se uključi u tada vrlo razvijenu pomorsku trgovinu Sredozemlja, što je uveliko išlo na štetu privrede njenih gradova.

Bilo je prirodno da su u ovim novim okolnostima dalmatinski gradovi obratili svu pažnju na zaleđe, nastojeći da se s njim što više trgovački povežu. Na taj način obezbijedili bi sebi nove izvore prihoda, a u isto vrijeme povećao bi se broj predmeta njihove trgovinske razmjene s Venecijom. U obzir je prvenstveno dolazila Bosna najbliži susjed. Doduše, više nema kao ranije zvaničnih povelja koje regulišu trgovinske odnose između Bosne i pojedinih dalmatinskih gradova. Može se pretpostavljati da su se privilegije koje je Venecija dobijala od Bosne za slobodu trgovine svojih građana protezale i na dalmatinske gradove, jer se oni sada nalaze pod mletačkom vlašću. U svakom slučaju, i pored izmijenjenog položaja u kome se Dalmacija našla, nije bilo nikakvih zvaničnih smetnji od strane Bosne u pogledu trgovinske razmjene.

U razvijanju trgovinske razmjene s Bosnom osobito se ističu Split i Trogir. Oba grada prilagođavaju se novim uslovima, te pokušavaju da što više privuku trgovce s karavanima koji su dolazili iz Bosne na more. Ponekad su pojedini splitski ili trogirski trgovci presretali karavane još na putu iz Bosne i od njih kupovali svu robu. Ovi postupci doveli su do sukoba i svađa između dva susjedna grada. Zategnutost je porasla 1435. godine do te mjere da je sam dužd morao da interveniše. Strogo je zabranio da Splićani ili Trogirani prisilno dovode karavane na bilo koji način u svoje mjesto. On je odredio da karavani mogu ići slobodno u jedan ili drugi grad kuda ih njihov vođa povede. Isto tako, izbijale su nesuglasice u vezi s danom održavanja sajma u Splitu i Trogiru. Naime, Trogirani su isposlovali od pape da svetkuju i da drže sajam na isti dan koji su Splićani imali od davnine. Borba se vodila oko toga na čiji će sajam skrenuti karavan iz Bosne i uopšte iz zaleđa. Zato, da riješi ovaj spor, dužd je zabranio Trogiranima da svetkuju i drže sajam istog dana kada i Splićani. Njihov sajam morao je biti najmanje mjesec dana poslije splitskog, tako da karavani mogu prispjeti i na jedan i na drugi.⁶

Od svih dalmatinskih gradova, Split je preko Klisa bio najbolje povezan s Bosnom. Trgovina Splita išla je sve do unutrašnjosti Bosne kroz cijeli srednji vijek.⁷ Istina, nema određenih podataka o boravku splitskih trgovaca u Bosni, ali se mora pretpostavljati da su oni radi svojih poslova tamo odlazili. Tako, na primjer, bilo je ustanovljeno da nijedan Splićanin ne smije živežne namirnice koje kupi u Bosni izvesti u drugo mjesto osim u Split.⁸ Bosanci, sa svoje strane, i to naročito domaći trgovci iz Jajca, održavaju trgovačke veze sa Splitom. Oni stupaju sa Splićanima u kreditne poslove i uzimaju od njih

⁵ J. Tadić, O društvenoj strukturi Dalmacije i Dubrovnika u vreme renesanse. Zgodovinski časopis, VI—VII, Ljubljana, 1952—1953, 552, 553.

⁶ G. Novak, Split u svjetskom prometu, Split, 1921, 69—70; G. Novak, Povijest Splita, 477.

⁷ G. Novak, Povijest Splita, 422.

⁸ Ib. 478.

na veresiju raznu robu.⁹ Prema ugovoru o zajedničkoj trgovini između kralja Stefana Tomaša i kneza Nikole Trogiranina, u Splitu treba da bude otvoren jedan od njihovih dućana.¹⁰

Od splitskih proizvoda u Bosnu se izvozi vino, i to u količinama koje gradu donose znatne prihode.¹¹ Zatim u obzir dolaze tkanine i razna roba.¹² Ipak — najvažniji izvozni artikl iz Splita i ostalih dalmatinskih gradova jeste so. Bosna je oduvijek bila zainteresovana za uvoz soli s dalmatinskog tržišta. Tokom prve polovine XV vijeka bosanski vladari nastoje da zvaničnim pregovorima s Mlecima obezbijede uvoz soli iz Dalmacije. I sami nabavljaju so iz Splita i drugih dalmatinskih tržišta.¹³ Sada obim ovog uvoza dostiže znatne razmjere.¹⁴ Inače, trgovina solju između Dalmacije i Bosne mogla se razvijati samo pod strogom kontrolom Venecije. U Splitu se nije smjela kupovati so od privatnika, već samo od države.¹⁵

U prvoj polovini XV vijeka odvija se trgovinska razmjena između dalmatinskih gradova, naročito Splita i Trogira, i bosanskog zaleđa, u prvom redu zapadnih krajeva Bosne. Ovaj trgovinski promet nije imao niti je iz objektivnih razloga mogao postići veći obim. Za razliku od Dubrovnika, koji naročito poslije prestanka mletačke dominacije nije spolja sputavan u svojim trgovačkim akcijama, dalmatinski gradovi, kao što je rečeno, morali su se podvrgavati interesima ekonomske politike Mlečana. Onemogućena od Mlečana u razvoju pomorske trgovine većeg stila, Dalmacija je živjela od plovidbe ograničene na malo područje duž svoje obale.¹⁶ Od toga je mnogo stradala i njena kopnena trgovina, uključujući tu i Bosnu. Dalmatinski gradovi nisu imali neposredan kontakt s mediteranskim zemljama, te je razumljivo da se bosanska trgovina orijentisala prvenstveno na Dubrovnik, koji je u ovo vrijeme imao veze sa svim svjetskim tržištima.

2. POSREDNIČKA ULOGA DUBROVNIKA (TALIJANSKI TRGOVCI)

Nagli privredni razvitak Dubrovnika u prvoj polovini XV vijeka, naročito njegovo intenzivno povezivanje s prekomorskim zemljama, privuklo je u Dubrovnik mnoge strance. Tridesetih godina XV vijeka nagrnuli su u Dubrovnik poslovni ljudi s raznih strana, koji u njemu stalno ili privremeno žive. U prvom redu, to su Španci i Talijani. Ovih posljednjih bilo je i ranije, samo se sada njihov

⁹ L. Thallóczy, Povijest Jajca, 260—262.

¹⁰ Povelje i pisma I/2, str. 481, dodatak, I, 3. II 1449.

¹¹ G. Novak, Povijest Splita, 451.

¹² L. Thallóczy, Povijest Jajca, 260—262.

¹³ Listine IX, 301, 7. III 1449; G. Novak, Split u svjetskom prometu, 64—65.

¹⁴ Vidi str. 178.

¹⁵ G. Novak, Povijest Splita, 474; G. Novak, Split u svjetskom prometu, 65.

¹⁶ J. Tadić, O društvenoj strukturi, 553.

broj znatno povećao. Svi su oni uglavnom trgovci ili tkači, jer je u ovo vrijeme dubrovačka tkačka proizvodnja bila u velikom poljetu. Mnogi od njih su se takođe bavili pozajmljivanjem novaca, te su kreditirali ne samo Dubrovčane već i ljude iz zaleđa.¹⁷ Kako je pri tome njihov boravak vezan za Dubrovnik, to su i ova zaduženja registrovana u dubrovačkom Notarijatu.

Petar Pantela iz Pijačence, za koga se smatra da je udario osnove suknarskoj proizvodnji u Dubrovniku, bio je povjerilac mnogih Bosanaca, naročito s trgova istočne Bosne. Njegovi dužnici su većinom obavezni da nabavljaju tkanine. Svoje dugove su podmirivali isporukama razne robe.¹⁸ U knjigama zaduženja javlja se i Pantelin nećak Filip de Silva.¹⁹ Kreditor domaćih ljudi bio je vrlo često neki Salcazio de Brugnolis iz Mantove.²⁰ Od ostalih stranih trgovaca koji borave u Dubrovniku kao kreditori Bosanaca dolaze u obzir još Anich Cechapesse iz Napulja, Leonus Nicolai lanificus iz Vičence, Jeronimus M. Jacobi iz Ferare, Jeronimus Johannis iz Firenze.²¹ Vjerovatno da svi oni uglavnom daju tkanine na veresiju.

Ponekad neki od ovih stranaca odlazi u Bosnu radi svojih poslova. Tako se spomenuti Jeronimus Jacobi iz Ferare javlja 1442. godine u Višegradu kao svjedok u poslovima nekih Dubrovčana.²² U Bosni se mogu naći i stranci koji nisu bili kreditori domaćih ljudi. Thomas Bartholomey domini Thome iz Firenze kupio je u Borču jednog konja.²³ U Ustikolini se, pak, vodi postupak protiv nekih Dubrovčana na zahtjev dvojice stranaca.²⁴ I oni su se, svakako, radi neke trgovine zatekli na ovom trgu.

U trgovini s Bosnom posebno su aktivni članovi kolonije trgovaca iz Prata. Oni se u Dubrovniku nalaze 1415. godine prvi put u većem broju, ali se tek od 1422. godine može ozbiljno govoriti o njihovoj koloniji.²⁵ Trgovci iz Prata djeluju na širokom području. Pored Firentinaca, bili su glavni posrednici na liniji Toskana — Dubrovnik — Apulija. S jedne strane, okrenuti su preko mora Apuliji, iz koje u Dubrovnik uvoze žito, so i raznu robu. Na kopnu svoju aktivnost razvijaju po čitavom Balkanu, naročito u Bosni. U prvom redu, uvoze tkanine, većinom proizvode samog Prata. Ove tkanine stižu iz Prata preko Pezara u Dubrovnik.²⁶ Njih šalju direktno trgovci iz Prata svojim prokuratorima. Ponekad su to i pojedini dubrovački trgovci, kao na primjer Petar Primojević. On je

¹⁷ I. Božić, *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika*, 35, 52, 53.

¹⁸ Vidi str. 122 i 123.

¹⁹ Vidi str. 122.

²⁰ Vidi str. 123.

²¹ Vidi str. 123 i 130.

²² *Lam. de foris* 15, fol. 200, 1. VI 1442.

²³ *Div. Canc.* 44, fol. 178', 6. IX 1427.

²⁴ *Ref.* 31, fol. 61', 23. VI 1399.

²⁵ Mirjana Popović, *La penetrazione dei mercanti Pratesi a Dubrovnik (Ragusa) nella prima metà del XV secolo*, *Archivio storico italiano*, Anno CXVII, 1959, disp. IV, 504, 517.

²⁶ *Ib.* 510, 518.

nosio u Bosnu na prodaju mnoge tkanine iz Prata. Mnogo češće u ovim transakcijama sudjeluju sami članovi kolonije trgovaca iz Prata u Dubrovniku.²⁷ Pored uvoza tkanina, oni ponekad iz Bosne izvoze srebro i vosak, koje upućuju u Toskanu i Napulj.²⁸

Pojedini trgovci iz Prata posebno se ističu u održavanju trgovačkih veza s Bosnom. Michele de Giovannino šalje iz Prata tkanine namijenjene najvećim dijelom prodaji po Bosni. Njegov zastupnik u Dubrovniku bio je Giuliano di Marco, takođe iz Prata.²⁹ Uskoro i sam dolazi u Dubrovnik, te tu provodi 1427. i 1428. godinu. Sada on lično utjeruje dugove svojih dužnika. Nastavlja da daje robu na kredit, naročito onim dubrovačkim trgovcima koji je izvoze u Bosnu.³⁰ Spomenuti Giuliano di Marco živi u Dubrovniku od 1419. godine. Dok je još dubrovačka suknarska proizvodnja bila u začetku, on je bacio na tržište Dubrovnika i Bosne velike količine tkanina iz Prata. Pored tkanina, kroz njegove ruke prolazi žito iz Apulije, srebro i vosak s Balkana. Shvatajući kakav je značaj imalo srebro, on ga šalje u Napulj i Toskanu. Svakako da je tu bilo i bosanskog srebra, jer je Giuliano di Marco održavao intenzivne trgovačke veze s Bosnom.³¹ U toku 15 godina Giuliano di Marco vodi ovu vrlo intenzivnu trgovinsku razmjenu između tri vrlo važna ekonomska centra onog vremena: Toskane, Balkana i Apulije. Isto tako je značajna trgovačka aktivnost Luke Cechi iz Prata, koji živi u Dubrovniku od 1422. godine. Trgovao je s Bosnom, a u ovom su ga pomagali putem kredita neki trgovci iz Prata.³²

3. BOSANSKO-MLETAČKI TRGOVINSKI ODNOSI

U Tvrtkovo doba, Mlečani ne pokazuju posebno veliki interes za trgovinu u Bosni. Oni su, doduše, u dva maha od Tvrtka dobili potvrdu nekih svojih prava, ali to još nisu bile povelje s pravim trgovačkim privilegijama, povelje kojima se uspostavljaju bliže trgovinske veze između zainteresovanih zemalja. Početkom XV vijeka situacija se iz osnova mijenja. Iz više razloga, Mlečani počinju da vode aktivniju, pored teritorijalne, trgovinsku politiku na Balkanu. Međutim, u Bosni nailaze na jaku i ozbiljnu konkurenciju Dubrovčana. Zbog toga se ratnim sukobom koji je izbio između Dubrovnika i Bosne 1403. godine koriste za stvaranje što pogodnijih uslova za razvoj svoje trgovine na području Bosne.

Uskoro s mnogo upornosti Venecija pristupa realizaciji svojih tendencija. 1. septembra 1403. godine odlučeno je da se pošalje bosanskom kralju poslanik, koji treba da ispita uslove i okolnosti pod kojima bi Mlečani mogli trgovati u njegovoj kraljevini.³³ Za po-

²⁷ Ib. 508. Vidi str. 181.

²⁸ Ib. 513, 516.

²⁹ Ib. 513.

³⁰ Ib. 514.

³¹ Ib. 513, 516.

³² Ib. 519.

³³ Listine V, 14.

slanika je određen Marko Dandolo, a 9. oktobra izdata su mu iscrpna uputstva o trgovinskim pregovorima koje treba da vodi u Bosni.³⁴ Ipak, do sporazuma nije došlo tako brzo, te su se pregovori protegli i na iduću godinu. Na osnovu uputstava koje Mletačka Republika 13. marta 1404. godine ponovo šalje svome poslaniku može se zaključiti da su Mlečani pretendovali na velike povlastice za svoje trgovce.³⁵ Njihovi naponi najzad su krunisani uspjehom, te kralj Ostoja 22. aprila 1404. godine izdaje povelju koja se, u stvari, može smatrati kao prvi pravi trgovinski ugovor između Bosne i Mletačke Republike i temelj daljem razvoju njihovih uzajamnih trgovinskih veza.³⁶

Ovom poveljom Ostoja je izišao Mlečanima uveliko u susret i dodijelio im veoma široke i zamašne privilegije. Razloge Ostojine širokogrudnosti prema Mlečanima treba tražiti u tadašnjoj spoljno-političkoj situaciji bosanske države, koja se nalazila u ratu s Dubrovnikom. Sukobi između Bosne i Dubrovnika na političkom polju prenijeli su se i na trgovinske odnose. Iz ovakve konstelacije političkih prilika Mletačka Republika uspjela je da izvuče za svoje trgovce velike povlastice koje bi, da su u praksi sprovedene, obezbijedile Mlečanima izuzetan položaj u bosanskoj privredi. Pored velikih garancija slobode trgovine i izvoza robe iz Bosne, oni su oslobođeni plaćanja carina i svih drugih dažbina u ma kome obliku. Zatim, naređeno je raznim službenicima bosanskog kralja da pomažu mletačke trgovce i da im u svakoj prilici izađu u susret; u svakom kraju Bosne treba da budu dobro primljeni i smješteni; Neretva i sve ostale rijeke slobodne su za njihovu trgovinu; ako se dogodi da budu opljačkani ili na neki drugi način orobljeni, nadoknadiće im se šteta.

Na kraju povelje kralj Ostoja iznosi svoje namjere o skorom izdavanju vlastitog novca. U slučaju da do toga ne dođe, Ostoja obećava da će ubuduće mletački novac, kao dosada dubrovački, kolati po čitavoj njegovoj kraljevini. Vrlo je vjerovatno da su Mlečani forsirali kovanje domaćeg novca s ciljem suzbijanja dubrovačkog uticaja u Bosni u korist svojih interesa. Do emisije Ostojinih dinara nije došlo, kao što nisu kovali svoj novac ni ostali vladari koji se poslije Tvrtkove smrti, u ovom posebno teškom periodu bosanske istorije, smjenjuju jedan za drugim. U upotrebi je uveliko bio dubrovački novac.

Iako kratko vlada, Stjepan Ostojić putem svojih poslanika obavještava Mlečane da želi s njima produžiti one ugovore koje je imao njegov otac.³⁷ Razumljivo je da je ova ponuda naišla na dobar prijem kod Mlečana, jer su oni, sa svoje strane, i dalje ostali ustrajni

³⁴ Ib. 20.

³⁵ Ib. 36.

³⁶ Ib. 39.

³⁷ Š. Ljubić, Listine o odnošajih između Jušnoga Slavenstva i Mletačke Republike, VIII, Zagreb, 1886, 84, 7. IV 1421.

u nastojanju da intenzivnije razviju svoju trgovinu u Bosni.³⁸ U tom cilju rovale protiv Dubrovčana, svog glavnog konkurenta,³⁹ tako da je Tvrtko II jedno vrijeme po dolasku na vlast odgađao da potvrdi dubrovačke privilegije. U uputstvima poslaniku koji u maju 1422. godine ide novom bosanskom kralju i vojvodi Sandalju, mletačka vlada nalaže, između ostalog, da isposluje i privilegije u korist njihovih trgovaca.⁴⁰ Pregovori nisu išli tako brzo kao što su Mlečani očekivali, jer je iz izvjesnih razloga Tvrtko II bio na njih ljut. Najzad, 21. decembra 1422. godine dolazi do sporazuma. Tvrtko II izdaje Mlečanima povelju s vrlo širokim ovlaštenjima za slobodu trgovine.⁴¹ Dobrim dijelom, to su bile one privilegije koje su Mlečani ranije dobili od kralja Ostoje,⁴² na koga se inače Tvrtko II poziva u samom početku povelje. Nov momenat, koji on unosi, jeste da Mlečani mogu u Bosni zidati i kupovati kuće. Ali zato, za razliku od Ostoje, Tvrtko II ne oslobađa Mlečane plaćanja carina, i ostalih dažbina, jer nije kao Ostoja bio prisiljen spoljnopoličkom situacijom da čini ovako velike ustupke. U pogledu novčanog prometa, Tvrtko II dozvoljava Mlečanima da mogu trošiti svoj novac.

Nasljednik Tvrtka II, Stefan Tomaš, izdaje Mlečanima 15. marta 1444. godine povelju s istim privilegijama, s tim da ih kao i Ostoja oslobađa carina i ostalih dažbina.⁴³ Vjerovatno ga je na ustupke ove vrste navela potreba da traži oslonca na strani i da se što bliže poveže s ostalim svijetom zbog sve intenzivnijeg turskog pritiska. Pored toga se dodaje da će kralj nadoknaditi štetu ukoliko neko pohara trgovce. I Mlečani su se sa svoje strane, i dalje koristili svakom prilikom da utvrde položaj svojih trgovaca u Bosni. U tom cilju prave i izvjesne ustupke, te tako, na primjer, dozvoljavaju bosanskom kralju da izvozi so iz Dalmacije.⁴⁴

Tokom cijele prve polovine XV vijeka obnavljali su se i održavali zvanični vrlo dobri odnosi između Bosne i Mletačke Republike. Time su bili ostvareni pogodni uslovi za razvoj trgovine u režiji mletačkih trgovaca na području Bosne. Vjerovatno da su Mlečani, kao i ostali stranci koji borave u Dubrovniku, održavali povremene trgovačke kontakte s Bosnom. Takođe je bilo i Mlečana koji direktno iz Venecije posluju s Bosnom. Plemić ser Mapheus Fuscarenio bio je poslao »*pecias sex pannorum di Francia ad partes Bosne*«, ali zbog ratnog stanja u Bosni nisu mogle tamo stići.⁴⁵ I na osnovu nekih indirektnih vijesti može se naslutiti da se Mlečani znatno bave trgovinom tkaninama u Bosni.^{45a}

³⁸ Mletačko vijeće u odgovoru poslaniku bosanskog kralja Ostoje, između ostalog, navodi »*quod nostri mercatores possent in locis suis stare et habitare*«. Listine VIII, 84, 7. IV 1421.

³⁹ V. Corović, Historija Bosne, 427.

⁴⁰ Listine VIII, 178, 26. V 1422.

⁴¹ Ib. 202. Istoga dana kada je ova povelja izdata, mletački poslanik posebno potvrđuje da je primio povelju od bosanskog kralja za mletačke trgovce. Listine VIII, 205.

⁴² Vidi nap. 36.

⁴³ Listine IX, 189.

⁴⁴ Ib. 301, 7. III 1449.

⁴⁵ Državni arhiv u Veneciji: Senato Misti 47, fol. 52., 18. VI 1406.

^{45a} Vidi str. 181 i 182.

Mletački plemić Guglielmo Querini bio je trgovac velikog stila, koji održava trgovačke veze s Carigradom, Sirijom, sjevernom Afrikom, Španijom, južnom Francuskom, Brižom, Londonom. Trgovao je svim vrstama robe, naročito dragim kamenjem.⁴⁶ On je s mnogo pažnje pratio kakve su se prilike pružale na bližim i udaljenijim trgovima za uspješno odvijanje trgovačkih poslova. Sačuvane su kopije njegovih trgovačkih pisama koje je slao svojim zastupnicima ili kompanjonima između 1428. i 1461. godine.⁴⁷ U junu 1442. godine on piše ser-Girolamu Malipieru, koji putuje radi trgovine u Bosnu. Od njega traži obavještenja o mogućnostima isporuka bibera, ostalih začina ili robe svake vrste u tamošnja mjesta: zatim da mu kaže kolika bi suma bila potrebna za početak jedne takve trgovine. Nije poznato da li su se realizovali planovi ovog mletačkog plemića. Sigurno je samo da je on s vremena na vrijeme u Bosnu slao na prodaju drago kamenje. Tako je i spomenutom Girolamu Malipieru prilikom njegovog odlaska bio povjerio izvjesnu količinu.⁴⁸ On u Bosnu otprema najviše rubine, a zatim drago kamenje uglavljeno u prstenje, i to kada mu se pruži prilika da ga povjeri osobi u koju ima puno povjerenje. Njegove poslove obavlja i Giovanni Malipiero, koji boravi u Bosni. Njemu piše da mu zamijeni drago kamenje za zlato ili srebro.⁴⁹

Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da već dva člana porodice Malipiero borave u Bosni. To su Girolamo i Giovanni. Svakako da usluge koje oni čine ovom mletačkom plemiću predstavljaju samo jedan mali dio njihovih poslova u Bosni. Inače, porodica Malipiero ubraja se među najuglednije plemićke porodice poznate po svojoj razgranatoj trgovini sredinom XV vijeka.⁵⁰ Tako je Bosna postala privlačna i za one mletačke trgovce koji u ovo vrijeme vode trgovinu velikih razmjera i koji su povezani s najvažnijim svjetskim tržištima.

I na osnovu nekih indirektnih vijesti može se pratiti mletačka trgovina u Bosni. Tako u odgovoru na obavještenja koja mletačka vlada 17. marta 1446. godine daje bosanskim poslanicima, ističe se da Mletačka Republika ne sumnja da se kralj brine za sigurnost njenih trgovaca i da dobro i ljudski s njima postupa.⁵¹ Isto i Split u jednoj predstavci od 31. maja 1452. godine upozorava Mlečane da će zbog nekih njihovih novih odredaba biti oštećeni mletački trgovci i da u bosanskim krajevima neće moći ni izdaleka da prodaju svoju robu kao ranije.⁵² U ozbir se mora uzeti i stalno nastojanje Mlečana, naročito od početka XV vijeka, da održavanjem dobrih trgovinskih veza obezbijede u Bosni što povoljniji teren za odvijanje poslova svojih trgovaca. Oni takođe uvijek biraju momenat

⁴⁶ G. Luzzatto, *Studi di storia economica veneziana*, Padova, 1954, 172.

⁴⁷ *Ib.* 167.

⁴⁸ *Ib.* 174.

⁴⁹ *Ib.* 185.

⁵⁰ *Ib.* 137.

⁵¹ *Listine IX* 235.

⁵² *Ib.* 420.

loših političkih odnosa između Bosne i Dubrovnika da se umiješaju i napakoste svom glavnom konkurentu na bosanskom tržištu. Ne zaustavljaju se samo na ovome već pokušavaju da konkurišu dubrovačkoj trgovini i snižavanjem carina na so, koja se uvozila u Bosnu.⁵³ Mlečani se javljaju i kao ozbiljni pretendenti na zakup drijevske carine.⁵⁴ Inače pokazuju živ interes za ovaj trg.⁵⁵

Interes Mlečana za Bosnu kao trgovačko područje više je nego očigledan. Tokom prve polovine XV vijeka, naročito u odnosu na ranija vremena, mletačka trgovina u Bosni nalazi se u stalnom razvoju. Pa ipak, obim mletačke trgovine u Bosni nije dostigao znatne razmjere. Prema tome ni neposredan uticaj Mlečana na bosansku privredu nije imao veći značaj. Istina, Venecija je u razvoju bosanske privrede odigrala važnu ulogu, ali na jedan drugi način, o kome će biti posebno govora.

⁵³ Listine VIII, 228—231, 3. VI 1423.

⁵⁴ M. Dinić, Trg Drijeva, 128.

⁵⁵ Ib. 137, 138.

VI

UČEŠĆE BOSANSKIH VLADARA I FEUDALACA U TRGOVINI

1. NEPOSREDNO UČEŠĆE VLADARA I FEUDALACA U TRGOVINI

Regalno pravo na rudnike donosilo je bosanskim vladarima znatne količine rudnoga blaga. Usporedo s razvojem rudarstva u prvoj polovini XV vijeka, ovi fondovi su se uveliko povećali. U obzir u prvom redu dolazi srebro. To pokazuju i iznosi onih količina koje bosanski vladari prodaju van granica svoje zemlje. Ti slučajevi upravo sada postaju veoma česti.

Iz pisma dubrovačke vlade od 18. juna 1430. godine Nikolu Rastiću, dubrovačkom poslaniku kod Tvrtka II Tvrtkovića, saznaje se da kralj namjerava da pošalje u Dubrovnik srebra u vrijednosti od 30.000 dukata. U stvari, on je želio da se ovo srebro u Dubrovniku zamijeni za dukate, ali da se pri tome srebro računa po cijeni po kojoj se prodaje u Veneciji. Dubrovčani nalaze mnogo razloga zbog kojih ne mogu izaći kraljevoj želji u susret. Kao prvo, oni ne kuju zlatnu monetu, već samo srebrnu; cijene srebra su vrlo promjenljive i nepostojane. Pored toga, ne može se u Dubrovniku uvijek naći dovoljna količina dukata. Oni koji prodaju robu u Veneciji pri povratku dobit ulažu u drugu robu. Zato Dubrovčani predlažu kralju da ovo srebro pošalje po nekom svom vlastelinu ili povjerljivom čovjeku. Potrebno je o ovome da ih obavijesti šest dana ranije kako bi mogli pripremiti brod koji će biti naoružan o dubrovačkom trošku. Ovaj brod će prenijeti srebro u Veneciju sa što je moguće većom sigurnošću. Isto tako, biće naređeno dubrovačkim trgovcima u Veneciji da prilikom prodaje srebra daju svoj savjet i svaku moguću pomoć. Takođe se predviđa da brod čeka dok se srebro ne proda, tako da može nazad ponijeti dukate. Ukoliko kralj ne želi da pošalje srebro najedanput, može po svojoj volji slati dio po dio.¹

¹ *Lett. di Levante* 10, fol. 160'—161, 18. VI 1430.

Prodaja ovog srebra bila je u Veneciji stvarno obavljena. Krajem oktobra iste godine Dubrovčane je obavijestio njihov poslanik da se kralj žali na dubrovačke trgovce u Veneciji koji su mu krivim savjetima prilikom prodaje nanijeli štetu.² Bez obzira u koju je svrhu kralju trebao odjedanput toliki novac, činjenica je da je velika količina srebra u vrijednosti od 30.000 dukata prodana u Veneciji.³

I docnije se Tvrtko II Tvrtković bavi prodajom srebra. Dubrovačko Vijeće umoljenih dozvoljava 15. februara 1432. godine da se 250 libara srebra bosanskog kralja izveze bez plaćanja carina preko Dubrovnika u Veneciju.⁴ U junu 1435. godine donosi se ista odluka. Vijeće umoljenih odobrava poslaniku bosanskog kralja Tvrtka da može poslati u Veneciju »certam quantitate argenti ipsius regis« koje ima u Dubrovniku, takođe bez plaćanja carine.⁵ Pored toga, kralj Tvrtko polaže u Dubrovniku izvjesne količine srebra, koje se zatim postepeno prodaju. Tako je 14. aprila 1442. godine dao u ostavu znatnu količinu finog srebra.⁶ Iste godine, 14. decembra, šalje po svom čovjeku 1.208 litara finog srebra. Kada ovo srebro bude prodato, treba da se na njegovo mjesto polože dukati u dubrovačku Opštinu.⁷ Već 29. decembra prodat je jedan dio spomenutog srebra, a zatim je postupljeno prema gornjoj odluci.⁸ Inače, u ovim poslovima kralj ima u Dubrovniku svog zastupnika.⁹

Nasljednik Tvrtka II, kralj Tomaš, mijenja u Dubrovniku srebro za srebrni novac. Prema odluci Vijeća umoljenih od 21. VIII 1451. odgovara se poslaniku bosanskog kralja »quod dabimus sibi totidem libras grossorum de Ragusia quod libras argenti fini de ceca dabit nobis«.¹⁰ Poslove oko nekog srebra kralj Tomaš sviđa s jednim Dubrovčaninom 1455. godine.¹¹ Iduće godine, na osnovu odluke Vijeća umoljenih, saznaje se da bosanski kralj šalje srebro u Napulj. Tom prilikom je zaključeno da se ispituju oni koji »praticnaverunt et voluerunt se impedire cum rege Bosne pro argentis ipsius regis deferendis Neapolim«.¹²

Još više od svih ovih prodaja srebra interesantniji je trgovački posao koji je kralj Tomaš sklopio s jednim trogirskim trgovcem. Trećeg februara 1449. godine zaključen je ugovor između njega i kneza Nikole iz Trogira. Obje strane ulažu po 6.000 dukata i sklapaju društvo na 5 godina. S ovim novcem treba da trguje Nikola na sve četiri strane. Kralj Tomaš može da uloži šest hiljada dukata,

² Ib. 11, fol. 40'—41, 7. IX 1430.

³ Vidi D. Kovačević, Prilog pitanju bosansko-turskih odnosa, Godišnjak BiH, XI, Sarajevo, 1961, 263.

⁴ Conc. Rog. 5, fol. 65, 15. II 1432.

⁵ Ib. 5, fol. 284' 13. VI 1435.

⁶ Povelje i pisma, I/1, br. 535.

⁷ Ib. br. 534.

⁸ Ib. br. 535.

⁹ Ib. br. 536, 22. juna 1443.

¹⁰ Cons. Rog. 12, fol. 125—125'.

¹¹ Div. Canc. 65, fol. 14', 29. III 1455.

¹² Cons. Rog. 15, fol. 5', 15. V 1456.

u dukatima ili u srebru. Dalje se utanačuje da se otvore tri radnje, i to jedna u Splitu, druga u Fojnici, a treća u Jajcu. U ovim radnjama nabavljao je kralj i njegov dvor sve što im je potrebno. Osim toga, Tomaš propisuje da se sve srebro koje se nalazi u komori i u mjestima prodaje Nikoli za gotove dukate. Time je ovaj Trogiranić dobio, u stvari, monopol na trgovinu bosanskim srebrom. Na kraju, kao što je to običaj u sličnim ugovorima, zaključeno je da se dobit, kao i šteta, dijeli napola.¹³

U odnosu na drugu polovinu XIV vijeka, bosanski kraljevi sada pokazuju znatno manji interes za trgovinu olovom. Tek se nađe pokoji podatak o prodaji olova u njihovoj režiji. Tako 10. V 1403. Vukša Vlah sklapa ugovor s Marinom Bunićem po kome treba da ide u Deževicu »in curiam regis Bossine ad recipiendum ibi et conducendum Ragusium« 150 tovara olova spomenutog Marina.¹⁴ Knez Milivoj, carinik u Deževici i »nuntius domini regis Bosne«, izjavljuje da je od Tome Bunića primio potpunu isplatu za olovo koje mu je prodao kao olovo pomenutog kralja.¹⁵ Kupovine koje obavljaju bosanski kraljevi u Dubrovniku treba da podmire lične vladareve potrebe.¹⁶

Sve intenzivnija trgovinska razmjena donijela je feudalcima velike dobiti. Tako, na primjer, usporedio s porastom trgovinske razmjene rastu i prihodi koje feudalci dobijaju od naplate carina i raznih dažbina na promet robe. Ovom svemu treba dodati veoma često pljačkanje stranih trgovaca koji su se zatekli na njihovom području. A ti slučajevi nisu bili nimalo rijetki.¹⁷ Dubrovački arhiv kipti od žalbi dubrovačkih trgovaca kojima je bila oduzeta razna roba prilikom prelaza preko teritorije pojedinih feudalaca. I na taj način oni su dolazili u posjed znatnih količina srebra i drugih rudarskih proizvoda, zatim tkanina i robe koja je, inače, bila predmet trgovine.

Iz potrebe da prodaju razne artikle koje su nakupili u svojim rukama i da nabave stranu robu luksuznog karaktera, feudalci počinju i sami da učestvuju u trgovinskoj razmjeni. O tome podaci postaju sve češći i ima ih sve više. Tokom prve polovine XV vijeka bosanski feudalci kupuju u Dubrovniku raznu robu. To čine i za vrijeme rata između Dubrovnika i Bosne tokom 1403. godine. U to vrijeme poznati plemići, kao što su Hrvoje i Zlatonosovići, kupuju robu u Dubrovniku putem svojih ljudi.¹⁸ Za dobnija vremena mogu se navesti mnogi slični primjeri. U novembru 1412. godine dubrovačka vlada dozvoljava Sandalju da može u Dubrovniku kupiti i izvesti robe i oružja.¹⁹ Sandalj je čak u Veneciji nabavljao žito, tkanine, svilu, perle i drugu robu, kako se to može zaključiti prema

¹³ Povelje i pisma I/2, dodatak I, str. 481.

¹⁴ *Div. Canc.* 34, fol. 218.

¹⁵ *Ib.* 43, fol. 163', 12. VII 1425.

¹⁶ *Vidi str.* 184.

¹⁷ *Vidi str.* 163.

¹⁸ *Vidi str.* 45.

¹⁹ *M. P u i ć, Spomenici srbski, I, 114.*

odlukama mletačke vlade.²⁰ Braća Ivaniš i Petar Pavlović nabavljaju u Dubrovniku tkanine.²¹ Ovdje su navedeni samo neki primjeri, dok je inače vrlo česta pojava da bosanski feudalci kupuju raznu robu van granica svoje države.

Od ovih kupovina, koje su prvenstveno služile za podmirivanje potreba pojedinih feudalaca, daleko su zanimljiviji oni slučajevi kada se feudalci bave u svojoj režiji prodajom sirovina, naročito rudarskih proizvoda. Braća Pavlovići, Petar i Radoslav, u više navrata prodaju raznim Dubrovčanima velike količine olova. Ove poslove obično obavljaju putem svojih povjerljivih ljudi, kao što je bio Brailo Tezalović.²² Najvažniji bosanski rudnik olova Olovo sada se nalazi na području porodice Pavlovića, što, svakako, objašnjava činjenicu da njeni članovi raspolažu ovako velikim količinama olova.

Još mnogo zamašniji bili su poslovi herceg-Stjepana. On je prvenstveno prodavao olovo i slao ga čak u Veneciju. U oktobru 1454. godine vijećalo se u Dubrovniku o molbi herceg-Stjepana da brodom preveze olovo u Veneciju.²³ U januaru 1461. godine dozvoljeno je hercegu da preko Dubrovnika preveze izvjesnu količinu srebra, i to bez plaćanja carine.²⁴ Dvije godine docnije, Ostoja Radosanić, u ime vojvode Stjepana, unajmljuje brod s Lopuda za prevoz olova do Venecije.²⁵ Već idućeg mjeseca navodi se u jednom dokumentu da se utovar hercegovog olova vrši u Herceg-Novom.²⁶

Herceg Stjepan trguje i ostalim artiklima. Na njegove žalbe, Dubrovčani u odgovoru papskom legatu kažu kako herceg trguje crvcem, voskom i drugom robom koju šalje u Veneciju, Firencu i druge gradove.²⁷ To potvrđuju i dubrovačke vijesti. 10. januara 1449. godine Malo vijeće je zaključilo da hercegov poklisar Pribisavac može izvesti 1.700 litara crvca u Italiju bez plaćanja carine.²⁸ Prema tome, poslovne veze hercega Stjepana bile su veoma razgranate. On ih je održavao ne samo s Dubrovnikom već i s pojedinim talijanskim gradovima, naročito Venecijom i Firencem. S firentinskom opštinom vodio je i pismenu prepisku. Tako od nje traži oslobođanje od carina robe koju kupuje u Firenci.²⁹

Na osnovu svega izloženog može se zaključiti da tokom prve polovine XV vijeka postaje sve aktivnije neposredno učešće vladara i krupnih feudalaca u trgovinskoj razmjeni. Ova činjenica leži u osnovi mnogih pojava onog vremena.

²⁰ *Senato Misti* 49, fol. 20', 10. V 1411, 19. V 1411; fol. 171, 4. IV 1413.

²¹ *Div. Canc.* 60, fol. 159', 20. V 1447.

²² Vidi str. 118.

²³ *Cons. Rog.* 14, fol. 90, 5. X 1454.

²⁴ *Ib.* 16, fol. 213', 14. I 1461.

²⁵ *Div. Not.* 46, fol. 182, 25. II 1463.

²⁶ B. H r a b a k, *Prošlost Pljevalja*, 24.

²⁷ N. J o r g a, *Notes et extraits* II, 473.

²⁸ B. H r a b a k, *Prošlost Pljevalja*, 24.

²⁹ V. M a k u š e v, *Istoriski spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda*, Beograd, 1882, GSUD, 14, 196.

2. TRGOVINSKA POLITIKA

a) vladara

Bilo bi od interesa da se odredi koliko je do trgovinskih odnosa srednjovjekovne Bosne s bližim i daljim susjedima došlo na izričito zalaganje bosanskih vladara. Poznato je da su sami trgovački gradovi svim silama nastojali da uspostave s Bosnom trgovinske veze, te je zbog toga veoma često dolazio podsticaj s njihove strane. Ipak, ne smije se bosanskim vladarima pripisati odsustvo svake samostalne i smišljene akcije. Dovoljno je da se sjetimo Ostoje, koji mijenjanjem kursa u svojoj trgovinskoj politici želi da vrši pritisak na Dubrovnik u toku rata 1403. godine. U stvari, za sam razvoj trgovinskih odnosa Bosne sa stranim gradovima nije toliko značajno da li su oni plod jače ili slabije inicijative bosanskih vladara, već je od bitne važnosti pozitivan stav koji su u tom pogledu ovi vladari zauzimali. Potrebno je posebno podvući da se svi bosanski vladari od Kulina bana pa sve do Stefana Tomaševića, bez obzira na povremena osciliranja u svome držanju, u osnovi pokazuju uvijek spremni da održavaju trgovinske veze sa stranim zemljama, bilo da se radi o Dubrovniku, njihovom prvom susjedu, ili znatno udaljenijoj Veneciji. Na to ih je podsticala potreba da u svojoj zemlji što više razviju trgovinske promet. Ista stvar je i s krupnim feudalcima kada tokom razvoja feudalizma dođu do političkog izražaja u bosanskoj državi. Pored toga, za objašnjenje ovih širokih privilegija treba uzeti u obzir i upućenost bosanskih vladara u mnogim stvarima na strane gradove, naročito na Dubrovnik. Oni su često bili prisiljeni da traže novčane pozajmice od dubrovačkih trgovaca;³⁰ u Dubrovniku su se čuvale njihove dragocjenosti; Dubrovčani su im svojim znanjem i vještinom bili neophodni u mnogim poslovima itd. Jednom riječju, Dubrovčani su uvijek imali načina da privole bosanske vladare na izdavanje onakvih privilegija kakve su njima bile potrebne.

Ovakav stav bosanskih vladara i feudalaca doveo je u praksu do izdavanja privilegija strancima. One se uključuju kao jedna od tačaka nekog ugovora ili se isključivo razmatraju u posebnim poveljama. Ovi trgovinski ugovori morali su se stalno obnavljati, jer, zbog feudalnog obilježja koje nose, prestaju da budu punovažni sa smrću vladara za čiju su ličnost i volju vezani. Iz njihovog sadržaja jasno se vidi da su se usporedo s razvitkom i jačanjem spoljne trgovine sve više produbljivali trgovinski odnosi sa stranim gradovima na koje je Bosna bila upućena. Privilegije koje se izdaju stranim trgovcima ne sadrže samo jednostavne dozvole o slobodi kretanja

³⁰ Kralj Stefan Ostoja obećava Dubrovčanima da će isplatiti dugove kralja Tvrtka. Povelje i pisma, I/1, br. 418, 20. XI 1398. Dubrovčani mole bosansku kraljicu Grubu da podmiri ostatak nekog dugovanja. Ib. I/1, br. 492, 18. III 1399. itd. Dubrovčani odgovaraju kralju Ostoji da će ga primiti u Dubrovnik da dođe i stoji kao i ostali Bošnjani, ali da ga ne mogu zakloniti od povjerilaca. To on s njima neka otuda uredi. Ib. I/1, br. 443, 13. IX 1406. Kralj Stefan Tomašević obećava da će isplatiti ostatak duga kralja Tvrtka. Ib. I/2, br. 738. i 739, 25. XI 1461.

već se, naprotiv, stalno proširuju i dopunjavaju raznim propisima s ciljem da se otklone sve prepreke i osigura bezbjedno trgovanje. Druga je stvar što je odvijanje trgovinskog prometa zavisilo ne samo od zvaničnog držanja bosanskih vladara već i od ostalih mnogih spoljnopoličkih i unutrašnjih vrlo kompleksnih faktora.

U razmatranju trgovinske politike bosanskih vladara posebno je zanimljivo pitanje kako su se oni odnosili prema trgovini srebrom. Da li su raznim odredbama ograničavali njegovu prodaju i izvoz, kao što su to činili pojedini evropski vladari onog vremena? Skarićevo mišljenje da valturci nemaju pravo da slobodno raspolažu srebrom nije ničim dokumentovano.³¹ Štaviše, jedna žalba iz 1446. godine daje podatke za suprotno zaključivanje. Radosav valturk prodao je Dubrovčaninu Miloradu Pribetiću 6 libara srebra i »unam petiam pro solvendo dohanam«. Međutim i pored toga, Radoje, knez Kreševa, oduzeo je Radosavu valturku srebro govoreći da je to »argenti regis«. ³² Na ovakav postupak Milorad Pribetić podnosi žalbu, što potvrđuje da nije bio uobičajen u trgovini srebrom. Prema tome, u pogledu prodaje srebra bosanski vladari nisu stavljali nikakve zabrane. Ovu praksu nije izmijenio ni spomenuti pokušaj kralja Tomaša da prodaju bosanskog srebra obezbijedi isključivo svome kompanjonu Nikoli Trogiraninu. Isto tako nisu imale trajnijih posljedica ni one mjere koje kralj Tomaš, slično despotu Stefanu Lazareviću, nastoji da sprovede u Srebrenici.³³

Domaći i dubrovački izvori u prvoj polovini XV vijeka spominju da je srebro koje se izvozilo iz Bosne bilo bolano. Drugo je pitanje šta, u stvari, znači »bolano« srebro. Mišljenja historičara u tom pogledu nisu saglasna. Jedni smatraju da se udaranjem žiga-bole na srebro kontrolisala naplata carine prilikom njegovog izvoza; drugi — bolanje pokazuje da je uzet određen procenat od proizvodnje srebra.³⁴ U svakom slučaju, srebro koje se izvozilo iz Bosne moralo je biti bolano. Prilično česte žalbe koje dubrovački trgovci upućuju svojoj vladi da interveniše u slučajevima kada su bili »damnificati in argento« od strane bosanskog kralja³⁵ vidan su dokaz da su propisi o bolanju srebra stvarno sprovedeni u život. Zbog zloupotreba, koje nisu bile rijetke, u povelji Dubrovčanima od 23. novembra 1461. godine, Stefan Tomašević izričito naređuje da se dubrovačkim trgovcima može oduzeti samo nebolano srebro, ukoliko se uhvati. Međutim bolano srebro može se slobodno izvoziti bez ikakve smetnje ili prepreke koje bi činili kraljevi službenici ili carinici.³⁶ Prema tome, bolanje srebra bilo je jedino ograničenje u pogledu njegovog izvoza; inače je režim trgovine srebra u srednjovjekovnoj Bosni bio slobodan.

³¹ V. Skarić, Staro rudarsko pravo i tehnika, 12.

³² *Lam. de foris* 19, fol. 120, l. VII 1445.

³³ M. Dinić, Za istoriju rudarstva, 77—78.

³⁴ D. Kovačević, Razvoj i organizacija carina, 246, 247.

³⁵ Vidi str. 52.

³⁶ Povelje i pisma I/2, br. 737.

b) vladara u odnosu na položaj Dubrovčana

U prvoj polovini XV vijeka Dubrovnik i dalje predstavlja dominantan faktor u bosanskoj privredi. Dubrovački trgovci ističu se, kao i ranije, posebno izrazitom aktivnošću u svim granama trgovačke djelatnosti. Nije bilo rudnika ni najmanjeg trga na kome se ne bi moglo konstatovati prisustvo dubrovačkih trgovaca. Njihov priliv je bio toliko velik da su se u ovom periodu formirale neobično jake kolonije, glavna uporišta dubrovačke trgovine u Bosni. Dubrovčani su uspjeli da održe ovaj svoj položaj sve do 1450. godine. Tek od tog vremena zapaža se opadanje njihove trgovačke aktivnosti prozrokovano pogoršavanjem političkih prilika. Dubrovnik je u prvoj polovini XV vijeka zauzimao takvo mjesto u bosanskoj privredi da se izlaganje o raznim vidovima dubrovačke djelatnosti moralo razmatrati posebno, u poglavljima isključivo tome posvećenim.

Ove izuzetne pozicije, koje je Dubrovnik u odnosu na ostale strane trgovačke gradove imao u srednjovjekovnoj Bosni, ne mogu se objasniti nekim posebnim favoriziranjem od strane bosanskih vladara. Naprotiv, na osnovu onog što je ranije izloženo može se konstatovati da su privilegije date Mlečanima još povoljnije od onih koje su dobijali Dubrovčani. Zato razlog ovoj pojavi treba tražiti na drugoj strani. Ne smiju se izgubiti iz vida posebno povoljni geografski faktori, koji su olakšavali odvijanje trgovinskog prometa između Bosne i Dubrovnika. I političke prilike išle su u prilog trgovačkoj afirmaciji Dubrovnika; ugarska vlast koju on priznaje od 1358. godine ima više nominalan nego stvaran karakter. Za razliku od dalmatinskih gradova, Dubrovnik nije morao da se podvrgava interesima mletačke trgovačke politike. Tako se vremenom Dubrovnik razvio u vrlo važan trgovački centar i glavnu luku u zapadnom dijelu Balkana. Dubrovački trgovci raspolagali su velikim novčanim sredstvima i potrebnim iskustvom za organizaciju trgovačkih poslova. Time je upućenost nerazvijene Bosne na posredništvo stranih trgovaca našla svoje najbolje rješenje u trgovinskim vezama s Dubrovnikom. Sticaj svih ovih okolnosti doveo je najzad do toga da su Dubrovčani stekli izuzetan položaj u bosanskoj privredi, vršeći presudan uticaj na čitav njen razvoj.

Posebno je pitanje kakav je bio stav bosanskih vladara prema ovoj pojavi. Da li su svojim držanjem prećutno tolerisali ovakvo stanje ili su u interesu razvoja domaćih snaga nastojali da mu se na neki način suprostave? Da bi se u cjelini razmotrilo ovo složeno pitanje, treba uzeti sve momente u obzir. Ne smiju se izgubiti iz vida razni pokušaji privrednog osamostaljenja, koji bi indirektno mogli predstavljati protutežu dubrovačkom uticaju. Međutim, takav jedan veliki trgovački poduhvat kao što je bilo društvo kralja Tomaša s Nikolom Trogiraninom nije mogao ni izdaleka postati konkurencija dubrovačkoj trgovini. Čak ni krupniji zahvati: Tvrtkovo zidanje Novog i otvaranje tržišta soli u ovom gradu; zatim, hercegovo podizanje radionica čohe i, još više, njegove korjenite mjere koje je poduzimao protiv Dubrovčana s ciljem da bez njihovog posredništva organizuje trgovinski promet, nisu imali trajnijih posljedica.

Oni su samo izraz povremenih težnji za samostalnom ekonomskom politikom, koja se javlja u trenutno povoljnoj političkoj situaciji, te, kao takvi, ovi pokušaji nisu mogli postati protuteža dubrovačkom uticaju u bosanskoj privredi.

Poznato je s koliko su upornosti Dubrovčani nastojali da ometu kovanje domaćeg novca u Bosni i onemoguće njegovo puštanje u opticaj pored dubrovačke monete. U tome nisu imali uspjeha; bosanski vladari kuju vlastiti novac u domaćim kovnicama. Isto tako oni su ostali uporni u svom zahtjevu da srebro koje se izvozi iz Bosne bude bolano. U dubrovačkim izvorima često se spominju neke »novitate«.³⁷ Na njih se uveliko žale dubrovački trgovci koji trguju po Bosni. Ne može se pobliže odrediti u čemu su se sastojale ove »novitate«, ali je vrlo vjerovatno da su i one poduzimane s ciljem da se suprostavi pljački i bezobzirnosti Dubrovčana. Ovim je iscrpljeno sve što je poznato o mjerama sličnog karaktera. One se, u stvari, javljaju kao izraz potrebe da se bar donekle povoljno regulišu izvjesna finansijska ili fiskalna pitanja koja su postala aktuelna u vezi s položajem Dubrovčana u bosanskoj privredi. Ove mjere nikako nisu rezultat jedne zrele, smišljene i efikasno vođene trgovinske politike, čiji bi krajnji zadatak bio da u bosanskoj privredi razbije monopol Dubrovčana.

c) feudalaca

Veoma proširena trgovinska razmjena s izgledima na nove izvore novčanih prihoda i s ostalim prednostima koje sa sobom trgovina povlači, kao što je naplata carina i ostalih dažbina, podsticala je kod feudalaca težnju da svoje posjede pretvore u samostalnu ekonomsku cjelinu. Zato oni istupaju s vlastitom ekonomskom politikom da bi time sebi obezbijedili one dobiti od trgovinske razmjene kojima se ranije koristio samo vladar zemlje. Tendencije bosanskih feudalaca da vode samostalnu ekonomsku politiku došle su do izražaja ne samo u sklapanju trgovinskih ugovora s Dubrovnikom već i u njihovim pokušajima da se oslobode privredne dominacije Dubrovčana.

Prvi pokušaj samostalne privredne akcije poduzima Sandalj. On počinje na svoju ruku da prodaje so u Sutorini, te time postaje ponovno aktuelan stari spor u dubrovačko-bosanskim odnosima iz doba Tvrtka I.³⁸ Izgleda da je na intervenciju Dubrovčana Sandalj davao neka obećanja kojih se nije pridržavao. Zato Dubrovčani pismom od 15. novembra 1397. godine ponovno mole Sandalja da se u Sutorini ne donosi i ne prodaje so, kao što je ljetos obećao, i ujedno ga podsjećaju na povelje cara Dušana i kralja Tvrtka.³⁹ Da bi u ovoj stvari što više uspjeli, oni istovremeno pišu Sandaljevoj ženi Jeleni.⁴⁰ Međutim, sve to nije bilo dovoljno, te su

³⁷ *Cons. Rog.* 4, fol. 50', 3. III 1428; ib. 9, fol. 90, 26. X 1444. itd.

³⁸ Vidi str. 38 i 39.

³⁹ Povelje i pisma I/1, br. 269, br. 270.

⁴⁰ Ib. br. 270.

Dubrovčani prisiljeni da slijedećih mjeseci poduzimaju čitav niz mjera s ciljem sprečavanja dovoza i prodaje soli u Sutorini.⁴¹ Vremenom se spor sa Sandaljem polako stišao. Ipak, dubrovačka kontrola trgovine solju ostaje i dalje veoma budna. Tako 11. septembra 1411. godine Dubrovčani mole Sandalja da kazni krivce koji su dopustili strancima da dovezu so pod Novi i da je protivno zakonu tu prodaju.⁴²

Daleko veće pretenzije imao je herceg Stjepan. On je sistematski radio na privrednom unapređenju svojih uveliko proširenih posjeda. U tom cilju herceg sprovodi niz mjera uperenih protiv Dubrovnik, čije se posredničke uloge u trgovini želio osloboditi. Postupao je korjenito i oštro, nanoseći Dubrovčanima sve moguće dobro smišljene neprijatnosti, na koje se oni žale u jednoj predstavci mađarskom kralju od 14. aprila 1451. godine.⁴³ Povećavao je carine i uvodio ih na mjestima gdje se ranije nisu uzimale; time je onemogućavao aktivnost dubrovačkih trgovaca. Protivno starim običajima, herceg je trgovao solju u Dračevici.⁴⁴ Zatim, da bi što više unaprijedio svoje novootvoreno tržište soli u Novom, herceg Stjepan je zabranio svojim ljudima da kupuju so u Dubrovniku, a ovu zabranu protekao je i na ljude ostale vlastele koji su morali da prelaze preko njegovog teritorija. Želio je da svi kupuju njegovu so.⁴⁵ Pored toga, prijetio je dubrovačkim trgovcima u Drijevu da će ih zbog nezdravog vazduha premjestiti odatle u unutrašnjost.⁴⁶ Time nisu bili iscrpljeni svi Stjepanovi planovi. Godine 1449. podigao je radionicu čohe u Novom s namjerom da svojim proizvodima konkuriše dubrovačkim tkaninama.⁴⁷ Raznim povlasticama nastojao je da privuče što više radnika, majstora i ostalog stanovništva u Novi kako bi oni svojim radom doprinijeli njegovom privrednom podizanju.⁴⁸

Herceg je naročito nastojao da onemogući slobodu trgovine Dubrovčanima na svom području. Trebalo je da njegovi ljudi odlaze u Dubrovnik i da tamo sami prodaju sirovine kojim raspolažu. On želi, kako to formulišu Dubrovčani u svojoj žalbi mađarskom kralju, da »tutte le cose et merchantie de li soi et de ogni altra persona, che se trano de li soi paese, et gulle che vadano per sue man, et che siano a suo nome«.⁴⁹ U istom cilju, da se što više emancipuje od dubrovačkog podseništva, herceg se trgovački povezao i s talijanskim gradovima, kao što je to već ranije rečeno.⁵⁰

⁴¹ M. Gecić, Dubrovačka trgovina solju, 100.

⁴² Povelje i pisma I/1, br. 300.

⁴³ Dipl. Ragusinum, 498—503.

⁴⁴ Ib. 499.

⁴⁵ Ib. 500.

⁴⁶ M. Dinić, Trg Drijeva, 136.

⁴⁷ »Chome el chonte Stefano vayvoda de Bosna intende fabbricar a Castelnovo in questo nostro colfo de Cataro una stancia per far fare l'arte de lana et altre cosse, la qual fazando, sera chaxion de far il porto«. Listine IX, 304, 26. III 1449. I. Božić, Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnik u XIV i XV veku. Istoriski Glasnik I, 1949, 48.

⁴⁸ I. Božić, Dubrovnik i Turska, 117.

⁴⁹ Dipl. Ragusinum 500, 501, 14. IV 1451.

⁵⁰ Vidi str. 101.

Cjelokupni hercegov stav naišao je na razumljivo reagovanje ne samo Dubrovčana⁵¹ nego i Kotorana i Mlečana.⁵² Njegovi postupci neminovno su vodili otvorenom sukobu s Dubrovnikom, do koga je stvarno i došlo u vremenu 1451—1454. godine.⁵³ Ishod ovog rata, zahvaljujući vještoj diplomaciji Dubrovačke Republike, riješio je čitav ovaj spor u njenu korist. Uspostavljeno je ranije stanje, te su ujedno time osujećeni mnogi planovi herceg-Stjepana.⁵⁴ Tako, na primjer, u razgovorima o kupovini Drijeva postavlja se kao uslov da se so može prodavati jedino u Drijevim i Dubrovniku i da herceg ne smije prisiljavati Vlahu i druge da se solju snabdijevaju izvan ovih mjesta.⁵⁵ Bez obzira što čitav hercegov poduhvat nije imao trajnijih posljedica, potrebno je podvući da, svestrano zahvaćen i striktno vođen, predstavlja najzreliju ekonomsku politiku u privrednoj istoriji Bosne.

⁵¹ Dipl. Ragusinum, 498—503. Poslanici koji idu mađarskom kralju treba da svrate i kod Stefana Tomaša i da izlože neprijateljstvo hercegovo prema Dubrovčanima. Dipl. Ragusinum, 490, 14. IV 1451.

⁵² U odgovoru hercegovom poslaniku od 13. VIII 1449. god. Mlečani naglašavaju da su ih Kotorani obavijestili da će ova fabrika biti na veliku štetu — »cum maxima iactura et danno illius civitatis«, te traže da odustanu od svojih planova. Listine IX, 311, 26. III 1449.

⁵³ I. Božić, Dubrovnik i Turska, 116.

⁵⁴ Iako se mora odreći mnogih svojih planova, herceg se i dalje brinuo za svoj grad Novi. Tako herceg sređuje kod Mlečana neka pitanja u pogledu carine. Listine IX, 19, 5. XI 1453. Mlečani odgovaraju da ne mogu dozvoliti građanima Novog da trguju u Kotoru bez plaćanja dažbine. Listine X, 69, 7. XI 1455.

⁵⁵ M. Dinić, Trg Drijeva, 139.

VII

DOMAĆI TRGOVCI

U našoj istorijskoj literaturi dosada nije bilo nijedne rasprave koja se bavila posebno domaćim bosanskim trgovcima. To dolazi, vjerovatno, otuda što se oni ne javljaju u domaćim izvorima. S druge strane, i neobično veliki značaj Dubrovčana u privrednom životu srednjovjekovne Bosne doprinio je da se u dosadašnjim proučavanjima bosanske prošlosti skoro potpuno zapostavi ovo bez sumnje veoma značajno i važno pitanje. U ranijem izlaganju pokazali smo da su domaći ljudi tokom XIV vijeka uzimali učešća u trgovini u srednjovjekovnoj Bosni.¹ Njihova pojava u prvoj polovini XV vijeka mnogo je određenija te zaslužuje posebnu pažnju.

Od izvora u obzir dolaze gotovo isključivo dubrovačke vijesti. Tek se na osnovu mozaika složenog od podataka iz Dubrovačkog arhiva može sagledati lik domaćeg bosanskog trgovca. To su uglavnom razasute vijesti iz raznih privatnopravnih ugovora, tužbi, itd. Ipak, po značaju za pitanje kojim se bavimo, na prvo mjesto dolazi serija *Debita Notariae*, u kojoj su kod dubrovačkih kreditora bilježena zaduženja ljudi iz Bosne i drugih krajeva zaleđa. U odnosima međusobne zaduženosti domaći elemenat je uzimao od Dubrovčana na kredit robu ili novac, a dugove je podmirivao uglavnom isporukama raznih sirovina. Dugovi registrovani u knjigama zaduženja pokazuju uglavnom vrijednost neplaćene robe, a vraćanje duga — isporuke druge robe kreditoru.² Bez obzira na to što se u knjigama zaduženja često ne može razlikovati da li se radi o pozajmljivanju novca ili o robi čija je vrijednost izražena u novcu, navedene cifre govore veoma mnogo o domaćim trgovcima. Svakako da knjige zaduženja ne obuhvataju cjelokupno djelovanje domaćih trgovaca, ali to još ne znači da se na osnovu *Debita*, kao i na osnovu podataka iz ostalih serija Dubrovačkog arhiva, ne mogu donijeti neosporno tačni zaključci o razvoju domaćih trgovaca i nizu ostalih pitanja koja se na njih odnose.

¹ Vid str. 35.

² I. Božić, *Ekonomski i društveni razvoj Dubrovnika*, 52.

1. UČEŠĆE DOMAĆIH LJUDI U TRGOVINSKOM PROMETU

a) na području cijele Bosne

Razvoj domaćih trgovaca iz godine u godinu može se najbolje pratiti na osnovu ukupnog godišnjeg iznosa njihovih zaduženja kod dubrovačkih trgovaca. Tako se na osnovu kapitala kojim posluju dobija uvid u intenzitet aktivnosti domaćih trgovaca u raznim vremenskim periodima. Pregled zaduženja domaćih trgovaca, tokom prve polovine XV vijeka, razbijen je, radi lakšeg izlaganja, na tri dijela.³

Pregled zaduženja domaćih trgovaca 1400—1417.⁴

Godina	Dukata	Perpera
1400.	34	—
1401.	398	54
1402.	310	52
1403.	—	—
1404.	1.024	—
1405.	256	118
1406.	79	—
1407.	—	—
1408.	—	16
1409.	—	—
1410.	—	—
1411.	—	—
1412.	—	—
1413.	—	—
1414.	—	—
1415.	—	—
1416.	—	—
1417.	—	—

Prvih godina XV vijeka domaći trgovci se sve češće zadužuju, i to na svote koje su u stalnom porastu. Od 1400. do 1408. godine njihovi registrovani dugovi iznose ukupno 2.601 dukat, 240 perpera, to znači trostruko više od svote za cijelu drugu polovinu XIV vijeka. Sada se ne može naći nijedan slučaj kao ranije da se pored imena dužnika ne navodi odakle potiče, što, nesumnjivo, govori o potpunom razvoju unutrašnjeg tržišta. U obzir dolaze gotovo svi trgovci, a rudnici znatno manje.

Ovaj polet u trgovini domaćih ljudi koji se zapaža prvih godina XV vijeka nije dugo potrajao. Već od 1406. godine nivo zaduživanja postepeno opada. Doduše, za godine koje slijede nedostaju knjige

³ U ovom postupku groševi nisu uzeti u obzir, već samo dukati i perperi.

⁴ *Div. Canc.* 35 (1404), fol. 70; ib. 36 (1406), fol. 83; fol. 122; *Deb. Not.* 12 (1400—1405), fol. 1; fol. 33; fol. 50; fol. 86'; fol. 91; fol. 101; fol. 103; fol. 184; fol. 203; fol. 214; fol. 256'; fol. 265'; fol. 269'; fol. 283.

Debita sve do 1417. godine, ali ni u ostalim serijama dubrovačkog Arhiva nema podataka o aktivnosti domaćih ljudi. Ova pojava ne znači izumiranje domaćeg trgovačkog elementa; poseban sticaj okolnosti prisilno je prekinuo njegov razvoj. Od 1405. Bosna je iz godine u godinu prolazila kroz razne spoljno-političke i unutrašnje peripetije koje su se, neosporno, posebno negativno odrazile na trgovačku aktivnost domaćih ljudi za duži period. Domaći trgovački elemenat nije bio još do te mjere formiran i otporan da bi se mogao snaći u ovoj nepovoljnoj situaciji za razvoj trgovine i da bi mogao održati svoje poslove makar i u smanjenom obimu.

Pregled zaduženja domaćih trgovaca 1418—1435.⁵

Godina	Dukata	Perpera
1418.	515	—
1419.	707	217
1420.	1.433	437
1421.	1.251	302
1422.	—	—
1423.	—	—
1424.	—	—
1425.	—	—
1426.	80	270
1427.	4.248	428
1428.	1.137	309
1429.	957	507
1430.	962	203
1431.	216	46
1432.	—	—
1433.	264	—
1434.	383	—
1435.	1.218	557

Dvadesetih godina XV vijeka dolazi do relativnog sređivanja prilika. Cifre izložene u gornjem pregledu očito ukazuju na porast trgovine u rukama domaćeg elementa 1418—1421.

Poslije 1421. g. nastaje jedan period od četiri godine, 1422—1425, za koji ne raspolažemo nikakvim podacima. Međutim ne smije se izgubiti iz vida da ne postoji knjiga Debita za pomenute godine. Zatim, od 1426. godine u Debitama se ponovo nalaze zaduženja bosanskog življa, i to na svote koje postepeno uveliko rastu. U tom vremenu zaduženja pokazuju najveće iznose 1427, 1428, 1429, 1430. i 1435, jer se tih godina njihova prosječna visina kreće najmanje oko 1.000 dukata. Ipak, potrebno je izdvojiti 1427, jer samo u toku ove godine registrovani dugovi iznose 4.248 dukata i 428 perpera.⁶ Prema tome, u vremenu 1427—1435. obim poslova domaćih trgovaca postaje posebno intenzivan.

⁵ U knjigama *Deb. Not.* 13; 14; 15; 16; 17.

⁶ U knjizi *Deb. Not.* 14

Pregled zaduženja domaćih trgovaca 1436—1445.⁷

Godina	Dukata	Perpera
1436.	138	—
1437.	—	—
1438.	116	11
1439.	—	—
1440.	198	744
1441.	2.227	977
1442.	1.008	—
1443.	—	—
1444.	24	—
1445.	1.062	381

Od 1436. godine zaduženja domaćih trgovaca pokazuju izvjesnu tendenciju opadanja. Izuzetak predstavljaju 1441, 1442. i 1445. godina s izrazito visokim iznosima.

Pregled zaduženja domaćih trgovaca 1446—1463.⁸

Godina	Dukata	Perpera
1446.	40	—
1447.	134	—
1448.	146	—
1449.	420	—
1450.	84	—
1451.	12	—
1452.	—	—
1453.	33	—
1454.	—	—
1455.	17	—
1456.	—	—
1457.	—	—
1458.	—	—
1459.	—	—
1460.	—	—
1461.	—	—
1462.	—	—
1463.	9	—

Naročito od 1446. godine zaduženja domaćih trgovaca postaju sve manja, tako da u daljem periodu od deset godina, 1446—1456. g. — njihov ukupan iznos nije bio veći od 886 dukata.⁹ Prema tome,

⁷ U knjigama *Deb. Not.* 17; 18; 19; 20; 21; 22.

⁸ U knjigama *Deb. Not.* 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35.

⁹ U knjigama *Deb. Not.* 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30.

iznosi registrovanih dugova 1446—1456. skoro se izjednačuju s ukupnom sumom zaduženja iz druge polovine XIV vijeka, u početnim fazama razvoja domaćih trgovaca. To najbolje pokazuje pregled. Potrebno je, takođe, posebno naglasiti da registrirani dugovi datiraju iz 1447. i 1448, a naročito iz 1449. godine, jer od 1450. njihova visina u tolikoj mjeri opada da se gotovo više i ne mogu uzeti u obzir. Ovaj proces nastavlja se i dalje, s tim da se od 1456. godine pa sve do propasti bosanske države u knjigama Debita više ne može naći gotovo nijedan slučaj zaduživanja Bosanaca kod dubrovačkih kreditora. Zato se 1450. godina može smatrati kao krajnja granica dokle još dopire aktivnost domaćih trgovaca, jer, kao što je već rečeno, poslije ovog datuma njihova zaduženja postaju sve minimalnija, da na kraju sasvim iščeznu. Ova pojava nije nikako rezultat unutrašnjeg procesa izumiranja domaćih trgovaca. Ona se javlja kao posljedica poznatih spoljnopoličkih i unutrašnjih nepovoljnih prilika u kojima se Bosna našla.

Razvoj domaćih trgovaca tokom prve polovine XV vijeka, izuzev zastoja 1409—1417, može se gotovo kontinuirano pratiti sve do 1450. godine — s različitim intenzitetom u pojedinim fazama. Njihova ukupna zaduženja u ovom periodu iznose 21.640 dukata i 5.638 perpera. Pri tome ne treba izgubiti iz vida da čitav niz poslova domaćih trgovaca nije registrovan u Dubrovačkom notarijatu. Svakako da su poslovi domaćih ljudi dostizali mnogo veće iznose nego što to pokazuju podaci iz knjiga Zaduzenja.

b) u pojedinim mjestima

Razvoj domaćih trgovaca, pored izvjesnih momenata koji su zajednički i karakteristični za čitavu Bosnu, imao je na svakom mjestu posebne osobenosti. Zato je potrebno da se za svako mjesto odvojeno izlože podaci o visini zaduženja njegovog živilja. Na osnovu ovakvog pregleda moguće je ustanoviti oko kojih je rudnika, na kojim trgovima i u kojem obimu došlo do formiranja domaćeg trgovačkog elementa.

Pregled zaduženja trgovaca iz Prače.¹⁰

Godina	Dukata	Perpera
1401.	100	—
1402.	486	52
1404.	643	—
1405.	219	—
1406.	79	—
1418.	415	—
1419.	670	217
1420.	1.415	218
1421.	1.099	—
1427.	3.024	—

¹⁰ U knjigama *Deb. Not.* 12; 13; 14; 17; 23; 24.

Godina	Dukata	Perpera
1428.	328	—
1429.	250	30
1430.	85	—
1435.	314	—
1436.	90	—
1447.	28	—
1448.	18	—

U toku svog cjelokupnog razvoja trgovci iz Prače zadužili su se na sumu u iznosu od 9.263 dukata, 517 perpera. Period u kome oni intenzivnije djeluju proteže se uglavnom od početka XV vijeka, pa poslije poznatog zastoja — koji je karakterističan za trgovačku aktivnost čitavog domaćeg življa, s malim prekidima — sve do 1436. godine. Poslije ove godine zamire aktivnost ljudi iz Prače.

Pregled zaduženja trgovaca iz Foče:¹¹

Godina	Dukata	Perpera
1401.	298	54
1404.	381	—
1408.	—	16
1419.	37	—
1420.	—	219
1421.	69	302
1426.	50	230
1427.	415	276
1428.	211	—
1429.	172	—
1430.	720	—
1431.	54	—
1433.	70	—
1434.	336	—
1435.	820	537
1436.	32	—
1438.	116	—
1440.	15	437
1441.	515	331
1442.	482	—
1444.	1	—
1445.	298	—
1446.	40	—
1447.	27	—
1448.	111	—
1449.	115	—
1450.	84	—
1453.	33	—

¹¹ U knjigama *Deb. Not.* 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 26; 27.

Prema ovom pregledu, obim poslova domaćih trgovaca iz Foče nije imao neke velike razmjere. Njihova ukupna godišnja zaduženja ne prelaze ni jedanput 1.000 dukata, a još manje dostižu one visoke svote koje se mogu konstatovati u poslovima trgovaca iz Prače 1420, 1421, 1427. godine. Međutim, domaći elemenat iz Foče zadužuje se prilično redovno, i to 1396—1453, tako da ovaj period u kome se oni razvijaju po dužini trajanja stoji na prvom mjestu. Zato cjelokupna zaduženja domaćih trgovaca iz Foče dostižu znatnu sumu od 5.502 dukata, 2.402 perpera.

Pregled zaduženja trgovaca iz Goražda.¹²

Godina	Dukata	Perpera
1420.	18	—
1421.	94	—
1426.	30	40
1427.	766	94
1428.	487	297
1429.	198	477
1430.	111	9
1431.	152	46
1433.	107	—
1434.	32	—
1435.	40	—
1436.	16	—
1440.	166	—
1441.	1.711	646
1442.	489	—
1444.	10	—
1445.	47	490
1449.	216	—
1455.	17	—

Trgovci iz Goražda javljaju se najdocnije, i to tek 1420. godine. Njihova zaduženja protežu se sve do 1455. godine, iako nisu tako česta i ravnomjerno raspoređena na skoro svaku godinu kao zaduženja trgovaca iz Foče. Ali, za razliku od trgovaca iz Foče, trgovci iz Goražda pojedinih godina, kao 1427. i, naročito, 1441. godine, uzimaju velike sume na kredit. Zbog toga ukupna zaduženja trgovaca iz Goražda iznose 4.709 dukata, 2.099 perpera, te oni ne zaostaju umnogome za Fočom.

¹² U knjigama *Deb. Not.* 13; 14; 15; 16; 17; 20; 21; 22; 24; 29.

*Pregled zaduženja domaćih trgovaca iz ostalih mjesta tokom
prve polovine XV vijeka:*

M j e s t o	D u k a t a	P e r p e r a
Višegrad ¹³	770	137
Borač ¹⁴	743	307
Visoko ¹⁵	365	—
Olovo ¹⁶	266	—
Ustikolina ¹⁷	97	176
Kreševo ¹⁸	25	—

Domaći živalj iz Jajca ne održava poslovne veze s dubrovačkim trgovcima; on se zadužuje kod splitskih kreditora.¹⁹ Fojnica, Dusina, Deževica, Vrhbosna ne nalaze se čak ni jedanput u knjigama Debita.

Na osnovu pregleda zaduženja domaćih ljudi iz pojedinih mjesta može se zaključiti da je domaći elemenat tokom prve polovine XV vijeka postao trgovački aktivan na širokom području. Gotovo svi trgovci i rudnici dolaze u obzir, a javljaju se čak i domaći ljudi iz sitnih mjesta, na primjer Cernica, Tjentište, koja nisu uopšte poznata kao razvijeni trgovci.²⁰ Pa ipak, po obimu poslova izrazito odskoču trgovci istočne Bosne. To pokazuje i odnos visine zaduženja svakog pojedinog mjesta prema ukupnom iznosu zaduženja cijele Bosne tokom prve polovine XV vijeka — 21.640 dukata i 5.638 perpera. Od ovoga iznosa otpada na

M j e s t o	D u k a t a	P e r p e r a
Praču	42,7%	9,2%
Foču	25,4%	42,7%
Goražde	21,8%	37,2%
Višegrad	3,6%	2,4%
Borač	3,4%	5,4%
Visoko	1,7%	—
Olovo	1,2%	—
Ustikolinu	0,4%	3,1%
Kreševo	0,1%	—

Po intenzitetu zaduživanja na prvom mjestu stoje trgovci iz Prače. Poslije Prače dolaze Foča i Goražde. To su tri trga na kojima

¹³ U knjigama *Deb. Not.* 14; 17; 22; 23; 24; 26.

¹⁴ U knjigama *Deb. Not.* 14; 20; 24.

¹⁵ *Deb. Not.* 12 (1400), fol. 1; fol. 101; fol. 265'; *ib.* 21 (1442), fol. 148'.

¹⁶ *Ib.* 13 (1418—1421), fol. 56; fol. 306; fol. 307; fol. 322'.

¹⁷ *Ib.* 12 (1402), fol. 86'; fol. 269' (1405); *ib.* 14 (1427), fol. 140.

¹⁸ *Ib.* 18, fol. 85', 15. IX 1438.

¹⁹ L. Thallóczy, *Povijest Jajca*, 260—262.

²⁰ *Deb. Not.* 14, fol. 242 (1428); fol. 368' (1429); *ib.* 19, fol. 122 (1440); *Test. Not.* 13, fol. 219'—220 (1445); *Deb. Not.* 23, fol. 174' (1449).

je domaći elemenat bio najaktivniji. Uz ostale rudnike i trgove nije došlo do značajnijeg formiranja domaćeg elementa. Višegrad i Borač se još dobro drže u odnosu na ostala mjesta.

2. PREDMETI TRGOVINE DOMAĆIH TRGOVACA

Trgovačka djelatnost domaćeg elementa poznata je samo u okvirima spoljne trgovine — uglavnom s Dubrovčanima. Ona se zasniva na izvozu sirovina i uvozu zanatskih i drugih proizvoda. U stvari, Bosanci su trgovali uglavnom istim onim artiklima koji su sačinjavali predmet trgovinske razmjene Dubrovnik s Bosnom. Razlika se izražava jedino u obimu pojedinih izvoznih ili uvoznih artikala. Unutrašnja trgovina domaćih trgovaca nije poznata. Uostalom, Bosanci nisu mogli razviti svoju djelatnost isključivo na osnovama razmjene istih proizvoda i sirovina.

U prvom redu, postavlja se pitanje da li su i u kojoj mjeri domaći trgovci bili angažovani u trgovini srebrom, najvrednijim izvoznim artiklom bosanske privrede. Veoma su rijetki podaci koji o ovome neposredno govore. A ako već i spominju da Bosanac donosi srebro u Dubrovnik, onda to on čini za nekakvog Dubrovčanina, a ne za svoj račun.²¹ Kakvo je mjesto u trgovini srebrom domaći elemenat zauzimao u odnosu na Dubrovčane, najbolje ilustruju društva koja oni međusobno sklapaju u cilju zajedničkog poslovanja. Dok su Dubrovčani uvijek bili *socius stans*, jer oni ulažu sav ili veći dio kapitala, domaći trgovac stupao je u društvo isključivo kao *socius tractans*, a ako i ulaže neki kapital, to je uvijek manji dio.²² Tako je i u tim slučajevima podvučeno da su Bosanci trgovali srebrom u manjem obimu od Dubrovčana.

Jedino, može se uzeti u obzir da je domaći živalj neposredno u rudnicima preprodavao dubrovačkim trgovcima izvjesne količine srebra. Ipak, sve ove pretpostavke, kao ni podaci kojima raspolažemo, nisu dovoljan dokaz da je trgovina srebrom u režiji domaćih trgovaca dostigla neke znatnije razmjere, naročito ako se ima u vidu da je proizvodnja bosanskih rudnika bila vrlo intenzivna a obim trgovine bosanskim srebrom veoma velik. Prema tome, srebro, iako najdragocjeniji artikl bosanske privrede, nije imalo većeg značaja za trgovinsku aktivnost domaćih trgovaca. Dubrovčani su ga od prvih dana eksploatacije rudnika uzeli u svoje ruke i na taj način onemogućavali domaće ljude da i oni na osnovu trgovine srebrom razviju poslove većeg stila.

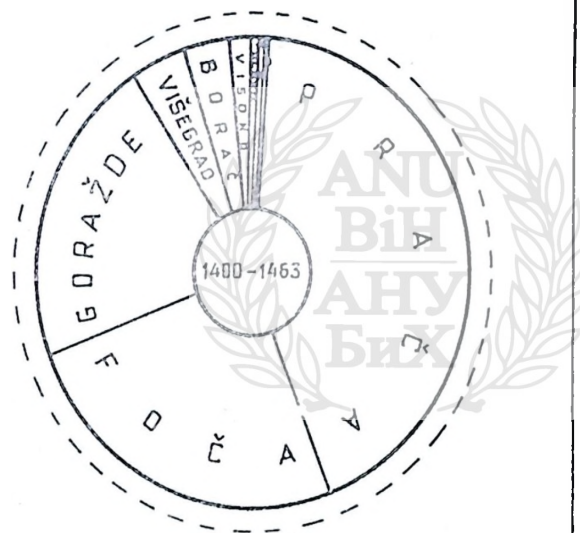
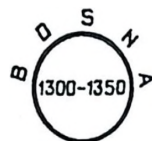
Za razliku od trgovine srebrom, mnogo su češći podaci o trgovanju domaćih ljudi olovom. Već u samom početku eksploataisanja rudnika Olova, Bosanci donose ovu rudu u Dubrovnik.²³ Vremenom,

²¹ Donesena je odluka da se sekvestrira »totum argenti« koje »dictus Radivoi portavit ex partibus Bosne iure et ratione Radossavi Dobrasinovich de Stagno«. *Div. Canc.* 71, fol. 98, 8. XI 1463.

²² Vidi str. 131 i 132.

²³ *Div. Canc.* 23, fol. 150', 22. X 1372.

ZADUŽENJA DOMAĆIH TRGOVACA U DUKATIMA OD 1300-1463 G.

RAZMJERA
 prema broju dukata
 1dukat = 0,01mm
 - - - - - maksimalni iznos zaduženja
 dodati, perperi pošto su pretvo-
 reni u dukate
 * Ustikolino
 Hrešeyo

trgovanje domaćih ljudi olovom sve se više razvijalo. Dubrovčani koji s njima stoje u poslovnim vezama nastoje da im omoguće dovoz olova u Dubrovnik, čak i u nemirnim vremenima, kao na primjer 1403. godine (u toku rata između Dubrovnika i Bosne).²⁴ Pojedini domaći trgovci uveliko su se bavili trgovinom olovom.

Jedan od tih bio je i Brailo Tezalović. U Debitama »Brailo filius Michoe Thesalovich de Praza« prvi put se javlja 1402. godine, a u kratkom roku, do 1404. godine, zadužio se na svotu od 618 dukata i 130 perpera.²⁵ U toku rata, 1403. godine, imao je naročito povlašten položaj, te je mogao da donosi olovo u Dubrovnik.²⁶ On se i docnije, 1413. godine, javlja na Neretvi prilikom prodaje 260.000 libara olova jednom Dubrovčaninu, koji ovo zatim otprema u Veneciju.²⁷ Druga njegova isporuka iznosila je 89.000 libara u 670 poluga olova.²⁸ Ako se litre pretvore u kilograme, prema preračunavanjima u grubim crtama, Brailo Tezalović je samo u ova dva maha isporučio najmanje 11½ vagona olova, što najbolje govori o velikom obimu njegovih poslova. Velike zarade do kojih je dolazio trgujući olovom dozvoljavale su mu da zajedno s Radosavom Muržićem zakupi drijevsku carinu.²⁹ Pored toga, bio je i protovestijar Pavla Radenovića,³⁰ što mu je, svakako, omogućilo da ovaj svoj položaj, koji pruža otvorene ruke za svakojake malverzacije, iskoristi za još unosnije vođenje svojih privatnih trgovačkih poslova. On je, inače, povjerljiva ličnost Pavla Radenovića, njegov glasnik — *nuncius*, kako se to u jednom dokumentu navodi.³¹ Čak je prilikom Pavlove pogibije bio uhapšen.³² Ipak, ostao je u životu i 1418. godine polaže velike količine olova vojvode Petra Pavlovića kod jednog Dubrovčanina.³³ Služio je i Radoslava Pavlovića, na koga je imao znatan uticaj, tako da Dubrovčani od njega traže intervenciju kada je to potrebno.³⁴ Zastupao je i ostale domaće trgovce u njihovim trgovačkim poduzećima. Njegovo ime pruža dovoljnu garanciju Dubrovčanima, te izdaju na kredit velike sume onim Bosancima čiji je on zastupnik.³⁵ Dugo se nije okanio poslova, te se 1429. godine, zajedno s još jednim Bosancem — Radićem Ozrisaljićem, obavezuje Dubrovčaninu Pavlu Sorkočeviću da će mu dug od 160 dukata isplatiti u srebru.³⁶ Posljed-

²⁴ Vidi str. 44 i 45.

²⁵ Vidi str. 97.

²⁶ V. Čorović, Istorija Bosne, 379.

²⁷ Div. Not. 12, fol. 4, 15. XII 1413.

²⁸ I. Božić, Ekonomski razvoj Dubrovnika, 50.

²⁹ Dubrovčani odgovaraju Brailu Tezaloviću i Radosavu Muržiću da im je mило što su oni kao njihovi prijatelji zakupili drijevsku carinu i mole ih da ne uvode nikakvih novština. Povelje i pisma, I/1, br. 554, 23. IV 1412.

³⁰ Brailo Tezalović obavlja neke poslove Pavla Radenovića u vezi s olovom. Povelje i pisma, I/1, br. 265, 25. VIII 1411.

³¹ Ref. 34 (1413), fol. 211.

³² V. Klaić, Poviest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb, 1882, 254.

³³ Div. Canc. 41, fol. 207', 3. I 1418.

³⁴ Povelje i pisma I/1, br. 555, 27. I 1421.

³⁵ Vidi str. 120.

³⁶ Div. Canc. 45, fol. 276, 8. VIII 1429.

nja vijest o njemu datira iz 1436. godine. Tom prilikom Brailo Tezalović sastavio je u Dubrovniku testamenat, kojim ostavlja članovima svoje porodice 400 dukata u depozitu dubrovačke Opštine.³⁷ Zadugo se još nalaze priznanice kojima njegovi rođaci potvrđuju da su primili dohodak od ostavštine Braila Tezalovića.³⁸

Bilo je domaćih trgovaca koji su isto tako uveliko razgranali svoje poslove a da nisu imali zahvalan položaj protovestijara ni drugih posebnih privilegija kao Brailo Tezalović. Takav domaći trgovac olovom većih razmjera bio je Bogdan Pribienović, nazvan Muržić, iz Prače. On se prvi put javlja 16. jula 1415. godine, kada njemu i njegovoj braći Dubrovčani pišu u vezi s olovom nekog njihovog čovjeka.³⁹ 1. augusta 1415. godine prodaje Ivanu Crijeviću 100 milijara »plumbi bosnensis«, što iznosi nešto više od tri vagona olova.⁴⁰ On je bio u poslovnim vezama s vojvodom Petrom Pavlovićem i svojim bratom Radosavom; 1418. godine njih trojica primaju 2.500 dukata i 87 milijara olova od ukupne količine od 410 milijara koja je bila položena »in salvum repositum« kod Ivana Crijevića.⁴¹ U Debitama se nalazi od 1420. godine, te se od toga vremena pa do 1430. godine zadužio na ukupnu sumu od 786 dukata i 75 perpera.⁴² Bio je ne samo jamac drugim Bosancima⁴³ već se čak javlja i kao kreditor.⁴⁴ U poslovnim je odnosima s Vlakušom Hrankovićem, Dubrovčaninom koji je uveliko trgovao s Bosnom,⁴⁵ a i prema pamićenju s Živkom Matolinovićem iz Dubrovnika može se zaključiti da je s njim zajednički vodio poslove koji su se odnosili na neko srebro.⁴⁶ Zanimljivo je da se, tokom 1429. godine, u dva maha naglašava da je Bogdan Muržić iz Prače do tog vremena živio u Dubrovniku.⁴⁷ Međutim, nije poznato koliko je trajao ovaj njegov boravak i da li

³⁷ *Test. Not.* 14, fol. 24, 20. I 1446.

³⁸ Vlatko Popović potvrđuje da je primio dohodak od ostave kneza Braila Tezalovića. Povelje i pisma I/2, br. 745, 1. I 1466; br. 746, 25. IV 1466; br. 747, 5. II 1468. Vlatko i Juraj potvrđuju da su primili dobit od ostave Braila Tezalovića, Povelje i pisma I/2, br. 749, 14. I 1469; C. Truhelka, Tursko slovenski spomenici Dubrovačkog arhiva, Sarajevo, 1911, 41, 12. II 1475.

³⁹ Dubrovčani pišu Pribisavu, Radosavu i Bogdanu Muržiću kako su čuli da drže neko olovo njihova čovjeka, i ako je tako, mole ih da ga povrate. Povelje i pisma I/1, br. 566.

⁴⁰ *Div. Not.* 12, fol. 96, 1. VIII 1415.

⁴¹ *Div. Canc.* 41, fol. 207', 3. I 1418.

⁴² *Deb. Not.* 13, fol. 252', 16. XII 1420; ib. 14, fol. 218', 29. IX 1428; fol. 274, 14. III 1420.

⁴³ »Bogdan Mursich tanquam plegius« dvojice ljudi iz Prače — na 85 dukata. Ib. 14, fol. 379', 14. II 1430.

⁴⁴ »Bogdan Pribienovich qui dicitur Mursich de Praza« kreditira Radišu Radovanića za 600 dukata. Ib. 13, fol. 252', 16. XII 1420.

⁴⁵ »Vlachota Crancovich ex una parte et Bogdan Pribienovich de Praza dictus Mursich ex parte alia« izjavljuje da su u svim računima do toga dana zadovoljeni i da više nemaju nikakvih potraživanja jedan od drugoga. Ib. 14, fol. 273', 12. III 1429.

⁴⁶ *Div. Canc.* 41, fol. 254, 14. VI 1418.

⁴⁷ »Bogdan Pribienovich de Praza dictus Mursich ad presens existens Ragusii«. *Deb. Not.* 14, fol. 273, 12. III 1420. »Bogdan Pribienovich de Praza dictus Mursich ad presens morans Ragusii« zadužio se kod Vlakuše Hrankovića na 250 dukata. Ib. 14, fol. 274, 14. III 1429.

je poslije 1429. godine napustio Dubrovnik i svoje poslove, jer se docnije više ne javlja.

Primjer Bogdana Muržića, koji se zahvaljujući trgovanju olovom razvio u krupnog trgovca, nije bio usamljen. 1403. godine, u toku rata između Bosne i Dubrovnika, u Velikom vijeću donesena je odluka da se odobri Hvalku iz Bosne da može doći u Dubrovnik bez ikakve smetnje s 300 konja natovarenih olovom.⁴⁸ Ovo je jedinstven slučaj da karavan s ovako velikim brojem konja stiže iz unutrašnjosti u Dubrovnik. Ako se uzme u obzir da tovar olova iznosi prosječno 100 kg,⁴⁹ ovaj Bosanac je, prema tome, doveo u Dubrovnik odjedanput tri vagona olova. On s punim pravom nosi naziv »mercator«, koji se nalazi pored njegovog imena u jednom podatku.⁵⁰

Isto tako i Brajko Hvaović trguje naveliko bosanskim olovom. U januaru 1427. godine zadužuje se na tri mjeseca kod Tome Bunića, poznatog dubrovačkog trgovca olovom, na sumu od 2.965 dukata i 19 groša, a jamac mu je bio Brailo Tezalović i Radič Ozri-saljić. Od ukupne sume treba da 1.508 dukata i 25 groša bude pod-mireno olovom, i to uz cijenu po jednom milijaru koja je u ugovoru tačno fiksirana.⁵¹ Račun je bio podmiren, što se na marginama dokumen-ta naknadno potvrđuje. Ovo je najviša suma na koju se neki domaći trgovac u jedan mah zadužio, jer se u knjigama Debita ne nalaze više slični slučajevi u vezi s kreditiranjem Bosanaca. O nje-govim poslovima ima podataka i iz 1435. godine. »Braichus Quaouich de Praza« uzeo je na dug, opet kod Tome Bunića, svotu u iznosu od 269 dukata.⁵² I u ovom, kao i u ranijem zaduženju iz 1427. godine, ne stoji samo neodređeno da je Brajko Bosanac, već je naznačeno da je iz Prače.

Brailo Tezalović, Bogdan Muržić i Brajko Hvaović, najkrupniji bosanski trgovci olovom, bili su iz Prače. Pored toga, knjige zadu-ženja pokazuju da i ostalo stanovništvo ovog trgovačkog centra, koje se, inače, vrlo rano razvilo, posluje s upadno velikim sumama.⁵³ Iako o tome nema izričitih podataka, može se pretpostavljati da je i ono trgovalo olovom, naročito zato što su često njegovi kreditori bili Dubrovčani, koji su inače poznati kao trgovci olovom. U stvari, jedino se trgovinom olovom mogu objasniti prosječno velike sume koje, za razliku od trgovaca s ostalih bosanskih trgova, uzima na kredit svaki pojedini trgovac iz Prače. Rudnik Olovo nalazi se neda-leko od Prače, te u pogledu nabavke rude nije bilo nikakvih teškoća. Domaći živalj iz Olova nije se bavio trgovinom ovom rudom u onom obimu kako bi se to moglo očekivati s obzirom na mogućnosti koje su mu se pružale. U knjigama Debita samo se nekolicina trgovaca zadužuje kod Tome Bunića, poznatog dubrovačkog trgovca olovom.⁵⁴

⁴⁸ »P. p. est de faciendo gratiam turme Quallecii de Bossina quod possit venire cum trecentis equis caricatis plumbo Ragusium absque impedimento gentium nostrarum«. Ref. 32, fol. 165', 24. VIII 1403.

⁴⁹ Vidi str. 172.

⁵⁰ »P. p. est de faciendo gratiam Quallecii mercatori quod possit ire...«. Ref. 32, fol. 166', 28. VIII 1403.

⁵¹ Deb. Not. 14, fol. 37, 19. I 1427.

⁵² Ib. 17, fol. 78', 26. III 1435.

⁵³ Vidi str. 112.

⁵⁴ Vidi nap. 16.

Izgleda da je tek poslije propasti bosanske države došlo do jačeg razvoja njihove trgovine.

Na osnovu svega izloženog, olovo je, očigledno, imalo prvorazredan značaj za trgovinu u rukama domaćih ljudi; neki od njih trgujući ovom rudom postali su trgovci krupnih razmjera. Upravo zbog toga nameće se pitanje: kako to da Dubrovčani nisu suzbili i istisnuli domaći elemenat iz trgovine olovom kao što su to učinili u trgovini srebrom? Uzrok ovoj pojavi treba tražiti u bitnoj razlici između ovih ruda. Srebro, je, prije svega, vrednije od olova, što pored veće zarade olakšava i transport tadanjim lošim putovima. Da bi se čitav posao isplatio, nije se moralo računati na velike količine kao kod olova. Zato su i Dubrovčani koji su uvijek odabirali put najsigurnije i najveće zarade, naročito tokom prve polovine XV vijeka orijentisali svoju trgovinu više na srebro. Doduše, oni su se i sada bavili i trgovinom olovom, ali ipak ne u tolikoj mjeri kao trgovinom srebrom, jer je ona u odnosu na olovo bila rentabilnija. To potvrđuje i činjenica da u Olovu, i pored njihove zainteresovanosti za ovaj rudnik, ipak nema Dubrovčana u tolikom broju da čine posebnu naseobinu, kao što je to bio slučaj uz rudnike srebra srednjovjekovne Bosne. Kako trgovina olovom nije postala isključiv monopol Dubrovčana, domaći elemenat je bio u stanju da se njom vrlo aktivno bavi.

Predmet trgovine u režiji domaćeg življa bili su još neki proizvodi bosanske privrede, od kojih u prvom redu dolazi u obzir vosak. Već u prvoj polovini XIV vijeka, a i docnije, u drugoj polovini XIV vijeka, Bosanci pojedinačno dostavljaju Dubrovčanima vosak, ali se ove usamljene isporuke malih količina ne mogu smatrati za trgovinom voskom u rukama domaćih ljudi.⁵⁵ O tome se može govoriti tek docnije, u prvoj polovini XV vijeka. Obim voska kojim oni posluju postaje sada mnogo veći. Radin Zlatarić iz Goražda obavezuje se Mihailu Crijeviću da će mu za 15 dana dostaviti 2 milijara »cere crude« i 1 milijar, 2 centenarija »cere colate«, što ukupno iznosi 3.200 libara voska.⁵⁶ Osim ovog, ima još podataka koji neposredno govore o trgovanju domaćih ljudi voskom.⁵⁷ A pored toga, događalo se da Dubrovčani na ime nekog duga zaplijene vosak kojim trguju bosanski trgovci.⁵⁸ Čak su trgovci iz Foče i Goražda između sebe sklapali i društva u cilju što uspješnijeg trgovanja voskom.⁵⁹

⁵⁵ *Div. Canc.* 8, fol. 20 (nekoliko puta), 23. IX 1325; ib. 21, fol. 37', 2. IV 1367.

⁵⁶ *Ib.* 42, fol. 46', 15. V 1422.

⁵⁷ »Cum Jachuth Bogosalich de Corasda vendiderit mezenos sexdecim cere Liubisse Ivanovich«, a ovaj Ljubiša »dictam ceram mittere intendit Venetias«. *Div. Not.* 25, fol. 143, 11. XI 1441.

⁵⁸ Po nalogu dubrovačkih kreditora zaplijenjen je vosak njihovih dužnika, i to: Vukote Pupolje iz Foče (*Div. Canc.* 42, fol. 282, 13. VI 1424); Tvrdiše Miruškovića iz Foče (ib. 48, fol. 17', 14. XII 1433); Milina iz Podvišegrada (ib. 57, fol. 155, 13. III 1443); Vukote Veseokovića iz Foče (ib. 58, fol. 95, 23. X 1443); Radivoja i Vukote, »sociorum de Coza« (ib. 60, fol. 165', 27. V 1447).

⁵⁹ Radašin Vukosalić, Vukašin Pribisalić, Obrad Radosalić i Radonja Bogosalić iz Goražda vezani su društvom i imaju »in dicta carum committiva ceram vel alias mercantias«, *Div. Not.* 20, fol. 234', 11. I 1436. Zaplijenjeno je »salmas tres cere« Radivoja i Vukote, »sociorum de Coza«. *Div. Canc.* 60, fol. 165', 27. V 1447.

S obzirom na to da se tokom prve polovine XV vijeka izvoze iz Bosne velike količine voska, može se pretpostavljati da je domaći elemenat bio angažovan trgovinom njime još više nego što se to na osnovu podataka može ustanoviti. Inače, trgovinom voskom bave se u prvom redu domaći ljudi iz Foče i Goražda.

Od ostalih proizvoda bosanske privrede, domaći ljudi su trgovali crvcem, kožama i konjima.⁶⁰ To su bili poslovi malog obima i vrlo usamljeni, tako da se jedva mogu nazvati trgovinom. Ali ih ipak treba navesti, najviše zato da bi se upotpunila predstava koji su sve artikli bili predmet trgovanja domaćeg življa.

Nesumnjivo je da su se, pored izvoza, domaći trgovci bavili i uvozom. Međutim, nije moguće u cjelini obuhvatiti sve grane trgovačke aktivnosti svakog pojedinog domaćeg trgovca. To je bio isti slučaj kao i u trgovini u režiji Dubrovčana. Zato se o trgovačkoj aktivnosti domaćeg elementa mora govoriti odvojeno, tako da se poslije izvoza posebno prikažu predmeti njegovog uvoza.

Pored izvora koji neposredno govore o predmetu uvozne trgovine u rukama domaćih trgovaca, od velikog su značaja i podaci koje pružaju knjige Debita. Ako se uzme u obzir da visina svote prilikom zaduženja često izražava vrijednost pozajmljene robe, onda se po zanimanju kreditora, ukoliko je ono naznačeno, može saznati koju je vrstu robe domaći trgovac od njega uzeo na veresiju. Tako, na primjer, posebno pada u oči da su kreditori trgovaca iz Goražda, u velikoj većini — u slučajevima više od polovine registrovanih zaduženja — bili zanatlije tekstilne struke. Ipak je potrebno izdvojiti Petra Pantelu, poznatog po tome što je uveo tkački zanat u Dubrovnik. Od 1420. godine on vrlo često kreditira domaće trgovce iz Goražda, pa se povremeno dobija utisak da su svi oni jedino bili upućeni na Petra Pantelu.⁶¹ Od 1440. godine i njegov nećak Filip de Silva javlja se kao kreditor trgovaca s ovog trga.⁶² Doduše, Petar Pantela se, pored svoga zanata, uveliko bavio i posuđivanjem novca ljudima iz zaleđa,⁶³ te bi se moglo pretpostavljati da zaduženja domaćih trgovaca ne predstavljaju uvijek vrijednost pozajmljene robe, u ovom slučaju tkanina, već da se odnose na novac koji im je ovaj zelenoš rado davao radi zarade na kamatama. No, Petar Pantela

⁶⁰ Dobrašin Stojšalić i Obrad Radosalić, oba iz Goražda, na ime duga treba da isporuče jednom Dubrovčaninu 100 libara »cremixi«. *Deb. Not.* 20, fol. 185, 14. VII 1441. Pavko Radosalić izjavljuje da je pored olova podmiren i za crvac koji je dostavio Matiju Buniću. *Div. Not.* 46, fol. 78', 10. VII 1462. Radašin Zlatarić iz Goražda obavezuje se da će između ostalog dostaviti Mihailu Crijeviću »quatuor miliaria pellium«. *Div. Canc.* 42, fol. 46', 15. V 1422; Vidi str. 175.

⁶¹ Vidi nap. 12.

⁶² U knjigama *Deb. Not.* 20; 21.

⁶³ Vidi str. 115.

nije nastupao jedino kao zelenaš koji posuđuje novac ljudima iz Goražda već i kao trgovac koji prodaje tkanine: pored njegovog imena uz zvanje »mercator« navodi se često i »lanificus«. ⁶⁴ Zainteresovanost trgovaca iz Goražda za uvoz tkanina potvrđuje i činjenica da se među njihovim kreditorima osim Petra Pantele nalazi još nekoliko zanatlija tekstilne struke, i to Antonije Butko, Marko Veseoković, Đorđe Bogunović, Petar i Ivan, braća. ⁶⁵

U knjigama Debita registrovani su i mnogobrojni dugovi trgovaca iz Foče. Za razliku od trgovaca iz Goražda, oni se ne zadužuju često kod Petra Pantele, ⁶⁶ ali su zato njihovi kreditori u velikom broju bili ostali dubrovački tkači, i to Antonije Butko, Milič Pribinović, Petko Dobrosalić, Đorđe Bogunović, Marko Veseoković, Radosav Utišenović, Stridan Draganović, Radosav Radonjić, Grdan Brajanović, Mileta Radišić, Ivan i Petar, braća, Juraj Miomanović. ⁶⁷ Nesumnjivo je da su trgovci iz Foče uzimali od ovih suknara u prvom redu njihove proizvode — tkanine, pa dalje uveliko njima trgovali.

Izgleda da su domaći ljudi, i to opet iz Foče i Goražda, uzimali tkanine na kredit i od stranih trgovaca s kojima su dolazili u kontakt u Dubrovniku. Na ovo očito ukazuje testamenat Ivana Lamprića iz Kotoru, koji je za sobom ostavio u Dubrovniku. Tu su navedeni dužnici iz Bosne, i to iz Borča i Foče, koji mu duguju izvjesne sume novca za tkanine iz Mantove. ⁶⁸ Ivan Lamprić davao je robu na veresiju i trgovcima iz Foče, i to, vjerovatno, opet tkanine. ⁶⁹ Može se pretpostaviti da se, u stvari, radi o trgovini tkaninama i u slučajevima kada neki Brugnolis iz Mantove vrlo često kreditira domaći živalj iz Foče. ⁷⁰ Međutim, sa Leona Nikolaja iz Vičence, takođe kreditora domaćih trgovaca iz Foče, izričito se navodi da je »lanificius«. ⁷¹ Domaći ljudi iz Jajca takođe se bave uvozom tkanina, i to iz Splita, koji im je bliži od Dubrovnika. Nije naznačeno čiji su to proizvodi. ⁷²

Tkanine su imale prvorazredni značaj za trgovinsku djelatnost domaćih ljudi, kako se to može ustanoviti na osnovu Debita. Kreditori domaćih ljudi su dobrim dijelom dubrovački ili strani suknari. Inače, podaci koji neposredno govore o trgovanju domaćih trgovaca

⁶⁴ *Deb. Not.* 13, fol. 250, 6. XII 1420; fol. 289, 17. V 1421; fol. 328, 9. X 1421.

⁶⁵ *Ib.* 14 (1426—1429), fol. 67; fol. 123'; fol. 124'; fol. 203; fol. 248'; fol. 253; fol. 283'; *ib.* 20 (1441), fol. 163'; *ib.* 21 (1442), fol. 190'.

⁶⁶ U knjizi *Deb. Not.* 14 (1426—1430).

⁶⁷ *Deb. Not.* 14 (1430), fol. 405'; fol. 417; *ib.* 15 (1430), fol. 22; *ib.* 17 (1435), fol. 64'; fol. 73'; fol. 74; fol. 79; fol. 168'; fol. 192; *ib.* 20 (1441), fol. 157'; fol. 162'; fol. 172'; fol. 177'; fol. 180'; *ib.* 21 (1441), fol. 8; fol. 56'; *ib.* 23 (1448), fol. 154; fol. 155; *ib.* 24 (1448), fol. 36'; fol. 96'; *ib.* 37 (1466), fol. 134'.

⁶⁸ *Test. Not.* 13, fol. 219—220, 18. V 1445.

⁶⁹ *Deb. Not.* 22, fol. 71, 10. II 1445.

⁷⁰ *Ib.* 19 (1439), fol. 122; *ib.* 20 (1441), fol. 156; fol. 172; fol. 180; *ib.* 21 (1441—1442), fol. 47'; fol. 82'; fol. 100; fol. 112'; *ib.* 23 (1447), fol. 97'.

⁷¹ *Ib.* 20 (1441), fol. 180'; *ib.* 21 (1441), fol. 29.

⁷² L. Thallósz y, *Povijest Jajca*, 260, 261.

tkaninama nisu tako česti.⁷³ U obzir su u prvom redu dolazila dubrovačka sukna, a tek zatim tkanine iz pojedinih gradova Italije. Glavni nosioci ove trgovine bili su trgovci iz Foče i Goražda. Ostali trgovački centri srednjovjekovne Bosne daleko zaostaju iza njih. Jedino još trgovci iz Višegrada i Prače⁷⁴ pokazuju izvjestan interes za trgovinu tkaninama. Od ovih posljednjih bi se, zbog poznatog velikog obima njihovih poslova, mogla očekivati još veća aktivnost u pogledu uvoza tkanina. Trgovci iz Jajca gravitiraju prema Splitu i otud dobavljaju tkanine.

Koliko je velik dio uvozne trgovine u rukama domaćih trgovaca otpadao na trgovinu tkaninama, ukazuje i mali broj podataka o ostaloj robi koju su oni sa strane dobavljali. Tek u nekoliko slučajeva dubrovački zlatari kreditiraju domaće ljude.⁷⁵ U raznim serijama Dubrovačkog arhiva nađe se ponekad da domaći trgovci uvoze jedanput ili najviše dva puta izvjesne artikle — kao što su so, mrčarije, ulje.⁷⁶ U obzir opet dolaze gotovo isključivo trgovci iz Foče i Goražda. Trgovci iz Jajca uvoze iz Splita ribe i mrčarije.⁷⁷

Inače, svi ovi podaci o predmetima trgovačkog prometa u rukama domaćeg življa potvrđuju još jedanput da je stanovništvo s trgova Prače, Foče i Goražda bilo najaktivniji trgovački elemenat srednjovjekovne Bosne.

⁷³ Na zahtjev Radovana Gojsalića zapljenjuje se »pannos sex Radivoi Sausalich de Gorasda«. *Div. Canc.* 55, fol. 220', 14. XI 1441. »Prima pars est de concenendo Miglin de Visegrad quod possit extrahere de Ragusio salmas quatuor pannorum et illas portare per illam viam que sibi placuerit«. *Cons. Rog.* 12, fol. 107', 12. VII 1451. »Radogna Bogossalich de Ragusio fecit finem, remissionem a Radogna Thochich de Coza« za dubrovačke tkanine koje je ovaj od njega uzeo. *Div. Canc.* 72, fol. 120, 3. IX 1465.

⁷⁴ Domaći trgovci iz Višegrada zadužuju se uglavnom kod Petra Pantele. U knjizi *Deb. Not.* 14 (1427—1429); ib. 16 (1433). Pored njega, kao kreditor ljudi iz Višegrada javlja se još Petrus de Giurize, lanarius. Ib. 24 (1448—1449), fol. 26'; fol. 189. Trgovce iz Prače od dubrovačkih tkača kreditira — Antoe de Butcho. Ib. 12 (1401—1405), fol. 33; fol. 184; fol. 214; fol. 265'; fol. 283; zatim, Peter Pantela. *Deb. Not.* 17 (1435—1436), fol. 78; fol. 197'; fol. 230'.

⁷⁵ Dubrovački zlatari kreditiraju domaće ljude iz Goražda. *Deb. Not.* 20, fol. 126', 4. II 1441; ib. 21, fol. 154', 25. VIII 1441. »Radoslavus Stisenovich aurifex« daje na zajam Vlatku Gorakoviću iz Podvisokog 95 dukata. Ib. 14, fol. 88, 24. I 1427.

⁷⁶ »Dobracev Radovich Mirillovich« izjavljuje da je »Michoe Radanovich tesallo de Praca« isplatio 82 modija soli, koju je od njega kupio. *Div. Canc.* 32, fol. 146', 27. V 1398. »Lucas Bezich, plegius pro Vuchich Tolesich de Gorasda pro modis centum quinquaginta salis«. *Cons. Min.* 20, fol. 76', 15. VII 1426. Donesena je odluka o sekvestraciji »omnes mercantias Vuchossavi Bogancich de Gorasda existentes in manibus et penes Luce de usque ius cognitum«. *Div. Canc.* 48, fol. 268, 15. XI 1434. »Captum fuit quod mercatores de Gorasda homines subditi voyvode Stipani possint extrahere de Ragusio pro eorum usu, scava sexdecim olei solvendo doanam consuetam«. *Cons. Min.* 7, fol. 168, 9. XI 1437. »Ad instantiam ser Petri de Nasis de Jadra« sekvestrira se »unam salmam olei Radogne Braich de Coza«. *Div. Canc.* 59, fol. 183, 6. III 1446.

⁷⁷ L. Thallósz, *Povijest Jajca*, 260, 261.

3. OBIM POSLOVA DOMAĆIH TRGOVACA

Posebno je zanimljivo ustanoviti do koje se visine kretao obim poslova domaćih trgovaca. Zato je potrebno da se za svakog ponaosob uzmu u obzir svi njegovi registrovani dugovi koji se nalaze u Debitama, kao i eventualni podaci iz ostalih serija. Tek na taj način je moguće odrediti intenzitet trgovine pojedinih domaćih trgovaca. U Debitama rijetko nailazimo na Bosanca koji samo jedanput ili najviše dva puta uzima robu na veresiju, što dovodi u pitanje njegovu stvarnu trgovačku aktivnost. Gotovo u svim slučajevima, učestala zaduživanja tokom jedne godine, a još više zaduživanja koja se mogu pratiti kroz čitav niz godina, narječitije govore da se radi o trgovcu koji je razgranao svoje poslove. Razumljivo je da je između njih, po intenzitetu trgovine koju su vodili, postojala znatna diferencijacija. Ona se može ustanoviti na osnovu ukupnog zbira vrijednosti registrovanih zaduženja, kao i na osnovu podataka iz druge vrste izvora, ukoliko njima raspolažemo.

Izvjestan broj Bosanaca javlja se u Debitama vrlo često u toku jedne godine ili u razmaku od više godina, tako da se na prvi pogled dobija utisak da poduzimaju zamašne poslove. Međutim, zbir svih zaduženja koja je svaki od njih napravio pokazuje relativno malu sumu, te prema tome i trgovca skromnih razmjera.

Pregled domaćih trgovaca čija zaduženja dosižu 300 dukata:

Imena trgovaca	Godine	Iznos zaduženja
F o č a		
Božirad Radmilović ⁷⁶	1441.	100 duk.
Milut Tvrdisalić ⁷⁹	1441—1448.	200 duk.
Radič Miomanović ⁸⁰	1441—1448.	293 duk., 139 per.
Radonja Ljubinović ⁸¹	1417—1435.	142 duk., 135 per.
Vukosav Novaković ⁸²	1426—1435.	139 duk., 142 per.
Radosav Pribičević ⁸³	1434—1438.	169 duk.
Radonja Grasač ⁸⁴	1430—1442.	88 duk., 72 per.
G o r a ž d e		
Oberko Obradović ⁸⁵	1420—1429.	112 duk.
Vukašin Pribisalić ⁸⁶	1429—1433.	226 duk., 98 per.
Radonja Bogosalić ⁸⁷	1441, više puta	77 duk., 14 per.

⁷⁶ Deb. Not. 20, fol. 158; fol. 180; fol. 180'; ib. 21, fol. 56'; fol. 101'.

⁷⁹ Ib. 20, fol. 162'; fol. 179'; fol. 180'; ib. 21, fol. 29; fol. 82'; fol. 112'; fol. 113; ib. 23, fol. 97'; ib. 24, fol. 36'.

⁸⁰ Ib. 21, fol. 74'; fol. 82'; fol. 112'; ib. 22, fol. 72; fol. 181; ib. 23, fol. 24; fol. 36; ib. 24, fol. 96.

⁸¹ Ib. 14, fol. 16; fol. 16'; fol. 148; ib. 16, fol. 162; ib. 17, fol. 148'.

⁸² Ib. 14, fol. 16'; fol. 43'; fol. 160; fol. 160'; ib. 17, fol. 148'.

⁸³ Ib. 16, fol. 259'; ib. 17, fol. 79'; ib. 19, fol. 117.

⁸⁴ Ib. 14, fol. 410; ib. 17, fol. 129'; fol. 195; ib. 21, fol. 182.

⁸⁵ Ib. 13, fol. 250; fol. 289; fol. 328; ib. 14, fol. 310.

⁸⁶ Ib. 14, fol. 310; fol. 406'; ib. 15, fol. 19'; fol. 20; fol. 80'; ib. 16, fol. 64; fol. 108'.

⁸⁷ Ib. 20, fol. 113'; fol. 134; fol. 184'; ib. 21, fol. 190.

Imena trgovaca	Godine	Iznos zaduženja
Prača		
Brajko Radomirović ⁸⁸	1421—1435.	175 duk.
Vukašin Miličević ⁸⁹	1447—1449.	71 duk.
Višegrad		
Radiša Stojaković ⁹⁰	1429—1435.	115 duk.
Milin Okoličić ⁹¹	1444—1451.	106 duk.
Visoko		
Pribil Andreašević ⁹²	1402.	227 duk.
Ustikolina		
Radosav Sorčić ⁹³	1394.	250 duk.

Izvjestan broj domaćih trgovaca još intenzivnije razvija svoje poslove, te, prema tome, posluje i s većim kapitalom.

Pregled domaćih trgovaca čija se zaduženja kreću od 300 do 1.000 dukata:

Imena trgovaca	Godine	Iznos zaduženja
Prača		
Vukac Čermanović ⁹⁴	1419—1421.	341 duk., 23 per.
Grupko Doberković ⁹⁵	1419—1421.	390 duk., 70 per.
Bogdan Pribienović nazvan Muržić ⁹⁶	1420—1430.	736 duk., 75 per.
Brailo Tezalović ⁹⁷	1402—1404.	618 duk., 130 per.
Radiša Radovanić ⁹⁸	1420.	600 duk.
Foča		
Radeta Crijepović ⁹⁹	1420—1445.	302 duk., 384 per.
Radivoj Crijepović ¹⁰⁰	1430—1442.	373 duk., 217 per.
Tvrđiša Mirušević ¹⁰¹	1426—1438.	343 duk., 114 per.
Radoje Dubijević ¹⁰²	1420—1435.	531 duk., 572 per.
Milj Božićević ¹⁰³	1433—1440.	397 duk., 408 per.
Obiad Nartičić ¹⁰⁴	1401—1404.	622 duk., 83 per.

⁸⁸ Ib. 13, fol. 307; fol. 308'; ib. 17, fol. 78.

⁸⁹ Ib. 23, fol. 17'; fol. 70'; ib. 24, fol. 20; fol. 162'.

⁹⁰ Ib. 14, fol. 327; fol. 381; ib. 16, fol. 50'; ib. 17, fol. 54.

⁹¹ Ib. 22, fol. 56'; ib. 23, fol. 49; fol. 49'; fol. 130; ib. 24, fol. 24'; fol. 189; ib. 26, fol. 166.

⁹² Ib. 12, fol. 101.

⁹³ Ib. 11, fol. 61.

⁹⁴ Ib. 13, fol. 138'; fol. 233; fol. 233'; fol. 307; fol. 310.

⁹⁵ Ib. 13, fol. 141; fol. 233; fol. 307; fol. 310.

⁹⁶ Ib. 13, fol. 252'; ib. 14, fol. 218'; fol. 274; fol. 379'.

⁹⁷ Ib. 12, fol. 91'; fol. 184; fol. 214.

⁹⁸ Ib. 13, fol. 252'.

⁹⁹ Ib. 13, fol. 208'; fol. 209; ib. 17, fol. 180'; fol. 193'; ib. 22, fol. 159.

¹⁰⁰ Ib. 14, fol. 376; fol. 168'; fol. 192; fol. 193'; fol. 258; ib. 21, fol. 162'.

¹⁰¹ Ib. 14, fol. 14; fol. 93; fol. 375'; fol. 391; ib. 18, fol. 86'; fol. 100.

¹⁰² Ib. 13, fol. 192'; fol. 341; ib. 14, fol. 124; fol. 124'; fol. 198'; fol. 247; fol. 395; ib. 17, fol. 65'.

¹⁰³ Ib. 16, fol. 132; ib. 17, fol. 16'; fol. 67'; fol. 195; ib. 20, fol. 100; fol. 104.

¹⁰⁴ Ib. 12, fol. 50; fol. 203'.

Imena trgovaca	Godine	Iznos zaduženja
G o r a ž d e		
Radič Vukosalić ¹⁰⁵	1440—1441.	432 duk.
Radoje Budisalić ¹⁰⁶	1441.	387 duk., 13 per.
Obrad Radosalić ¹⁰⁷	1428—1441.	333 duk., 107 per.
V i š e g r a d		
Radoje Mikojević ¹⁰⁸	1427—1433.	309 duk.
V i s o k o		
Milj Ostojić ¹⁰⁹	1427—1439.	593 duk., 154 per.

U Bosni je došlo i do razvoja krupnih trgovaca, koji su poslovali sa sumama od preko 1.000 dukata. Takav jedan trgovac bio je i Brajko Hvaović iz Prače, o kome je već govoreno i koji je samo u dva maha za svoja preduzeća podigao sumu u iznosu od 3.234 dukata i 19 perpera.¹¹⁰ I Ostoja Božićković, takode iz Prače, 1418—1421. godine uzeo je na kredit ukupno 1.604 dukata, 303 perpera i 50 groša.¹¹¹ Od trgovaca iz ostalih mjesta jedino je za Vukosava Obradovića iz Goražda ustanovljeno da operiše s kapitalom od 1.109 dukata, 40 perpera i 38 groša.¹¹²

U vezi s određivanjem intenziteta trgovine domaćeg elementa javlja se i jedan vrlo važan momenat, koji se ne smije izgubiti iz vida. Ako se, na primjer, za Braila Tezalovića i Bogdana Pribienovića nazvanog Muržić, obojicu iz Prače, pored zaduženja u Debitama — po kojima smo ih svrstali u srednje snažne trgovce — uzmu u obzir i ostali podaci o trgovini u njihovim rukama,¹¹³ onda se i oni mogu smatrati kao trgovci velikog stila. Njihov slučaj navodi neosporno na zaključak da je obim poslova pojedinih domaćih trgovaca u stvari dostizao veće razmjere nego što se to može ustanoviti na osnovu poznatih podataka iz Debita. Isto tako treba uzeti u obzir još i činjenicu da ponekad domaći ljudi stiču status dubrovačkog građanina. Svakako se pri tome radilo o onim domaćim ljudima koji su se trgovinom obogatili i na taj način izdvojili iz svoje sredine.

¹⁰⁵ Ib. 16, fol. 58'; ib. 20, fol. 104; fol. 113'; fol. 168; ib. 21, fol. 11; fol. 12.

¹⁰⁶ Ib. 20, fol. 172'; ib. 21, fol. 3; fol. 3'.

¹⁰⁷ Ib. 14, fol. 188'; fol. 283; fol. 283'; fol. 348; fol. 348'; ib. 20, fol. 120; fol. 162'; fol. 163; fol. 163'; fol. 185; fol. 187'.

¹⁰⁸ Ib. 14, fol. 51'; fol. 152'; fol. 294; fol. 361.

¹⁰⁹ Ib. 14, fol. 274; fol. 400; ib. 15, fol. 62; ib. 17, fol. 97; ib. 19, fol. 16.

¹¹⁰ Ib. 14 (1427), fol. 97; ib. 17 (1435), fol. 78'.

¹¹¹ Ib. 13, fol. 43'; fol. 44; fol. 141; fol. 141'; fol. 146; fol. 233; fol. 233'; fol. 310; fol. 255'; fol. 307'.

¹¹² Ib. 14, fol. 21'; fol. 99'; ib. 15, fol. 19'; fol. 20; fol. 34; ib. 17, fol. 23; ib. 20, fol. 126'; fol. 143'; fol. 147'; fol. 174'; ib. 21, fol. 154'; ib. 22, fol. 2'; fol. 114'; ib. 24, fol. 125.

¹¹³ Vidi str. 118—120.

To je bio, bez sumnje, uslov bez koga ih Dubrovačka Republika ne bi primila u svoje redove.^{113a}

Očigledno je, prema cjelokupnom dosadašnjem izlaganju, da je Prača bila u srednjovjekovnoj Bosni trg na kome je prosjek poslova bio vrlo zamašan, iznad koga poneki pojedinac posebno strši visinom svog kapitala. Za razliku od Prače, u Foči je bilo više ujednačenosti, te su sume kojima se posluje manje ili više ravnomjerno raspoređene. Zapaža se da tu nema krupnih trgovaca. Isti slučaj je i s Goraždem, samo u manjim razmjerima, i s Vukosavom Obradovićem — kao jednim izuzetkom. U ostalim mjestima srednjovjekovne Bosne domaći trgovci su u suviše neznatnom broju da bi se o načinu razvoja njihovih poslova moglo ma šta posebno uočiti.

Rezultati proučavanja predmeta trgovine objašnjavaju ovaj različit intezitet obima poslova domaćih trgovaca sa pojedinih mjesta. Trgovci iz Prače trgovali su olovom, te je razumljivo zašto oni stoje na prvom mjestu. Trgovci iz Foče i Goražda bave se uglavnom izvozom voska i uvozom tkanina, te prema tome i visina sume kojom oni posluju zaostaje za sumom kojom posluju trgovci iz Prače.

Dakle, domaći trgovci stvaraju trgovački kapital kojim posluju i na taj način ga dalje povećavaju.

4. ORGANIZACIJA POSLOVA DOMAĆIH TRGOVACA

Domaći trgovci organizovali su dobrim dijelom svoje poslove na taj način što su uzimali robu na veresiju, a plaćali je isporukama raznih sirovina, jer je bilo malo novca u opticaju. Iz svega što je dosada izloženo može se sa sigurnošću tvrditi da su Dubrovčani, koji su inače vrlo živo trgovali s domaćim ljudima, u isto vrijeme bili i glavni kreditori njihovih mnogobrojnih poslovanja. Međutim, pored Dubrovčana, iako u mnogo manjoj mjeri, javljaju se kao zajmo davci domaćih ljudi Splićani i Kotorani, a i trgovci iz nekih talijanskih gradova, najviše iz Mantove, zatim Vičence, Napulja.¹¹⁴ U prvoj polovini XV vijeka nagli privredni razvitak Dubrovnika i njegove sve obimnije veze s prekomorskim zemljama privukli su dosta stranih trgovaca, koji tu stalno ili povremeno borave i trguju.¹¹⁵ Domaći trgovci su, u stvari, dolazili u kontakt s ovim stranim trgovcima, jer inače njihovi kreditni poslovi ne bi bili registrovani u knjigama Dubrovačkog notarijata. Nije poznato da li su trgovci iz talijanskih gradova, osim ovih koji se nalaze u Dubrovniku, stupali neposredno u kreditne poslove s bosanskim trgovačkim elementom. Ako je uopšte ikada do toga dolazilo, ti su se slučajevi zavodili u notarijatima njihovih gradova.

^{113a} Ova čast pripala je Priboju Masnoviću i Milašinu Radomiriću iz Visokog, a Ivanu Bjelojeviću iz Fojnice. Ref. 27, fol. 37, 16. III 1392; ib. 31, fol. 28, 3. VI 1398; ib. 33, fol. 72^r, 17. IX 1408. Bogdan Muržić iz Prače živi jedno vrijeme u Dubrovniku. Vidi nap. 47. Imu još ovih slučajeva.

¹¹⁴ Vidi str. 122—123.

¹¹⁵ I. Božić, *Ekonomski razvoj Dubrovnika*, 52.

Rok koji je kreditor davao dužniku da podmiri svoje obaveze bio je prilično kratak. U ogromnoj većini zaduženja on se kreće od jednog do tri mjeseca, tako da se može smatrati da je to bio uobičajeni termin koji su dubrovački kreditori određivali bosanskim trgovcima za likvidaciju njihova duga.¹¹⁶ G. Čremošnik smatra da su se Dubrovčani koji trguju po Bosni zaduživali na rok nešto manji od tri mjeseca, jer je ovo vrijeme bilo dovoljno da trgovac ode u Bosnu, proda robu i vrati se nazad.¹¹⁷ Iz istih razloga bilo je i domaćim trgovcima potrebno jedan do tri mjeseca za opticaj robe, samo u obrnutom smjeru. Zapaža se da ljudi iz Prače uzimaju robu na veresiju skoro uvijek na tri mjeseca, dok se trgovci iz Foče i Goražda zadužuju i na kraće rokove, od jednog do dva mjeseca.¹¹⁸ Ovo se ne može objasniti nekom eventualnom većom udaljenošću Prače od Dubrovnika, već višim sumama zaduženja njenih trgovaca, za koje je bio nužan duži rok otplate. Vrlo su rijetki slučajevi da se izravnavanje duga proteže na četiri do šest mjeseci, ili čak na jednu godinu.¹¹⁹ Ponekad su i razni praznici uzimani u obzir kao termin isplate, te se u tim slučajevima navodi da dužnik mora ispuniti svoje obaveze »ad festum sancti Martini«, »ad festum Pasce«, »ad festum Natavitatis«, »ad festum sancti Petri«, »ad festum sancti Michaelis«, itd.¹²⁰ Pored toga, u izvjesnom broju kreditnih ugovora ovaj rok isplate ostavlja se »ad voluntatem creditoris«, to jest na volju zajmodavca, sve dok on ne zatraži da se podmiri dug.¹²¹

Knjige zaduženja omogućavaju da se sazna još štošta o trgovačkoj aktivnosti domaćih ljudi. Tako se, na primjer, na osnovu Debita može pratiti trgovačka karijera pojedinih Bosanaca. Dok se u knjigama zaduženja Oberko Obradović iz Goražda javlja tek nekoliko puta,¹²² njegov brat Vukosav Obradović razvio se u jednog od najkrupnijih bosanskih trgovaca, koji posluju dugi niz godina s vrlo visokim kapitalom.¹²³ Dalje, braća Radosav i Radič Vukosalić, takođe iz Goražda, započeli su zajedno svoju trgovačku karijeru.¹²⁴ Međutim, Radosav se docnije nikad više ne spominje, ali zato njegov brat napreduje i uspješno razvija svoje poslove.¹²⁵ Nisu ovo jedini primjeri neuspjeha domaćih trgovaca koji se mogu pratiti u knjigama Dubrovačkog arhiva. Između ostalih, izdvojićemo kao tipičan slučaj

¹¹⁶ U zaduženjima Bosanaca registrovanih u Debitama, koje se stalno uzimaju u obzir.

¹¹⁷ G. Čremošnik, Vrednost dubrovačkog izvoza, 60.

¹¹⁸ Vidi nap. 10, 11, 12.

¹¹⁹ *Deb. Not.* 11 (1394), fol. 61; ib. 14 (1427), fol. 88; fol. 146'; ib. 15 (1432); fol. 62; ib. 17 (1435), fol. 180'; fol. 193; ib. 18 (1438), fol. 86'; ib. 19 (1439), fol. 88; ib. 20 (1441), fol. 68.

¹²⁰ Ib. 13 (1421), fol. 328; ib. 14 (1429—1430), fol. 361; fol. 368'; fol. 375'; fol. 379'; fol. 429; ib. 17 (1435—1436), fol. 16; fol. 64'; fol. 230'; ib. 21 (1442), fol. 129'; fol. 187'; ib. 22 (1445), fol. 71.

¹²¹ Ib. 18 (1438), fol. 100; ib. 20 (1440), fol. 15; fol. 104; ib. 21 (1441), fol. 11.

¹²² Vidi nap. 85.

¹²³ Vidi nap. 112.

¹²⁴ *Deb. Not.* 14 (1428), fol. 171'; fol. 196'.

¹²⁵ Vidi nap. 105.

Tomke, sina Brajka Šterbice. U toku 1427. godine zadužuje se on tako često da ostavlja utisak trgovca većih razmjera.¹²⁶ Međutim, on se docnije uopšte više ne pojavljuje, te se može pretpostaviti da je bankrotirao. U stvari, to se i dogodilo, jer ga njegov kreditor Petar Pantela juri čak 1436. za dugove koje je napravio 1427. godine.¹²⁷ Dubrovački kreditori nisu bili nimalo sentimentalni prema bosanskim dužnicima. Zapanjuje upornost kojom su oni nastojali da utjeraju svoja potraživanja. Tako Petar Pantela, 1463. godine, poslije čitavih trideset i pet godina, još progoni svog dužnika iz Goražda za pozajmicu od 102 dukata i 2 perpera.¹²⁸

Da ne bi dolazilo do ovakvih i sličnih nezgoda i da bi na neki način obezbijedili poravnavanje pozajmljenog duga, Dubrovčani ponekad zahtijevaju od domaćih trgovaca da uzmu jamca. To su morale biti ličnosti koje su mogle svojim imenom i imetkom da pruže kreditoru potrebne garancije. U obzir su obično dolazili trgovci iz istog mjesta odakle je dužnik, često njegovi poslovni kompanjoni.¹²⁹ Zato se, bez sumnje, kao vrlo usamljeni mogu smatrati slučajevi trojice trgovaca iz Goražda čiji su jamci bili Dubrovčani, što, svakako, govori o njihovim prisnim poslovnim vezama.¹³⁰ Dužnik je mogao umjesto jamca da preda i izvjesne stvari kreditoru u залог da ih ovaj zadrži sve dok se dug ne podmiri. Vukosav Obradović iz Goražda posudio je 1445. godine od Paska Budačića 202 $\frac{1}{2}$ dukata, a kao залог predao mu je 11 brahija brokata i odjeću od svile. Ako do određenog vremena, to jest u roku od četiri mjeseca, ne isplati dug, onda Pasko može da proda залог. Međutim, kako su računi bili izravnani, Vukosav je poslije četiri mjeseca u notarijatu primio od Paska svoje stvari.¹³¹ Pošto je dugovanje bilo podmireno, kreditor je ponekad izdavao razrješnicu, kojom potvrđuje da je dužnik u potpunosti odgovorio svojim obavezama.¹³²

Jedan od načina na koji su domaći trgovci istupali u poslovima bilo je zajedničko zaduživanje. Zato je razumljivo što se ponekad iza nabiranja njihovih imena posebno ističe da su oni sociji — drugovi.¹³³ Doduše, u mnogim slučajevima to nije izričito navedeno, ali ako neki dužnici više puta uzimaju zajednički robu ili novac na dug, kao takvi se mogu smatrati. Pored Debita, i u knjigama ostalih serija Dubrovačkog arhiva nalaze se podaci o udruženoj

¹²⁶ U knjizi *Deb. Not.* 14 (1426—1430).

¹²⁷ *Div. Canc.* 49, fol. 189', 7. I 1436.

¹²⁸ *Div. Not.* 47, fol. 5, 17. III 1463.

¹²⁹ U *Debitama*, koje su već dolazile u obzir, na više mjesta.

¹³⁰ Filip de Silva, nećak Petra Pantele, javlja se kao »plegius« dvojice domaćih trgovaca iz Goražda. *Deb. Not.* 21, fol. 186'; 23. XI 1442. »Vuoch Tverdoevich de Gorasda principalis debitor et ego Martoliza de Caboga, plegius«. *Ib.* 29, fol. 146', 14. I 1455.

¹³¹ »Vochossavus Obradovich de Gorasda« dao je u залог neke srebrene predmete »Jeronimo Johannis de Florentia« dok ne isplati dug do predviđenog roka. *Deb. Not.* 24, fol. 127, 18. II 1449.

¹³² *Div. Canc.* 49 (1436), fol. 240; *Deb. Not.* 16 (1433), fol. 133', itd.

¹³³ Na više mjesta u *Debitama*, u kojima su registrovana zaduženja Bosanaca.

trgovini domaćih ljudi.¹³⁴ Nije rijetka pojava da zajednički posluje više članova jedne porodice, što se može ustanoviti po njihovom prezimenu. Često se to potvrđuje i time što pored njihovih imena s istim prezimenom izričito stoji da su braća.¹³⁵ Inače, na osnovu čitavog materijala i o pojedinačnom i o udruženom trgovanju raznih srodnika, dobija se utisak da su se u Bosni čitave porodice opredjelile za trgovinu. Ovo stalno udruživanje je naročito svojstveno sitnim trgovcima koji još nisu stali na svoje noge. Njihova bojažljivost u trgovačkim poslovima zapaža se i u tome što se uvijek obraćaju istim dubrovačkim kreditorima.

Domaći trgovci sklapali su prisne poslovne veze iz opšte poznatih motiva, koji su doveli i do osnivanja društva. Naime, stupali su u zajednička preduzeća s ciljem poduzimanja poslova većih razmjera i unosnije zarade i iz potrebe da u slučajevima neuspjeha lakše podnesu gubitak. Tako je ova forma trgovine bila poznata u bosanskoj državi, kao i u ostalim našim srednjovjekovnim zemljama i gradovima. Međutim dok se u statutima primorskih gradova tačno preciziraju uslovi pod kojima se sklapa jedno društvo, za Bosnu se ništa bliže ne zna. G. Čremošnik smatra da u Srbiji zakon za društva nije davao nikakve norme, već se sve prepuštalo međusobnom ugovoru. Ali, Srbi kao dužnici u stranoj državi morali su se držati njenih zakonskih propisa.¹³⁶ Vrlo vjerovatno da je i u Bosni postupano na isti način. Kada su pojedinačno ili kao sociji stupali u neke trgovačke odnose s Dubrovnikom, domaći trgovci iz Bosne su se morali ravnati po propisima koji su tamo bili na snazi, te se zato u raznim knjigama Dubrovačkog arhiva nalaze registrovani njihovi poslovi i zaduženja.

Domaći trgovci su stupali u društva ne samo međusobno — već i s Dubrovčanima. To potvrđuju, između ostalog, i ugovori o njihovom osnivanju ili likvidiranju. Svrha njihovih zajedničkih preduzeća bila je uopšte trgovina, i to srebrom, a zatim i ostalom robom.¹³⁷ Kao što je već ranije podvučeno, Bosanac je uvijek ulagao manji dio kapitala i zbog toga bio »socius tractans«, koji ima zadatak

¹³⁴ Vidi nap. 137—140.

¹³⁵ »Volchota Vosolchovich, Radossavus et Radoe, omnes fratres Vosolchovich de Coza« zadužuju se kod Petra Pantele. *Deb. Not.* 14, fol. 93', 10. II 1427. »Radoslavus et Radiz Bogzovich, fratres de Choza« zadužuju se kod Nikole de Stella. *Ib.* 15, fol. 96', 10. VII 1431. »Pribissavus et Radovan Nenadich, fratres de Gorasde«, zajednički uzimaju veresiju kod jednog Dubrovčanina. *Ib.* 15, fol. 429, 12. IX 1430.

¹³⁶ G. Čremošnik, Naša trgovačka društva u srednjem veku, GZM, XXXVI, Sarajevo, 1924, 70, 71, 72.

¹³⁷ »Vochxa Bochdanich et Brayan Radoscich Rogacich de Dessevice... faciunt invicem societatem et colleganciam..., Brayan posuit de suis propriis pecuniis libras decem septem argenti plichi (sa ovim srebrom i drugom robom), predicti debent ire ad traffigandum«. *Div. Canc.* 35, fol. 235'. »Radossavus et Pribissavus, fratres Mursichi de Praga et Stipan, filius dicti Pribissavi parte una et Nalchus et Tadeus Marini de Nale«, likvidiraju zajedničko društvo. *Deb. Not.* 23, fol. 136', 11. XII 1447. »Radivoje Radossalich Cosiza« izjavljuje »quod cum ipse Radivoje mittetur certam quantitatem argenti Ragusium per Radognam filium Vuchossavi Gliubavich de Gorasde, cum quo Radogna erat in societate...«. *Lam. de foris* 28, fol. 73, 25. III 1455. Vidi nap. 139.

da obavlja poslove. Zarada se dijelila prema proporcijama uloženog kapitala. Ako jedino Dubrovčanin finansira društvo, onda on, na kraju, još posebno dobija sumu koju je uložio, a zarada se podjednako dijeli među kompanjonima.¹³⁸ Vrlo rijetko se navodi dužina trajanja ovih trgovačkih društava između Dubrovčana i Bosanaca.¹³⁹ Svakako su u većini slučajeva, po običajima tadašnjeg vremena, ona imala karakter privremenog udruživanja. Pošto se posao predviđen na izvjesno vrijeme završi, dolazi do rasturanja društva. Ponekad se u notarijatu registruje njegova konačna likvidacija, u kojoj kompanjoni zvanično izjavljuju da su međusobno regulisali i podmirili sva svoja potraživanja.¹⁴⁰ Vjerovatno je, zbog uzajamne upućenosti jednih na druge, bilo više slučajeva formiranja kompanija između Dubrovčana i Bosanaca nego što je to u mogućnosti da se ustanovi na osnovi usput zabilježenih podataka.

5. PRAVNI I DRUŠTVENI POLOŽAJ DOMAĆIH TRGOVACA

Formiranje domaćeg trgovačkog elementa ne zalazi u daleku prošlost bosanske istorije. Od druge polovine XIV vijeka moguće je govoriti konkretnije o njegovom razvoju; u prvoj polovini XV vijeka domaći elemenat postaje određeni činilac u bosanskoj privredi. Na osnovu cjelokupnog izlaganja može se zaključiti da je domaći živalj postao trgovački aktivan uglavnom na trgovima istočne Bosne, naročito u Prači, Foči i Goraždu, a donekle u Višegradu i Borču. To još ne znači da su mjesta u istočnoj Bosni, u odnosu na centralni dio države, po svome položaju ili izvoru sirovina imala neke izuzetne prednosti koje bi se povoljno odrazile na aktiviranje domaćeg elementa. Smatramo da uzrok ove pojave ima sasvim drugačiji karakter i da ga treba tražiti u tome što su se u centralnoj Bosni, zbog bogatstva rudnika, formirale jake dubrovačke kolonije, čiji su članovi u svojim rukama držali niti cjelokupne trgovine, te na taj način onemogućavali domaćem živilju da dođe do izražaja. To najbolje pokazuje priložni grafikon o odnosu između dubrovačkih kolonija i domaćih trgovaca.

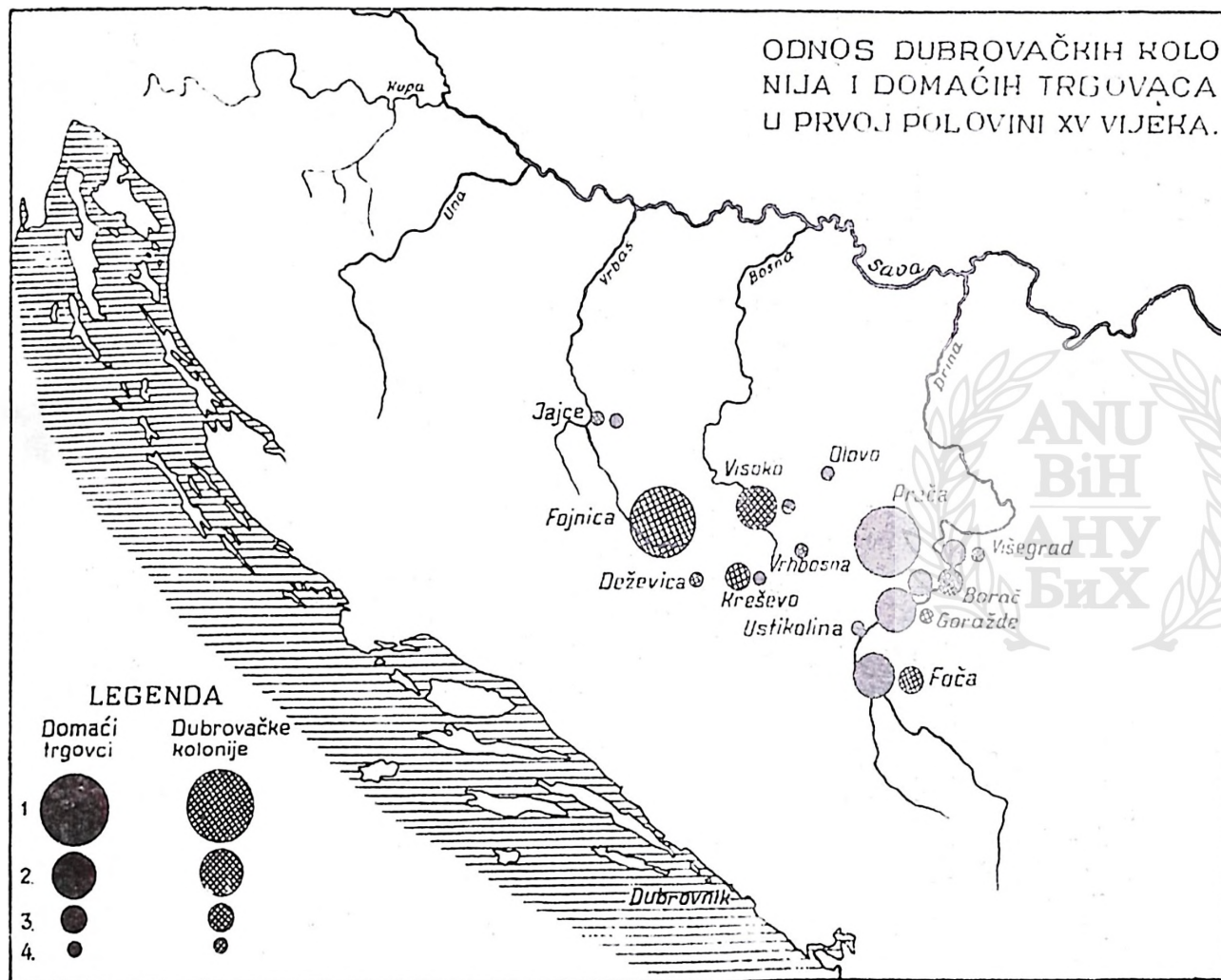
Proučavanje raznih vidova aktivnosti ovih domaćih ljudi pomaže da se поближе odredi njihovo mjesto u trgovinskoj razmjeni. Kao prvo potrebno je podvući da djelatnost domaćeg elementa nije isključivo ograničena na jedan određeni trg ili rudnik niti ima karakter trampe viškova vlastitih proizvoda za strane preradevine. Naprotiv, domaći ljudi poduzimaju samostalno razne trgovačke akcije u vlastitoj režiji. Obična je pojava da oni silaze u Dubrovnik i donose na tržište pojedine artikle, dostavljaju svojim kreditorima

¹³⁸ *Deb. Not.* 19, fol. 122, 28. I 1440; *Uspor.* str. 64.

¹³⁹ Društvo Tihorada Daboevića de Mravinaz i Radića Mišetića iz Fojnice s Klimentom Gučetićem sklopljeno je na jednu godinu. *Deb. Not.* 19, fol. 122, 28. I 1440. Između Vukca Miomanovića iz Goražda i Radosava Ivanovića iz Dubrovnika sklopljeno je društvo »duraturam ad voluntatem dicti Radossavi«. *Uspor.* str. 64.

¹⁴⁰ *Deb. Not.* 19, fol. 122, 28. I 1440. Vidi nap. 137.

ODNOS DUBROVAČKIH KOLO-
NIJA I DOMAĆIH TRGOVAČA
U PRVOJ POLOVINI XV VIJEKA.

na ime duga sirovine ili se bave uvozom raznih preradevina. Bilo je slučajeva da domaći trgovci odlaze čak u Veneciju i pojedine gradove Italije.¹⁴¹ Prema tome, domaći trgovci su ne samo prodavci svojih proizvoda već i posrednici u trgovini.

U pogledu tehnike poslovanja mnogo toga su domaći trgovci naučili u ličnom kontaktu s Dubrovčanima. Često su radili kod njih kao pomoćno osoblje, te su se vremenom i sami osposobili za samostalno djelovanje. Nije bio rijedak slučaj da su Bosanci bili dubrovački faktori. Sve je to širilo njihov djelokrug i dopunjavalo znanja potrebna za uspješno vođenje poslova. Za pojedine domaće trgovce može se ustanoviti da su bili pismeni. Tako je Radić Ozrisaljić bio pisar vojvode Radoslava.¹⁴²

Cjelokupni način organizacije i vođenja poslova, trgovački kapital i cifarski podaci koji su ustanovljeni o obimu njihovog prometa daju djelatnosti domaćeg elementa karakter prave trgovine. Zato nećemo nimalo pogriješiti ako zaključimo da domaći trgovci u prvoj polovini XV vijeka s punim pravom nose naziv »mercator«, koji ponekad uz njihovo ime stoji u dubrovačkim izvorima.¹⁴³ Čak se u jednoj odluci Malog vijeća oni javljaju kao određena grupacija ljudi. Tom prilikom je zaključeno da »mercatores de Gorasda homines subditi voyvode Stipani« mogu izvesti iz Dubrovnika izvjesnu robu.¹⁴⁴ Isto tako u žalbama dubrovačke vlade na mađarsku vojsku zbog nasilja nad njihovim trgovcima u Visokom izričito stoji: »Bossinensium vero domus et ceteras Bossinenses mercatores intacti et salvi extiterunt«.¹⁴⁵ Ovom treba dodati da se domaći ljudi još bave i novčanim poslovima što je inače svojstveno trgovcima srednjega vijeka. Dakle, u okviru bosanskog feudalnog društva došlo je ako ne i pravno a ono faktički i stvarno do formiranja domaćih trgovaca.

Problematika o domaćim trgovcima postavlja još niz zanimljivih pitanja. U pogledu njihovog socijalnog sastava može se zaključiti da je među njima bilo i zavisnog stanovništva i feudalaca. Za feudalce to nije bilo teško ustanoviti, jer su njihova imena inače poznata, dok je za zavisno stanovništvo to pokazala tek analiza svih podataka o svakom pojedinom trgovcu. Tako se na primjer za Vukosava Obradovića trgovca iz Goražda na jednom mjestu navodi da je »homo voyvode Stipani« za Radića Obradovića trgovca iz Ustikoline da je »homo voyvode Radoslavi Paulouich« a Brajka Hvaovića iz

¹⁴¹ Pavle Branković iz Goražda i Ivaniš Stipanović iz Usore bili su »ad partem Italie, videlicet Lombardie«. *Div. Canc.* 37, fol. 209, 4. V 1409. »C. f. quod Miglien de Boraz pro illis mercantiis et rebus quas conduxit de Venetiis, millam dohanam solvere«. *Cons. Min.* 8, fol. 204, 17. XI 1440.

¹⁴² V. Čorović, Kako je Radoslav Pavlović prodao Dubrovčanima Konačlje (1423—1427), *GNČ*, 36, Beograd, 1927, 102; Vidi str. 118.

¹⁴³ Ref. 24, fol. 45, 4. IV 1379; *Div. Canc.* 32, fol. 216, 6. I 1399; ib. 33, fol. 150, 24. VII 1399; ib. 34, fol. 126, 3. VI 1402; *Deb. Not.* 12, fol. 101, 8. VIII 1402; ib. 12, fol. 256', 26. VI 1405; vidi nap. 50.

¹⁴⁴ *Cons. Min.* 7, fol. 168, 9. XI 1437.

¹⁴⁵ *Dipl. Ragusinum* 194, 30. V 1410.

Prače — »homo voyvode Radossau Paulovich«. ¹⁴⁰ U svakom slučaju, svi oni koji su postali trgovci gube vezu sa svojim ranijim porijeklom i doprinose daljem razvoju robno novčane privrede.

Pored svega što je rečeno, nije moguće u potpunosti rekonstruisati fizionomiju domaćeg trgovca. Ima još pitanja, kao što je na primjer stepen obrazovanja i tome slično, koja zbog pomanjkanja podataka ostaju i nadalje otvorena. Lik domaćeg trgovca je mnogo manje poznat nego što je to slučaj s likom njegovog kolege u zapadnim zemljama onog vremena.

Formiranje domaćih trgovaca svakako doprinosi daljem unapređenju robno novčane privrede i razaranju postojećih feudalnih odnosa. I pored ove činjenice, ocjena istorijske pojave domaćih trgovaca pokazuje da oni ipak još nisu postali jedna tako kompaktna snaga i čvrsta društvena kategorija koja bi bila u stanju da djeluje kao vidan činilac u bosanskom društvu. Oni se ne javljaju kao značajan politički faktor koji bi u isto vrijeme bio nosilac antifeudalnih tendencija i oslonac centralne vlasti.

Kada se traže uzroci ovoj pojavi, treba u prvom redu uzeti u obzir Dubrovčane, njihovu trgovačku prevlast i monopolistički položaj u bosanskoj privredi. Već je ranije izloženo da na trgovima i u rudnicima u kojima su Dubrovčani imali svoje čvrste kolonije nije bilo jače djelatnosti domaćeg elementa. Domaći trgovci nisu bili u stanju da podnesu dubrovačku konkurenciju. Pored toga, infiltracija Dubrovčana u bosansku privredu nosila je u sebi i druge posljedice od presudnog značaja. Ne smije se izgubiti iz vida da su za Dubrovčane u prvom redu bili od interesa rudnici srebra i trgovački centri u njihovoj neposrednoj blizini, kao što je slučaj s Visokim. Zato se sva trgovina srebrom, najunosnijim artiklom i najvažnijim proizvodom cjelokupne bosanske privrede, nalazila u rukama dubrovačkih trgovaca. Time je bila isključena mogućnost da domaći trgovci, trgujući srebrom, izgrade jednu takvu ekonomsku podlogu na osnovi koje bi se, svakako, razvili u kompaktniju i određeniju društvenu snagu nego što su bili, snagu koja bi nesumnjivo intenzivnije došla do izražaja u državnom organizmu srednjovjekovne Bosne.

Svemu ovome treba dodati još i spoljnopolitičku situaciju, naročito česte upade turske vojske. I unutrašnje prilike išle su na štetu njihovog razvoja. Dovoljno je sjetiti se perioda međusobnog razračunavanja feudalaca tokom prvih decenija XV vijeka, kada aktivnost domaćih trgovaca potpuno zamire. Takođe se mora uzeti u obzir još i činjenica da su se vrlo česte pljačke koje su izvodili feudalci posebno negativno odražavale na trgovinu u rukama domaćih ljudi. Oni nisu mogli da se održe u metežima i neredima, koji su skućavali njihovu trgovačku aktivnost. S druge strane, feudalna razdrobljenost one-mogućavala je stvaranje jake centralne vlasti koja bi bila u stanju da u korist domaćih trgovaca reguliše sve neprilike, bilo da one

¹⁴⁰ Deb. Not. 20, fol. 174', 19. VI 1441; ib. 14, fol. 140, 30. VIII 1427; ib. 17, fol. 78', 26. III 1435.

dolaze od Dubrovčana ili od samovolje krupne vlastele. Na taj način
domaći trgovci nisu mogli računati na podršku iz centra, isto onako
kao što ni oni sami nisu bili oslonac bosanskih vladara u savlađi-
vanju gorućih problema koji su ometali i njihov razvoj i razvoj
čitavog bosanskog društva.

TREĆI DIO

ANALIZA TRGOVINE OD POČETKA XV VIJEKA DO 1463.

VIII

ZNAČAJ RUDARSTVA U TRGOVINI

1. PROIZVODNJA BOSANSKIH RUDNIKA¹

U čitavoj Evropi rudarska proizvodnja bila je intenzivna od kraja XII i u toku XIII vijeka.² U početku XIV vijeka počinje da se osjeća kriza, koja postaje sve određenija oko 1350. godine. Od tog vremena situacija se u pogledu proizvodnje evropskih rudnika stalno pogoršava. Razlog ovoj pojavi predstavlja poseban problem za sebe. Činjenica je da su neki od evropskih rudnika iscrpeni, a drugi poplavljeni. Istovremeno, smanjuje se proizvodnja čak i najpoznatijih rudnika, kao što je Freiburg.³ Ovaj zastoj proteže se na vrlo dug period, sve do sredine XV vijeka. U to vrijeme nova tehnička otkrića u pogledu separacije srebrene rudače od bakra doprinijela su novom unapređenju rudarstva.

Bosanski, isto kao i srpski, rudnici razvijaju se upravo u ovom periodu zastoja evropske proizvodnje. Doduše, u odnosu na Srbiju, eksploatacija rudnika u srednjovjekovnoj Bosni javlja se sa zakašnjenjem. Ona se može sa sigurnošću pratiti od vladavine Stjepana II. U drugoj polovini XIV vijeka, za vrijeme Tvrtka, bosansko rudarstvo pokazuje poseban napredak. Novi rudnici otvaraju se na sve strane, dok u Evropi, upravo oko 1375. g., dolazi do daljeg opadanja proizvodnje.⁴

Ova znatna proizvodnja bosanskih rudnika nastavlja se do sredine XV vijeka, sve dok nije propala bosanska država i došla pod tursku vlast. A prije toga, u prvoj polovini XV vijeka, proizvodnja bosanskih rudnika dostiže maksimum. Ovakvom razvoju rudarstva nisu štetile ni tadašnje nepravilne bosanske države: nesređena situacija

¹ O razvoju rudarstva u Bosni na osnovu članka D. K o v a č e v i ć, *Dans la Serbie et la Bosnie medievales: Les mines d'or et d'argent*, Annales, économiques, sociétés, civilisations, mars-avril, Paris, 1960.

² Ib. 248, nap. 1.

³ Ib., nap. 2.

⁴ Ib. 250.

u zemlji zbog sukoba feudalaca i sve češći upadi Turaka. Naprotiv, bosanski kraljevi podržavaju intenzivnu eksploataciju da bi na taj način obezbijedili pouzdane prihode koji predstavljaju osnovu njihove moći. Feudalci su, sa svoje strane, tražili izvore prihoda u rudnicima, te su i sami učestvovali u trgovini rudaskim proizvodima.

Rudnici, aktivni već nekoliko decenija, sada se eksploatišu još intenzivnije. Pored toga, traže se nova rudišta, počinje i produkcija novih rudarskih proizvoda.⁵ Dursun-beg, zadivljen obimom proizvodnje, kaže da je Bosna u stvari rudnik srebra i zlata.⁶ Ova pretjerivanja turskog hroničara mogu da se ostave postrani, jer izvori iz Dubrovačkog arhiva pružaju o rudarskoj proizvodnji sve više podataka. Čak iz tog vremena potiče Trgovačka knjiga Kabužića, koja spominje velike količine rudarskih proizvoda iz Bosne. S druge strane, količine srebra kojim trguju ili koje ostavljaju u depozit u Dubrovniku bosanski kralj i feudalci ogromno se povećavaju i stvarno iznenađuju svojim obimom.⁷ U isto vrijeme razvijaju se kod rudnika kolonije Dubrovčana. Ove trgovačke kolonije daju obavještenja prvog reda o proizvodnji i razmjeni: što je rudnik bio značajniji, to su Dubrovčani uza nj bili brojniji. Već je ranije ustanovljeno da se razvoj jedne dubrovačke kolonije uvijek podudara sa razvojem samog rudnika. Ukratko, dubrovačke kolonije mogu da stvore na svoj način jedan kriterij ne samo o značaju već takođe i o intenzitetu proizvodnje dotičnog rudnika. A potrebno je posebno podvući da su dubrovačke kolonije bile najbrojnije tokom prve polovine XV vijeka, upravo u vrijeme maksimalne proizvodnje bosanskih rudnika.⁸

Na osnovu svega ovog, kao i ostalih podataka, ovdje je pokušano da se napravi grafikon o razvoju svakog rudnika od prvih dana njegovog eksploatisanja do pada Bosne pod Turke. Od ukupno osam, koliko ih je bilo u srednjovjekovnoj Bosni, samo su dva rudnika bila nedovoljno aktivna. Zbog toga se ne može govoriti ni o fazama njihova razvoja ni o maksimumu proizvodnje. Na osnovu našeg grafikona može se konstatovati da je većina ostalih rudnika dostigla svoj maksimum proizvodnje u prvoj polovini XV vijeka. Razumljivo da je bilo razlike između pojedinih rudnika te smo ih zbog toga, prema značaju, svrstali u tri kategorije; to ne znači da nije bilo razlike i između rudnika svrstanih u istu kategoriju.⁹

Međutim, i pored činjenice da bosansko rudarstvo dostiže maksimalnu proizvodnju u prvoj polovini XV vijeka, ne bi bilo moguće ciframa izraziti njegov obim. U prvom redu, moraju se imati stalno u vidu i oni podaci koji indirektno ukazuju na znatnu jačinu proizvodnje. Tako, na primjer, u prvoj polovini XV vijeka bosanski rudari bili su pozvani u Italiju, jer su bili »magistri experti«, kako

⁵ Vidi nap. 17; nap. 36.

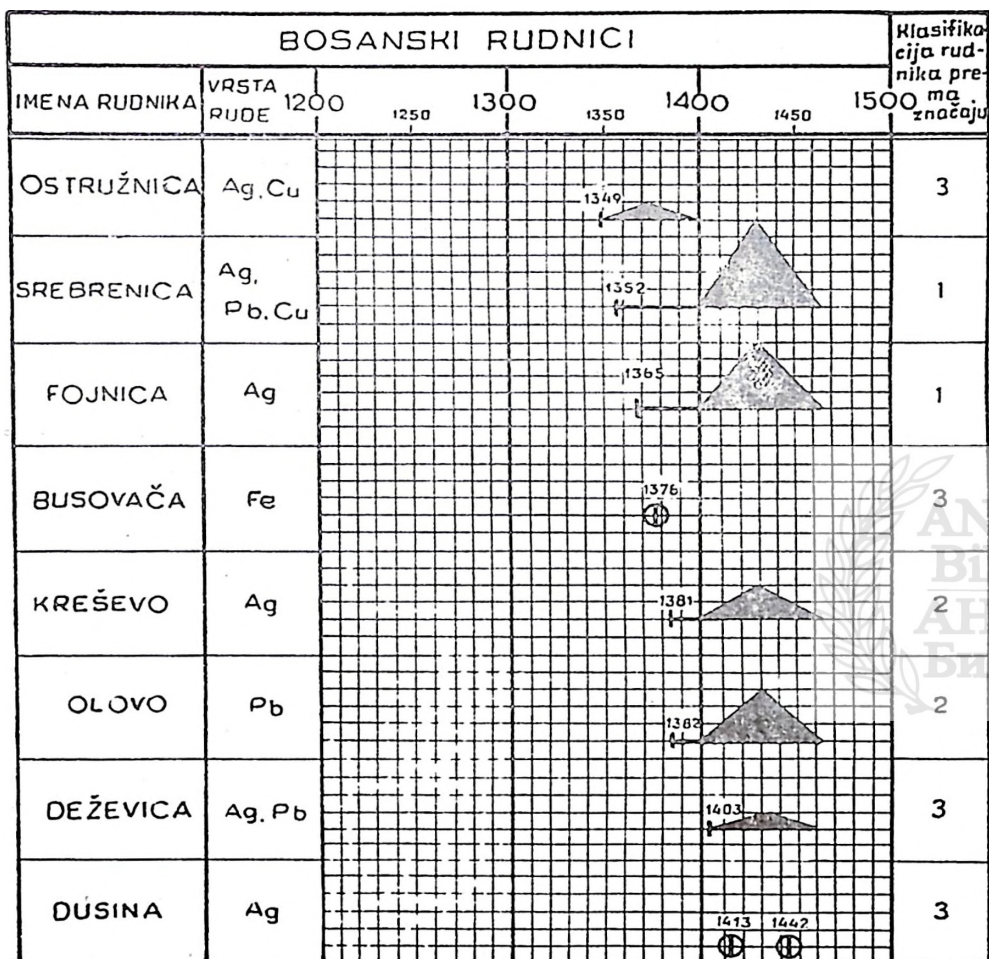
⁶ D. Kovačević, *Les mines*, 251, nap. 6.

⁷ *Ib.* 252, nap. 3.

⁸ Vidi grafikon.

⁹ Vidi grafikon. U grafikon nisu uneseni rudnici oko Foče i Pljevalja, jer njihova aktivnost nije potpuno dokazana.

to kažu dokumenti.¹⁰ Ovako razvijena rudarska tehnika pretpostavlja vrlo razvijenu proizvodnju. Pored toga, za rasvjetljavanje ovog pitanja bilo bi od interesa ustanoviti kakav je bio odnos između ukupne proizvodnje rudnika i visine zakupnine koju su za njih davali Dubrovčani bosanskom kralju; zatim, isto tako — na osnovu građe iz Dubrovačkog arhiva izraditi monografiju za svaki pojedini rudnik.

LEGENDA

- 1 Datum početka eksploatacije rudnika.
 ⊙ Jedini poznati podatak o eksploataciji rudnika.

Kada se uzmu svi ovi momenti u obzir, mogu se praviti poređenja između proizvodnje bosanskih rudnika i onih u Evropi u doba njihovog najvećeg uspona. Pri tome treba biti oprezan i u procjeni

¹⁰ Cons. Rog. 15, fol. 149, 17. XI 1457. Uspor. nap. 75.

evropske proizvodnje. Robert Lopez ima pravo što kaže da ne treba suviše lako usvajati suviše precizne procjene koje sugerišu njemački historičari.¹¹ Međutim za period uspona evropske rudarske proizvodnje u XIII i u prvoj polovini XIV vijeka mogu se prihvatiti cifre koje je dao Hóman Balint,¹² a za period poslije 1450. — statističke table A. Soetbeera, koji je revidirao John Nef.¹³ I pored nedostajanja podataka izraženih u ciframa, svi izvori upućuju na zaključak da obim proizvodnje u Srbiji i Bosni nije bio manji od evropske proizvodnje, prema Hómanu Balintu.

Dok se bosansko rudarstvo nalazi na vrhuncu svog najvećeg uspona, situacija se u evropskim rudnicima iz različitih uzroka sve više pogoršava. Tako u planinskim predjelima u Češkoj i Saskoj proizvodnja srebra opada za vrijeme husitskih ratova.¹⁴ Otvaranje novih rudnika, kao na primjer u Tirolu, nije moglo popraviti opštu situaciju, jer njihova proizvodnja u to vrijeme nije bila još značajna.¹⁵ Zato je vrlo vjerovatno da je potražnja za srebrom, tada vrlo jaka na evropskom tržištu, indirektno, posredstvom Dubrovčana, dala podsticaja razvoju rudnika kako Bosne tako i Srbije. Veza je više nego moguća. Balkan je u cjelini, kad se uzmu u obzir i bosanski i srpski rudnici, odigrao značajnu ulogu. On je zamijenio evropske rudnike upravo u momentu kada su oni najozbiljnije zatajili. Potrebno je odrediti koliki udio u tome pripada Bosni. U odnosu na Srbiju Bosna ima znatno manji broj rudnika, a takode i manji broj rudnika jake proizvodnje.¹⁶

2. PROIZVODI BOSANSKIH RUDNIKA

Gotovo u svim bosanskim rudnicima, srebra je bilo u vrlo velikim količinama. U stvari, njega je bilo u tolikoj mjeri da maksimum proizvodnje bosanskih rudnika po svom sadržaju odgovara maksimumu eksploatacije srebra. I dalje se otvaraju novi rudnici srebra, i to: Deževica i Dusina u predjelu srednje Bosne.¹⁷ Inače, ovaj kraj predstavlja, kao i ranije, najjači centar rudarske proizvodnje. Po aktivnosti rudnika posebno treba izdvojiti Fojnicu. Srebrenicu ne uzimamo u obzir, jer se u doba svog najvećeg uspona nije ni

¹¹ Roberto Lopez, *Settecento anni fa, il ritorno all' oro nell' occidente*, Rivista storica italiana I, 1953, 181.

¹² Hóman Balint, *La circolazione delle monete d'oro in Ungheria dal X al XIV secolo e la crisi europea dell' oro nell secolo XIV*, Milano, 1922, 136.

¹³ Adolf Soetbeer, *Edelmetall-Produktion und Wertverhältnis zwischen Gold und Silber seit der Entdeckung Amerikas bis zur Gegenwart*, J. Perthes, Gotha, 1880.

¹⁴ D. Kovačević, *Les mines*, 251.

¹⁵ Ib.

¹⁶ Vidi grafikon.

¹⁷ 10. V 1403. Vlah Mirilović sklapa ugovor s Marinom de Bona; po tom ugovoru treba »ire Dexeuize in curiam regis Bossine« i da tamo preuzme olovo. *Div. Canc.* 34, fol. 218'. 11. III 1413. spominju se dubrovački carinici »in Bosna, videlicet Deseuice«. *Ref.* 34, fol. 187'. Vidi grafikon.

nalazila u okviru bosanske države.¹⁸ Izgleda da je i u kraju oko Foče bilo u srednjem vijeku rudarske djelatnosti, ali u manjem obimu, tako da pojediniosti nisu poznate. Zbog prisustva dubrovačkih zlatara može se pretpostavljati da se tu i srebro kopalo.¹⁹

Bosna je od davnina bila poznata po nalazištima zlata. Naročito u doba Rimljana vrlo su razvijeni radovi na dobijanju ovog plemenitog metala. To potvrđuju i pisani izvori i tragovi rimskog rudarstva na terenu.²⁰ U tursko doba kanun o rudniku Fojnici i njegovim pomoćnim rudnicima Deževici i Dusini iz 1489. god. pominje kraljev zakon o zlatnoj rudi.^{20a} Međutim vijesti o zlatu u srednjem vijeku su vrlo rijetke. Podaci o bosanskom zlatu u izvorima XIV vijeka su uopšteni i sasvim neodređeni,²¹ a isti su takvi i u XV vijeku. U povelji o slobodi trgovine koju izdaje Mlečanima 1422. godine kralj Tvrtko Tvrtković, uz ostalo rudno blago, spominje i zlato.²² Vijeće umoljenih odobrava 1. oktobra 1457. godine vojvodi Petru, knezu Nikoli ili njegovoj supruzi gospođi Mariji da mogu u Dubrovnik dovesti »plumbum aut aliud videlicet aurum, argentum aut zoyas«.²³ Uz bosanske rudnike bilo je u znatnom broju dubrovačkih zlatara, ali u ovom slučaju oni ne predstavljaju nikakvu indikaciju. Potpuno je neprihvatljivo mišljenje po kome je prisustvo zlatara uz neki rudnik dokaz da se tu zlato eksploatisalo,²⁴ jer su se zlatari, pored zlatnih, bavili i izradom srebrenih predmeta, kao i kovanjem novca.²⁵

Ovo pomanjkanje podataka V. Simić objašnjava samim načinom eksploatacije zlata, koji je u srednjem vijeku bio drukčiji nego za vrijeme Rimljana. Dok se u rimsko doba do zlata dolazilo uglavnom prepiranjem nanosa zlatonosnih ležišta u dolinama bosanskih rijeka, tako da su ona vremenom iscrpena, u srednjem vijeku otkopavaju se rudišta tetraedrita, koja u srednjoj Bosni uvijek sa sobom nose zlato. Pošto je i srebro poticalo iz tetraedrita, to se, prema tome, zlato zajedno s njim dobijalo iz ove rude. Kako se do XV vijeka ni u Bosni ni u Srbiji nije odvajalo srebro od zlata, to je zlato uz srebro izvoženo kao obično srebro. Time V. Simić obrazlaže što se u pisanim izvorima srednjeg vijeka rijetko spominje izvoz zlata iz Bosne, a veoma često — izvoz srebra, i to upravo iz srednjobosanske rudne oblasti.²⁶

Mi nismo u stanju da se upuštamo u ove stručne analize ruda, ali podaci kojima raspolazemo ne idu u prilog shvatanju V. Simića.

¹⁸ M. Dinić, Za istoriju rudarstva, 57, 58, i nadalje.

¹⁹ Vidi str. 82, nap. 93.

²⁰ V. Simić, Istoriski razvoj našeg rudarstva, Beograd, 1951, 116, 117.

^{20a} Kanuni i kanun - name, Za bosanski, hercegovački, kliški, crnogorski i skadarski Sandak, Sarajevo 1957, 17.

²¹ Vidi str. 27.

²² Listine VIII, 202, 21. XII 1422.

²³ Cons. Rog. 15, fol. 157'.

²⁴ C. Fisković, Dubrovački zlatari XIII—XVII vijeka, Starohrvatska prosvjeta III, sv. 1, 1949, 204.

²⁵ D. Roller, Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću, Zagreb, 1951, 113.

²⁶ V. Simić, Istoriski razvoj našeg rudarstva, 117, 118.

U prvom redu, potrebno je podvući činjenicu koju smo već ranije naveli: da cijene srebra iz srednje Bosne nisu bile veće od cijena srebra iz Srebrenice, a ovo, kako je opšte poznato, nije sadržavalo zlata u svojoj rudi. S druge strane, srebro iz Srbije, koje je imalo izvjestan procenat zlata, osjetno je skuplje od bosanskog i srebreničkog srebra.²⁷ Zato i smatramo da se iz srednjovjekovne Bosne nije uz srebro izvozilo zlato, bar ne u količinama koje bi bile znatne i imale neku vrijednost. Osim toga, da se zlato eksploatisalo u ma kakvom obliku i obimu, Dubrovčani bi s tim bili upoznati i, svakako, ne bi propustili priliku da trguju tako dragocjenim metalom. Na osnovu svega izloženog može se pitanje proizvodnje zlata u srednjovjekovnoj Bosni smatrati i dalje otvorenim.

Iza srebra, po obimu proizvodnje dolazi olovo. Rudnik Olovo, koji počinje da radi u drugoj polovini XIV vijeka, sada se eksploatiše još intenzivnije. Etimologija naziva Olovo najbolje svjedoči o bogatstvu njegovih rudokopa. Olovo se još dobijalo u manjim količinama u rudniku Deževici, a pretpostavlja se da ga je bilo i u okolini Pljevalja.²⁸ O proizvodji bakra u prvoj polovini XV vijeka ima manje podataka nego u ranijim decenijama.²⁹ Razlog ovoj pojavi treba, vjerovatno, tražiti u činjenici što se sada u rudnicima veća pažnja obraća eksploataciji srebra.

Iako je prema podacima iz Dubrovačkog arhiva izvoz željeza iz srednjovjekovne Bosne bio neosporno sasvim neznan i javlja se samo u XIV vijeku, to još ne znači da je njegova proizvodnja u bosanskim rudnicima bila isto tako beznačajna. Vjerovatno je u srednjovjekovnoj Bosni proizvodnja željeza bila veća i razvijenija nego što se to može zaključiti na osnovu pisanih izvora. Doduše, imena lokaliteta, rijeke Željeznice, kao i drugih naselja koja su u svom imenu sačuvala uspomenu na staru eksploataciju željeza u ovom kraju, ne mogu se uzeti u obzir, jer postoji mogućnost da su nastala poslije pada bosanske države, u turskom periodu.³⁰ Ali se zato u prvoj polovini XV vijeka bosanski oružari zapošljavaju u opštinskim službama u Dubrovniku.³¹ U ovaj zanat ne bi mogli biti upućeni da nije bilo industrije željeza u njihovoj domovini. Ipak, u doba bosanske države proizvodnja željeza nije još imala one razmjere koje će docnije dostići. Vareš, glavni centar proizvodnje željeza, razvija se tek u drugoj polovini XV vijeka, poslije dolaska

²⁷ Vidi str. 168.

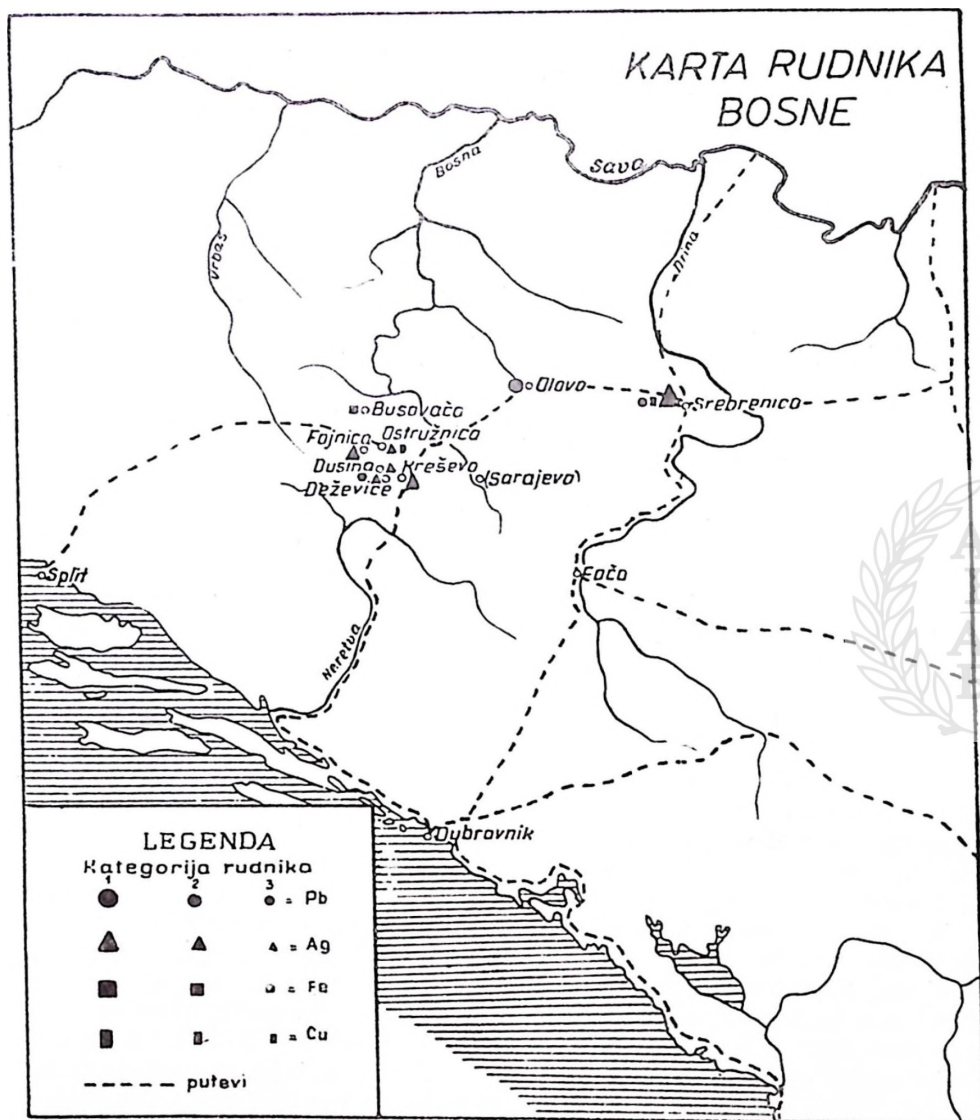
²⁸ Vidi nap. 17; B. H r a b a k, *Prošlost Pljevalja*, 24.

²⁹ *Test. Not.* 15, fol. 149—150', 16. VII 1455; *Lam. de foris* 3, fol. 60', 21. III 1413.

³⁰ U Fojnici ima više lokaliteta koji nose ime majdan. Rijeka koja protiče kroz Fojnicu zove se Željeznica. Ona je u XVI vijeku smatrana glavnom rijekom, pa se tako zvala i današnja Fojnica u svom donjem toku. V. S k a r i ć, *Tragovi starog rudarstva*, 34. Pojedina naselja zovu se Kopljari, Štitari, Bradve, itd., a dobila su ova imena, nesumnjivo, zbog toga što se njihovo stanovništvo bavilo pojedinim granama industrije željeza. V. M i k o l j i, *Rudarstvo u Bosni u Srednjem vijeku*, 666.

³¹ C. J i r e č e k, *Die Handelstrassen und Bergwerke*, 48.

Turaka.³² Željezo je turskoj upravi bilo veoma važno i potrebno zbog stalnih vojnih akcija.³³ Zato u tursko doba njegova proizvodnja dobija mnogo veći obim, te prema tome — i veći privredni značaj nego što ga je imala u bosanskoj državi.³⁴

³² Hamdija Kreševljaković, Vareš kao glavno središte gvoždenog obrta u Bosni i Hercegovini do 1891, GZM, LIV, Sarajevo, 1942, 412.

³³ V. Mikoilji, Rudarstvo Bosne za turskog gospodstva, Napredak-Kalendar za godinu 1954, Sarajevo, 161.

³⁴ Riza Muderizović, Bosanski majdani za turske uprave, GZM, XXX, Sarajevo, 1918, 22.

Od rudarskih proizvoda bilo je još i žive, i to opet u krajevima srednje Bosne.³⁵ Zatim, treba uzeti u obzir i mineral iz koga se dobijao azur i ultramarin, najskuplje i najviše tražene plave boje, vrlo omiljene u slikarstvu i tekstilnoj proizvodnji srednjeg vijeka. Prema jednom podatku u Bosni se sredinom XV stoljeća vadio mineral lapis lazuli, od koga se dobijao ultramarin, najskupocjenija plava boja. Njegov izvoz nije bio šireg obima, jer je to rijedak mineral. Nije poznato gdje se lapis lazuli vadio. Za azurit se, naprotiv, zna da se dobijao kao sporedan produkt u rudnicima srebra, i to, vjerovatno, u bazenu srednjobosanskih rudnika.³⁶

Prema mišljenju većine historičara i crvac, koji se u arhivskim knjigama javlja kao *carmosi*, *cremesi*, *crimisi*, *chermesi*, *charmusi*, *grimixio*, itd., treba takođe ubrajati u rudarske proizvode. On se dobijao u našim rudnicima olova i srebra od tridesetih godina XV vijeka. Bilo ga je i u Bosni, i to u centralnom rudnom bazenu, kod Kreševa, zatim u predjelu Pljevalja. Crvac se spominje u dubrovačkim izvorima među predmetima koji se izvoze s područja Bosne.^{36a}

Na osnovu svega izloženog može se zaključiti da razvoj bosanskog rudarstva u prvoj polovini XV vijeka karakteriše, u odnosu na ostale rude, naročito intenzivna eksploatacija srebra.

U vezi s rudarskom proizvodnjom postavlja se čitav niz pitanja koja se odnose na rudarsko pravo, organizaciju rada u rudnicima, proces proizvodnje, kao i postupak prilikom topljenja rude. Ova razmatranja otežava činjenica što u proizvodnji bosanskih rudnika učestvuju, na razne načine, Sasi, Dubrovčani i domaći ljudi.

3. RUDARSKO PRAVO I ORGANIZACIJA RADA

Razvoj rudarstva u srednjovjekovnoj Bosni nameće u prvom redu proučavanje rudarskog prava. U kanunu o rudniku Fojnici i njegovim pomoćnim rudnicima Deževici i Dusini iz 1489. godine spominje se izričito Kraljev zakon.³⁷ Prema tome, u srednjovjekovnoj Bosni postojao je pisan rudarski zakon. On je regulisao sve ono što se odnosilo na rudarski regal i ostala pitanja u vezi s pravnim običajima u rudarstvu. Na žalost, osim ovog spominjanja u turskim izvorima, Kraljev zakon nije sačuvan, a ni njegov sadržaj nije ni indirektno, putem drugih izvora, ostao poznat. Za podlogu svog rada Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni V. Skarić, uzima Sulejmanove zakone iz XVI vijeka koji prihvataju mnogo toga iz srednjeg vijeka. Polazeći od činjenice da našem starom rudarskom

³⁵ C. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke*, 48.

³⁶ B. Hrabak, *Dubrovački ili bosanski azur*, GZM, IX, Sarajevo, 1954, 33—41.

^{36a} C. Jireček, *Die Bedeutung von Ragusa*, u prevodu B. Cvetkovića, nap. 68; I. Božić, *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika*, 50; B. Hrabak, *Prošlost Pljevalja*, 22—25; Vidi str. 173.

³⁷ *Kanuni i kanun-name*, 17.

pravu i tehnicu treba tražiti izvor u zemljama njemačkog rudarskog prava i tehnike, on uspoređuje naše s njemačkim pravom.³⁸ U novije vrijeme o tragovima našeg srednjovjekovnog prava u turskim pravnim spomenicima pisao je M. Begović.^{38a} Zbog toga takav postupak ne dolazi u obzir jer bi on predstavljao ponavljanje onog što je već kod Skarića i Begovića, rečeno. Ovdje je pokušano da se o rudarskom pravu u srednjovjekovnoj Bosni nešto kaže na osnovu savremenih izvora. Oni su, na žalost, u pojedinostima vrlo oskudni, te u većini slučajeva služe samo za pravljenje pretpostavki.

Bosanski rudnici su bili vladarev posjed, čije dijelove on prodaje po svojoj volji. Kapital kojim su raspolagali omogućavao je u prvom redu Dubrovčanima da se aktivno angažuju u bosanskom rudarstvu. Već u ranim fazama njegovog razvoja Dubrovčani kupuju dijelove rudnika. Hans i Nikola Sasinović prodali su 1365. godine Jakovu Kalegiću i Paulušku Kudelinoviću »medietatem fossarum factarum et que fieri debent in Choyniça in Ostrunica . . . , cum medietate curorum, animalium et omnium instrumentorum necessariorum ad fodinam argenti«. Dalje se kaže da je Hans primio od Jakova i Pauluška 250 litara srebra za polovinu rudnika, ali se poslije nije držao ugovora.³⁹ Kupljenim dijelovima Dubrovčani raspolazu kao svojim posjedom. Dva brata Brajkovića dijele se 1433. godine jedan od drugoga, ali kuću u Fojnici i dijelove jednog rudnog polja u Deževici ostavljaju »in fraterna et comunia«.⁴⁰ Đuro Bogišić, koji je umro u Fojnici 1446. godine, u svom testamentu nabraja da, između ostalog, ima »in compagna parte delle fosse«.⁴¹ Posjedovanje rudarskih okana pretpostavlja i organizaciju njihove eksploatacije od strane sopstvenika. I Sasi su takođe bili sopstvenici rudarskih jama.⁴²

Što se tiče domaćih ljudi, nema podataka koji govore o njihovom eventualnom ulaganju kapitala u kupovinu dijelova rudnika, a još manje o tome da su bili članovi varkova — jedne vrste rudarske družine koja se, kako je to bio čest običaj u srednjem vijeku, organizovala da sa zajedničkim kapitalom kopa i obrađuje rudu u jednom rudniku.⁴³ Međutim, ne smije se izgubiti iz vida da ovakvi poslovi Bosanaca nisu ulazili u krug stvari za koje su Dubrovčani bili neposredno zainteresovani, te zbog toga o svemu ovome i nisu ostavili detaljnijih vijesti. Bilo je, doduše, slučajeva da u trgovačka društva s Dubrovčanima Bosanci ulažu srebro, ali nije poznato da li ono potiče iz okana koja su, eventualno, njihovo vlasništvo ili su do njega jednostavno došli kupovinom.⁴⁴ Isto tako se ne zna da li su

³⁸ V. Skarić, *Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni*, Beograd, 1939.

^{38a} M. Begović, *Tragovi našeg srednjovjekovnog prava u turskim pravnim spomenicima*. JČ SAN, III, 1951—1952, 67—83.

³⁹ J. Tadić, *Pisma i uputstva*, 187—188.

⁴⁰ *Div. Not.* 18, fol. 97', 15. X 1433.

⁴¹ *Test. Not.* 14, fol. 31, 8. IV 1446.

⁴² *Vidi nap.* 39.

⁴³ V. Skarić, *Staro rudarsko pravo i tehnika*, 12.

⁴⁴ *Vidi str.* 131.

bosanski vladari imali svoje dijelove u eksploatisanim rudnicima. Imena nekih lokaliteta ne dozvoljavaju da se ova pretpostavka potpuno odbaci. Kraljevo guvno i Kraljičino guvno jesu lokaliteti koji se sretaju u raznim, uglavnom rudarskim krajevima Bosne. Po mišljenju V. Skarića, ova guvna nemaju nikakve veze sa zemljoradnjom, već su u svom imenu sačuvala uspomenu na neke rudarske poslove.⁴⁵

U Evropi srednjeg vijeka vladari imaju pravo na određeni procenat rudarskih proizvoda, koji nazivaju *urbura*. Ovaj dohodak davan je u rudi. Nema razloga pretpostavci da se i bosanski vladari nisu držali ovog običaja onog vremena. U žalbi iz 1446. godine Milorad Pribetić navodi da je u Kreševu dao novac Radosavu valturku za 6 libara srebra; ovaj je donio njemu 6 libara srebra »et de pluri unam peciam pro solvendo dohanam«.⁴⁶ Carina je izraz koji je imao vrlo prostrano značenje, jer su njime označavani raznovrsni vladarski dohoci.⁴⁷ Zbog toga se u ovom slučaju može vrlo opravdano pretpostavljati da je Radosav valturk komadom srebra »pro solvendo dohanam« u stvari plaćao urburu. Tim prije što se, to čini komadom srebra. Isto tako obavezno bolanje bosanskog srebra, tj. udaranje žiga na srebro koje se izvozilo, može se shvatiti kao mjera kojom se kontroliše podmirivanje urbure. Stalno nastojanje da se ove mjere sprovedu najbolji je dokaz koliko je do njih stalo bosanskom vladaru.⁴⁸

Drugo je pitanje kolika je u srednjovjekovnoj Bosni bila ova urbura. U Evropi se njen iznos u raznim krajevima i u raznim vremenima različito kretao, a zavisio je od bogatstva rude. Obično se kretao 8—12 procenta proizvodnje.⁴⁹ Od pisanih spomenika koji se odnose na Bosnu dolaze u obzir samo turski izvori. U kanunu rudnika Kreševa iz 1489. godine navodi se slijedeće: »Ovo pomenuto selo je rudnik srebra. Otkako je zemlja osvojena, zakon (o njemu) je ovakav, kako se pominje: kada iskopaju svoju zemlju i kada je iznesu do otvora jame, od njih se uzima desetina na njihovu zemlju po imenu ruda. Pošto svoju zemlju, koja im preostane, stave na vatru i pošto se dobije srebro, ponovo se od toga srebra uzima desetina«.

Ista ova odredba se ponavlja u kanunu rudnika Fojnice i njegovih pomoćnih rudnika Dežavice i Dusine iz 1489. godine.⁵⁰ Ovdje se izričito ne kaže da se pomenute odredbe nalaze u Kraljevom zakonu; isto tako, ni na kakav se način ne stavlja do znanja da su preuzete iz srednjovjekovnog rudarskog prava. Zato se mogu praviti samo pretpostavke da je ovakav običaj primjenjivan i prije dolaska Turaka.

Davanje u zakup regalnih prava na rudnik bila je česta pojava u srednjem vijeku. Onaj koji dobije u zakup pravo na ubiranje

⁴⁵ V. Skarić, *Staro rudarsko pravo i tehnika*, 12.

⁴⁶ Vidi nap. 112.

⁴⁷ V. Skarić, *Staro rudarsko pravo i tehnika*, 11.

⁴⁸ Vidi str. 46 i 52.

⁴⁹ J. Kulischer, *Opća ekonomska povijest srednjega i novoga vijeka*, I knj., *Srednji vijek*, Zagreb, 1957, 225; Léon Schick, *Un grand homme d'affaires au début du XVIe siècle* Jacob Fugger, Paris, 1957, 52.

⁵⁰ Kanuni i kanun-name, 15, 17.

regalnih prava mogao se pogoditi s kraljem o globalnoj sumi za dati rok zakupa. U Bosni zakupci rudnika bili su u prvom redu Dubrovčani. Podaci koji direktno govore o tome da su Dubrovčani zakupili rudnik odnose se na Srebrenicu.⁵¹ Prema V. Skariću, carine u rudarskim mjestima mogle su imati šire značenje, ali to su bili ipak ponajviše zakupi i drugi dohoci od eksploatacije ruda, jer su neka rudarska mjesta po sebi toliko neznatna i neproduktivna da njihova carina, bez rudnika, ne bi bila primamljiva za carinske zakupnike.⁵² A u bosanskim rudnicima, Dubrovčani su bili uveliko zakupci carina.⁵³

Mnoga pitanja koja se odnose na zakup rudnika, kao, na primjer, dužina trajanja zakupa, zbog pomanjkanja izvora nisu dovoljno poznata.⁵⁴ Zatim, nije poznata ni visina zakupnine, koja u prvom redu zavisi od jačine proizvodnje rudnika,⁵⁵ te predstavlja prvorazredan pokazatelj njenog intenziteta. Posebno bi bilo zanimljivo ustanoviti uslove pod kojima su se bosanski vladari nagađali s dubrovačkim zakupcima. Isto tako bilo bi potrebno pobliže ustanoviti šta se, u stvari, podrazumijeva pod zakupom rudnika. Obično se time pretpostavlja zakupljivanje ubiranja regalnih prava vladaoca.

4. STRANI I DOMAĆI RUDARI

Njemački rudari Sasi usko su povezani s razvojem rudarstva u Bosni, kao i u ostalim našim krajevima. Dosada su se u literaturi javljala sporna mišljenja o ulozi Sasa. Dok jedni, kao K. Jireček, K. Hörmann i Č. Truhelka, smatraju da su Sasi radili u bosanskim rudnicima i na taj način podstakli njihov razvoj,⁵⁶ dotle dr V.

⁵¹ M. Dinić, Za istoriju rudarstva, 53, 58.

⁵² V. Skarić, Staro rudarsko pravo i tehnika, 12, 15.

⁵³ Codex dipl. XII, 269, 13. II 1355; Div. Canc. 18, fol. 110, 16. V 1356; ib. 27, fol. 154'. 18. IX 1388; fol. 225, 30. V 1389; Lett. di Lev. 11, fol. 123, 19. XI 1432. itd.

⁵⁴ Inače, rok na koji su Dubrovčani uzimali carine pod zakup određivao se posebno u svakom pojedinom slučaju. Mogao je da traje jednu, dvije ili tri godine, a ponekad i duže. D. Kovačević, Razvoj i organizacija carina, 236.

⁵⁵ Tako je visina zakupa srebreničke carine u stalnom porastu usporedo s razvojem rudnika i intenziviranjem proizvodnje. »Dok je Tvrtko I izdavao srebreničku i ponorsku carinu za 425 litara srebra, što je u savremenoj vrijednosti novca iznosilo oko 8.500 perpera ili 3.400 dukata, despot Stefan Lazarević mogao je isterati 1417 za zakupninu samo srebreničke carine 3.100 litara srebra, oko 62.000 perpera ili 248.000 dukata. Početkom 1458 još se računalo da Srebrenica daje na 30.000 dukata prihoda godišnje«. M. Dinić, Za istoriju rudarstva, 88, uspor. ib. 53, 64; D. Kovačević, Razvoj i organizacija carina, 236.

⁵⁶ C. Jireček, Die Handelstrassen und Bergwerke, 44; Olovo von dr Čiro Truhelka und Constantin Hörmann, Wien, 1894, separat abdruck aus Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, II Band (1894), 2.

Mikolji potpuno negira prisustvo Sasa u Bosni.⁵⁷ U najnovije vrijeme čitav ovaj problem obuhvatio je i u cjelini riješio prof. M. Dinić u prvoj glavi svoje knjige *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni*.⁵⁸ Uzete su u obzir sve vrste izvora, kao i toponomastika, jer su izvjesni lokaliteti sačuvali u svom imenu uspomenu na Sase. Već iz prve polovine XV vijeka postoje podaci o selu Sasi nedaleko od Srebrenice.⁵⁹ Za neke sačuvane lokalitete nema potvrde u srednjovjekovnim pisanim spomenicima. Tako se u Bosni nalazi *Saška Rupa*, kod Dusine, i *Saška Reka*, blizu Srebrenice, s već pomenutim selom Sasi.⁶⁰ Ima i takvih toponima čiji su nazivi nastali u vezi s njemačkom rudarskom terminologijom, koju su Sasi sa sobom donijeli u naše krajeve, kao na primjer Orti, vis kod Borovice u Bosni, od Ort, (orat, mjesto na kome radnik kopa rudu); ili — Špat, selo kod Srebrenice (špad, cjepljiv kamen, koji se njemački zove Spat).⁶¹ Čak se i do danas u Kreševu, a i u Fojnici, sačuvao naziv *šćona* za stare rovove, koji se njemački zovu *stollen*.⁶² Svakako da su zanimljivi oni germanizmi u toponomastici Bosne, koji se ne odnose ni na pojavu Sasa ni na njihovu rudarsku terminologiju.⁶³

Pisanih podataka o Sasima ima malo. U svakom slučaju, njihov broj zaostaje za vijestima o Sasima u Srbiji. Ovi podaci gotovo isključivo potiču iz raznih serija Dubrovačkog arhiva, jer povelje koje se odnose na Sase nisu očuvane ni u Srbiji, a kamoli u Bosni.⁶⁴ U Srebrenici se javlja Todescho rupnik, koji se poslije 1402. godine doselio iz Trepče.⁶⁵ Podaci o prisustvu Sasa u ostalim dijelovima

⁵⁷ V. Mikolji, *Rudarstvo u Bosni u Srednjem vijeku*, Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, I, Sarajevo, 1942, 654—655. Ovo svoje mišljenje ponovio je i u prikazu knjige V. Simića, *Istorijski razvoj našeg rudarstva*, GZM, VIII, 1953, 369. Čak podaci koje Mikolji navodi kao svoje dokaze, kada se bolje razmotre, ne idu u prilog njegovoj koncepciji. Takav je, na primjer, slučaj s »*curia Teutonicorum*«, koja se u poznatom dokumentu iz 1373. godine spominje u Fojnici (*Lam. de foris*, I, fol. 144, 29. IX 1373). Za V. Mikolja to nije nikakav dokaz da je Sasa bilo u Bosni, jer se on drži gledišta da je teotonik naziv za svakog stranca. (V. Mikolji, *Rudarstvo u Bosni u Srednjem vijeku*, 654). Međutim nije jasno na kakve bi se strance već na Sase ovaj sud mogao da odnosi, jer se u istom dokumentu pored »*curia Teutonicorum*« navodi i »*curia de Bossina*« i »*curia communis Ragusii*«.

⁵⁸ M. Dinić, *Za istoriju rudarstva*, 1—27.

⁵⁹ Ib. 2.

⁶⁰ Ib.

⁶¹ Ib.

⁶² Vidi nap. 79.

⁶³ Vladislav Skarić ispitivao je u okolini Kreševa geografska imena koja su, kako se njemu čini, njemačkog porijekla. To je u svojoj raspravi O Kreševu pokušao da dokaže. Po njegovom mišljenju, dva su geografska imena izvedena od ličnih imena saskih rudara koji su u srednjem vijeku ovdje živjeli. Ime sela Vranaka podsjeća ga na njemačko ime Franz, a Hinač-planina iznad Kreševa — na ime Heinrich, koje u našem jeziku mora glasiti Hinac. U planini Tmoru, podalje od Kreševa, jedna šuma se zove Tajbor, te Skarić smatra da ovaj naziv vodi porijeklo od Tauber (golub), što je moglo biti prezime nekog njemačkog rudara, kao što je to i kod nas čest slučaj. V. Skarić, O Kreševu, GZM, XLVIII (1936), 73, 74.

⁶⁴ M. Dinić, *Za istoriju rudarstva*, 1.

⁶⁵ Ib. 7.

Bosne, što nas u prvom redu zanima, odnose se na braću Sasinoviće, Hansa i Nikla.⁶⁶ O njima su ostali sačuvani pismeni spomenici zato što su se preselili u Dubrovačku Republiku i postali njeni građani. Time je omogućeno da se prate njihov život i porodične prilike. Hans Sasinović prodao je 18. marta 1365. godine u ime svoje i svoga brata Nikla Jakopčetu Kalegiću i Paulušku Kudelinoviću polovinu rupa u Fojnici i Ostružnici, zajedno s polovinom kola, životinja i instrumenata potrebnih za kopanje srebra, po cijeni od 250 litara srebra. Kasnije je nastao spor oko ove prodaje i dubrovačka vlada zove braću da se opravdaju. Interes Sasinovića bio je stalno vezan za Bosnu i njene rudnike. Oni trguju bosanskim rudarskim proizvodima, koji se izvoze na strana tržišta.⁶⁷ Braća Sasinovići su jedini Sasi iz Bosne koji su po imenu poznati. U pisanim spomenicima o Sasima u Bosni nalaze se još dva opšta podatka. »Curia Teutonicorum« spominje se u sporu Nikla Sasinovića sa Hrankom Dobretićem u Fojnici. Putem ovoga podatka u isto vrijeme se saznaje da su Dubrovčani i Sasi u Bosni rješavali svoje sukobe međusobno.⁶⁸ Drugi podatak predstavlja jedna notarska bilješka, »debita Theotonicorum«.⁶⁹

Sasi su boravili, što je sasvim razumljivo, oko rudnika. Na osnovu toponomastičkog materijala i pisanih izvora može se ustanoviti da je Sasa bilo u Srebrenici, Fojnici i Ostružnici. Međutim nema vijesti o boravku Sasa u Olovu, Kreševu, Dusini, Deževici, Busovači. Ovo pomanjkanje podataka može se objasniti time što je uopšte bilo malo Sasa u našim krajevima i što o njihovom boravku u manje važnim i udaljenim rudarskim centrima nije ostalo vijesti.⁷⁰

Nije moguće tačnije odrediti da li su Sasi učestvovali već u samom početku u radu bosanskih rudnika. Prvi pisani izvor o prisustvu Sasa u Bosni datira iz 1365. godine,⁷¹ kada su već nekoliko decenija bosanski rudnici bili aktivni. Ova nesigurnost u vremenskom određivanju datuma pojave Sasa u eksploataciji bosanskih rudnika ne smanjuje uopšte značaj njihove uloge za razvoj bosanskih rudnika. Ako ne u samom početku, Sasi su se pojavili u određenoj, dosta ranoj fazi razvitka bosanskog rudarstva, unapređujući ga i svojom rudarskom vještinom i primjenom savršenije rudarske tehnike. Za docniji razvoj bosanskog rudarstva Sasi nisu imali više značaja, jer podaci koji se na njih odnose iščezavaju zadnjih decenija XIV vijeka.

Prve pouzdane vijesti o bosanskim rudarima datiraju iz 1452. godine. Tom prilikom bilo je povjereno Dubrovčaninu Matku Cidiloviću da ode u Srebrenicu i da pronađe »bonos magistros«, koje preko Dubrovnika treba da odvede u Napulj da po čitavoj kraljevini

⁶⁶ Ib. 7—9.

⁶⁷ Ib. 8.

⁶⁸ Ib. 22.

⁶⁹ Ib. 10.

⁷⁰ Ib.

⁷¹ Ib. 7.

istražuju rude.⁷² Ovaj podatak nije jedini o bosanskim rudarima i o ugledu koji su uživali u svoje doba. Nekoliko mjeseci ranije, kralj Alfons od Aragonije i Napulja lično nastoji da dođe do bosanskih rudara, upućujući ovog puta molbu direktno herceg-Stjepanu i bosanskom kralju.⁷³ Svoj zahtjev podupro je motivacijom da u njegovoj zemlji ima dovoljno »magistros expertos« vjerovatno zato što se nadao da će se tako moći prije izaći u susret njegovim željama. Međutim, molbi kralja Alfonsa nije bilo udovoljeno, jer tri godine docnije, on putem poslanika prima izvinjenje Stefana Tomaša da tražene rudare zbog ratnog vremena nije mogao poslati.⁷⁴ Kralj Alfons nije bio jedini stranac koji je nastojao da u svoju državu dobavi rudarske stručnjake iz Bosne. U novembru 1457. godine vijećalo se u dubrovačkom Vijeću umoljenih da li da o trošku Opštine ode jedan »ex nobilibus nostris in Bosnam aut in Slavoniam« i pronade za vojvodu iz Ferare »magistros praticos et sufficientes ad laboreria fossarum« koje sadrže »venas auri aut argenti«.⁷⁵ Svi ovi podaci ukazuju na visoku stručnu sposobnost rudara srednjovjekovne Bosne, tako da su i nadaleko bili čuveni. Samo su ih nepovoljne političke okolnosti spriječile da i van granica zemlje primijene svoje znanje i vještine.

Nema nikakve sumnje da su se domaći ljudi znatno prije spomenutih vijesti, i to, vjerovatno, od samog početka eksploatacije rudnika, upućivali u rudarske poslove. Vremenom se način njihovog rada usavršio do te mjere da su u momentu kada se prvi put javljaju već nadaleko poznati po svojoj rudarskoj vještini. Domaći ljudi zamjenjuju Sase u ulozi vještih rudara.

5. PROCES PROIZVODNJE I TOPIONIČARSTVO

Vještina i stručnost domaćih rudara ukazuje na visok stupanj usavršenosti procesa proizvodnje u bosanskim rudnicima. O samim metodama rada može se stvoriti izvjesna predstava na dva načina, od kojih ni jedan u potpunosti ne zadovoljava naše interesovanje. U prvom redu, morao bi se uzeti u obzir turski rudarski zakon, koji sadrži četiri rudarska zakona sultana Sulejmana iz XVI vijeka.⁷⁶ Ovaj opširni i čuveni spomenik u stvari održava i ozakonjuje stanje kakvo je bilo u srednjem vijeku, te zato pruža dragocjene podatke i o pravnim odnosima i o staroj rudarskoj i metalurgijskoj tehnici

⁷² Dalje se utanačuje da će ovi rudari biti »ad salarium pro sex mensis«. Matko treba da ih pronade u roku od dva mjeseca i sprovede od Dubrovnika do Napulja. Tu će on dobiti nagradu za svoj trud i trošak, a ako ne pronade ove rudare, biće isplaćen u Dubrovniku putem nekih Dubrovčana. *Div. Not.* 36, fol. 109, 1. V 1452.

⁷³ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*. München und Leipzig, 1914, 388, 18. II 1452.

⁷⁴ *Ib.* 402, 1. IV 1455.

⁷⁵ *Cons. Rog.* 15, fol. 149', 17. IX 1457. Uspor. C. Jireček, *Die Bedeutung von Ragusa*, u prevodu B. Cvjetkovića, nap. 72.

⁷⁶ F. Spaho, *Turski rudarski zakoni*, GZM, XXV, Sarajevo, 1913, 133—194.

u rudnicima Bosne i Srbije. Polazeći od stanovišta da našem starom rudarskom pravu i tehnici treba tražiti izvor u zemljama njemačkog rudarskog prava i tehnike,⁷⁷ V. Skarić je uz pomoć njemačke literature, a na osnovu turskih rudarskih zakona, u svom djelu Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni, izložio kako je tekao proces rada u rudnicima i topionicama srednjovjekovne Bosne i Srbije. Zato bi pravljenje sličnih naših analogija značilo ponavljanja Skarića, te smo od toga odustali. Pa ipak, iako stvorena predstava o procesu proizvodnje, na način kako je to učinio Skarić, možda dobrim dijelom odgovara onom stanju kakvo je bilo u srednjem vijeku, ipak se ona u cjelini nije morala odnositi i na Bosnu. Ovaj momenat je potpuno isključen u slučaju druge vrste izvora koje uzimamo u obzir. To su materijalni ostaci i imena nekih lokaliteta koja se nalaze u samim rudnicima i bližoj okolini. Na osnovu njih se mogu donekle rekonstruisati proces rada i rudarski poslovi koji su se tu obavljali. Kada ove indicije s terena upotpunimo podacima koji se nalaze u Dubrovačkom arhivu, dobija se slika procesa proizvodnje, doduše ne uvijek bogata pojedinostima, ali zato potpuno pouzdana, jer se zasniva na materijalu koji se odnosi neposredno na bosanske rudnike.

Čitav bazen srednje Bosne obiluje tragovima starih rudarskih radnji. U obzir ćemo uzeti prvo one tragove na osnovu kojih se može stvoriti predstava o početnoj fazi eksploatacije rude, naime o izgledu rudnih polja, načinu kako se iz njih vadila ruda. U okolini Kreševa nalaze se mnoge rupe, od kojih su neke zasute, a druge otvorene.⁷⁸ Do danas se u Kreševu sačuvao naziv *ščona*⁷⁹ (dolazi od njemačke riječi *stollen*). To je, u stvari, horizontalan rov koji su stari rudari kopali da se u njega salijevaju vode koje se skupljaju u pravcima iznad *štolne*.⁸⁰ U kraju Crne Rijeke i Lepenice nalazi se tako mnogo rupa da se po njima čitav jedan dio tog kraja naziva Jama.⁸¹ I u bližoj i daljoj okolini Fojnice ima mnogo tragova stare rudarske radnje. Blizu mahale Pavlovca, kraj desne obale potoka Pavlovca, nalazi se jedna stara štolna, koju i Fojničani i Kreševljani zovu *ščona*.⁸² Na staru rudarsku radnju u ovom kraju podsjeća i jedno geografsko ime. Donji dio dola Čemernice zove se Poroj.⁸³

Izgleda da su na rudištima srednjovjekovne Bosne rupe (saski cehovi, rudna polja, jame, fosse) imale i svoje nazive. Jedna od starih

⁷⁷ V. Skarić, Staro rudarsko pravo i tehnika, 3. Inače, osnovno djelo za proučavanje stare rudarske tehnike predstavlja 12 knjiga De re metallica od Georga Agricola, objavljeno 1556. godine. Tu je opisana stara tehnika i topioničarstvo u XVI vijeku, ali je gotovo sigurno da su takvi metodi proizvodnje upotrebljavani i u XV vijeku.

⁷⁸ V. Skarić, Tragovi starog rudarstva, 23.

⁷⁹ Ib. 25.

⁸⁰ V. Skarić, Staro rudarsko pravo, 107.

⁸¹ V. Skarić, Tragovi starog rudarstva, 27.

⁸² Ib. 31.

⁸³ Ib. 33. Pored toga što poroj znači suho korito potoka, može da znači i kamenje koje se nalazi u koritu a sadrži kakvu rudu. V. Skarić, Staro rudarsko pravo, 101.

štolni u Čemernici (Fojnica) zove se Osmica, a Osmicom se zove i jedna rupa Bakovićima.⁸⁴ Osmica, ili osmilica, jeste u stvari rudno polje koje je dugo i široko 8 hvati i zahvata površinu od 65 kvadratnih metara.⁸⁵ I pisani spomenici srednjeg vijeka pružaju podatke o tome da su rudna polja bosanskih rudnika imala svoja posebna imena. U testamentu Dubrovčanina Đure Bogišića zabilježen je naziv jednog rudnog polja u Fojnici koje se zvalo »fossa de Podchupus«.⁸⁶ Inače, svaka rupa dijelila se na 64 dijela. Ove dijelove u dubrovačkim spomenicima nazivaju *pars*, *parte*. Od imanja dvojice braće Dubrovčana spominju se »ex partibus quatuor unius fosse de qua ruda foditur in Deseviza«, a spomenuti Bogišić je sa svojim društvom imao »parte delle fosse de Podchupus« u Fojnici.⁸⁷

Predstavnik rudara bio je *hutman*, koji je kao stručno lice rukovodio radovima u rudniku. Obavljao je raznovrsne poslove i brinuo se o rudarima. U izvorima koji se odnose na Bosnu (izuzimajući Srebrenicu) hutman se, doduše, spominje tek 1477. godine, i to »Ivanix genero di hutman«, »Bogdan chutman« i »Vuchax Chutman di Holou«,⁸⁸ ali nesumnjivo je da je i prije pada pod Turke u bosanskim rudnicima bilo lica ovakve funkcije. Inače, o samom radu rudara ne može se mnogo saznati na osnovu materijalnih ostataka i podataka iz Dubrovačkog arhiva. Izgleda da su kopani vrlo uski rovovi. Neke od starih rupa u Kreševu tako su uske da je gotovo nevjerovatno da se kroz njih mogao provlačiti čovjek.⁸⁹ V. Skarić je dao opis jedne velike stare jame u kraju Crne Rijeke i Lepenice; ona je bila ovalna oblika, duga oko 20, a široka 12—14 metara. Dubina joj je različita na raznim mjestima.⁹⁰

Iskopana ruda morala se prije topljenja ispirati. Kako se u srednjoj Bosni mnogi rudokopi nalaze i na takvim mjestima gdje nema vode, to je ona dovođena jazovima iz bliže ili dalje okoline. Ovi jazovi su vodili poprijeko kroz dolove i preko kosa, pa su blagim padom stalno silazili naniže. Čak se i sada još naziru neki od njihovih pravaca. U Kreševu, gdje se jaz naziva *jažva*, može se i danas odrediti kuda su u staro vrijeme išle dvije ovakve jažve, a isto tako i pravac jažve kojom je dovođena voda u rudnik.⁹¹ V. Skarić čak pretpostavlja da je na jednom mjestu koje je ravno kao guvno moglo biti i ispiralište.⁹² Potok koji teče u kraju Crne Rijeke i gornje Lepenice zove se Jažve, te je tako u svom imenu sačuvao uspomenu na stare rudarske radnje.⁹³ I u Fojnici je voda dovođena jazovima. U vrijeme kada je Skarić vršio ispitivanja, kroz mahalul Pavlovac

⁸⁴ V. Skarić, Tragovi staroga rudarstva, 33.

⁸⁵ V. Skarić, Staro rudarsko pravo i tehnika, 100.

⁸⁶ Test. Not. 14, fol. 31, 8. IV 1446.

⁸⁷ Vidi nap. 86.

⁸⁸ Knjiga Pripčinovića, Dubrovački arhiv, Privata, XIX, 3b, 1456—1479, . 51', 52.

⁸⁹ V. Skarić, Tragovi staroga rudarstva, 24.

⁹⁰ Ib. 27.

⁹¹ Ib. 25, 26.

⁹² Ib. 26.

⁹³ Ib. 27.

teče voda u dva jaza.⁹⁴ Svi ovi ostaci starih jazova vidno podsjećaju na jednu od starih radnji u procesu prerade i pripremanja rude za topljenje. Ovu predstavu o poslovima koji su spadali u djelokrug rada bosanskih rudara upotpunjuje i molba napuljskog kralja iz 1452. godine, u kojoj on pretpostavlja da bosanski rudari znaju tražiti »venas argenti«, iskopavati srebro, zatim »laborari ipsas et sciunt dividere argentum prout est moris«.⁹⁵

Ovako prerađena ruda bila je spremna za topljenje, što više nije imalo nikakve veze s rudarstvom, već s topioničarstvom. Ima podataka i s terena i u pisanim izvorima na osnovu kojih se može zaključiti da se proces vađenja metala iz rude obavljao u domaćim topionicama. Na terenu oko rudnika srednjovjekovne Bosne nalazi se mnogo troske, to jest kamenog istopljenog materijala, iz koga je topljenjem izvađen metal.⁹⁶ Tako se, na primjer, u Fojnici vidi mnogo troske u mahali Pavlovac, a i u Ostružnici je nanose potoci u velikim količinama.⁹⁷ Topionice su podizane na licu mjesta gdje se ruda kopala. Ovim su se smanjivali troškovi transporta, koji bi, inače, uz prevozna sredstva srednjeg vijeka, uveliko podigli cijenu metala. Vjerovatno i za rudnike srednje Bosne vrijedi Pagačinova pretpostavka da u Srebrenici nije bilo jedne centralne topionice i da su rudari iskopanu rudu topili na onim mjestima koja su im se činila najpovoljnija.⁹⁸ Pored toga se nastojalo da topionice budu u blizini rijeka, jer je vodena snaga bila potrebna pri preradi rude.⁹⁹ Na samom terenu ima malo ostataka koji podsjećaju na njihove uređaje. Na jedan kilometar od Olova poznaju se tragovi *molina*.¹⁰⁰ Ove podatke s terena, koji ukazuju na topioničarstvo srednjovjekovne Bosne, upotpunjuju i potvrđuju savremeni pisani izvori. Dubrovčanin Đuro Bogišić u svom testamentu navodi da je njegovo vlasništvo, pored dijela rupe u Fojnici, i jedan »molin«.¹⁰¹ Voda je okretala veliko kolo *mlina*, a s kola prenosila se snaga na mijehove radi raspirivanja vatre pri prženju i topljenju ruda.¹⁰² Ivan i Živan, braća, vanbračna djeca Bogiše imaju s još jednim Dubrovčaninom »parte tre de charo... in Choinica«.¹⁰³ Inače su kolom u srednjem vijeku nazivane topionice. Za Fojnicu se, dakle, pouzdano može tvrditi da je imala topionicu.

Topljenjem rude bave se topioničari koji se u latinskim izvorima zovu »vaoturchi« — valturci. To je, inače, riječ njemačkog

⁹⁴ Ib. 30.

⁹⁵ *Div. Not.* 36, fol. 109, 1. V 1452.

⁹⁶ V. Skarić, *Staro rudarsko pravo i tehnika*, 104.

⁹⁷ V. Skarić, *Tragovi starog rudarstva*, 30, 33.

⁹⁸ L. Pogatschning, *Stari rudokopi u Bosni*, GZM, II, Sarajevo, 1890, 130.

⁹⁹ V. Simić, *Istoriski razvoj našeg rudarstva*, 28, 29.

¹⁰⁰ K. Hörmann, *Olovo*, GZM I, Sarajevo, 1889, 63.

¹⁰¹ *Test. Not.* 14, fol. 31, 8. IV 1446.

¹⁰² V. Simić, *Istoriski razvoj našeg rudarstva*, 28; C. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke*, 47.

¹⁰³ *Div. Not.* 40, fol. 40, 16. IX 1455.

porijekla, a glasila je u srednjem vijeku *Waltwarchte*.¹⁰⁴ Doduše, postoje izvjesna razmimoilaženja u pobilžem određivanju šta je sve ulazilo u djelokrug njihovog rada. Tako je Jireček na jednom mjestu pogriješio kada je valturke potpuno izjednačio s pravim rudarima (*»laboratores fossarum«*). Čak on sam u napomeni donosi podatak koji je u oprečnosti s ovakvim zaključkom. U pismu kralju Žigmundu od 5. aprila 1411. godine spominju se *»Valturchi et laboratores fossarum argenti in Srebrenica«*.¹⁰⁵ V. Simić smatra da valturk nije topioničar, već vlasnik ili posrednik između rudnika i topionice.¹⁰⁶ Ali i on pada u kontradikciju kada kaže da su valturci u topionicama ono što su varkovi bili u rudnicima. Jer, i prema njegovom mišljenju, varkovi nisu samo vlasnici okana već oni, katkada, i rade u svojim sopstvenim rudnicima.¹⁰⁷ Po V. Skariću, valturci su bili članovi jedne družine koja se obrazovala da topi rudu, koju je, istučenu i opranu, kupila od varkova. Oni su, prema tome, u isto vrijeme ulagali novac u rudu i bavili se njenim topljenjem.¹⁰⁸ Ovo mišljenje je, svakako, najprihvatljivije.

Valturci se u više navrata spominju u Srebrenici,¹⁰⁹ ali u vrijeme kada ona već ne pripada Bosni te i ne ulazi u krug našeg proučavanja. *»Vaoturchi in Bosna«* javljaju se 1427. godine i u Trgovačkoj knjizi braće Kabužića.¹¹⁰ Kako oni pod pojmom Bosna ne podrazumijevaju i Srebrenicu, to se ovi podaci, svakako, odnose na rudnike srednje Bosne. U Fojnici se valturci izričito spominju 1441. i 1442. godine,¹¹¹ a u Kreševu se 1445. javlja neki *»Radossavus valturchus«*.¹¹² I poslije pada pod Turke, dubrovački izvori spominju valturke u bosanskim rudnicima. U martu 1477. g. registrovano je da *»Bogumio vahoturach di Chuoiniza«* duguje izvjesne stvari dubrovačkom trgovcu Pripčinoviću.¹¹³ Na osnovu ovih izvora može se konstatovati prisustvo i rad topioničara uz bosanske rudnike. Prema imenima koja se pri tome donose, očigledno je da su to bili domaći ljudi.

Podaci s terena, podaci o topioničarskim uređajima iz dubrovačkih izvora, kao i vijesti o djelatnosti topioničara uz bosanske

¹⁰⁴ V. Skarić, *Staro rudarsko pravo i tehnika*, 81.

¹⁰⁵ C. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke*, 45.

¹⁰⁶ V. Simić, *Istoriski razvoj našeg rudarstva*, 29.

¹⁰⁷ *Ib.* 23.

¹⁰⁸ V. Skarić, *Staro rudarsko pravo i tehnika*, 81, 95. Valturci su se stvarno udruživali. Vidi nap. 111.

¹⁰⁹ M. Dinić, *Za istoriju rudarstva*, 56, 77.

¹¹⁰ Trgovačka knjiga braće *Caboga*, Glavna knjiga, 17, 22, 26.

¹¹¹ C. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke*, 45, nap. 139; *Tkaine* su predate: *valturchis scilicet Vochigh... et Radiuoi... sociis... Lad. de foris* 15, fol. 83, 10. I 1442.

¹¹² 1. VII 1445. *»Milorat Pribetich... fecit lamentum supra Radoe Chozoe comitem de Chrescuo dicens quod ipse Milorat dederat Radissauo ualturcho denarios pro libris VI argenti et dum dictus Radosauus portaret sibi libras VI argenti et de pluri unam peciam pro soluendo dohanam dicto Radoe Chozoe, ipse Chozoe per uim accepit sibi totum id argentum dicens quod ipsum argentum erat regis et noluit quod ipse Radosauus daret ipsi Milorat ipsum suum argentum quod volebat sibi dare«*, *Lam. de foris* 19, fol. 120.

¹¹³ Knjiga *Pripčinovića*, 28^a, 26. III 1477.

rudnike nesumnjiv su dokaz o topljenju i preradi iskopane rude na području Bosne. Ako ne i za ranija vremena, to se ovo za prvu polovinu XV vijeka može sa sigurnošću tvrditi, jer otada datiraju spomenuti pisani izvori. Štaviše, prema učestalom broju podataka, dâ se zaključiti da je topioničarstvo u srednjovjekovnoj Bosni bilo vrlo razvijeno.

Rudarska proizvodnja imala je presudan značaj za cjelokupnu privredu srednjovjekovne Bosne. Rudarski proizvodi, naročito srebro, izmjenili su strukturu bosanske privrede i bili odlučujući činilac u njenom razvoju. Uporedo sa porastom rudarske proizvodnje, raste i obim izvoza rudarskih proizvoda i unapređuje se cjelokupna bosanska privreda, kako će to pokazati i naše dalje izlaganje.

IX

TRGOVAČKI PUTOVI I DAŽBINE

1. TRGOVAČKI PUTOVI

Za izvoz i uvoz robe i uopšte odvijanje trgovine u srednjovjekovnoj Bosni koristilo se svim prirodnim mogućnostima. U obzir su uzimani riječni tokovi. U trgovačkom ugovoru koji izdaje Mlečanima 1404. godine kralj Ostoja naglašava »quod flumen Narenti et omnia alia flumina ac omnes alie aque dulces et salse totius nostri regni sint aperte Venetis subditis« — tako da mogu slobodno i bezbjedno sa svojim brodovima, oružanim galijama i svakom drugom vrstom brodovlja dolaziti, stajati i vraćati se.¹ Neretva je od svih rijeka bila najvažniji vodeni put srednjovjekovne Bosne. Izgleda da je u tursko doba zasušena pijeskom i sprudovima, kao i ostale rijeke koje su u srednjem vijeku bile plovne.² U svakom slučaju, uslovi za plovidbu po Neretvi bili su u srednjem vijeku mnogo povoljniji nego danas.³

Iako su riječni tokovi služili kao vodeni putevi, ipak oni nisu imali većeg značaja za promet robe, što, uostalom, potvrđuje i oskudica podataka o ovoj vrsti saobraćaja. Izvoz i uvoz robe obavljao se isključivo kopnenim putovima, i to na konjima. Kolski saobraćaj nije bio razvijen zbog nedostatka putova. Konj je bio glavno prevozno sredstvo, a Vlasi stočari najvažniji činilac u vođenju čitavog prometa po unutrašnjosti Balkana, pa i u srednjovjekovnoj Bosni. U Dubrovačkom arhivu sačuvali su se mnogi ugovori sklopljeni između Dubrovčana i Vlaha o prevozu robe iz Dubrovnika u unutrašnjost. Ovi ugovori daju dragocjene podatke o načinu i organizaciji dubrovačke srednjovjekovne karavanske trgovine, kao i o uslovima pod kojima se ona odvijala.⁴

Dva glavna drumu presijecala su Bosnu i spajala je s Jadranskim morem, u kom se pravcu odvijala sva njena spoljna trgovina. Prvi drum, koji je vodio u istočnu Bosnu, bio je poznat pod imenom

¹ Listine V, 40.

² C. Mijatović, Studije za istoriju srpske trgovine, 194.

³ M. Dinić, Trg Drijeva, 114, 119.

⁴ M. Dinić, Dubrovačka srednjovjekovna karavanska trgovina, 119—145.

»via Drine« ili, rjeđe, »via Bosne«. ⁵ Polazio je od samog Dubrovnika, kuda su Vlasi s karavanima dolazili »ad Bersalium portam Ragusii« i odatle odnosili robu. ⁶ Nastavljao se, dalje, preko Trebinja, Bileća, Gacka, Čemerna, Tjentišta, Foče, pa uz Čehotinu preko Pljevalja ili Drinom do Lima. ⁷ Ovaj put naziva se još i »via Coze«, ⁸ vjerovatno zato što je Foča na ovom pravcu bila važan trgovački centar, ili »via Trebigne«, ⁹ jer je to bilo jedno od prvih mjesta pri odlasku u istočnu Bosnu iz Dubrovnika. Samo putovanje obavljalo se uz izvjesno zadržavanje ili bez ikakvog prekida. Dok Vlasi koji prevoze robu Ruska Kotruljevića i još dvojice Dubrovčana mogu, idući u Foču, da se u Gacku odmore 3 dana, ¹⁰ Radoslav Branković i njegovi sociji traže od Vlaha da povjerenu robu prevezu »recto tramite« do Foče. ¹¹

Dolina Neretve bila je glavna veza s morem i imala poseban značaj kao saobraćajna arterija između Dubrovnika i Bosne. Od Dubrovnika se išlo morem ili kopnom preko Stona do ušća Neretve. Tu su iz Drijeva i Nekranja ¹² kretali karavani na put koji je vodio lijevom obalom Neretve do Bišća, pod gradom Blagajem, pa preko Porima, Vrapča, Konjica i Ivan-planine u Bosnu, a kroz Bosnu — preko Visokog i Sutjeske do Olova. ¹³ Ovaj put se u dokumentima zove »via Narente«, ¹⁴ zbog značaja doline Neretve, ili »via Chelmi«, ¹⁵ vjerovatno zato što je vodio preko Huma i njegovog glavnog grada Blagaja. Ovaj put je upotrebljavan i u obrnutom smjeru. ¹⁶

U Olovo se išlo preko Zagorja, a odatle dalje u Zvornik i Srebrenicu. ¹⁷ Preko Zagorja se obično odlazilo u Borač, Praču i Roga-

⁵ Ib. 125.

⁶ Ref. 32, fol. 164', 20. VIII 1403.

⁷ M. Dinić, Dubrovačka srednjovekovna karavanska trgovina, 125.

⁸ Cons. Rog. 9, fol. 227. U Vijeću umoljenih odlučeno je da se piše vojvodi Stjepanu i Dragoju Sorkočeviću »litteras pro dictis novitatibus per viam Coze«. Ib. 9, fol. 227, 18. III 1446.

⁹ »Prima pars est de franchando mercatores nostros ut libere cum eorum mercantiis ire possint per viam Trebigne«. Ib. 10, fol. 195, 24. V 1448.

¹⁰ »...et a dicto loco de Ghegecha postquam steterit et quieverit tribus diebus et non pluribus promisit habendo bonum tempus portare dictas salmas a Ghegecha usque in Choçe«. Div. Canc. 26, fol. 154', 26. I 1387.

¹¹ Ib. 37, fol. 18', 15. III 1408.

¹² M. Dinić, Dubrovačka srednjovekovna karavanska trgovina, 130.

¹³ C. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke, 79, 80.

¹⁴ Dubrovački trgovci koji su krenuli »de Ragusio ad viam de Narente cum eorum mercantiis pro eundo in Bossinam« žale se da su usput bili opljačkani. Lam. de foris 6, fol. 190, 13. XII 1425.

¹⁵ »Prima pars est de permittendo mercatores nostros ire per viam Chelmi in Bosinam«. Cons. Rog. 13, fol. 47', 7. VII 1452.

¹⁶ Vlasi se obavezuju Vlakoti Hrankoviću da će njegovu robu prevesti »a soto Borazio usque Narentum«. Div. Canc. 48, fol. 263', 8. XI 1434. Iz Visokog se na Neretvu šalju tri tovara voska, od kojih je jedan ukraden »dum essent in loco vocato Cotlina«. Lam. de foris 21, fol. 175, 13. X 1447; M. Dinić, Dubrovačka srednjovekovna karavanska trgovina, 130.

¹⁷ M. Dinić, Dubrovačka srednjovekovna karavanska trgovina, 129.

ticu, a iz Borča — opet u Srebrenicu.¹⁸ Isto tako, Dubrovčani, ili karavani s njihovom robom, odlaze ili se vraćaju iz Srebrenice preko Goražda ili preko Foče.¹⁹ U ovom slučaju u stvari se išlo putom poznatim pod imenom »via Drine« do Foče, pa zatim uzvodno preko Goražda do Srebrenice.

Ponekad su putovi dobijali naziv po nekom krupnijem feudalcu čiju su teritoriju presijecali. Tako se u odlukama Vijeća umoljenih 1431. godine dva puta spominje »via voivode Sandagl«.²⁰ U obzir bi mogla doći i »via Drine« i »via Narente«, jer su oba ova puta vodila preko njegovih posjeda.

Bosna je sa Splitom bila povezana trgovačkim putom koji je vodio preko Klisa i Sinja na Livanjsko polje, a odatle — preko Kupresa u dolinu gornjeg Vrbasa, u predio Uskoplja, gdje su se ukrštavala četiri važna druma: iz Splita, Hrvatske, doline Raše i područja rijeke Bosne preko Fojnice. Ovaj put iz Splita skretao je kod Vesele Straže prema centralnoj bosanskoj rudnoj oblasti. Drugi je vodio iz Splita preko sjevernog kraja Duvanjskog polja u grad Prozor, u dolinu rijeke Bosne, a odatle u predio fojničkih i kreševskih rudnika.²¹ Zanimljivo je da su se i Dubrovčani služili ovim zaobilaznim putom za odlazak u Bosnu. To su činili u vrijeme kada su njihovi odnosi bili pogoršani s hercegom, da bi na taj način izbjegli prelaz preko njegove teritorije.²²

Potrebno je istaći da su putovi kroz Bosnu imali velik značaj i u međunarodnom saobraćaju, jer su se nastavljali dalje u susjedne zemlje, i to »via Drine« — u Srbiju prema Nišu,²³ »via Narente« — preko Drine u Srbiju, ili preko Srema u Ugarsku.²⁴ Za ove zemlje, naročito za Srbiju, bilo je od životne važnosti da budu pove-

¹⁸ C. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke*, 81. Dimitar Dobravčić žali se, 25. januara 1421. godine, na jednog Dubrovčanina koji je podstakao ljude Radoslava Pavlovića da ga napadnu kada »cum certis suis mercantiis iret in Srebrenizam et esset prope Borač«. *Lam. de foris* 4, fol. 281'.

¹⁹ Sluga Martola Latinića bio je opljačkan »in loco dicto Coč« kada je išao u Srebrenicu. *Lam. de foris* 16, fol. 287, 20. IV 1443. Andrija Sorkočević podnosi tužbu zbog neke svade koja se odigrala u Goraždu »quod ipse venerat de Gorasde pergens de Sreberniza«. *Ib.* 22, fol. 286', 3. XII 1449.

²⁰ »Prima pars est de dimittendo salmas 85 mercatorum nostrorum prout requirunt ire viam voyvode Sandagl«. *Cons. Rog.* 5, fol. 37, 26. IX 1431. »Prima pars est quod in caravana itura per viam voivode Sandagl in Schlavoniam ...«. *Ib.* 5, fol. 37, 1. X 1431.

²¹ C. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke*, 82, 83.

²² 13. X 1451. odlučeno je da se piše »patrono maioris fuste quod debeat ire cum dicta fusta ad associandum mercatores usque Spalatam qui vadunt de presenti in Bossinam«. *Cons. Rog.* 12, fol. 154. U Vijeću umoljenih zaključeno je »da permittendo dum Stephanum de Radulino ire in Bosinam per viam Spaleti non portando ducatos nec mercatias«. Odluka s istim sadržajem donesena je za Benka Bratosalića i njegova zeta. *Ib.* 13, fol. 31', 14. I 1452.

²³ C. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke*, 74—78.

²⁴ Jedan Dubrovčanin, 21. XI 1336, žali se na bosanskog bana da je zadržao toware s tkaninama koje je on slao »in Ungariam per terras eiusdem domini bani«. *Div. Canc.* 11, fol. 88'. Vlasi obećavaju da će Vlasloa Mađara i njegovu pratnju odvesti do Olova. *Ib.* 46, fol. 38', 15. IX 1429. Radiša Vitković se žali da ga je jedan Dubrovčanin opljačkao u Kreševu »dum ipse Radissa iret in Sclavoniam«. *Lam. de foris* 11, fol. 261, 25. XI 1436; C. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke*, 78—82.

zane s Jadranskim morem, te je zbog toga Bosna i kao tranzitna zemlja imala veliki značaj. Eventualni nemiri u bosanskoj državi ometaju pravilno odvijanje trgovine, ne samo u Bosni već i na širem području. Ponekad ove smetnje, pored česte samovolje feudalaca i raznih pljački, namjerno prave i bosanski vladari. U oktobru 1431. godine vijeća se u Vijeću umoljenih o odluci bosanskog kralja da njihovim trgovcima koji odlaze u Srbiju »non dabit transitum«.²⁵

2. DAŽBINE

Karavani koji su odlazili u Bosnu ili prolazili kroz nju bili su u prvom redu izloženi obaveznom plaćanju carina. Organizacija naplate carina u srednjem vijeku bila je drukčija nego danas. Nije bilo graničnih carina, već se uvozna carina naplaćivala tek na prvom trgu. I tu nije uzimana carina na svu količinu, već samo na onaj dio robe koji se prodavao. Ako je trgovac prelazio granicu zemlje, na posljednjem trgu naplaćivala se carina na svu robu koja se izvozila.²⁶ Pored ovih uvoznih i izvoznih carina, u srednjem vijeku ustalile su se provodne i takozvane ustupne carine — na prevoz robe.²⁷ Tokom cijelog razvoja bosanskog carinskog sistema, visina carinske stope iznosila je desetinu robe koja se carinila, a izgleda da se obično uzimalo šest groša provodne carine po jednom tovaru.²⁸

Teškoća je bila u tome što su se iz opšte težnje srednjeg vijeka da se putem carina na najjednostavniji način dođe do izvjesnih materijalnih prihoda vremenom javile mnoge zloupotrebe u pogledu njihovog naplaćivanja. Ova pojava, koja se odražavala u uspostavljanju novih carina, kao i povišavanju carinske stope više nego što je bilo propisano, bila je ozbiljna prepreka nesmetanom odvijanju trgovinskog prometa. Trgovci su ovakve nepredviđene troškove odbijali od sebe i sve što nije bila »gabela consueta« prenosili na kramare da to oni podmiruju.²⁹ Inače su predviđene carine, kao i ostale dažbine na robu koja se prevozi karavanima, padale, po pravilu, s izvjesnim izuzecima, na teret trgovca.³⁰

Pored carina, trgovinski promet u srednjovjekovnoj Bosni bio je izložen još i izvjesnim opterećenjima u obliku dažbina, koje se dosta rano javljaju. U svojim poveljama od 1240. i 1249. godine ban Ninoslav obećava Dubrovčanima da mogu trgovati slobodno i bez ikakve desetine ili dažbine.³¹ Docnije u ugovorima između Dubrovčana i Vlaha o prevozu robe, prilikom određivanja i razgraničavanja koja od ugovornih strana treba da snosi razne troškove, redovno su uz carine spominju »et alia dacia«. U vidu ovih dažbina naplaćivale

²⁵ Cons. Rog. 5, fol. 39'.

²⁶ K. Jireček — J. Radonić, Istorija Srba II, 213.

²⁷ D. Kovačević, Razvoj i organizacija carina, 242, 243.

²⁸ Ib. 244, 245.

²⁹ M. Dinić, Dubrovačka srednjovekovna karavanska trgovina, 143.

³⁰ Ib. 142.

³¹ Povelje i pisma I/1, br. 11, 22. marta 1240; br. 12, marta 1249.

su se, u stvari, daće raznih vrsta. Brodarina se zvala dažbina koja se uzimala za prelaz preko rijeka. 27. marta 1447. godine herceg Stjepan izjavljuje da mu je Dubrovčanin Vlahuša Latiničić ostao dužan od carine i brodova, a u povelji od 13. oktobra 1461. godine, dajući Dubrovčanima slobodu trgovine, on ističe da treba da plaćaju carine i brodove.³² Ovo nije jedina dažbina kojoj je bio podvrgnut trgovinski promet u srednjovjekovnoj Bosni. Ostoja u povelji od 22. III 1404. godine, kojom Mlečanima daje slobodu trgovine u svojoj zemlji, spominje i »tergovinu«.³³ Ona se naplaćivala od brodova koji su pristajali ili odlazili, isto kao što je to bio slučaj u dalmatinskim gradovima.³⁴ *Trgovina* se takode uzimala i u unutrašnjosti zemlje.³⁵ Kralj Ostoja 8. decembra 1400. godine dodjeljuje vojvodi Hrvoju grad Slivno sa svom župom i dohocima i s trgovinom.³⁶ Isto tako i Sandalj, u ugovoru o miru s Mlečanima o gradu Kotoru od 1. novembra 1423. godine, naglašava da karavani mogu slobodno preko njegove teritorije da idu u Kotor pošto plate carine i trgovinu.³⁷

Bosanski feudalci zahtijevali su od trgovaca izvjesnu dažbinu za slobodan prelaz preko svoje teritorije, te su im izdavali propusnicu (*saluum conductum*), garantno pismo, kao potvrdu da je ta dažbina podmirena i da se trgovci mogu kretati bez ikakve smetnje. Doduše, ima malo izvora koji govore o ovoj vrsti dažbine, ali su sadržajem tako jasni i određeni da nema sumnje u njeno primjenjivanje u srednjovjekovnoj Bosni. 4. i 8. decembra 1402. godine vijećalo se u Velikom vijeću da li da se piše Teodoru Prodančiću da od Hrvoja, ukoliko dođe u Podvisoki ili Sutjesku, traži *salvum conductum* za lađe koje se nalaze u Dalmaciji.³⁸ Mnogo detaljnije podatke pruža tužba dvojice dubrovačkih trgovaca koji zajednički trguju, Andrije Pribinića i Miloša Pribilovića, protiv dvojice braće i njihovog druga Božićka, takode trgovaca. Kada su bili pod Borčem, kako navode tužitelji, poslali su jednog svog glasnika »ad Goysavum Gost patarium« da traži i moli propusnicu kako bi bez ikakve zapreke i sigurno mogli preći preko hercegove zemlje. Pošto je pataren s pristankom vojvode Stjepana izdao spomenuti »*salvum conductum*«, Božićko je odbio da ga uruči ovoj dvojici trgovaca, iako je izdat na njihovo ime. Na putu su Božićko i njegovi drugovi i dalje zadržali kod sebe propusnicu, te pošto je Andrija Pribinić i Miloš Pribilović nisu imali, pataren im je oduzeo svu robu koju su nosili.³⁹ Ova dažbina se još jedanput indirektno spominje prilikom raspravljanja 15. oktobra 1456. godine u Vijeću umoljenih da li da se piše herceg-Stjepanu

³² Povelje i pisma I/2, br. 661, 670.

³³ Listine, V, 40.

³⁴ Istorija Naroda Jugoslavije I, Beograd, 1953, 541; M. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno povijesni riječnik, Zagreb, 1908—1922, br. 3, 1465.

³⁵ Ib. 1468.

³⁶ Fr. Miklosich, Monumenta Serbica, Beograd, 1858, 249.

³⁷ Povelje i pisma I/1, br. 337.

³⁸ Ref. 32, fol. 126'; fol. 130.

³⁹ Lam. de foris 14, fol. 128', 3. I 1441.

»quod velit dare liberum transitum mercatoribus nostris cum eorum argentum et aliis eorum mercantiis per eius territorium solvendo rectum consuetum«. ⁴⁰

Svakako su vojvoda Hrvoje i herceg Stjepan naplaćivali od trgovaca dažbinu za prevoz robe preko svoje teritorije češće nego što spominju navedeni slučajevi, a vjerovatno su osim njih to činili i ostali feudalcu srednjovjekovne Bosne. Nema, doduše, podataka koji o ovome direktno govore, vjerovatno zato što nije bilo razloga da se oni registruju. Herceg je čak tražio da se plati i za stoku koja je prelazila preko njegovog teritorija, na šta se Dubrovčani u svojoj predstavi od 14. aprila 1451. god. žale mađarskom kralju. ⁴¹

Pošto podmire sva zvanična traženja, kao što su plaćanja carina i dažbina, trgovci još nisu bili sigurni da će njihova roba ostati neoštećena do trga na koji je nose. U Bosni, kao i svuda u srednjem vijeku, oni su bili izloženi pljački i otimačini na dugim, pustim i nezaštićenim putovima. Doduše, u svečanoj povelji koju poslije svoga krunisanja 1378. god. izdaje Dubrovčanima Tvrtko, između ostalog, izričito obećava da će štititi njihove trgovce od *guse*, *tadbe* i od svake zlobe i sile. ⁴² Ali i pored ovog zvaničnog davanja garancija i obećanja ne samo Tvrtka već i ostalih bosanskih kraljeva, pljačka u Bosni nije prestajala, ona se, naprotiv, vremenom uveliko udomaćila. Vlasi počinju sve više da se ograđuju od odgovornosti u slučaju »*violentia gusse*«. ⁴³ Ovom porastu nasilja svakako je mnogo doprinijelo slabljenje centralne vlasti i jačanje samovolje pojedinih feudalaca tokom prve polovine XV vijeka. Dubrovčani su nastojali da putem trgovačkih pregovora i s feudalcima — obezbijede trgovcima slobodu kretanja. Ali, pored svih povelja i garancija, feudalcu se nisu ustručavali da trgovce na svojoj teritoriji češće pljačkaju. Zato je razumljivo što u ugovorima o prevozu robe Vlasi ne pristaju da preuzmu na sebe odgovornost u slučaju nasilja velikaša, čija se imena, kao Sandalja Hranića, Radoslava Pavlovića i herceg-Stjepana, ponekad izričito navode. ⁴⁴ Da su ova strahovanja Vlaha bila opravdana, najbolje potvrđuju žalbe Dubrovčana na već izvršene pljačke, kao i česte intervencije dubrovačke vlade kod herceg-Stjepana i članova porodice Pavlovića da povrate njihovim trgovcima oduzetu robu. ⁴⁵

⁴⁰ Cons. Rog. 15, fol. 52.

⁴¹ »Item per li animali i quali vien esser menati da li paesi di Turchi et de signor despot, et di altri signori a Ragusa, passando per so terreno vole haver X per cento, la qual cosa per lo passato mai non è stata usitata«. Dipl. Rag. 499. To je, u stvari, travarina koja se plaćala za upotrebu gorskih pašnjaka. V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno povijesni riječnik, br. 3, 1461.

⁴² Povelje i pisma I/1, br. 83.

⁴³ Div. Not. 18, fol. 9, 20. IV 1433.

⁴⁴ M. Dinjić, Dubrovačka srednjovjekovna karavanska trgovina, 139. Vlasi se obavezuju dubrovačkim trgovcima da će prenijeti dva tovara tkanina do Foče, ali se ograđuju u slučaju napada »per gentes voivode Sandagl vel per gentes voivode Radossai«. Div. Can. c. 42, fol. 178', 3. IX 1423; Dubrauag Chrebeglianouich obavezuje se dubrovačkim trgovcima da će do Foče prenijeti 21 tovar tkanina uz njegov rizik »excepta vi aut rapina domini videlicet chercech Stephani«. Div. Not. 34, fol. 145, 20. VIII 1449.

⁴⁵ Vidi str. 50.

Dalja prepreka odvijanju dubrovačke trgovine i uopšte trgovinskog prometa tokom prve polovine XV vijeka bili su, svakako, sve učestaliji ratovi, unutrašnji nemiri, naročito zategnuti odnosi između pojedinih feudalaca, u koje su često uvlačeni i Dubrovčani.⁴⁶ Vlasi, koji su bili najbolje upoznati sa svim eventualnim neprilikama na putu, izjavljuju da će robu u redu sprovesti izuzev slučaja rata; napada moćnih ljudi i pljačke ma čije vojske.⁴⁷ Isto tako je turska vojska zadavala mnogo straha Vlasima, a i svima onima koji su se s nekom robom kretali po bosanskoj teritoriji.⁴⁸ Strah od Turaka nagoni Dubrovčane da spasavaju glavu bez obzira na robu koja se kod njih zatekla u momentu pljačke.⁴⁹

⁴⁶ Vidi str. 44—46.

⁴⁷ *Div. Canc.* 48, fol. 222, 1. X 1434; ib. 49, fol. 287', 7. V 1436; *Div. Not.* 18, fol. 9', 20. IV 1433; fol. 114', 19. X 1433; ib. 20, fol. 58, 12. VIII 1435; fol. 92, 25. X 1435.

⁴⁸ M. Dinić, Dubrovačka srednjovekovna karavanska trgovina, 140. Trojica Vlaha se obavezuju da će uz svoj rizik prevesti robu jednog Dubrovčanina do Višegrada »excepto exercitu Turcorum«. *Div. Not.* 18, fol. 9', 20. IV 1433. Isto tako trojica Vlaha, 14. II 1436, se obavezuju da će prevesti robu do Višegrada »excepto exercitu Theucrorum«. *Div. Canc.* 49, fol. 222.

⁴⁹ Jednog dubrovačkog trgovca opljačkali su Turci u Foči. Pošto je potplatio »simonavit duos Teucros«, uspio je da ga puste i da ode u Dubrovnik. Ipak, nije se usudio da nosi sa sobom 58 libara srebra koje mu je povjerio Nikola Gučetić. *Lam. de foris* 17, fol. 248, 14. IV 1444.

X

OSVRT NA TRGOVINSKI PROMET OD POČETKA XV VIJEKA DO 1463.

Uslovi za odvijanje trgovine početkom XV vijeka nisu bili ni malo pogodni. Tek što se dubrovačko-bosanski sukob iz 1403. napokon okončao, unutrašnja trvenja oko prijestola, upadi mađarske vojske i njena intervencija 1408. godine održavaju i dalje u zemlji stanje anarhičnosti i opšte nesigurnosti, koja parališe svaki ozbiljniji razvoj trgovine. Pljačkama ugarske vojske pridružila se i ugarska posada, koja je bila postavljena po bosanskim gradovima. Tako su članovi posade iz Vranduka upali u martu 1410. godine u Podvisoki, orobili tamošnje dubrovačke trgovce, vezali ih i sa sobom povelu. Poslije su, stavljajući ih na velike muke, pokušavali da od svakog od njih izma- me veliku sumu od 1.000 dukata na ime otkupa. Ovaj događaj izazvao je u Dubrovniku veliko uzbuđenje i hitne intervencije kod mađarskog kralja.¹ Situacije se donekle popravila tek 1411. godine, kada je konačno došlo do izmirenja između Ostoje i kralja Žigmunda. Time je otpala bar jedna nezgoda u nizu ostalih, a stišale su se i prijestone borbe, praćene stalnim smjenjivanjem vladara. Relativno sređivanje prilika odmah se odrazilo i na odvijanje trgovine. Od tog vremena spoljnotrgovinski promet ponovo oživljuje.

To još nikako ne znači da su se okolnosti iz osnova izmijenile nabolje i da je u Bosni nastalo zlatno doba za razvoj trgovine uopšte. Naprotiv, osim smirivanja odnosa s Mađarima i jenjavanja prijestonih borbi, vremena su i dalje ostala burna. Upadi turske vojske postaju sve češći, a povezivanje Turaka s bosanskim feudalcima još je više uskomešalo i onako nesređene bosanske prilike. Dugogodišnja ratovanja i trvenja ukorijenila su nasilje i pljačku, koje se rado prihvataju svi bez razlike. Poznat je slučaj nećaka kralja Ostoje, kneza Vuka, koji je na putu od Deževice u Visoki, ubio Dubrovčanina

¹ 8, 9, i 10. marta 1410. dubrovačka vlada stalno raspravlja o ovom događaju i čak je donesena odluka da se jedan poslanik pošalje mađarskom kralju. Ref. 33, fol. 272—272'. Uskoro su uslijedila pisma s tužbama mađarskom kralju, te se prepiska o ovom proteže još dosta vremena. J. Gelcich, *Diplomatarij* 191, 192, 194.

Jakšu Bunića i oteo mu veću količinu novca i srebra.² Ovakvo stanje u zemlji, koje je u prvim decenijama XV vijeka u većoj ili manjoj mjeri ometalo razvoj trgovinskog prometa, pogadalo je domaće trgovce još mnogo više od Dubrovčana, djelujući negativno na njihovu trgovačku aktivnost.

Od dvadesetih godina XV vijeka, za razliku od prethodne dvije decenije, uslovi za odvijanje trgovinske razmjene krenuli su na bolje. Na ovakav zaključak navodi opšti porast trgovinskog prometa koji se može konstatovati kako u trgovini u rukama stranih trgovaca tako i u trgovini u rukama domaćeg elementa. Ova pojava iznenađuje tim više što Bosna nije bila ni izdaleka sretno riješila sve svoje spoljnopoličke i unutrašnje probleme. Naprotiv, oni su se na jedan nov način još više komplikovali pošto su Turci 1415. godine porazili Mađare. Uticaj Turaka na unutrašnje bosanske prilike postaje presudan i dominantan i doseže onaj značaj koji je do tada imao uticaj Mađara. Iako su izgubili svoje pozicije u srednjovjekovnoj Bosni, Mađari i dalje nastoje da ih povrate, te na ovaj način otežavaju i onako zamršenu spoljnopoličku situaciju. Bosna postaje poprište borbe između Ugarske i Turske. Ove neprilike nisu se vremenom popravljale, već se, naprotiv, jačanjem turske opasnosti, sve više produbljavale, do konačne propasti bosanske samostalnosti.

Nasuprot sve zategnutijoj spoljnopoličkoj situaciji, relativno sređivanje unutrašnjih prilika djelovalo je povoljno na intenzivnije odvijanje trgovinskog prometa. Feudalna anarhija iz ranijih godina, koja je bila izazvala opšti kaos u cijeloj zemlji, sada postepeno jenjava. I kraljevi poslije 1420. godine ne silaze više svakog časa s prijestola; tek se smrću završava njihova vladavina. Dolazi do osjetne stabilizacije i jačanja centralne vlasti. Zvaničnim trgovinskim ugovorima garantira se sloboda trgovine strancima. Kako vladaru tako i bosanskim feudalcima ide u prilog razvoj trgovinske razmjene. Uslovi za njeno odvijanje uveliko su se poboljšali.

1. IZVOZ

Uspoređo s razvojem rudarske proizvodnje, izvoz srebra iz Bosne dostiže maksimum u prvoj polovini XV vijeka. Na ovaj zaključak navodi i učestalost izvoza i porast količina kojima se trguje. Izvori pokazuju da je srebro postalo najvažniji predmet dubrovačkog izvoza iz Bosne. Dovoljno je uzeti u obzir samo činjenicu da su se dubro-

² Rektor i ostali traže 16. V 1412. od kralja Bosne da se Vuk kazni, a da se srebro vrati bratu ubijenog. Knez Medo Pucić, *Spomenici srbski* od 1395. do 1423, Beograd, 1859, 112; uspor. *Lam. de foris* 2, fol. 181'—182', 18. V 1412. Dubrovčani su se žalili i mađarskom kralju. J. Gelcich, *Diplomatarium*, 207, 20. V 1412. O ovome događaju pisao je Č. Truhelka, *Razbojstvo kneza Vuka*, GZM XX, Sarajevo, 1908, 423—431. Docnije, on je posebno prikazao i ličnost samog Vuka. Č. Truhelka, *Vuk Banić-Kotromanić*, GZM XXVII, Sarajevo, 1915, 358—363.

vačke kolonije uveliko razvile upravo oko rudnika srebra. U izveznoj trgovini Bosne onog vremena srebro zauzima prvo i najznačajnije mjesto. O samom režimu trgovine srebra bilo je govora iz izlaganja o trgovinskoj politici bosanskih vladara.

Sva trgovina srebrom nalazi se u rukama Dubrovčana. Jačanje domaćih trgovaca nije u ovom pogledu ništa izmjenilo. O načinu kako je srebro transportovano iz bosanskih rudnika i s trgova do Dubrovnika bilo je već ranije govora. Iz Dubrovnika, izuzev količina koje su služile za lokalne potrebe, sve ostalo srebro upućivano je na tržišta preko mora. Prevoz se obavljao gotovo uvijek dubrovačkim brodovima. U nekim slučajevima, mletački brodovi preuzimali su srebro već u Dubrovniku. Bosansko srebro se izvozilo u Pezaro, Toskanu, Napulj, gradove južne Italije, Siciliju i Aleksandriju.³ Ipak, Venecija je primala izrazito najveći dio. Brodovi natovareni isključivo srebrom iz bosanskih i srpskih rudnika pristižu često u Veneciju.⁴

U pogledu vrste bosanskog srebra, dubrovački i domaći izvori najčešće ga označuju kao *pliko*. Tako je pliko skoro svo srebro koje su domaći vladari ili feudalci u Dubrovniku ostavljali u *poklad*,⁵ a takođe se navodi da je pliko i ono srebro koje dubrovački trgovci dobavljaju iz Bosne.⁶ U Trgovačkoj knjizi braće Nikole i Luke Kabužića pliko je bilo svo srebro iz Bosne. Tu su jasno razdvojene i posebno naznačene jedne pored drugih porudžbine »argento de Srebrenize« i »argento plichio de Bosna«.⁷ Pošto se na osnovu ovog izuzima mogućnost da je pliko srebro poticalo iz Srebrenice, u obzir dolaze jedino ostali rudnici bosanske države, to jest oni koji su se nalazili u bazenu srednje Bosne — naime Kreševo, Fojnica, Dusina, Deževica i Ostružnica. Podijeljena su mišljenja šta je, u stvari, i kakvo je to pliko srebro.⁸

³ I. Božić, *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika*, 50. Vidi str. 93.

⁴ Između ostalih, naročito braća Kabužići šalju čitave brodove natovarene bosanskim srebrom. Vjerovatno da je bilo bosanskog srebra i u onim količinama za koje to nije izričito naglašeno. Državni arhiv u Veneciji: *Senato Misti* 48, fol. 95, 2. VIII 1409: »Cum pridie fuerit captum in isto consilio et mandatum galeis nostris culphy quod deberent ire Ragusium et levare argentum illud quod ibi erat conducendum Venetias«. Uspor. str. 98 i 99. Inače, na više mjesta spominje se izvoz bosanskog srebra u Veneciju.

⁵ Povelje i pisma I/1, br. 366, br. 381, br. 384, itd.

⁶ *Div. Canc.* 35, (1405), fol. 235'; ib. 45 (1429), fol. 276.

⁷ Trgovačka knjiga braće Caboga, izvod iz glavne knjiga, fol. 3, fol. 5, fol. 6', fol. 7, fol. 8', itd., na mnogo mjesta.

⁸ Podijeljena su mišljenja čak i u bitnoj stvari — da li se pliko odnosi na formu ili na kvalitet srebra. Jedni, kao Č. Mijatović, smatraju da se pliko odnosi na formu, to jest da je pliko srebro bilo u stvari srebro u vitkim listovima. Č. Mijatović, *Studije za istoriju srpske trgovine*, 246. S njim se slaže i E. Lilek, a svoje mišljenjeje potkrepljuje podacima, na osnovu kojih donosi zaključak da se pliko odnosi na formu srebra. Međutim, podaci kojima se služi E. Lilek ni najmanje ne idu u prilog ovakvom zaključivanju. Kada se bolje razmotre, postaje očito da je u njima riječ pliko upotrijebljena kao sinonim riječi komad, a ne sa značenjem određene forme

U svakom slučaju bosansko srebro nije bilo slabijeg kvaliteta od srebra iz ostalih krajeva. U jednom podatku od 5. aprila 1427. godine zavedene su naporedo cijene srebra iz Bosne, Srebrenice i Srbije. Tom prilikom otpremljena je u Italiju pošiljka u kojoj je srebro razvrstano po krajevima iz kojih potiče. Uz svaku količinu navedena je i cijena po jednoj litri koja iznosi za srebro.

iz Srbije — 21 perper,
iz Srebrenice — 18 perpera i 10 groša,
iz Bosne — 18 perpera i 6 groša.⁹

Prema ovom, stvarna razlika postojala je između cijena bosanskog srebra i srebra iz Srbije, što je razumljivo, jer je srpsko srebro imalo zlata u sebi, te je bilo boljeg kvaliteta. Zato je ono skuplje ne samo od bosanskog već i od srebreničkog srebra.

Pored plikog, izvori spominju i fino srebro. Kralj Tvrtko Tvrtković ostavio je 1442. godine finog srebra u *poklad* u Dubrovniku, a i u depozitu herceg-Stjepana nabrajaju se, između ostalog, »dva plika fina srebra«.¹⁰ Dubrovački trgovci također trguju finim srebrom, te se ono javlja u testamentu Dubrovčana koji žive u Bosni, kao i prilikom izravnavanja njihovih dugova.¹¹

srebra. E. Lilek, Riznica porodice »Hranići« (nadimak Kosača), GZM II, Sarajevo, 1889, 9. Pored ovih, postoje i sasvim drugačije koncepcije. Đuro Daničić u svome »Rječniku iz književnih starina srpskih« izlaže da se pliko odnosi na kakvoću srebra, to jest da je ono, u stvari, *Blicksilber*. Đ. Daničić, Rječnik iz književnih starina srpskih, dio drugi, 1—p, u Biogradu, 1863, 314. Ovo njegovo zapažanje je vrlo umjesno, te je tim čudnije kako je na osnovu povelje despota Đurda iz 1441. godine mogao izjednačiti pliko s glamskim srebrom, koje je, kako je poznato, po kakvoći sasvim nešto drugo, jer sadrži u sebi zlata. Osim toga, da je pliko isto što i glamsko, ne bi dva puta jedno pored drugog bilo navedeno. Mišljenje Daničićovo o plikom srebru kao *Blicksilberu* prihvata V. Mažuranić i dalje ga razrađuje navodeći da je to srebro koje se poslije taljenja, prilično očišćeno, kao talog nalazi u formi pogače. V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno povijesni riječnik, Zagreb, 1908-1922, 1205. Ovakvo zaključivanje izgleda i M. Rešetar u najvjerovatnije. M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, I, 226. I V. Skarić se upotpunosti slaže s ovakvim mišljenjem. V. Skarić, Staro rudarsko pravo i tehnika, 87.

⁹ Trgovačka knjiga braće Caboga, 9.

¹⁰ Povelje i pisma I/1, br. 534, 14. XII 1442; ib. I/2, br. 675, 5. VI 1466.

¹¹ Đuro Bogišić, dubrovački trgovac koji posluje s Bosnom, dao je izvješnu količinu novca »in argento fino«. Test. Not. 14, fol. 31, 8. IV 1446. Po presudi dubrovačkog suda u Fojnici »Radoie Radosalich dictus Chozoie debia dar et pagar« Miloradu Pribetiću 6 libara »d'argento fino«. Div. Not. 30, fol. 106', 13. IX 1446. Dubrovčani putem poslanika odgovaraju bosanskom kralju da će mu dati toliko dubrovačkih groša koliko on njima bude dao »argenti fini«. Cons. Rog. 12, fol. 125, 21. VIII 1451. »Ser Marcus de Lucharis dicens debere habere a serenissimo domino rege Bosne libras 14 et onz. 6 argenti fini vel circa«. Div. Canc. 65, fol. 14', 29. III 1455.

Pregled cijena 1 L. srebra¹²

Godina	U Bosni	U Dubrovniku	Vrijednost 1 dukata
1413.	—	8 dukata	3 perpera
1427.	18 perpera, 2 groša	—	34½ groša
1428.	18 perpera, 2 groša	18 perpera, 11 groša 19 perpera 19 perpera, 10 groša	34½ groša
1429.	17 perpera, 8 groša 17 perpera, 10 groša	18 perpera, 6 groša 19 perpera	34 groša
1442.	28 perpera	—	—
1442.	—	7 dukata, 32 groša	44 groša
1447.	6 dukata	—	—
1451.	25 perpera	—	35 groša

Bosansko srebro izvozilo se u komadima, koji se u domaćim izvorima nazivaju ponekad *peče*,¹³ što dolazi od talijanske riječi *pezza* (u latinskim izvorima *pecia*).¹⁴ Ovi komadi, *peče*, mogli su biti veliki ili mali, a skoro uvijek je određena njihova težina »na pote-gu«,¹⁵ kako se to u izvorima ponekad navodi. Međutim, i pored toga, ne može se odrediti prosječna težina jedne *peče*, jer je u njima broj litara veoma promjenljiv.¹⁶ U latinskim izvorima ima podataka da se pliko srebro iz Bosne izvozilo »in ligatio« (u svežnjevima).¹⁷ Naro-čito se »in ligatio« slalo ono srebro koje se prevozilo brodovima u Italiju, i to u jednoj, dvije, tri, četiri ligacije, što je zavisilo od veličine same pošiljke.¹⁸ Težina svake ove pojedine ligacije, isto kao i *peče*, nije ujednačena, već stalno varira, a može da iznosi i do

¹² Povelje i pisma I/1, br. 366; Trgovačka knjiga braće *Caboga* 10, 10', 12, 13', 24', 25, 27', 44', 48; *Div. Canc.* 45, fol. 276; *Cons. Min.* 6, fol. 163—163'; Povelje i pisma, I/1, br. 536; M. Rešetar, *Dubrovačka numizmatika* I, 234, 473.

¹³ Povelje i pisma I/1, br. 534, br. 536.

¹⁴ V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno povijestni riječnik* I, 903; Đ. Daničić, *Rječnik iz književnih starina srpskih*, 296.

¹⁵ Povelje i pisma I/1, br. 340, br. 344, br. 348, br. 352, itd.

¹⁶ *Ib.*

¹⁷ Živko Miletić žali se protiv braće Kristića, koji stanuju u Podkreševu, da su mu ukrali »libras viginti argenti in ligaciis duabus positas in duobus bisacis«. *Lam. de foris* 9, fol. 42, 1. V 1432.

¹⁸ U Trgovačkoj knjizi braće *Caboga*, fol. 3, 5, 6', 7, 10', 15, 15', 26, 28, 29, 33, 33', 38', 42.

79 litara srebra.¹⁹ Inače, kako se to može zaključiti na osnovu podataka iz domaćih i dubrovačkih izvora, bosansko srebro se mjerilo isključivo litrima, unčama i aksadžima — dubrovačkim mjerama koje su se putem trgovine potpuno udomaćile u Bosni. (U latinskim spomenicima, *libra*, *uncia*, *assagio*, a u domaćim — litar, unča, aksadž.) U obzir je dolazila tanka mjera, jer su se njome mjerile finije i skuplje stvari, dok se debela mjera upotrebljavala za jeftiniju robu.²⁰

Izvoz olova otopljenog ili kao ruda (terra gleta) nastavlja se još u jačoj mjeri tokom prve polovine XV vijeka. Isporuke olova sadrže sve veće količine. Tako je 1403. godine poslato u Dubrovnik 300 konja olova, što iznosi 3 vagona.²¹ A bilo je isporuka još većih količina, koje su težile 260.000 litara, pa čak i po 323 milijara.²²

Trgovinom bosanskim olovom bave se sada pored Dubrovčana, bosanskog kralja i feudalaca, sve više domaći ljudi.²³ Oni su organizovali transport olova do Dubrovnika, a time su se bavili i Vlasi za račun Dubrovčana. U Dubrovniku se olovo upotrebljavalo u razne praktične svrhe.²⁴ Ipak, najveći dio ovih količina odlazio je na strana tržišta. Trgovinom olovom preko mora bave se isključivo Dubrovčani; tu prestaje aktivnost domaćih trgovaca. Bosansko olovo kupuju trgovci iz Firence i Ankone, ili se ono izvozi u Siciliju, Tursku i Španiju. Dubrovčani šalju olovo u Aleksandriju i Siriju. Ovaj izvoz ide direktno iz Dubrovnika, ali takođe i preko Venecije.²⁵ Izvoz olova u Veneciju sada je još više porastao; tako je na primjer, 1413. g. jedna jedina isporuka iznosila oko 86.000 kg.²⁶ Brodovi, često natovareni isključivo olovom, plove put venecijanskih obala.²⁷ Nema dovoljno podataka na osnovu kojih bi se mogao napraviti pregled cijena bosanskog olova ni u Bosni ni na raznim tržištima gdje je prodavano. O tome su sačuvane tek sporadične vijesti.

Trgovci razlikuju dvije vrste olova. Ono koje su davali olovski rudokopi zvalo se »plumbum dulce«, ili — rjeđe — »plumbum subtile«,²⁸ za razliku od olova iz Srebrenice (»plumbum durum«).²⁹ Dok

¹⁹ Ib.

²⁰ Težina jedne tanke litre iznosila je 327, 932 grama. M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, 73, 80, 83.

²¹ 24. VIII 1403. odlučeno je »de faciendo gratiam turme Quallecii de Bossina quod possit venire cum 300 equis caricatis plumbo Ragusium«. Ref. 32, fol. 165'.

²² Div. Not. 12, fol. 4, 15. XII 1413; Div. Canc. 41, fol. 207', 3. I 1418.

²³ Vidi str. 118—121.

²⁴ C. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke, 47.

²⁵ B. Krekić, Dubrovnik i Levant (1280—1460), posebno izd. SAN, Beograd, 1956, 110—111. Brod prenosi »terra gleta« iz Dubrovnika u Ankonu. Div. Canc. 34, fol. 28', 10. V 1403.

²⁶ Div. Not. 12, fol. 4, 15. XII 1413.

²⁷ Div. Canc. 26, fol. 186', 2. V 1387; ib. 27, fol. 63, 3. XII 1387; ib. 29, fol. 178, 28. I 1391; Div. Not. 12, fol. 4, 15. XII 1413; ib. 21, fol. 32, 11. X 1436. itd.

²⁸ C. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke, 48; Div. Not. 64, fol. 88', 10. XI 1479; Deb. Not. 53, fol. 30', 26. X 1489.

²⁹ C. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke, 48.

je tvrdo olovo iz Srebrenice bilo s primjesama antimona i srebra, meko olovo iz Olova nije imalo nikakvih primjesa, te je bilo mnogo boljeg kvaliteta.³⁰ Zato je i više cijenjeno i traženo na stranim tržištima od olova iz ostalih rudnika.

O mjerama kojima se određivala težina olova nije ništa izričito navedeno u Dubrovačkoj numizmatici, iako se u ovom svom radu M. Rešetar iscrpno bavi raznim mjerama za svu moguću robu.³¹ U dubrovačkim dokumentima pored količine olova uvijek stoji — u latinskim tekstovima — izvjestan iznos »milliaria«,³² a u talijanskim — »lo miaro«. ³³ Olovo koje teži nešto više ili manje od hiljadu litara mjerilo se isključivo litrima.³⁴ Ako količina olova znatno prelazi hiljadu litara, težina se ne označava litrima, već milijarima, a samo izuzetno se to ne čini.³⁵ Kako je olovo imalo veliku specifičnu težinu, to se ono gotovo isključivo mjerilo milijarima u svim vrstama izvora u kojima se spominje.

U većini slučajeva bosansko olovo vaga se pomoću »pondus grossum«,³⁶ a dosta rjeđe tankom mjerom.³⁷ Postojala je razumljiva razlika u cijenama olova koje se mjerilo debelom ili tankom mjerom; u posljednjem slučaju cijene su bile niže.³⁸ Pored zvaničnog »pondus dohane comunnis«,³⁹ u Dubrovniku se upotrebljavalo dosta često »pondus venetiarum«, kojim se takođe mjerilo i olovo izvezeno iz Bosne.⁴⁰

Težina bosanskog olova određivala se još jednom mjerom, a to je — »pondus de Olovo« ili »pondus de Olovac«. ⁴¹ Podaci o ovoj

³⁰ V. Simić, Istoriski razvoj našeg rudarstva, 36, 145.

³¹ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika I, 71, pa nadalje.

³² Div. Canc. 23, fol. 150', 22. X 1372; ib. 24, fol. 111, 15. II 1376; ib. 27, fol. 63, 3. XII 1387. itd.

³³ Div. Canc. 97, fol. 65, 10. I 1504.

³⁴ Iz Deževice treba da se donesu u Dubrovnik 4 tovara olova težine 1.170 libara. Lam. de foris 2, fol. 89, 12. IX 1411. Prodaje se iz Bosne »milliaria 48 et libras 278 plumbi«. Div. Not. 58, fol. 99, 9. IX 1474; itd.

³⁵ Neki Petar Bergalić iz Olova prodaje jednom Dubrovčaninu »libras 60.666 plumbi«. Div. Not. 69, fol. 131, 22. X 1489. Franjo Radonjić obavezuje se da će dati Marinu Radivčiću u Olovu »quinque millia quingentos quinquaginta plumbi«. Deb. Not. 58, fol. 177, 10. III 1497.

³⁶ Div. Not. 64, fol. 24, 3. VII 1479; fol. 37', 18. VII 1479; Deb. Not. 56, fol. 146, 3. IX 1494; fol. 175, 12. XI 1494; ib. 57, fol. 120', 19. X 1495; itd.

³⁷ Div. Not. 64, fol. 88', 3. VII 1479; Deb. Not. 53, fol. 30', 26. X 1489.

³⁸ Olovo, koje je mjereno »ad pondus grossum«, bilo je prodato za 13½ dukata po jednom milijaru. Div. Not. 64, fol. 24, 3. VII 1479. Iste godine, Nikola Pokrajčić iz Olova primio je novac za olovo koje je prodao jednom Dubrovčaninu »ad rationem ducatorum decem pro singulo milliaro intelligens milliare subtile«. Ib. 64, fol. 88', 10. XI 1479.

³⁹ Deb. Not. 14, fol. 87, 19. I 1427; Div. Not. 64, fol. 124, 3. VII 1479.

⁴⁰ Div. Canc. 24, fol. 15', 6. III 1375; ib. 25, fol. 93, 22. IV 1382; ib. 34, fol. 218', 10. V 1403; Div. Not. 26, fol. 21', 20. IV 1442; ib. 55, fol. 116', 5. X 1471; ib. 69, fol. 131, 22. X 1489.

⁴¹ Prilikom razgraničavanja imovine između Marina Cicerovića i njegovog sina Miha, poznatih trgovaca bosanskim olovom, naznačeno je da su sve količine olova bile mjerene »ad pondus de Olouo« ili »ad pondus de Olouac«. Div. Not. 70, fol. 143'—146, 21. III 1491. Izvjesna količina olova »ad pondus de Olouo« treba da bude uručena Marinu Radivčiću u Olovu. Deb. Not. 58, fol. 177, 10. III 1497.

mjeri pojavljuju se, doduše, tek poslije propasti bosanske države, ali je vrlo vjerovatno da se ona upotrebljavala i u ranija vremena. Težina olova mjerena olovskom mjerom označava se s »lo miaro di Olovo«. ⁴² Izgleda da je »pondus de Olovo« bilo u upotrebi samo u Olovu, jer se na drugom mjestu nigdje ne javlja. Potrebno je naglasiti da je ova mjera bila punovažna i priznata i u Dubrovniku i da je uzimana u obzir prilikom određivanja cijene olova iz Olova, ⁴³

Vrlo često je količina olova izražavana i tovarima — salmama. Na osnovu izvjesnih preračunavanja može se ustanoviti prosječna težina jednog tovara. Tako su 1411. godine iz Deževica u Dubrovnik poslata četiri tovara olova čija je ukupna težina iznosila 1.170 litara, te je, prema tome, jedan tovar težio 292,5 litara. ⁴⁴ Predstava o težini jednog tovara olova postaje jasnija kada se ona izrazi u današnjim kilogramima. Ako se uzme, prema Rešetaru, da u jedan današnji kilogram ide nešto malo više od tri debele dubrovačke litre, ⁴⁵ onda težina spomenutog tovara olova od 292,5 litra u stvari iznosi nešto preko 97 kilograma. Podaci iz XIV vijeka, kao i oni koji potiču iz vremena poslije propasti bosanske države, ⁴⁶ takođe potvrđuju da je prosječna težina tovara olova koje se prevozilo iz rudnika srednjovjekovne Bosne do Dubrovnika iznosila oko 100 kg.

Od ostalih rudarskih proizvoda spominje se i izvoz bakra, ali znatno manje u odnosu na drugu polovinu XIV vijeka. U testamentu dubrovačkog trgovca Maroja Veseokovića, koji je umro u Fojnici, spominje se i 280 litara bakra. ⁴⁷ Ostali podaci nisu pouzdani. Tako, na primjer, 1413. godine neki Dubrovčanin podnosi žalbu protiv Vukote Obradovića iz Foče da mu je ukrao 5 litara bakra, ali kako nije navedeno mjesto gdje se krađa odigrala ni odakle bakar potiče, nije sigurno da li se radi o bosanskom bakru. ⁴⁸ Vijest o izvozu zlata je sasvim neodređena i ne može se uzeti ozbiljno u obzir, isto kao ni ona iz XIV vijeka. Vijeće umoljenih dozvoljava Petru Pavloviću, njegovoj ženi i bratu da mogu dovesti u Dubrovnik »plumbum aut aliud videlicet aurum, argentum aut zoyas«. ⁴⁹

Željezo nije bilo u ovom periodu predmet trgovine. U stvari, spomenuti podatak iz druge polovine XIV vijeka jeste u isto vrijeme i jedini koji se može naći o njegovom izvozu. Ova pojava ima svoje

⁴² Div. Not. 65, fol. 139, 7. VIII 1481; ib. 70, fol. 143'—146, 31. III 1491; Div. Canc. 97, fol. 65, 10. I 1504.

⁴³ Stjepan Sirmić iz Goražda obavezuje se dvojici Dubrovčana da će im dovesti u Dubrovnik onoliko olova koliko su dali novca »ad rationem ducatorum sex pro singulo miliario de Olouo«. Div. Not. 65, fol. 139, 7. VIII 1481.

⁴⁴ Lam. de foris 2, fol. 89, 12. IX 1411.

⁴⁵ Po Rešetaru, u prvo vrijeme, dok nije potpala pod uticaj turske oke, dubrovačka debela litra bila je teška 358,104 gr. M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika I, 85. Međutim, teškoća je u tome što se ne zna tačno koliko je grama išlo u jednu debelu litru, kojom se, kako smo ranije izložili, vagalo olovo.

⁴⁶ M. Dinic, Karavanska trgovina, 145; u knjizi Pripčinovića.

⁴⁷ Test. Not. 15, fol. 149—150', 16. VII 1455.

⁴⁸ Lam. de foris 3, fol. 60', 21. III 1413.

⁴⁹ Cons. Rog. 15, fol. 157', 1. X 1457.

razloge. Bosansko željezo nije bilo od interesa za trgovce, jer je trgovina njime bila isplativa jedino u velikim količinama. Međutim, u srednjem vijeku, zbog visokih prevoznih troškova po tadanjim slabim putovima, transport velikih količina nije nikada bio rentabilan. Zato su Dubrovčani radije dobavljali željezo morskim putom. Čak je i herceg Stjepan za svoj novi grad nabavljao željezo van granica Bosne.⁵⁰

Lapis lazuli, od koga se dobijao ultramarin, najskupocjenija plava boja, nije se na veliko izvozio, jer je to rijedak mineral.⁵¹ S crvcem je bilo drugačije. Domaći ljudi na ime duga isporučuju crvac Dubrovčanima; ponekad se spominje u raznim slučajevima pljački ili u testamentima onih Dubrovčana koji su živjeli u Bosni.⁵² Inače, crvac se naročito 1440—1468. godine izvezio iz Srbije i Bosne u Dubrovnik, a iz Dubrovnika u Italiju, pa čak i Aleksandriju.^{52a}

Značaj voska kao izvoznog artikla uveliko je porastao u prvoj polovini XV vijeka. To je podvučeno i u jednoj odluci dubrovačke vlade iz 1403. godine, kojom se izričito naređuje dubrovačkim trgovcima da zbog ratnih prilika u Bosni obustave izvoz olova i voska. Sve ostale sirovine su, međutim, strpane pod zajednički naziv »alias mercancias«.⁵³ Bilo je još slučajeva da se vosak posebno izdvaja i stavlja ispred ostalih sirovina.⁵⁴ Inače, ima sve više podataka o njegovom izvozu. I po obimu raste izvoz voska. Pojedine isporuke broje 15, 25, pa čak i 60 tovara.⁵⁵ Vosak se često javlja u testamentima i u popisu opljačkane robe onih Dubrovčana koji žive ili se kreću kroz Bosnu. U Trgovačkoj knjizi braće Kabužića zabilježen je izvoz velikih količina voska. Iako nije označeno da on potiče iz Bosne, za dobar dio izvezenih količina može se to ipak pretpostavljati, jer su braća Kabužići održavala uveliko trgovačke veze s Bosnom.⁵⁶ Domaći trgovci na ime duga isporučuju vosak ili ga prodaju Dubrovčanima. Tako u prvoj polovini XV vijeka izvoz voska iz Bosne postaje vrlo intenzivan i dobija razmjere znatno šire od onih iz ranijih vremena.

Vosak se dobavljao u prvom redu iz krajeva istočne Bosne — iz Foče, Borča i Goražda⁵⁷ a mnogo rjeđe iz srednje Bosne — iz Visokog.⁵⁸ Ovi krajevi poznati su po bogatstvu šuma s bujnom vege-

⁵⁰ Listine IX, 320, 24. I 1450.

⁵¹ Hrabak, Dubrovački ili bosanski azur, 33—41.

⁵² Test. Not. 15, fol. 149—150', 16. VII 1455. Vidi str. 122.

^{52a} I. Božić, Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika, 50. Vidi str. 101.

⁵³ Ref. 32, fol. 171', 2. X 1403.

⁵⁴ Trojica domaćih trgovaca iz Goražda obavezuju se Petru Panteli da će u posao koji su poduzeli uložiti »ceram uel alias mercantias«. Div. Not. 20, fol. 234', 11. V 1436.

⁵⁵ Div. Canc. 34, fol. 190, 19. XII 1402; Div. Not. 20, fol. 23, 24. VI 1435; Lam. de foris 19, fol. 166', 18. VIII 1445.

⁵⁶ Trgovačka knjiga braće Caboga na mnogo mjesta.

⁵⁷ Vidi str. 56, 121 i 122.

⁵⁸ Dubrovački trgovci izvoze iz Visokog dva tovara voska, Lam. de foris 6, fol. 106', 12. V 1425. Vukac Grubačević se žali da mu je ukraden jedan od tri tovara voska koje je slao »cum aliis ceris de Vuchaz Mura et Ivan Bogisalič«. Ib. 21, fol. 175, 13. X 1447.

tacijom, koja je potrebna za pašu pčela. Izvozom voska bavili su se i Dubrovčani i domaći ljudi. Međutim, sve količine bosanskog voska nisu služile samo za potrebe Dubrovnika. Vosak je bio svuda tražen artikl, jer je predstavljao osnovnu sirovinu za proizvodnju svijeća, čija je potrošnja, kao jedinog i glavnog sredstva rasvjete u srednjem vijeku, bila veoma velika. Zato velike količine bosanskog voska u ovo vrijeme preko Dubrovnika odlaze na prekomorska tržišta. Tako, na primjer, Ljubiša Ivanović, Dubrovčanin, vosak koji je kupio od jednog Bosanca iz Goražda odmah putem svog faktora Grka šalje na prodaju u Veneciju.⁵⁹ I u ostale gradove Italije izvozi se bosanski vosak, naročito u Marku i u Pezaro.⁶⁰

Vosak se mjerio litrima, i to debelom mjerom, jer nije spadao u finiju robu.⁶¹ U izvorima obično stoji da se vosak mjerio centenarijem,⁶² po kome mu se i vrijednost određivala, a ako se radi o većim količinama, onda je njegova težina izražena u milijarima.⁶³ U Dubrovnik je vosak dopreman u vrećama, doduše dosta rijetko, jer se tu radilo o manjim količinama.⁶⁴ Mnogo češće, iz Bosne u Dubrovnik odlaze čitavi tovari voska. Prema jednom podatku iz 1449. godine, pet tovara voska teže 2.223 litre,⁶⁵ što znači da težina jednog tovara iznosi 148 kg. To je u isto vrijeme jedini podatak ove vrste. Zanimljivo je da je, prema njemu, jedan tovar voska teži od prosječne težine tovara olova. Vosak se lakše od olova može tako oblikovati da bude prikladan za nošenje, što je, vjerovatno, omogućavalo da se tovari u većim količinama.

Postojale su dvije vrste voska — »cere crude« i »cere fine«, koje su se razlikovale po kvalitetu i cijenama. »Cere crude« bio je sirov vosak, čiji je »quolibet centenario« 1422. godine iznosio 18 perpera, a 1427. godine — 21 perper.⁶⁶ Cijena jednog centenarija »cere fine«, to jest čistog prerađenog voska, bila je 1446. godine 8 dukata.⁶⁷

⁵⁹ *Div. Not.* 25, fol. 143, 15. XI 1441.

⁶⁰ *Test. Not.* 13, fol. 219'—220; u Trgovačkoj knjizi braće Caboga na više mjesta. Vosak se brodovima izvozi u Akonu. *Div. Canc.* 34, fol. 218', 10. V 1403.

⁶¹ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, I, 73.

⁶² To je, u stvari, naziv za težinu od 100 litara neke robe. M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, 85.

⁶³ Tvrtko Radičević u svom testamentu spominje »17 centenarios de cera«. *Test. Not.* 13, fol. 215, 24. IV 1445. Radašin Zlatarić iz Goražda obavezuje se Mihi Crijeviću da će mu donijeti u Dubrovnik »duo milliaria cere crude et unum miliare et duo centenaira cere colate«. *Div. Canc.* 42, fol. 46', 15. V 1422.

⁶⁴ Jednom Bosancu bile su otete »libras 100 cere in uno sacho; libras 160 cere in doubus sachis«. *Div. Canc.* 8, fol. 20, 23. IX 1325.

⁶⁵ *Test. Not.* 14, fol. 123', 19. VI 1449.

⁶⁶ *Div. Canc.* 42, fol. 46', 15. V 1422. Tu je takođe naznačeno da je cijena »cere colate« (voska u koturovima) iznosila 7½ dukata; pobliže se ne navodi da li se radi o sirovom ili finom vosku. U Trgovačkoj knjizi braće Caboga navode se cijene voska na više mjesta, ali ne stoji izričito da se radi o bosanskom vosku.

⁶⁷ U testamentu Dure Bogišića, koji je umro u Fojnici, navodi se da, pored ostale imovine, ima »in compagnia salme 3 de cera fina«, a ovaj vosak treba da bude prodat »a ducati 8 lo zentenaro«. *Test. Not.* 14, fol. 31, 8. IV 1446.

U trgovini stokom, u prvom redu, spominje se izvoz konja. Na tržištu su se različito kretale njihove cijene, a zavisile su od vrste i kvaliteta konja koji se prodavao.⁶⁸ Istočna Bosna je kraj, kako se to na osnovu podataka može ustanoviti, odakle su se najviše izvozili konji.⁶⁹ Njih, u prvom redu, kupuju Dubrovčani, ali takođe i trgovci iz Italije.⁷⁰ Usamljen je slučaj da se svinje šalju iz Bosne na prodaju u Dubrovnik.⁷¹ Od svinja svakako su se u većem broju izvozila goveda i ovce, iako ni o tome nema mnogo podataka.⁷² Jer, ne smije se izgubiti iz vida vrlo vjerovatna mogućnost da je stanovništvo iz dubrovačkog zaleda dovodilo bez ikakvih ugovora stoku na dubrovačko tržište.

Od ostalih proizvoda bosanskog stočarstva treba spomenuti i sir. Njegovim izvozom bavilo se domaće stanovništvo, a nabavljali su ga i Dubrovčani koji su trgovali u Bosni.⁷³ Premda je poznato da je Dubrovnik svoje potrebe u vuni podmirivao na raznim svjetskim tržištima, ipak ponekad u Dubrovnik dolazi vuna i iz naših krajeva. Grupko, predstavnik i carinik vojvode Sandalja, prodao je u Dubrovniku 1429. godine Petru Rastiću 3.240 litara *lane* »in ratione grossorum 4½ groša pro quolibet deceno libre«. Docnije, po obavljenom poslu, Grupko izjavljuje da mu je u potpunosti isplaćeno.⁷⁴ Ovo je usamljen podatak, jer i pored toga što je u srednjovjekovnoj Bosni, nesumnjivo, bilo vune, nije bilo njenog izvoza u znatnijem obimu. »Lana di Bosna« bila je slabijeg kvaliteta, te je bilo zabranjeno miješati je s katalonskom i drugom vunom bolje vrste.⁷⁵ Vjerovatno je bosanska vuna uglavnom upotrebljavana za podmirivanje potreba kućne radinosti.

Već od druge polovine XIV vijeka kože predstavljaju važan izvozni artikl, a to su bile i u prvoj polovini XV vijeka. Ne izvoze se usput, uz ostalu robu, već čak po 30 konja prenose odjedanput skoro isključivo kože.⁷⁶ Trgovinom kožama bavili su se u prvom redu

⁶⁸ Uspor. str. 32. 6. II 1456. oijena »unum equum morellum« iznosila je 7 dukata. *Div. Not.* 40, fol. 135.

⁶⁹ Bosanci za koje se može ustanoviti da su se bavili prodajom konja bili su najviše iz Foče i Goražda, *Div. Canc.* 30, fol. 77', 8. XI 1393; ib. 32, fol. 214, 6. I 1399; *Div. Not.* 40, fol. 135, 6. II 1456.

⁷⁰ 6. I 1399. Anthonio Zanelli de Trano kupio je konja od jednog trgovca iz Foče. *Div. Canc.* 32, fol. 214, 6. I 1399. »Thomas Bartholomei domini Thome de Florentia uendidit unum suum equum quem emit in Boraç« nekom Talijanu. *Ib.* 44, fol. 178', 6. IX 1427.

⁷¹ Vlasi vojvode Radiča dovode u Dubrovnik »grassam«, a kupuju so. *Ref.* 32 (1403), fol. 167'.

⁷² Ivan Novaković žali se na ljude vojvode Stjepana, koji su mu oteli »unus castronus subtus Blaxul«. *Lam. de foris* 19, fol. 5', 24. I 1445. Vlatko Pribisalić žali se na carinike herceg-Stjepana, koji su mu uzeli »tres castros«. *Ib.* 25, fol. 135', 1. X 1453.

⁷³ U testamentu Maroja Veseokovića, koji je umro u Fojnici, u popisu robe navodi se i sir. *Test. Not.* 15, fol. 149', 16. VII 1455.

⁷⁴ *Div. Canc.* 46, fol. 97', 14. IX 1429.

⁷⁵ D. Roller, Dubrovački zanati, 22.

⁷⁶ 8. XI 1434. Vlasi obećavaju Vlakuši Hrankoviću da će prevesti »a soto Borazio usque Narentum salmas triginta pellium«. *Div. Canc.* 48, fol. 263, 8. XI 1434.

Dubrovčani, a manje Bosanci. Kože se izvoze prvenstveno u Dubrovnik, zatim dosta često preko njega i na ostala tržišta. Braća Kabužići izvozili su kože u razne talijanske gradove, te se iz istih razloga kao i za vosak može pretpostavljati da su ih jednim dijelom nabavljali iz Bosne. Kože se uglavnom dobavljaju iz istočne Bosne, ali se takođe spominju u testamentima Dubrovčana koji su živjeli i umrli u mjestima srednje Bosne.⁷⁷ Mjerile su se litrima, i to centenarijem, kao i vosak, a milijarima ako se radilo o većim količinama.⁷⁸ Po kvalitetu, koji zavisi od vrste domaće životinje, kože su mogle biti bovine — goveđe ili montuline — jagnjeće, što je, nesumnjivo, uticalo i na njihovu cijenu. Prema jednom podatku iz 1430. godine, »pelle montuline« prodavale su se po 11 dukata jedan centenarij.⁷⁹ Pored toga, kože su se razlikovale i po načinu prerađivanja. U testamentu jednog dubrovačkog trgovca koji je umro u Fojnici navodi se da je on kupio po 5 dukata 1 centenarij i stavio »in compagnia pelle scite et sullade«, a »pelle chonze (štavljene kože) 10 per ducato«.⁸⁰ Po približno istoj cijeni, 4 perpera »pro quolibet centenario«, obavezao se Radašin Zlatarić iz Goražda da će, između ostalog, donijeti Mihajlu Crijeviću »quatuor milliarum pellium schiattorum«.⁸¹ Prema tome, jasno je podvučena razlika u cijeni između koža koje su jednostavno posoljene i osušene i koža koje su štavljene.

Iako se kože divljači spominju samo jedanput, i to 1180, kada papa putem svoga poslanika traži od bana Kulina kože kuna,⁸² ipak je vjerovatno da su i one ponekad predmet izvoza. U bogatim bosanskim šumama bilo je raznovrsne divljači, čija se koža, inače, mnogo cijenila u srednjem vijeku.

Od ostalih proizvoda bosanske privrede još dolazi u obzir izvoz drvene građe i meda.⁸³ Žito je takođe bilo predmet izvoza. Pored vladara i pojedini feudalci bavili su se njegovom prodajom. Župan Sanko piše Dubrovčanima da je svoje žito prodao u Kotoru, po 10 perpera jedan tovar, zato štu mu oni ne bi platili po ovoj cijeni.⁸⁴ I drugi podaci govore o izvozu žita, i to preko Neretve.⁸⁵ Maroje Veseoković, koji je živio, trgovao na veliko i, na kraju, umro u Fojnici, u svom testamentu nekoliko puta navodi da, između ostale robe, ima i »formento« ne samo u Fojnici već i u Kreševu.⁸⁶

⁷⁷ Ref. 32, fol. 177', 12. XI 1403; *Div. Canc.* 42, fol. 46', 15. V 1422; ib. 48, fol. 263, 8. X 1434; *Div. Not.* 20, fol. 23, 24. VI 1435; *Div. Canc.* 52, fol. 127, 11. IV 1438; *Test. Not.* 14, fol. 31, 8. IV 1446; ib. 15, fol. 149—150', 16. VII 1455.

⁷⁸ *Test. Not.* 14, fol. 31, 8. IV 1446; ib. 15, fol. 149—150', 16. VII 1455.

⁷⁹ U Trgovačkoj knjizi braće Caboga, 61'.

⁸⁰ *Test. Not.* 14, fol. 31, 8. IV 1446.

⁸¹ *Div. Canc.* 42, fol. 46', 15. V 1422. U testamentu jednog Dubrovčanina koji je takođe sastavljen u Bosni, spominju se »pelle bovine chonze«, kao i »pelle sotil«, ali nisu naznačene cijene. *Test. Not.* 15, fol. 149—150, 16. VII 1455.

⁸² *Codex diplomaticus* II, 168.

⁸³ »In Drina in loco dicto Mirtiç«. *Div. Canc.* 23 (1371), fol. 12'; ib. 25, fol. 170', 13. I 1383. Med se spominje u jednom testamentu. *Test. Not.* 15, fol. 149—150', 16. VII 1455.

⁸⁴ Povelje i pisma I/1, br. 103.

⁸⁵ M. Dinić, Odluke Veća Dubrovačke Republike, 352. Uspor. str. 19 i 36.

⁸⁶ *Test. Not.* 15, fol. 149—150', 16. VII 1455.

Trgovina ljudima iz bosanskog zaleđa, kako je već ranije izloženo, bila je vrlo česta u XIII i XIV vijeku. U to vrijeme, veći dio roblja u Dubrovniku sačinjavali su ljudi iz Bosne. Od kraja XIV vijeka mijenja se situacija u pogledu ove trgovine. Pored opšte pojave iščekavanja ropstva na Zapadu, uslijedili su i protesti bosanskih vladara zbog hvatanja i prodaje njihovih ljudi. Bosanski kralj Ostoja žalio se Dubrovčanima što izvoze roblje iz Bosne. Protesti dolaze i od bosanskih velikaša, kao, na primjer, vojvode Hrvoja. Najzad su Dubrovčani bili prisiljeni da čine ustupke. Malo vijeće zabranilo je trgovinu robljem. Konačan dekret donesen je 1416. godine. To još ne znači da se više nisu događale prodaje ljudi iz bosanskog zaleđa, ali, u svakom slučaju, ova je trgovina tokom prve polovine XV vijeka u znatnom opadanju.^{86a}

2. UVOZ

Posebno mjesto u bosanskom uvozu zauzimala je so. Ovaj za život bitan artikl tražen je tim više što Bosna, kao stočarska zemlja, nije bila u stanju da vlastitim proizvodima zadovolji čak ni potrebe ljudi. U Bosni je, doduše, od davnina bilo slanih naslaga, te čak postoje mišljenja da je po njima Bosna dobila svoje staro ime.⁸⁷ Sjeveroistočni kraj oduvijek je poznat po slanim izvorima, te su svi narodi koji su tu u razna vremena stanovali po soli nazivali cijelu ovu oblast.⁸⁸ Izgleda da u srednjem vijeku spomenuti izvori nisu radili ili nisu upotrebljavani, jer nema nigdje ni najmanjeg podatka o proizvodnji soli.⁸⁹

Srednjovjekovna Bosna imala je na svom području vrlo razvijeno i poznato tržište soli. To su bila Drijeva — forum Narenti — koja je Stjepan II, probijajući se kroz doline Neretve prema moru, osvojio od Srbije i s ostalim krajevima trajno pripojio Bosni. U samim Drijevima nije se, doduše, proizvodila so, već se uvozila iz raznih mjesta s obale Jadranskog mora, a rjeđe iz Italije i s grčke obale Jonskog mora.⁹⁰ Drijeva su jedno od ona četiri mjesta u kojima je bilo dozvoljeno da se na prostoru od Neretve do Bojane prodaje so. Trgovina solju bila je ovdje vrlo razvijena, što se može zaključiti po visini zakupa carina. Kako je više strana pretendovalo da izvuče korist od prodaje soli na ovom trgu, na kraju je postao ustaljen običaj da se dijele prihodi od carina.⁹¹ Uvozom soli s Drijeva podmirivan je dobar dio bosanskih potreba za ovim artiklom.

U bosanskoj istoriji nema nijedne važnije privredne akcije, bilo da ona dolazi od vladara bilo od nekog krupnijeg feudalca, a da nije izražena u težnji da se na sopstvenoj teritoriji osigura tržište

^{86a} V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem, 126, 127.

⁸⁷ L. Thallöczy, O značenju imena Bosna, GZM, I, Sarajevo, 1889, 10.

⁸⁸ V. Ćorović, Historija Bosne, 19.

⁸⁹ Č. Truhelka, Nešto o bosanskim solanama, GZM, XII, Sarajevo, 1900, 576.

⁹⁰ M. Dinić, Trg Drijeva, 143.

⁹¹ Ib. 126, pa nadalje.

solu. U tim pokušajima Bosanci nastoje da se otrgnu i oslobode dubrovačkog posredništva u trgovini ovim artiklom, te da i sami izvuku što više koristi iz njegove trgovinske razmjene. U drugoj polovini XIV vijeka Tvrtko u svom gradu Novom otvara solane i tržište soli. I Sandalj počinje na svoju ruku da prodaje so u Sutorini. Još mnogo dalje od njega otišao je herceg Stjepan sredinom XV vijeka. On je na sve moguće načine nastojao da unaprijedi tržište soli u Novom. Čak je zabranio svojim ljudima da kupuju so u Dubrovniku, a ovu zabranu protekao i na ljude ostale vlastele koji su morali da prelaze preko njegovog teritorija.⁹² Svi pokušaji na tome su i ostali i nisu donijeli trajnijih rezultata u pogledu uspostavljanja domaćih tržišta soli. Bosanska država je u prvoj polovini XV vijeka, kao i ranije, bila prisiljena da oskudicu ovog neophodnog artikla podmiruje uvozom van granica svoje zemlje.

Glavni strani centar iz koga se nabavljala so bio je Dubrovnik. Bosna je i sada u prvom redu upućena na ovaj grad. Tako, na primjer, na značaj Dubrovnika za uvoz soli u Bosnu ukazuje odluka dubrovačke vlade od 19. IX 1403. godine, kojom se zbog izbijanja ratnih sukoba zabranjuje trgovcima da unose so u Bosnu ili je tamo prodaju, smatrajući da će ovom mjerom bosanski interesi biti najviše pogođeni.⁹³ Po so su u Dubrovnik dolazili i sami Bosanci, ali izgleda da ovim količinama nisu trgovali, već jedino podmirivali svoje potrebe. Za razliku od Bosanaca, Dubrovčani su se naveliko bavili trgovinom solju, koju uvoze na razne trgove srednjovjekovne Bosne.⁹⁴

Pored Dubrovnika, Bosna se snabdijevala ovim neophodnim artiklom svugdje gdje je za to bilo mogućnosti. U tom cilju obraćala se i gradovima sjeverne Dalmacije, u kojima se takođe od davnina proizvodila so. Kada su ovi gradovi 1420. godine došli pod vrhovnu vlast Mletačke Republike, mogla se jedino pod strogom kontrolom Venecije razvijati trgovina solju između Dalmacije i Bosne. Da bi u ovoj unosnoj trgovini konkurisala što više Dubrovniku, Venecija je snizila carinu na so koja se izvozila u Drijeva.⁹⁵ Bosna je bila uveliko zainteresovana za uvoz soli iz dalmatinskih gradova. Bosanski vladari čak nastoje da obezbijede njen uvoz zvaničnim pregovorima s Mlecima, što se može zaključiti na osnovu povelja. Kralj Tomaš daje Mlečanima vrlo široke povlastice pod uslovom da može uvoziti so koliko to bude želio i da ga niko u tome ne ometa.⁹⁶ I Splitski u jednom pismu indirektno potvrđuju da je obim uvoza soli iz dalmatinskih gradova u Bosnu bio stvarno velik i značajan za Veneciju. Oni upozoravaju Mlečane da će neke njihove namjere ići ne samo na štetu splitskih i mletačkih trgovaca u Bosni već ni država

⁹² Vidi str. 106.

⁹³ Ref. 32, fol. 169'.

⁹⁴ Vidi str. 58—60.

⁹⁵ M. Dinić, Trg Drijeva, 143.

⁹⁶ Listine, IX, 15. III 1444. Na molbu Stefana Tomaša Venecija je dozvolila da može nabavljati so u Splitu, ali uz običnu cijenu i uz obavezu da će so kupovati jedino od države. Listine IX, 301, 7. III 1449.

neće više moći da prodaje so, a prihodima od ove prodaje izdržavala se vojska.⁹⁷

Prema svemu izloženom, uvoz soli u srednjovjekovnu Bosnu u velikom je porastu tokom prve polovine XV vijeka. Proširuje se broj stranih tržišta s kojih se so dobavlja, podaci sve češće spominju uvoz soli, a povećava se i obim samog uvoza. Pojedine isporuke broje po 100, 230, pa čak i 472 tovara.⁹⁸ Trgovina solju nalazi se prvenstveno u rukama Dubrovčana, bez obzira da li se radi o soli koja potiče s dubrovačkog ili drijevskog tržišta. Oni su uspjeli da održe trgovinu ovim veoma traženim artiklom kao isključivo dubrovački monopol u krajevima svog zaleđa. Uvoz soli s raznih dalmatinskih tržišta znatno je zaostajao za količinama koje su dopremali dubrovački trgovci. Prenos soli obavljaju Vlasi, a kao nagradu za ovaj posao primaju određenu količinu soli.

Kako se so nabavljala s više strana i trgova, to je mjerena raznim mjerama, jer one nisu bile svuda jedinstvene. U Drijevima je postojala »drijevska mjera« — »mensura Narenti«. Drijevski spud, ili mjerica, veći je od dubrovačke.⁹⁹ Mjera kojom se mjerila so u Dubrovniku zvala se *modium* ili *modius*, a na našem jeziku — mjerica, spud. Jedna mjerica sadržavala je četiri kabla ili uborka (»cupellus«).¹⁰⁰ Ponekad se težina soli određivala litrama, ali su ti slučajevi dosta rijetki,¹⁰¹ tako da se mjerica može smatrati osnovnom jedinicom za mjerenje soli. U Dubrovniku su se razlikovale dvije vrste spuda, i to veliki i debeli, te tanki, odnosno mali. Rešetar smatra da se debeli spud upotrebljavao u trgovini na veliko, a tanki — u prodaji na malo.¹⁰² Ovakva podjela nije morala uvijek biti pravilo, jer je 1404. godine u Ustikolinu uvezena velika količina soli 180 (mjerica), mjerena »ad mensuram subtilem salis Ragusii«.¹⁰³ Ipak, vjerovatno je da se mnogo češće za mjerenje soli koja je odlazila u Bosnu upotrebljavala velika mjera, jer se so uvozila samo na veliko. Republika je strogo vodila računa o ispravnosti mjera, kao i o načinu mjerenja.¹⁰⁴ Težina jedne mjerice iznosila je, po Rešetaru, 1670. godine nešto više od 42 kg;¹⁰⁵ na žalost, za ranija vremena nema o tome podataka. Na osnovu izvjesnih proračunavanja dolazi se do rezultata da je i u srednjem vijeku jedna mjerica soli

⁹⁷ Listine, IX, 420, 31. V 1452.

⁹⁸ Div. Canc. 23, fol. 129' (1372); ib. 57, fol. 178 (1443); ib. 57, fol. 261' (1443).

⁹⁹ M. Dinić, Trg Drijeva, 145.

¹⁰⁰ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, 91, 92, 108.

¹⁰¹ Vlasi prenose u Praču Simeonu Buniću 46 tovara soli; svaki od njih teži po 390 litara. Div. Canc. 29, fol. 108', 22. VI 1390. Vlasi prevoze u Deževicu ili Podvisoki »sexaginta salmas salis ponderis qualibet salma librarum 436«. Div. Canc. 35, fol. 78', 11. VI 1404.

¹⁰² M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, I, 92.

¹⁰³ Div. Canc. 35, fol. 76', 1. VI 1404.

¹⁰⁴ M. Gecić, Dubrovačka trgovina solju, 134, 135; Katkada se u Dubrovniku upotrebljavala mletačka mjera. M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, I, 92.

¹⁰⁵ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika I, 93.

takođe iznosila oko 42 kg.¹⁰⁶ So se prenosila u vrećama¹⁰⁷ i tovarima čija je prosječna težina bila 3 mjerice¹⁰⁸ ili, mjerena litrima, 390—436 litara.¹⁰⁹ Ako se, dalje, mjerice ili libre pretvore u kilograme, izlazi da je jedan tovar težio prosječno 136 kilograma. Cijene soli koja je odlazila u Bosnu različito su se kretale.¹¹⁰

U pogledu tkanina Bosna je bila upućena na uvoz sa strane. Pokušaji hercega Stjepana da podigne samostalne tvornice ostali su bez uspjeha i nisu imali praktičnog značaja, kao ni ranija Tvrtkova nastojanja da unaprijedi proces proizvodnje tkanina.¹¹¹ Raša, grubo platno koje se proizvodilo u okviru domaće radinosti, služila je samo za podmirivanje najosnovnijih potreba. Zato je Bosna i u prvoj polovini XV vijeka bila prisiljena da se snabdijeva sa stranih tržišta.

Posebno treba izdvojiti tkanine bosanskih feudalaca i vladara koje oni nabavljaju sa strane ili dobijaju u vidu poklona od Dubrovčana. Tako se u popisima ostavština i testamentima porodice Hranić-Kosača navode razne vrste tkanina.¹¹² Dubrovčani su 1402. godine poslali na bosanski dvor »benetini de Florencia« i platna iz Koma; Sandalj Hranić je dobio veliku količinu platna; njegov brat Vuk dva komada finog platna, itd.¹¹³ Vovjode Ivaniš i Petar Pavlović u maju 1447. godine nabavljaju tkanine u Dubrovniku.¹¹⁴ U ovim i sličnim slučajevima radi se obično o skupocjenim tkaninama dubrovačkog, talijanskog ili istočnog porijekla.

Tkanine su se uvozile u prvom redu iz Dubrovnika. To su najviše bili njegovi vlastiti proizvodi, jer su u gradu od dvadesetih godina XV vijeka podignute tekstilne radionice i bojadisaonice. Dubrovačka vlada pozvala je strane stručnjake, dala im velike povlastice, štitila zanatsku robu raznim carinama i činila sve za razvoj manufakture. Unapređenje tekstilne proizvodnje podstakao je uveliko izvoz dubrovačkih tkanina u Bosnu.¹¹⁵ Tovari koji sadrže isključivo tkanine otpremaju se sve češće na bosanske trgove i u rudnike. Ponekad, u jedan mah desetak, čak i više tovara.¹¹⁶ Gotovo nema testamenta nijednog Dubrovčanina koji je u ovo vrijeme živio u Bosni a da se u njemu u popisu zaostavštine ne spominju tkanine.

¹⁰⁶ Ako se uzme u obzir da jedan tovar teži 390 ili 436 libara (vidi nap. 101), pretvoreno u kilograme to iznosi 130 ili 145 kg. Jedan tovar soli mjeran mjericom iznosi 3 mjerice (vidi nap. 108), te je prema tome 1 mjerica = oko 42 kg.

¹⁰⁷ M. Dinić, *Karavanska trgovina*, 119—145.

¹⁰⁸ *Ib.*; *Div. Canc.* 29, fol. 98, 21. V 1390. »100 salmas salis de tribus modiis pro singula salma«. *Div. Canc.* 29, fol. 98, 21. V 1390.

¹⁰⁹ Vidi nap. 101.

¹¹⁰ Vidi str. 34.

¹¹¹ Vidi str. 37 i 106.

¹¹² E. Lilek, *Die Schatzkammer der Familie Hranić*, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus BH*, II, 1894, 125—151.

¹¹³ N. Jorga, *Notes et extraits* II, 83, 116; 124.

¹¹⁴ *Div. Canc.* 60, fol. 150', 20. V 1447.

¹¹⁵ I. Božić, *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika*, 33, i nadalje.

¹¹⁶ Vidi str. 58—60.

Osim ovoga, u Bosnu se tkanine često uvoze uz mrčarije. I Mlečani u jednom pismu Kotoru iz 1446. ističu da su velike količine dubrovačkih tkanina preplavile Bosnu i da za njih predstavljaju konkurenciju.¹¹⁷ To potvrđuju i sami Dubrovčani. U maju 1452. godine pišu svojim poslanicima da su prije sukoba s herceg-Stjepanom dubrovačke tkanine samo malo nošene »in Romania et altri logi de Levante, perche la mazor parte e quasi tutti li detti panni se postavano in Bossina e Schiauonia«. Dalje se u pismu naglašava da dubrovački trgovci najradije nose tkanine »in Bossina e Schiauonia perche ne fanno meglio che in nissuno altro logo del mondo«. ¹¹⁸ Uvozom tkanina bave se dubrovački, a u velikoj mjeri i domaći trgovci. Vrlo je česta pojava da tkanine uzimaju na kredit. O pojedinostima ove trgovine bilo je već ranije govora.

Pored dubrovačkih, dolazile su u obzir tkanine iz raznih gradova Italije, najčešće iz Mantove i Vičence, kojima su trgovali i Dubrovčani i trgovci iz tih gradova s privremenim boravkom u Dubrovniku. U Italiji se tkala specijalna roba za naše krajeve. U Ankoni 1421. godine određuje se carina na izvoz tekstila u »Schiauonia« iz Firenze, Urbina i drugih talijanskih gradova.¹¹⁹ Posebno mjesto u ovom bosanskom uvozu zauzimaju tkanine iz Prata, poznatog talijanskog trgovačkog mjesta u blizini Firenze. Dubrovčanin Petar Primojević je putem Antonija di Lorenzo, tekstilnog majstora iz Prata, nabavljao odavde mnoge tkanine, a zatim ih prodavao oko 1420. po Balkanu, naročito Bosni.¹²⁰ Giuliani di Marco slao je tkanine iz Prata u Bosnu u vrijeme dok je dubrovačka tekstilna industrija još bila u začetku.¹²¹ U martu 1423. godine on se nastanio u Dubrovniku. Putem njega, jedan drugi trgovac iz Prata, Michele de Giovannino, slao je na dubrovačko tržište tkanine koje su najvećim dijelom upućivane na prodaju u Bosnu.¹²² Luca Cechi takođe je mnogo trgovao s Bosnom.¹²³ I ostali članovi kolonije trgovaca iz Prata u Dubrovniku bave se uvozom tkanina u Bosnu.¹²⁴ Talijanski tekstil bio je uveliko preplavio bosansko tržište.

Mlečani su najviše od svih talijanskih trgovaca nastojali da obezbijede sebi trgovinu tekstilom u srednjovjekovnoj Bosni. To se može zaključiti i prema spomenutim navodima Mlečana da dubrovačke tkanine predstavljaju u Bosni za njih ozbiljnu konkurenciju. O ovome sukobu govore i dubrovačke vijesti. U jednom pismu, Dubrovčani ističu da njihove tkanine nisu »cattivi e de mal color«, kako to tvrde Venecijanci, već one s »bollo con san Marco« koje kupuju Bosanci, jer su jeftinije.¹²⁵ Bez obzira da li su imali više ili manje uspjeha, činjenica je da se Mlečani bave trgovinom tka-

¹¹⁷ Listine, IX, 251, 11. VII 1446.

¹¹⁸ *Lett. di Lev.* 14, fol. 109, maja 1452.

¹¹⁹ N. Jorga, *Notes et extraits* II, 194—195.

¹²⁰ M. Popović, *La penetrazione dei mercanti pratesi*, 508.

¹²¹ *Ib.* 516.

¹²² *Ib.* 513, 514.

¹²³ *Ib.* 519.

¹²⁴ *Ib.* 517, 518.

¹²⁵ N. Jorga, *Notes et extraits*, II, 210.

ninama u Bosni. O tome direktno govori i jedan podatak iz mletačkog Arhiva. Ser Mapheus Fuscarenio poslao je »pecias sex pannorum di Francia ad partres Bosne«, na koje je platio uobičajnu carinu. Kako zbog ratova koji se vode u tim krajevima ove tkanine nisu mogle tamo da stignu, dozvoljava se spomenutom ser-Mapheus-u Fuscarenio da te tkanine može dovesti u Veneciju bez plaćanja dažbine.¹²⁶ Vjerovatno da je bilo više ovakvih slučajeva.

Iz svega izloženog može se zaključiti da je uvoz tkanina u prvoj polovini XV vijeka bio u naglom porastu. Uvozi se sa više strana, veoma učestalo i u velikom obimu. U stvari, tek se sada može govoriti o uvozu tkanina u srednjovjekovnu Bosnu, jer u XIV vijeku jedva da se on spominje. Njime se bave domaći ljudi, mletački trgovci, ali, u prvom redu, Dubrovčani. U obzir dolaze tkanine s Istoka, čak i »panni de Francia«, vrlo mnogo tkanina iz raznih talijanskih gradova, ali ipak najviše dubrovački proizvodi.

Izbor tkanina na bosanskim trgovima vrlo je bogat i raznovrstan. Nalaze se sve moguće boje, uzorci, slabiji i bolji kvalitet. Ove pojedinosti najčešće se navode prilikom popisa robe u testamentima Dubrovčana koji trguju s Bosnom. Tako, na primjer, u testamentu Maroja Veseokovića, koji je dugo živio i umro u Fojnici, među ostalom robom spominju se slijedeće tkanine:¹²⁷

- pezza una verde chiara,
- pezza una celestea,
- pezza una bianca,
- pezza una vermeglia,
- pezza una azzura,
- de pezza turchino,
- de peza biancho de Mantoa,
- de peza morello,
- de peza verde.

Dubrovčani su u Bosnu uvozili i *naceto*, zlatni brokat azijskog porijekla. Oni su ga kupovali u Veneciji i na ostalim tržištima Italije, ali nije moguće utvrditi da li se radi o kiparskom ili bagdadskom nacetu.¹²⁸ Fustan, tanko platno od konca i pamuka, česta je tkanina u srednjem vijeku, te se uvozi i u Bosnu. Sandalj Hranić je 1417. godine nabavio jednu hlamidu od fustana.¹²⁹ U prekopenim grobovima s područja Bosne nalaze se ostaci tkanina. Tako su u jednom grobu pronađene zlatotkane tkanine s nepravilnim četvorouglima, kao i fragmenti zlatotkane tkanine s krinovima pod jednim stećkom koji datira iz XV vijeka.¹³⁰ Na jednom drugom mjestu u Bosni nađen je pokrivač za kovčeg od zlatnog brokata s krinovima.¹³¹

¹²⁶ Državni arhiv u Veneciji: *Senato Misti*, 47, fol. 52, 18. VI. 1406.

¹²⁷ *Test. Not.* 15, fol. 149—150', 16. VII. 1455.

¹²⁸ Lj. Kovačević, *Srednjovekovna nošnja balkanskih Slovena*, posebno izd. SAN, Beograd, 1953, 203, 204.

¹²⁹ *Ib.* 206.

¹³⁰ *Ib.* 215.

¹³¹ *Ib.*

Tkanine koje su nabavljali ili dobijali kao poklon bosanski feudalci takođe su bile vrlo raznolike po vrsti, boji i kvalitetu.¹³²

Tkanine su se mjerile mjerom koja se u Dubrovniku naziva lakat,¹³³ a u latinskim dokumentima — *brachia*.¹³⁴ Prilikom jedne krađe navedena je cijena jednog brahija u iznosu od 4 perpera.¹³⁵ Inače, tkanine su bile smotane u peče čija dužina iznosi od 50—100 lakata (od 25 do 50 metara).¹³⁶ Cijena ovih peča nije ujednačena, što je sasvim razumljivo, jer nju određuje vrsta, kvalitet i dužina smotane tkanine.¹³⁷ Tkanine iz Italije bile su znatno skuplje. Knez Dabiša Vuković iz Podborča plaćao je za »panno de Mantova« 40 dukata za jednu peču.¹³⁸ Peče su se u Bosnu otpremale konjima, i to — jedan konj nosio je jedan tovar tkanina.¹³⁹ Cijena jednog tovara tkanina kretala se različito, iz istih razloga kao i cijena jedne peče, i to od 100, 130 do 150 dukata.¹⁴⁰

Na bosanske trgove uvezio se još čitav niz raznih artikala, pod jednim skupnim imenom: *mercancia*, *merces*, *mercimonia*. Tu je dolazila u obzir sva moguća bakalska i ostala roba. Prema jednom podatku iz Dubrovačkog arhiva, u 30 torava mrčarije koji odlaze u Bosnu bilo je tkanina, ulja, ribe i soli.¹⁴¹ Mrčarije se uvoze uglavnom iz Dubrovnika, čijom trgovinom se bave najviše Dubrovčani, a domaće stanovništvo — mnogo manje. Njihov uvoz u prvoj polovini XV vijeka vrlo je znatan i u velikom porastu u odnosu na XIV vijek.¹⁴² Time nije još iscrpeno sve što se može utvrditi u pogledu uvoza mrčarija. U ugovorima između Dubrovčana i Vlaha o prevozu robe nalaze se takođe podaci o uvozu znatnog broja tovara za koje

¹³² Ib. 203, 209.

¹³³ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, 100.

¹³⁴ U Foči su ukradene »pecias duas panni et brachio novem panni«, *Lam. de foris* 6, fol. 171, 5, XI 1425; *Test. Not.* 15, fol. 149—150, 16. VII 1455; itd.

¹³⁵ »Bosich Cohosceulich« se žali da su mu ukradene »duo brachia panni quem dixit valere ipp. 4«. *Int. Canc.* I, fol. 87, 10. XI 1381.

¹³⁶ Peča je komad sukna dugačak od 50 do 100 lakata (od 25 do 50 m). D. Roller, Naša prva manufaktura sukna u XV stoljeću u Dubrovniku, Ekonomski pregled, br. 2, Zagreb, 1950, 194.

¹³⁷ U testamentu Tvrtka Radivčića, koji je umro u Bosni, pominju se »quatuor pecias panni ducatorum 62«. *Test. Not.* 13, fol. 215, 24. IV 1445.

¹³⁸ U testamentu Ivana Lamprića, između ostalih dužnika, navodi se da knez Dabiša Vuković iz Podborča »die dar per peze 8 de panno de Mantova a duc. 40 la peza, monta duc. 320«. *Test. Not.* 13, fol. 219—220, 18. V 1445.

¹³⁹ Vlasi koji prevoze u Bosnu robu Radoslava Obradovića treba, između ostalog, da dovedu i »tres equos bonos et sufficientes pro tribus salmis pannorum«. *Div. Canc.* 36, fol. 158, 16. II 1407.

¹⁴⁰ Vlasi se obavezuju Benediktu Gunduliću da će mu odvesti u Foču dva tovara tkanina »valute 260«, *Test. Not.* 20, fol. 43, 14. VII 1435. Vlasi se obavezuju četvorici Dubrovčana da će im u Foču prevesti »salmas duas pannorum valute duc. 200«. Ib. 20, fol. 44, 14. VII 1435. Marin Buća se žali da su mu ukrali »unam salmam pannorum« koju je poslao u Borač i da zbog toga ima štete 150 dukata. *Lam. de foris* 20, fol. 113, 13. V 1466. Uspor. M. Dinić, Srednjovjekovna kravanska trgovina, 144.

¹⁴¹ *Div. Canc.* 40, fol. 170, 28. V 1451.

¹⁴² Vidi str. 58—60, 124.

nije uopšte naznačeno šta prenose, a može se pretpostavljati da i oni sadrže raznoliku robu — mrčariju.¹⁴³

Pored toga što su ulje i riba obično sastavni dio mrčarija, njihov uvoz se spominje još i posebno.¹⁴⁴ Cijena tovara ulja iznosila je 56 perpera, jer se u jednom dokumentu navodi da polovina jednog tovara ulja iznosi 28 perpera.¹⁴⁵ Ribe su dovožene u suhom stanju ili u želatinu, a od vrsta, kojih je bilo, vjerovatno više, jedino se pominju *anguille* (jegurje).¹⁴⁶ Od ostale robe u Bosnu se uvozilo vino u bačvicama, cink, papir, srebrenina, izrađeni pojasevi, perle, razni komadi odjeće, ženske marame, svila, igle.¹⁴⁷ Potreba feudalaca za robom luksuznog karaktera dovela je do uvoza naranči,¹⁴⁸ a sigurno i još izvjesnog broja drugih artikala, o kojima nema podataka. Njihova potražnja robe ove vrste dolazi do izražaja u jednom zahtjevu iz 1423. godine, kojim bosanski kralj Tvrtko i njegovo plemstvo traže od dubrovačkog poslanika, pored riba, »narenze e fructe de piu maniere«, ali je dubrovački Senat odbio ovu vrstu danka u malim stvarima. Isti su poslanici ranije donijeli kralju 27 suda ribe, 48 kutija poslastica i još »zucharo e specie e peverada« kao dar dubrovačke Opštine.¹⁴⁹

Na kraju potrebno je naglasiti da ima čitav niz predmeta kao što su luk, strijela, štit itd. za koje nije moguće ustanoviti da li su uvezeni ili pripadaju domaćoj proizvodnji.^{150a}

¹⁴³ Vidi str. 58.

¹⁴⁴ Jedan tovar ulja šalje se u Borač ili Višegrad. *Div. Canc.* 48, fol. 232', 11. X 1434. Tri tovara ulja prevoze se u Ustikolinu. *Div. Not.* 25, fol. 49, 6. V 1441. Ulje za bosanskog kralja izvozi se iz Dubrovnika. *Mon. Rag.* IV, 244 (1379). Daje se dozvola vojvodi Petru Pavloviću da može kupiti ulja. *Cons. Rog.* 12, fol. 26, 11. III 1451.

¹⁴⁵ Maroju Mirkoviću ukrali su od robe koju je slao u Praču »mediam salmam olei valoris ipp. 28«. *Lam. de foris* 2, fol. 108, 7. XI 1411.

¹⁴⁶ 18. II 1434. u Višegrad se uvoze »salmas duas piscium«. *Div. Canc.* 48, fol. 63, 18. II 1434. Tovar s ribom »et cum aliis rebus« šalje se u Borač. *Div. Not.* 21, fol. 126', 1. IV 1437. Đuro Bogišić, koji je umro u Fojnici, navodi da ima »barilete 4 de pessi fati in zelatina; in compagnia — pexi in zelatina salme 2½« i još »1770 anguille«. *Test. Not.* 14, fol. 31, 8. IV 1446. Petar Pavlović dobija dozvolu »possendi emere de piscibus«. *Cons. Rog.* 12, fol. 26, 11. III 1451. Rušku Tudroviću je opljačkana roba prilikom odlaska u Bosnu. *Lam. de foris* 25, fol. 192', 18. XII 1453.

¹⁴⁷ 14. V 1422. u Goražde uvoze »unam salmam stagni«. *Div. Canc.* 42, fol. 46, 14. V 1422. Vlasi se obavezuju Marinu Đordiću da će prevesti u Foču dva tovara »stagni«. *Ib.* 46, fol. 78', 24. XI 1429. U Vijeću umoljenih se dozvoljava Ivanišu Pavloviću da, između ostalog, može i papir kupiti u Dubrovniku. *Cons. Rog.* 11, fol. 252', 20. X 1450. Isto se dozvoljava i Radoslavu Pavloviću. *Ib.* 11, fol. 256, 11. III 1451. Petar Pavlović kupuje papir. *Ib.* 12, fol. 26. U Vijeću umoljenih dozvoljava se Ivanišu Pavloviću da između ostalog može kupiti u Dubrovniku i »argenteria«. *Ib.* 11, fol. 252', 20. X 1450.

¹⁴⁸ U robu Ruška Tudrovića koja mu je opljačkana prilikom odlaska u Bosnu, bilo je i naranča. *Lam. de foris* 25, fol. 192', 18. XII 1453.

¹⁴⁹ C. Jireček, *Važnost Dubrovnika u prevodu B. Cvjetkovića*, 87 nap. 63.

^{150a} *Test. Not.* 15, fol. 149—150', 16. VII 1455.

Cjelokupno izlaganje o izvozu i uvozu tokom prve polovine XV vijeka dovodi do određenog zaključka: trgovinska razmjena srednjovjekovne Bosne pokazuje veliki porast i naglo intenziviranje. To se odnosi na sve predmete i izvozne i uvozne trgovine. Pored ove neosporne konstatacije, nije moguće obim trgovinske razmjene ciframa izraziti. Svu složenost takvog jednog pokušaja nije potrebno detaljnije objašnjavati. Dovoljno je samo uzeti u obzir pomanjkanje informacija o vrsti mjere kojom je neka roba vagana, kao i opštu neujednačenost mjera u srednjem vijeku. Zatim, uvijek ima vijesti koje opisno i indirektno spominju ili izvoz nekog predmeta a da pri tome ne navode njegovu količinu. Čak kada bi se za sva ova pitanja našlo neko rješenje, ne smije se nikada izgubiti iz vida da je i izvoz i uvoz srednjovjekovne Bosne bio veći i jači nego što to pokazuju sačuvani podaci. Isto tako, ne može se odrediti ni vrijednost ove trgovine. Za to nedostaju ne samo podaci o obimu izvoza ili uvoza i cijena pojedinih artikala već i čitav niz ostalih elemenata.

Zbog svega ovog moguće je jedino, najvažnije predmete trgovinske razmjene poredati po značaju koji zauzimaju, i to u

izvoznoj trgovini:

- srebro,
- olovo,
- vosak,
- stočarski proizvodi,
- ostali proizvodi bosanske privrede;

uvoznoj trgovini:

- so,
- tkanine,
- mrčarije.

U pogledu globalnog odnosa između izvozne i uvozne trgovine može se donijeti pouzdan zaključak. Izvozna trgovina bila je nesumnjivo jača od uvozne, a prevagu joj daju rudarski proizvodi, u prvom redu srebro. Prema tome, trgovački bilans srednjovjekovne Bosne, u odnosu na gradove s kojim je trgovala, bio je pozitivan.

3. PROIZVODI BOSANSKE PRIVREDE I EVROPSKO TRŽIŠTE

Od druge polovine XIV vijeka bosanske sirovine se izvoze na tržišta preko mora, uglavnom u Veneciju. To su bili rudarski proizvodi, naročito olovo. U prvoj polovini XV vijeka povećava se i broj predmeta izvoza i broj tržišta na kojima se oni pojavljuju. U donjem pregledu izloženi su, prema značaju, važniji predmeti ovog izvoza, kao i mjesta u koja odlaze. Tom prilikom nisu naznačene pojedine isporuke crvca, koža i konja jer nisu zastupljene u većim količinama.

Pregled izvoza bosanskih proizvoda na tržišta preko mora tokom prve polovine XV vijeka:

srebro: Venecija, Toskana (Firenca, Prato), Napulj, Pezaro, gradovi južne Italije, Sicilija, Aleksandrija;

olovo: Venecija, Firenca, Ankona, Sicilija, Turska, Sirija, Aleksandrija, Španija;

vosak: Pezaro, Venecija, Ankona, Firenca, Apulija.

U ovom izvozu posebno mjesto zauzima srebro. Ono se upravo u ogromnim količinama sliva preko Dubrovnika u Veneciju. Dovoljno je sjetiti se isporuka braće Kabužića, bosanskog kralja i ostalih podataka koji govore da je ovaj izvoz imao stvarno veliki obim. Prilikom izlaganja o rudarskoj proizvodnji u srednjovjekovnoj Bosni istaknuto je da se upravo u ovo vrijeme proizvodnja u evropskim rudnicima nalazi u stalnom opadanju. Potražnja za srebrom na evropskim tržištima veoma je intenzivna. Time bosansko srebro za evropsku privredu dobija još veći značaj.

Izvoz olova je takođe znatan iako ga je sada po važnosti preteklo srebro. Potrebno je ukazati na nagao porast izvoza voska, i to prvenstveno u Pezaro.

Venecija, zatim Firenca, Prato, Pezaro, to jest uglavnom gradovi sjeverne i srednje Italije, primali su najveći dio bosanskog izvoza koji odlazi preko mora. Naročito je važna uloga Venecije. Preko ovih gradova, navedeni bosanski proizvodi ulaze u širu razmjenu u okviru evropske trgovine. Neosporan i važan zaključak koji proizilazi iz čitavog dosadašnjeg izlaganja. Time se postavlja pitanje posebne studije koja treba s jednog šireg aspekta da prouči i ocijeni ulogu i značaj bosanskih proizvoda za evropsku privredu onog doba.

4. NOVČANI PROMET

U novčanim poslovima srednjega vijeka preovlađuje kredit. Prema Pirenu, njegova uloga je u to vrijeme bila presudna.¹⁵⁰ Kako u opticaju nije bilo dovoljne količine novca, trgovina se ne bi mogla razvijati da kredit nije bio česta pojava. U ranijem izlaganju već je podvučeno da je trgovinska razmjena u Bosni, naročito u prvoj polovini XV vijeka dobrim dijelom bila zasnovana na odnosima zaduženosti između Dubrovčana i Bosanaca. Registrovani drugovi pokazuju uglavnom novčanu vrijednost neplaćene robe a vraćanje duga — liferaciju druge robe kreditoru. U ovim poslovima kreditori su bili Dubrovčani ili drugi strani trgovci a dužnici domaći ljudi, čak ponekad i bosanski vladari.¹⁵¹ Jamci su mogli biti iz redova jednih ili drugih. Dakle, potpuno razvijeni i uhodani kreditni poslovi.

U Bosni su bili uobičajeni i novčani poslovi u kojima domaći ljudi, vlastela pa čak i vladari pozajmljuju od Dubrovčana novac uz zalog. Tako na primjer Dubrovčani, na molbu bosanske kraljice

¹⁵⁰ Henri Pirenne, *Histoire économique de l'occident médiéval*, 1951, 106.

¹⁵² Vidi str. 102, 122, 123, 128 i 129.

Grube, šalju joj njene stvari koje su bile u zalogu kod Nalješka Juršića i mole je da mu još doplati ostatak dugovanja.¹⁵² Još mnogo češće od vladara, široki slojevi domaćeg stanovništva na ovaj način posuđuju novac. Tom prilikom kao zalog služile su razne dragocjenosti. Vukosav Obradović iz Goražda, inače poznat kao trgovac, daje dubrovačkom kreditoru u zalog brokatnog platna i odjeću od svile. Ukoliko do određenog roka ne isplati dug, kreditor je ovlašten da može progati predmete date u zalog. Ako se prilikom prodaje dobije više nego što iznosi dug, razlika će biti predata Vukosavu Obradoviću, a u slučaju da prodaja ne podmiri dug, Vukosav se obavezuje da će isplatiti ostatak. Međutim 5. III 1449. godine dug je bio isplaćen i Vukosav je primio natrag zalog u dubrovačkom Notarijatu.¹⁵³

Do koje mjere su bili razvijeni ovi založni poslovi najbolje pokazuje testamenat dubrovačkog trgovca Maroja Veseokovića, koji je živio trgovao i umro u Fojnici 1455. godine. On je uz svoj testamenat priložio poseban popis onih domaćih ljudi koji su ostali njegovi dužnici i naveo njihove stvari date u zalog.¹⁵⁴ Među dužnicima nalazi se zavisno stanovništvo, vlastela i zanatlije. Kao zalog u obzir dolaze slijedeći predmeti: srebreni i zlatni prstenovi razne težine, srebrena dugmad, srebreno posuđe, perle, pojasevi od srebra izrađeni ili obični. Tako su domaći ljudi u prvoj polovini XV vijeka uveliko uvučeni u založne poslove. Pri tome vjerovatno mnogi nisu uspjeli da otkupe svoje zaloge. Nije poznato da li su bosanski vladari pokušavali da stanu na put ovoj vrsti lihvarjenja kao što je to činjeno u susjednoj Srbiji¹⁵⁵ ili na Zapadu srednjega vijeka.

Posebno značajno jeste pitanje da li je razvoj robno novčane privrede stvorio od domaćih ljudi zelenaše. Naime, da li se i oni javljaju kao zajmodavci u odnosu na svoje zemljake. Proučavanjem imena kreditora domaćih ljudi dolazi se do izvjesnih indicija: poznati bosanski trgovac Bogdan Pribienović nazvan Muržić iz Prače daje u zajam Radiši Radovaniću takođe iz Prače zamašnu sumu od 600 dukata.¹⁵⁶ On je jedno vrijeme živio u Dubrovniku¹⁵⁷ što objašnjava kako je došlo do toga da je ovo kreditiranje registrovano u dubrovačkom Notarijatu. Zato se može s pravom pretpostavljati da su se i ostali domaći trgovci bavili ovim novčanim poslovima, koji nisu ostali zabilježeni jer su se obavljali između Bosanaca na području Bosne. Po svemu izgleda da zelenašenje, inače veoma omiljeno svuda u srednjem vijeku, nije bilo strano ni domaćim trgovcima.

Ima još novčanih poslova u kojima domaći trgovci aktivno učestvuju i iz njih vuku određenu korist. Tako oni ulažu u Dubrovnik novac na dobit i izvlače u vidu kamata određeni profit. Ovim se poslovima naročito bavi vlastela. Vojvoda Sandalj preko Pribislava

¹⁵² Povelje i pisma I/1, br. 491, 5. III 1399; br. 492, 18. III 1399.

¹⁵³ *Deb. Not.* 24, fol. 127, 18. II 1449.

¹⁵⁴ *Test. Not.* 15, fol. 149—150', 16. VII 1455.

¹⁵⁵ N. Vučo, *Privredna istorija Srbije*, Beograd 1955, 111.

¹⁵⁶ *Deb. Not.* 13, fol. 252', 16. XII 1421.

¹⁵⁷ Vidi str. 119.

Pohvalića ulaže 1419. god. u Dubrovnik 18.000 perpera dubrovačkih dinara (to jest 6.000 dukata). Uslov je da svake godine dobije 5%.¹⁵⁸ Iz 1430. godine datira jedna Sandaljeva priznanica na 300 dukata od gornjeg dobitka.¹⁵⁹ Zanimljivo je dalje pratiti kako Sandaljev nasljednik Stjepan Vukčić u određenim vremenskim razmacima prima od Dubrovačke opštine po 300 dukata na ime kamata od novca koje je uložio njegov stric.¹⁶⁰ I članovi porodice Pavlovića se upuštaju u novčane poslove. Dubrovčani izdaju Radoslavu Pavloviću potvrdu na ulog od 2.500 dukata i 9.000 perpera dinara.¹⁶¹ U januaru 1439. godine on prvo prima kamate za dvije protekle godine, a poslije nekoliko mjeseci podiže ulog.¹⁶² Sinovi Radoslava, vojvoda Ivaniš, knezovi Petar i Nikola šalju Dubrovnik sumu od 3.600 dinara; nakon tri godine primaju dobit od ovog novca.¹⁶³

Poznati bosanski trgovac Brailo Tezalović uložio je na dobit 1427. god. 500 dukata.¹⁶⁴ Njegov slučaj je vrlo zanimljiv. Nema podataka da on dobija kamate ali zato njegovi nasljednici to čine čak 1469. i 1475. godine.¹⁶⁵ Mora da je i Brailo dug niz godina imao u kamatama stalan izvor prihoda, jer kako se vidi on ulog nije bio podigao. Pribisav Pohvalić položio je 1419. godine 400 dukata a 1424. godine primio je na ime dobiti 200 dukata.¹⁶⁶

Dakle u prvoj polovini XV vijeka u Bosni se javljaju određeni oblici novčanih poslova kao i u Evropi onoga vremena. Njima se bave i vlastela i trgovci. Na ovaj način oni jačaju svoje ekonomske pozicije i doprinose daljem razvoju novčane privrede. Svi ovi novčani poslovi u isto vrijeme ukazuju na porast novčanog prometa.

O samom novčanom sistemu izlagano je već ranije na više mjestima.¹⁶⁷ Potrebno je samo podvući da je rudarska proizvodnja mnogo doprinijela kovanju domaćeg novca. Prva polovina XV vijeka bilježi dalji napredak novčane privrede. I pored toga pojedini proizvodi kao

¹⁵⁸ Povelje i pisma I/1, br. 316.

¹⁵⁹ Ib. br. 339, 3. VIII 1430.

¹⁶⁰ Povelje i pisma I/2 br. 659, 3. II 1445; br. 664, 5. VII 1450; br. 671, 3. II 1464; br. 673, 5. XII 1465; br. 674, 3. II 1466.

¹⁶¹ Povelje i pisma I/1 br. 612, 10. I 1437.

¹⁶² Ib. br. 614, br. 615, 19. VIII 1439.

¹⁶³ Povelje i pisma I/2 br. 690, 24. VI 1445; br. 726, 26. VI 1454.

¹⁶⁴ Povelje i pisma I/1 br. 556, 10. I 1427.

¹⁶⁵ Povelje i pisma I/2 br. 749, 14. I 1496; br. 783, 12. II 1475.

¹⁶⁶ Povelje i pisma I/1 br. 575, 8. VIII 1419.

¹⁶⁷ U izlaganju o trgovinskim odnosima Bosne sa stranim trgovačkim gradovima obuhvaćeni su i najvažniji momenti iz problematike novčanog prometa. Potrebno je, naravno, posebno naglasiti da je u Bosni svaki strani novac bio u slobodnom opticaju. Ali u upotrebi je najviše bio dubrovački novac. Zato su se Dubrovčani s mnogo upornosti borili protiv svake emisije novca bosanskih vladara.

Pojedinosti u vezi s bosanskim domaćim novcem opširno je obuhvatio I. Rengj eo u svom članku »Novci bosanskih banova i kraljeva«. Novac se kuje u domaćoj kovnici, koja je, po svoj prilici, bila u Fojnici (D. Kovačević, Gdje je bila kovnica novca bosanskih vladara? Godišnjak IV, Sarajevo, 1952, 269—276).

na primjer sirovi komadi plemenitih metala igraju ponekad ulogu opšteg ekvivalenta. Inače trampa predstavlja još uvijek čest oblik trgovinske razmjene.¹⁶⁸

5. ZAKLJUČAK

Rezultati proučavanja trgovine tokom prve polovine XV vijeka pokazuju veliko intenziviranje svih njenih vidova; trgovina u ovo doba dostiže najveći domet razvoja u istoriji bosanske države. Nije potrebno davati obrazloženje ovom zaključku, jer bi se time ponavljalo sve ono što je već rečeno u samom izlaganju. Dovoljno je naglasiti da se dobar dio ovog rada odnosi upravo na obradu trgovine u prvoj polovini XV vijeka.

Trgovina i rudarstvo postaju najače i najrazvijenije grane bosanske privrede i one leže u osnovama cjelokupnog privrednog napretka tadanje Bosne. Preko trgovine uvlači se sve više bosansko feudalno društvo u robnu proizvodnju; pojava obrnuta od one u Zapadnoj Evropi toga vremena, gdje je zanatstvo igralo ulogu odlučujućeg faktora. A porast robnog prometa i jači opticaj novca doprinijeli su daljem potiskivanju naturalne i unapređenju robno-novčane privrede. To je nesumnjivo proces od presudnog značaja u istoriji Bosne: mijenja se fizionomija bosanske privrede i lome okviri bosanskog feudalnog društva.

Razvoj trgovine jača pozicije vladara, naročito od dvadesetih godina XV vijeka i podstiče još više partikularističke tendencije bosanskih feudalaca. Sa ovih osnova mogu se shvatiti odnosi krupnih feudalaca prema feudalnoj državi kao cjelini i njihovo nastojanje da svoje posjede pretvore u samostalna područja. Podaci o djelatnosti domaćih ljudi pokazuju da je u prvoj polovini XV vijeka došlo do formiranja domaćih trgovaca kao novog staleža u feudalnom društvu i da se počeo nazirati jedan društveni proces čiji je razvitak zaustavila turska okupacija. Dubrovčani učvršćuju svoje pozicije u bosanskoj privredi; dolazi čak i do formiranja njihovih kolonija u rudnicima i trgovima. Oni se javljaju kao vidan činilac u svim zbivanjima bosanske istorije onog vremena.

Uloga vladara, feudalaca, domaćih trgovaca, stranaca, naročito Dubrovčana u trgovačkom i novčanom prometu prve polovine XV vijeka, postaje potpuno izrazita i određena. Od međusobnog odnosa svih ovih snaga, koje narastaju na osnovama razvijene trgovine, zavisi unutarnja situacija u zemlji i njen spoljnopolički položaj.

Dakle, sa stanovišta razvijene trgovine mogu se objasniti mnoge zamršené političke pojave i novi društveni procesi onog doba. Razvoj trgovine izmijenio je iz osnova fizionomiju bosanske privrede i bosanskog feudalnog društva te time dao obilježje svim vidovima života srednjovjekovne Bosne.

¹⁶⁸ Naročito se bosansko olovo zamjenjuje za so ili za tkanine. Vidi str. 28. Marín Đurković treba da primi za olovo koje je prodao Tomi Buniću kao protuvrijednost »tot pannos ragusinos tinctos«. Div. Not. 26, fol. 21, 20. IV 1442.

LE COMMERCE DANS LA BOSNIE MÉDIÉVALE

R É S U M É

Jusqu'à présent, la question du commerce dans la Bosnie médiévale n'a jamais été traitée dans notre historiographie. La présente étude se propose d'examiner le développement du commerce dans les cadres de l'état féodal bosniaque, du XIIe siècle à l'arrivée des Turcs; elle s'appuie principalement sur les documents de Dubrovnik (Raguse) jamais utilisés jusqu'à présent.

L'établissement des relations commerciales entre la Bosnie et les villes commerçantes étrangères a lieu au XIIe siècle. Le ban Kulin conclut en 1189. le premier traité de commerce avec Raguse, ville commerçante la plus proche de la Bosnie. Le ban Ninoslav, son successeur, consolida ces relations et octroya aux Ragusains quatre chartes leur concédant des privilèges pour la liberté du commerce. Les relations commerciales entre la Bosnie et les villes dalmates ne deviennent plus précises qu'à partir de la deuxième moitié du XIIIe siècle. L'expansion des Šubić en Bosnie à la fin du XIIIe siècle a facilité encore leur intensification. Les échanges commerciaux se déroulaient dans le cadre du commerce extérieur, sans qu'il y eût de droits de douane, comme le stipulaient expressément les chartes de bans Kulin et Ninoslav. Avec le temps les documents historiques commencent à mentionner les marchandises. On exporte en premier lieu des esclaves, ensuite des peaux et de la cire. Nous ne possédons pas de données précises concernant les marchandises d'importation, mais le sel est en tout cas l'une d'elles. Il est évident que ces échanges commerciaux allaient croissant dans la période allant du ban Kulin à Stjepan II. Toutefois, on ne doit pas exagérer leur importance. Il n'y a aucune trace de l'existence de marchés fixes comme centres de l'activité commerciale. Ainsi par exemple on mentionne seulement, dans les actes de vente d'esclaves, que la personne en question est »de Bosna«. Le développement du commerce de cette période n'eut pas d'influence considérable sur la situation dans l'état bosniaque.

Stjepan II (1322—1353), membre de l'ancienne dynastie des Kotromanić, fit beaucoup pour améliorer la situation intérieure de son pays et pour agrandir son territoire. La conquête du pays de Hum surtout fut de grande importance pour le développement économique ultérieur: la Bosnie entre en contact direct avec les villes commerçantes du littoral. Après certains différends, Stjepan II octroie en 1332. à la ville de Raguse une charte précisant en premier lieu la procédure à suivre dans les différends susceptibles de s'élever entre les Bosniaques et les Ragusains, facilitant ainsi les déplacements

de ces derniers en Bosnie. Les marchands de la ville de Trogir reçoivent aussi, par la charte de 1339, la franchise du commerce. Les relations commerciales avec Šibenik et surtout avec Split sont de plus en plus importantes.

Nous savons d'une façon certaine qu'on exploitait déjà à cette époque les mines, dont les produits ont changé entièrement la structure de l'économie bosniaque. Des minerais mentionnés par Stjepan II dans sa charte à la ville de Trogir, les sources contemporaines ne mentionnent que l'argent. On l'extrayait des mines d'Ostružnica et de Srebrenica. On continuait à exporter les esclaves, mais en moindre mesure qu'auparavant. Viennent ensuite les céréales, les chevaux, la cire et le bétail. Les articles d'importation sont surtout représentés par le sel. Autrement les renseignements ayant trait à l'importation sont très vagues, sauf ceux concernant la futaine. Les échanges commerciaux vont croissant, ce dont témoignent non seulement un plus grand nombre de nouveaux articles, mais aussi l'augmentation quantitative des marchandises. En août 1331, les Ragusains affirmaient que la valeur des marchandises qui se trouvaient alors en Bosnie s'élevait à 25.000 perpères. Ces échanges commerciaux multiples étaient facilités par le fait que la vallée de la Neretva, avec le Hum, appartenaient maintenant à la Bosnie. En outre, le marché de Drijeva entre maintenant dans les frontières de l'état bosniaque en tant que marché d'importance. L'importance de Drijeva est d'autant plus grande qu'on ne connaît pas encore de centres commerciaux à l'intérieur de la Bosnie, à l'exception des mines mentionnées. Ils n'étaient alors qu'en formation, de sorte que leurs noms même ne sont pas restés mentionnés dans les sources ragusaines. Le commerce était surtout entre les mains des Ragusains; les commerçants des villes dalmates viennent très loin derrière eux. On connaît très peu de choses sur les éléments autochtones et leur activité. Toutefois, on peut conclure en se basant surtout sur divers emprunts d'argent mentionnés, que les gens du pays commençaient à se lancer dans de petites transactions commerciales. Ainsi à l'époque de Stjepan II le commerce bosniaque, basé sur la production minière, commence brusquement à se développer. C'est le souverain du pays qui profite directement de ce progrès économique; les seigneurs féodaux se contentent de menus pillages de marchandises. Le ban bosniaque perçoit le revenu de toutes les douanes et de toutes les mines nouvellement ouvertes. A part cela, il frappe sa propre monnaie, qui est en même temps la première monnaie bosniaque.

Tvrtko (1353—1391), successeur de Stjepan II, ratifie aux Ragusains les privilèges commerciaux à plusieurs reprises: en 1335, en 1366. et en 1375. Après avoir été couronné roi, Tvrtko prête une attention particulière à la sécurité du commerce ragusain, dans la charte solennelle du 10. avril 1378. Les Ragusains s'engagent de leur côté à payer désormais à Tvrtko, en tant que souverain serbe, le revenu annuel payé à la Saint-Démétrius, de 2.000 perpères. Tandis que les villes dalmates avaient obtenu dans le passé divers privilèges commerciaux, pas une seule charte de cette nature n'a été octroyée par Tvrtko. Les échanges entre la Bosnie et les villes dal-

mates doivent d'ailleurs avoir été beaucoup plus considérables que ne le montrent les maigres sources existantes.

Au temps de Tvrtko la production minière présente un brusque essor. La mine de Srebrenica, qui se trouve encore à l'époque dans les frontières de l'état de Bosnie, devient un centre minier très réputé. D'ailleurs, on commence partout à exploiter des mines. On exploite de plus en plus la région centrale de la Bosnie, riche en premier lieu en argent, puis en cuivre et en plomb. La mine de Fojnica apparaît dès 1365. et celle de Kreševo dès 1381. Un peu plus au nord on extrait du fer à Busovača à partir de 1371. Vers 1370. on se met à exploiter, dans la Bosnie du nord-est les mines de plomb d'Olovo et de Kamenica, qui semblent avoir représenté une seule colonie. C'est dans cette région que se trouve la mine de Čeljelj, inconnue jusqu'à nos jours. Parallèlement au développement de l'exploitation des mines, les produits miniers occupent une place de plus en plus importante dans le commerce de l'exportation. L'exportation de l'argent doit avoir été considérable, mais les données sur le commerce du plomb sont beaucoup plus précises. Le plomb était exporté notamment en échange du sel, ainsi que le démontre le tableau ci-joint. Les Ragusains surtout font le commerce du plomb: Žore et Matko Bokšić particulièrement. La majeure partie du plomb bosniaque était expédié par Raguse sur les marchés étrangers, en premier lieu à Venise. Quant aux autres produits miniers, on exporte du cuivre et, une fois seulement, du fer. L'exportation des peaux à destination de Venise, par Raguse, devient à partir du milieu du XIVe siècle de plus en plus intense et atteint son point culminant vers 1370—1380. Figurent encore, parmi les articles d'exportation, les chevaux, la viande fraîche et séchée, la cire, le fromage, le bois et les céréales. L'exportation des esclaves bosniaques est encore constante, bien qu'elle montre une tendance à décroître. Le sel tient la première place dans l'importation. On mentionne aussi des étoffes, l'épicerie et la malvoisie, de même que des marchandises dont la nature n'est pas spécifiée.

A cette époque les Ragusains occupaient des positions importantes dans tous les domaines de l'économie bosniaque, tant par leur nombre que par le caractère des affaires qu'ils traitaient. Leur nombre, il est vrai, n'était pas encore tel qu'on pût parler de colonies ragusaines, mais celles-ci étaient en voie de formation. Les Ragusains deviennent un facteur assez important dans les centres économiques. Des échanges commerciaux intensifs avec l'extérieur suscitaient parmi les gens du pays une activité commerciale toujours croissante. Les dettes des Bosniaques augmentent et s'élèvent globalement la seconde moitié du XIVe siècle à 984,23 ducats et 6 perpères. On ne peut rien dire autrement de plus précis sur l'organisation de leurs affaires ni sur la nature des marchandises.

Nous basant sur l'exposé si-dessus, nous pouvons conclure que dans le commerce extérieur les produits bosniaques font la conquête de nouveaux marchés et il est sûr qu'ils s'incorporent pour la première fois à l'économie européenne. A l'intérieur de l'état bosniaque

même de nombreux échanges commerciaux mènent à la formation de nouveaux centres économiques. Dans la Bosnie orientale celui de Foča apparaît pour la première fois en 1368, celui de Goražde en 1376, et celui de Visoko (Bosnie centrale) en 1379. Ce fait indique que les échanges commerciaux atteignaient des régions éloignées et beaucoup plus vastes qu'auparavant. L'élément autochtone s'enrichit peu à peu grâce à différentes transactions commerciales. En même temps les seigneurs féodaux deviennent plus forts. Pourtant, le souverain bosniaque l'emporte sur eux, comme auparavant Stjepan II. C'est lui surtout qui tire profit du grand progrès économique de la Bosnie, ainsi qu'on peut le conclure d'après tout ce qu'on sait de Tvrtko et de son règne. Les tentatives qu'il fit pour se libérer de la médiation ragusaine dans le commerce, en fondant des villes nouvelles sur l'Adriatique, sont particulièrement intéressantes. C'est même sur son initiative que l'on se met à fabriquer des tissus dans la Bosnie médiévale.

La mort de Tvrtko apporte de profonds changements dans la situation intérieure de la Bosnie. Toute une série de tendances jusque là réfrénées se manifestent maintenant librement. La puissance accrue des féodaux, après de nouvelles conquêtes, et le développement de l'économie ont entraîné des conséquences qui ne sont visibles que maintenant. Dans le but de renforcer leurs positions économiques, les seigneurs féodaux cherchent à établir pour leur propre compte des liens commerciaux avec des villes étrangères. Déjà le 15. mai 1391. Radič Sanković accorde la liberté du commerce sur ses terres aux Ragusains. Son cas ne resta pas isolé. Les successeurs de Tvrtko au trône bosniaque ne réussirent pas à arrêter ce processus. L'un après l'autre, les seigneurs féodaux bosniaques régularisent les relations commerciales avec Raguse: Radoslav Pavlović en 1441; Ivaniš Pavlović en 1442; Petar et le prince Nikola Pavlović en 1454; le duc Stjepan en 1454. et, par une charte particulière, en 1461. Ces contrats sont conclus sur les mêmes principes que ceux régularisant les relations commerciales entre Raguse et des unités complètement indépendantes. Ainsi nous voyons précisés, dans l'histoire des rapports commerciaux entre la Bosnie et Raguse, des changements radicaux. Ceux-ci ne nuisaient pas aux intérêts ragusains. De fait, ces contrats partiels accordaient aux marchands ragusains la liberté de circuler sur tout le territoire bosniaque.

De leur côté, les souverains bosniaques poursuivent dans la première moitié du XVe siècle, leur politique de bonnes relations commerciales. Si l'on excepte quelques différends temporaires, il est devenu d'usage avec le temps que tous les nouveaux souverains bosniaques, dès leur avènement au trône, ratifient les privilèges accordés par leurs prédécesseurs. Ni le roi Tvrtko, ni Stefan Tomaš, ni le dernier roi de l'état bosniaque, Stefan Tomašević, ne firent exception à cette règle. Ces contrats reconnaissent principalement les privilèges accordés par la Bosnie à Raguse du temps du roi Tvrtko. Seul Stefan Tomašević ajoute de nouvelles dispositions concernant la procédure à suivre au cas où l'on saisisait de l'argent

exporté non estampillé. Par une charte particulière, il autorise officiellement pour la première fois la circulation de l'argent ragusain.

L'exportation par les Ragussains des produits bosniaques pendant la première moitié du XVe siècle s'étend à tous les articles de l'économie bosniaque. Quant à l'importation ragusaine, c'est le sel qui continue à occuper la première place. Il faut souligner en particulier un important accroissement de l'importation des étoffes de fabrication ragusaine. Grâce aux échanges commerciaux avec la Bosnie, un grand nombre de marchands ragusains prospèrent. Dans le commerce de l'argent, les frères Caboga se distinguent particulièrement. Au cours de la première moitié du XVe siècle apparaissent de nouveaux noms de marchands ragusains faisant le commerce du plomb bosniaque. Les membres de la famille patricienne des Bunić sont particulièrement actifs dans ce domaine. L'organisation des affaires ragusaines en Bosnie devient de plus en plus complexe. Les Ragusains, plus encore qu'au XIVe siècle, vendent des marchandises à crédit aux gens du pays. Pour acquitter leurs dettes, les marchands autochtones leur donnaient certaines matières premières, telles que le plomb, la cire etc. En raison développement des affaires, les Ragusains prennent à leur service du personnel auxiliaire étranger. En outre, ils fondent entre eux des sociétés devant favoriser le commerce sur le territoire bosniaque. L'apparition des dits marchands, les échanges qu'ils ont réalisés, la vaste et complexe organisation de leurs affaires, tout cela montre l'extension des échanges des marchandises entre Raguse et la Bosnie durant la première moitié du XVe siècle.

Une concentration toujours plus grande des Ragusains dans telle ou telle mine ou tel ou tel marché provoque peu à peu la formation de colonies ragusaines. C'est dans la Bosnie centrale que les groupements de Ragusains étaient les plus importants. Ce phénomène peut s'expliquer par la proximité des mines bosniaques connues. Leur richesse attira bien des Ragusains, exerçant ainsi une influence considérable non seulement sur la formation d'une importante colonie ragusaine à Fojnica, mais aussi sur celle, toute proche, de Visoko. Ces deux colonies ragusaines sont en fait les plus considérables de Bosnie, comme le montre le graphique ci-joint. Bien qu'elles comptent presque le même nombre de membres, on peut conclure, en analysant diverses données, que la colonie ragusaine de Fojnica est encore beaucoup plus importante que celle de Visoko. Les colonies ragusaines n'existaient pas dans les marchés de la Bosnie orientale et, si même elles purent se former, comme celles de Foča et de Borač, elles restèrent de moindre importance. La colonie ragusaine de Srebrenica n'a pas été prise en considération car à cette époque elle était plus serbe que bosniaque. Les Ragusains séjournent également dans la Bosnie du nord-ouest, bien que cette contrée, avec Jajce, gravite plutôt vers les villes de la Dalmatie septentrionale, surtout vers Split. Tout à fait au sud, à Drijeva, se trouve le centre très actif d'une colonie ragusaine. Ainsi les colonies ragusaines, au cours de la première moitié du XVe siècle, atteignent leur plein développement. A l'exception de Visoko, l'affluence des

Ragusains pendant cette période fut particulièrement intense de 1430. à 1450. C'est un phénomène général dont témoigne également le graphique ci-joint. En général, c'est en 1450. que les colonies ragusaines commencent à décroître, les plus fortes comme les moins importantes. Il faut certainement chercher la cause de ce fait dans le danger présenté par les Turcs, de plus en plus proches.

Le commerce était, incontestablement, la première occupation des membres des colonies ragusaines. Outre l'exportation et l'importation des marchandises, ils exerçaient le commerce en détail avec les autochtones et ouvraient des boutiques dans les mines et les marchés bosniaques. Ils s'occupent aussi d'autres affaires lucratives, par exemple la ferme des douanes et des mines. A cette époque l'affluence des artisans devient aussi de plus en plus grande. Ce sont en premier lieu des orfèvres, ce qui est compréhensible si l'on tient compte de la production des mines; viennent ensuite des tondeurs de drap, des tailleurs, quelques cordonniers, barbiers et tailleurs de pierres. C'est à Fojnica et à Visoko qu'il y a le plus d'artisans et c'est là qu'ils restent le plus longtemps, les autres mines et marchés ne venant qu'ensuite.

L'autonomie judiciaire dont les colonies ragusaines jouissaient en Bosnie est d'une importance essentielle pour leur vie et leur développement. Un collège de magistrats présidé par le consul exerçait le pouvoir judiciaire sur les membres de la colonie. Nous trouvons dans les sources un assez grand nombre de détails sur la manière dont les collèges judiciaires s'écartaient souvent en pratique des règles connues. Les colonies ragusaines restent toujours fortement attachées à leur métropole, qui contrôle régulièrement leurs activités commerciales et la vie dans les mines et les marchés bosniaques. Si les marchands ragusains se heurtaient à quelque difficulté, le gouvernement intervenait sur-le-champ par une lettre ou par l'intermédiaire d'un légat auprès du souverain bosniaque. Le gouvernement veillait également à ce que les biens des Ragusains morts en Bosnie fussent protégés. A l'intérieur de la colonie les Ragusains vivaient selon leurs coutumes et donnaient ainsi à nos mines et à nos marchés un caractère très pittoresque.

L'analyse des affaires et des moeurs des Ragusains en Bosnie, l'étude de leur autonomie judiciaire et bien d'autres détails complète et précise encore l'exposé antérieur du développement et de la puissance des agglomérations ragusaines sur le territoire de la Bosnie. Ces agglomérations prennent ainsi l'aspect de véritables colonies et deviennent les principaux points d'appui du commerce ragusain dans la Bosnie médiévale.

Nous assistons au cours de la première moitié du siècle à une intense activité commerciale entre les villes dalmates et l'arrière-pays bosniaque, en premier lieu avec les régions de l'ouest. Split et Trogir entrent même en conflit pour des raisons de prestige commercial. On importe du sel, puis du vin et des tissus. Et pourtant cet échange n'eut pas, ni ne put atteindre, pour des raisons objectives, une extension plus grande. Comme les Vénitiens leur rendaient impossible le développement d'un commerce maritime

de grande envergure, les villes dalmates vivaient de la navigation côtière limitée à une petite région. Le commerce continental en souffrait aussi, la Bosnie y comprise. Vers 1430. des gens d'affaires affluèrent de toutes parts à Raguse pour y séjourner ou s'y établir. C'étaient surtout des marchands de diverses villes italiennes, devenus peu après des crédateurs des Bosniaques et allant parfois en Bosnie pour y faire du commerce. Les membres de la colonie de Prato entretenaient avec la Bosnie des relations de commerce particulièrement développées. Ils importaient en Bosnie en premier lieu des tissus, pour la plupart fabriqués à Prato même.

Dès le début du XVe siècle les Vénitiens commencent à mener, outre une politique territoriale, une politique commerciale plus active dans les Balkans. Cependant ils se heurtent en Bosnie à la forte concurrence des Ragusains. Profitant des relations momentanément hostiles entre la Bosnie et Raguse, les Vénitiens parviennent à obtenir en 1404. du roi Ostoja de très larges privilèges. C'est en fait le premier contrat commercial entre la Bosnie et la République Vénitienne. Ils obtinrent aussi plus tard des privilèges semblables du roi Tvrtko II en 1422. et de Stefan Tomaš en 1444. Des Vénitiens séjournant à Raguse maintenaient des contacts commerciaux temporaires avec la Bosnie. Il y eut pourtant des Vénitiens qui traitaient avec la Bosnie directement de Venise, tels par exemple le noble vénitien Guglielmo Querini, Girolamo Malipiero et d'autres. Durant la première moitié du XVe siècle le commerce vénitien en Bosnie ne cessa de se développer. Toutefois son extension ne fut pas considérable. Même l'influence directe des Vénitiens sur l'économie bosniaque ne fut donc pas particulièrement importante. Il est vrai que Venise joua un rôle important dans le développement de l'économie bosniaque, mais ce fut d'une autre manière, qui sera traitée à part.

Les revenus des mines, des douanes, des divers tributs durant la première moitié du XVe siècle augmentèrent considérablement les réserves d'argent des souverains bosniaques. Ils font le commerce d'une grande partie de ces réserves, tandis que leur intérêt pour le plomb est beaucoup moindre qu'auparavant. En ce qui concerne la politique commerciale des souverains bosniaques eu égard à l'essor intensif de l'économie bosniaque, leur attitude envers le commerce de l'argent mérite une attention particulière. La question se pose de savoir s'ils limitaient la vente et l'exportation de l'argent par diverses prescriptions, comme le faisaient certains souverains européens de l'époque. Tout porte à croire que l'estampillage de l'argent était la seule restriction imposée à l'exportation; autrement, le commerce de l'argent était libre. Il existe une autre question importante, celle de l'attitude des souverains bosniaques envers les positions exceptionnelles des Ragusains dans l'économie bosniaque. Des recherches montrent que l'estampillage de l'argent et des faits similaires traduisent le besoin de régler, du moins partiellement, certaines questions d'ordre financier ou fiscal. Les mesures citées ne sont nullement le résultat d'une politique de commerce méditée et menée avec succès, dont le but final aurait été de supprimer le monopole de Ragus dans l'économie bosniaque.

De leur côté, les seigneurs féodaux participent maintenant en grande mesure aux échanges commerciaux. Ils vendent surtout des produits miniers et cela par l'intermédiaire de leurs hommes de confiance, comme le faisaient par exemple les frères Pavlović par l'intermédiaire de Brailo Tezalović. Les opérations commerciales de Stjepan Vukčić étaient particulièrement importantes. Il faisait de préférence le commerce du plomb et l'envoyait jusqu'à Venise, mais aussi celui du cinabre, de la cire et d'autres marchandises. Les seigneurs féodaux s'occupaient de transactions d'argent plaçant leur argent à gros bénéfices à Raguse. Les tendances des féodaux bosniaques de mener une politique économique indépendante se manifestèrent surtout dans leurs tentatives de se libérer de la domination économique des Ragusains. C'est Sandalj qui fit une première tentative de ce genre en commençant à vendre du sel à ses risques et périls, à Sutorina. Les Ragusains parvinrent à la longue à se débarrasser de ce marché concurrent. Le duc Stjepan eut des prétentions beaucoup plus grandes. Il prit toute une série de mesures dirigées contre les Ragusains. Cela menait à un conflit, qui éclata en fait entre 1451. et 1454. et se termina à l'avantage des Ragusains; les plans du duc étant ainsi déjoués. Bien que l'entreprise du duc n'ait pas eu de conséquences durables, il faut souligner qu'elle représente par la manière dont elle fut menée la politique économique la plus réelle dans l'histoire économique de la Bosnie.

Le développement du commerce autochtone durant la première moitié du XVe siècle devient beaucoup plus précis et mérite par là une attention à part. A la vérité, on ne trouve pas trace dans notre historiographie de l'apparition des marchands autochtones, du fait sans doute qu'ils ne sont pas mentionnés dans les sources du pays. Pourtant, une mosaïque composée des matériaux ragusains, surtout des données des livres dits Debita, permet de saisir la physionomie des marchands autochtones. Ils apparaissent d'une façon presque continue, sauf une interruption de 1409. à 1418, jusqu'en 1450. Leurs dettes globales dans cette période s'élèvent à 21.640 ducats et 5.638 perpères, ce qui est donc beaucoup plus qu'auparavant, comme le prouve aussi le diagramme ci-joint.

D'après l'examen des dettes contractées par les gens des différentes localités du pays, nous pouvons conclure que l'activité commerciale de l'élément autochtone s'étend à un territoire plus étendu. En égard à l'extension des affaires, les marchands de la Bosnie orientale se distinguent particulièrement; en premier lieu ceux de Prača, ensuite ceux de Foča et de Goražde, marchés où l'élément autochtone fut le plus actif. Si l'on prend encore en considération Višegrad et Borač, dans les autres mines et marchés nous ne trouvons pas de commerçants de grande importance. En étudiant le montant des capitaux engagés par chacun des marchands autochtones pris séparément, nous arriverions à la même conclusion.

Les activités commerciales de l'élément autochtone ne sont connues que dans les limites du commerce extérieur, principalement avec Raguse. Le plomb avait là une importance primordiale pour les

marchands autochtones. Certains, tels Brailo Tezalović, Bogdan Pri-bienović, dit Muržić, Brajo Hvaović et d'autres, deviennent, grâce au commerce du plomb, de très gros commerçants. Le commerce du plomb n'étant pas devenu, comme celui de l'argent, monopole des Ragusains; l'élément autochtone avait la possibilité de s'en occuper très activement. La population autochtone faisait également le commerce de certains autres produits de l'économie bosniaque, en premier lieu de la cire, puis du cinabre, des peaux et des chevaux. Les tissus constituaient la majeure partie du commerce d'importation. Les autres articles, tels que l'épicerie et le sel, étaient beaucoup moins importées. L'examen de la nature des marchandises des gens du pays explique certains aspects de ces transactions. Ainsi, par exemple, les marchands de Prača, comparés aux gens du pays des autres localités, font surtout le commerce du plomb, ce qui explique la grande extension de leurs affaires. Les marchands autochtones organisaient pour la plupart leurs affaires de façon à acheter à crédit les marchandises chez les Ragusains, et à les payer en leur livrant diverses matières premières. Il existe des détails intéressants sur cette forme de l'activité des gens du pays. Pour obtenir les meilleurs résultats possibles ils s'associent non seulement entre eux, mais aussi avec les Ragusains.

L'exposé ci-dessus permet de conclure que la population autochtone manifestait une activité commerciale notable dans les marchés de la Bosnie orientale, et surtout à Prača, à Foča et à Goražde. Il faut en chercher la raison dans le fait que de fortes colonies ragusaines s'étaient formées dans la Bosnie centrale, favorisées par la richesse des mines. Les membres de ces colonies tenaient en leurs mains les fils du commerce tout entier. Ils rendaient impossible l'affirmation de l'élément autochtone, ce que montre le graphique, ci-joint, des relations entre les colonies ragusaines et les marchands autochtones.

La manière d'organiser les affaires, le capital commercial, de même que les chiffres relevés concernant l'étendue des échanges, donnent à l'activité de l'élément autochtone le caractère d'un véritable commerce. C'est pourquoi nous ne ferons pas d'erreur en concluant que le marchand autochtone de la première moitié du XVe siècle porte à juste titre le nom de «mercator», joint parfois à son nom dans les sources ragusaines. Il s'occupe même des transactions d'argent, comme tous les commerçants du moyen âge. On vit donc apparaître, dans les cadres de la société féodale bosniaque, sinon de jure, du moins de facto, le commerçant autochtone. Malgré cette constatation, il n'est pas possible, faute de données, de reconstituer en entier la physionomie de ce marchand autochtone.

L'apparition du commerçant autochtone signifie certainement un pas en avant dans le système de l'économie monnaie et une régression des condition féodales existantes. Ayant ainsi étudié le phénomène historique que sont les marchands autochtones, nous pouvons conclure qu'ils ne représentent pas dans la société bosniaque un facteur politique important, à la fois de tendances antiféodales et support du pouvoir central. En recherchant les causes de ce phéno-

mène, il faut en premier lieu prendre en considération les Ragusains, leur domination commerciale et leur position monopoliste dans l'économie bosniaque. Les marchands autochtones n'étaient pas capables de supporter la concurrence ragusaine. La situation intérieure instable, ainsi que l'arbitraire des seigneurs féodaux, nuisaient à l'affermissement des commerçants. Le pouvoir central était hors d'état de leur prêter secours dans une telle situation. C'est pour toutes ces raisons que les marchands autochtones ne sont pas devenus une catégorie sociale assez stable pour être un facteur important dans la société bosniaque.

Jetant un coup d'œil rétrospectif sur l'économie bosniaque durant la première moitié du XVe siècle, il faut d'abord tenir compte de l'industrie minière. Il est hors de doute que les mines bosniaques atteignirent alors leur maximum de production. Le graphique du développement des mines bosniaques le montre aussi, basé sur toutes les données disponibles. A cette époque les mines européennes sont en régression considérable. Pour cette raison il est très probable que la demande de minerai d'argent a, par l'intermédiaire des Ragusains, stimulé indirectement le développement des mines non seulement en Serbie, mais aussi en Bosnie. Les mines bosniaques et serbes remplacèrent les mines européennes, juste au moment où ces dernières semblaient taries. Le maximum d'exploitation des mines bosniaques fut celui de l'argent. La question de la production de l'or dans la Bosnie médiévale n'a pas encore été étudiée. Quantitativement parlant, c'est la production du plomb qui vient après celle de l'argent. La production du fer n'était pas encore aussi considérable que sous les Turcs. Dans les régions de la Bosnie centrale il y avait du mercure, puis du minerai dont on retire les bleus azur et outremer. On trouve du cinabre au centre et à l'est de la Bosnie.

En ce qui concerne la production minière, toute une série de questions se posent, relatives au droit minier, à l'organisation du travail dans les mines, aux procédés de production et de fonte du minerai. Des mineurs saxons apparaissent assez tôt dans le développement de l'industrie minière bosniaque, dont ils ont favorisé le développement par leur habileté et leur technique minière plus perfectionnée. Les Saxons cessèrent plus tard d'être importants pour le développement de l'industrie minière; les méthodes de travail des mineurs autochtones s'étant perfectionnées avec le temps, à un tel degré qu'ils purent remplacer les Saxons. On les invitait même dans la première moitié du XVe siècle à venir travailler en tant que «magistri experti» dans des pays étrangers. Tout porte d'ailleurs à croire que les procédés de production dans les mines bosniaques avaient atteint un haut degré de perfectionnement. Les données locales, ainsi que les matériaux écrits, apportent des renseignements certains sur la fonte et le traitement du minerai extrait sur le territoire de la Bosnie même.

La circulation des marchandises se faisait en Bosnie principalement par voie de terre. Toutes les routes connues du moyen âge menant du littoral adriatique à l'arrière-pays balkanique étaient

utilisées. On y exigeait les droits de douane et divers tributs, tels que le droit de passage d'une rivière, le »salvum conductum« — d'ordinaire le tribut payé pour traverser librement les terres des féodaux. Au cours de la première moitié du XVe siècle, surtout à cause des exigences toujours plus grandes de certains féodaux, ces tributs augmentent considérablement. Les fréquents pillages commis par les féodaux bosniaques, ainsi que les irruptions des troupes turques empêchaient grandement le déroulement libre des échanges commerciaux.

Tout exposé sur l'exportation et l'importation au cours de la première moitié du XVe siècle mène à une conclusion certaine: les échanges commerciaux de la Bosnie médiévale témoignent d'un important accroissement et d'une brusque intensification. Malheureusement, et pour plusieurs raisons, il n'est pas possible de les exprimer en chiffres. On peut seulement classer les articles par ordre d'importance. Dans le commerce extérieur, ce sont: l'argent, le plomb, la cire, les produits d'élevage, et autres produits de l'économie bosniaque. Et dans le commerce d'importation: le sel, les tissus, l'épicerie. Quant au rapport global entre le commerce d'exportation et celui d'importation, nous pouvons apporter une conclusion certaine. L'exportation était sans aucun doute plus importante que l'importation, et sa supériorité due aux produits miniers, principalement à l'argent. Par conséquent, le bilan commercial de la Bosnie médiévale, par rapport aux villes avec lesquelles elle faisait le commerce était positif.

Dans la première moitié du XVe siècle l'exportation va croissant, ainsi que le nombre des marchés étrangers où les produits bosniaques apparaissent. L'argent occupe dans cette exportation une place exceptionnelle. Il afflue à Venise, par Raguse, en quantités vraiment énormes. L'exportation du plomb est aussi considérable, bien qu'elle soit dépassée par celle de l'argent. Il faut souligner l'augmentation brusque de l'exportation de la cire, et cela surtout à Pesaro. C'est à Venise, puis Florence, Prato, Pesaro, c'est-à-dire en majorité dans des villes de l'Italie du centre et du nord, qu'allait le gros de l'exportation bosniaque par mer. On doit souligner surtout le rôle de Venise. Par ces villes les produits bosniaques cités entrent dans le large circuit du commerce européen. Cela nécessite une étude particulière qui, d'un aspect plus large, doit étudier et apprécier le rôle et l'importance des produits bosniaques pour l'économie européenne de l'époque.

L'étude des divers aspects des échanges commerciaux au cours de la première moitié du XVe siècle montre qu'ils avaient atteint à cette époque leur apogée dans les cadres de l'état féodal bosniaque et sont à la base de la prospérité économique de la Bosnie de cette époque. Ce développement du commerce explique la prospérité économique, les nouveaux processus sociaux et la complexité des rapports politiques de l'histoire bosniaque. Le commerce a marqué de son sceau tous les aspects de la vie du pays au moyen âge.

REGISTAR¹

A

affinatura, prečišćavanje, 31.
 Afrika, 96.
 Agricola G., 153.
 aksadž, (assagio), 170.
 Aleksandrija, 167, 170, 173, 186.
 Alfons, kralj od Aragonije i Napulja, 152.
 ambasador v. poslanik.
 Andreasević Pribil, bos. trgovac, 126.
 Andrić Brajko, 76.
 Andelo (Angelo) Nikolaj, 53, 75, 85.
 anguille v. jegulje.
 Ankona, 29, 170, 174, 181, 186.
 Ankonitanci, 19.
 Antoe de Stagno, trgovac, 79.
 Antonije di Lorenzo, tekstilni majstor iz Prata, 181.
 Antonius, calugarius, 82.
 argentaria, 184.
 argento, 37, 63, 99, 103, 143, 147, 152, 155, 156, 163, 167, 169, 172.
 — fino, 27, 168.
 — plichio, 131, 167.
 — Srebrenize, 167.
 — v. srebro.
 assagio v. aksadž.
 aurifex v. zlatar.
 aurum, auro, 143, 152, 172.
 — fino de paliola, 27.
 — v. zlato.
 azur, plava boja, 146.
 azurit, 146.

B

Babić, A., 5.
 bakar (brondium), 25, 31, 139, 144, 172.
 Bakići, nedaleko od Olova, 26.
 Bakovići, 154.
 bala, 32.

Balkan, 12, 13, 21, 25, 32, 33, 92, 93, 104, 142, 158, 181.
 ban, 10, 17, 21, 160.
 — bosanski, 12.
 — dal. hrvatski, 32.
 — v. Kul'in, Ninoslav, Prijezda, Stjepan II.
 Bausović Marko, 78.
 Begović M., 147.
 Benac, dubr. zlatar, 81.
 benetini de Florentia, 180.
 Benessa v. Benešić.
 Benešić Franjo, dubr. trgovac, 59, 61, 63.
 Benvegnuta v. Benvenutić.
 Benvenutić Marin, 26, 29.
 Bergalić Petar, trgovac iz Olova, 171.
 Bersalium, 159.
 Bertrando, kardinaš, papški legat, 18.
 bestia (bestialia), 17, 57, 63, v. stoka.
 Bezich Lucas, dubr. trgovac, 124.
 biber, 96.
 Biellossalich Radibrat, dubr. trgovac, 57.
 Bileće, 159.
 Biste, Tripo de, 33.
 Bišće, 159.
 Bjelojević
 — Ivan, trgovac iz Fojnice, 128.
 — Tvrdak, 26, 27, 81.
 Blagaj, 159.
 Blicksilber, 168.
 Bobali v. Bobaljević.
 Bobaljević (Bobali) Vlaho, 69.
 Bochdanich Vochxa, iz Deževice, 131.
 Bodača v. Budačić.
 Bogancich Vuchossav, trg. iz Gorazda, 124.
 Bogavčić Nikša, dubr. trgovac, 63.
 Bogdan, chutman, 154.
 Bogdanović
 — Božičko, kamenar iz Dubr., 82.

¹ Imena autora data su samo iz teksta.

- Radoslav, 57.
 Bogisalih Ivan, 173.
 Bogišić
 — Đuro, dubr. trgovac, 72, 87, 147, 154, 155, 168, 174, 184.
 — Ivan, dubr. trgovac, 71.
 — Lovroje, dubr. trgovac, 71.
 — Milašin, dubr. trgovac, 64.
 — Raduť, dubr. trgovac, 71, 72, 87.
 Bogišić V., 11.
 Bogosalich Jachuth, trg. iz Goražda, 121.
 Bogosalić Radonja, trg. iz Goražda, 121, 125.
 Bogossalich Radogna, dubr. trgovac, 124.
 Bogumio vahoturach, iz Fojnice, 156.
 Bogunović Đorde, dubr. tkač, 123.
 Bogzivich.
 — Radiz, trg. iz Foče, 131.
 — Radoslavus, trg. iz Foče, 131.
 Bojana, 177.
 Boka, 38.
 Bokčinović Branislav, 67.
 Bokšić (Boxa).
 — Žore (Zore, Georgius), dubr. trgovac, protovestijar bos. vladara, carinik, 26, 27, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 66, 81, 82.
 — Matko, brat Žore, dubr. trgovac, 26, 27, 29, 30, 35, 81.
 bola, žig na srebru, 103, v. bolano srebro.
 bolano srebro, 46, 47, 53 (nebolano), 103, 105.
 bolanje, udaranje žiga na srebro, 148.
 Bona v. Bunić.
 Bonda v. Bundić.
 Borač (Boraz), 34, 51, 56, 58, 59, 62, 63, 76, 77, 78, 82, 86, 92, 115, 116, 117, 123, 132, 133, 134, 159, 160, 162, 173, 175, 183, 184, v. Podborač.
 Borovica (Boroviza), 84, 150.
 Bosanac, Bosanci, 10, 11, 16, 17, 19, 21, 26, 29, 32, 33, 45, 54, 58, 60, 61, 62, 85, 90, 92, 102, 112, 120, 121, 125, 129, 130, 131, 132, 134, 147, 174, 175, 176, 178, 181, 186, 187.
 Bosna (Bosina, Bossina), 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 124, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 189.
 Bosna, rijeka, 160.
 Bossina v. Bosna.
 botecha v. botega.
 botega, 79, 80.
 Božičko, dubr. trgovac, 162.
 Božičković
 — Milj, trgovac iz Foče, 126.
 — Ostoja, trgovac iz Prače, 127.
 Boxa v. Bokšić.
 brachia v. lakat.
 Bradve, naselje, 144.
 Braich Radogna, trgovac iz Foče, 124.
 Brajaković
 — Lukša, 44.
 — Matko, brat Lukše, 44.
 Brajanović
 — Grdan, dubr. tkač, 123.
 — Miloje, 73.
 — Radivoj, 73.
 Brajković, braća, 87, 147.
 Branković
 — Pavle, trgovac iz Goražda, 134.
 — Vukašin, 71.
 Branoević Radosav, dubr. trgovac, 57, 63.
 Bratosalić Benko, dubr. trgovac, 160.
 Breznica, 33.
 bribirski knezovi, 10, 12, 15.
 brijač (barberius), 82.
 Briž, 96.
 brod, 29, 33, 38, 158, 167, 169, 170.
 brodarina, 162.
 brodogradilište, 39.
 brodova v. brodarina.
 brokat, 130, 182, v. naceto.
 brondium, v. bakar.
 Brskovo, 14.
 Brštanik, 30, 33, 39, 40.
 Brugnolis Salcazio, trgovac iz Mantove, 92, 123.
 Brvenik, 14.
 Buchia v. Buća.
 Buća (Buchia), vlastela u Kotoru i Dubrovniku.
 — Ivan, 69, 72.
 — Marin, 71, 72, 89, 183.
 — Niko, 72.
 Budačić (Bodača) dubr. vlast. porođica.
 — Mihailo (Miho), 26, 29, 30.
 — Pasko, 130.
 Budisalić Radoje, trgovac iz Goražda, 127.
 Bugarska, 65, 85.
 Bundić (Bonda) dubr. vlast. porođica.
 — Marin Andrije, 69, 71, 72.

— Niko Andrije, 72.
 Bunić (Bona), dubr. vlast. porodica,
 — Andrija, 29, 30.
 — Jakša, 166.
 — Marin, 54, 55, 100, 142.
 — Marin Junijs, 69.
 — Marin Luke, 69.
 — Marin Simona, 72.
 — Martin, 69.
 — Martin Simona, 72.
 — Matija, 122.
 — Mato, 55.
 — Mato Tome, 55.
 — Niko, 69.
 — Niko Simona, 72.
 — Nikola Andrije, 71.
 — Simeon, Simon, 29, 59, 62, 179.
 — Toma, 54, 55, 59, 61, 62, 64, 69,
 100, 120, 121, 189.
 Busovača, 25, 31, 141, 145, 151.
 Busovac v. Busovača.
 Butcho Antonije, dubr. tkač, 123, 124.

C

Caboga v. Kabužić.
 calugarius, 82.
 Camenica v. Kamenica.
 capitaneus turme, 20.
 Carigrad, 96.
 carina (gabela), 9, 12, 14, 16, 20, 21,
 22, 23, 35, 37, 43, 47, 49, 50, 55, 80,
 81, 86, 89, 94, 95, 97 (zakup), 99,
 100, 101, 103, 105, 106, 107, 118, 149,
 (srebrenička), 161, 163, 177, 178, 180,
 181, 182, v. dohana.
 carinici, carinik, 30, 35, 55, 81 (bosan-
 ski), 85, 100, 175 (vojvode Sanda-
 lja), 103, 142 (dubrovački), 175 (her-
 cega Stjepana).
 carmosi v. crvac.
 carne v. meso.
 Casella Stefan, 63, 64.
 Castel Novo, 106.
 castrenus, 175.
 Castrum Novum, 38, 39.
 Catharenses, 39.
 Čečegl v. Čeče.
 cecha 49, v. kovnica.
 Čechapessa Anich, trgovac iz Napu-
 lja, 92.
 Cechi Lucha, trgovac iz Prata, 93.
 centenarij (zentenaro), 121, 174, 176.
 cere, 19, 63, 121 (colate), 121 (crude),
 121, 173, 174 (colate), 174 (crude)
 174 (fine) v. vosak.
 Cernica, 115.
 Cerva v. Crijević.
 Cetina, 17.
 Chalich, Luxa f. Tripe Georgii de,
 66.
 charmusi v. crvac.

charo v. kolo.
 Chataro v. Kotor.
 Choca v. Foča.
 Choza v. Foča.
 chermesi v. crvac.
 Chervoye v. Hrvoje.
 Choynica v. Fojnica.
 Chozoe Radoe, knez, iz Kreševa,
 156.
 Chrebeglianovich Dubravac, Vlah,
 163.
 Chresevo v. Kreševa.
 Chuoiniza v. Fojnica.
 chutman v. hutman.
 Cicerović
 — Marin, dubr. trgovac, 171.
 — Miho Marina, dubr. trgovac,
 171.
 Cidilović Matko, dubr. trgovac, 151,
 152.
 cijene
 — bakra, 31.
 — cere fine, 174.
 — cinka, 184.
 — konja, 32, 175.
 — koža, 176.
 — olea, 30, 31, 170, 171, 172.
 — roblja, 33.
 — soli, 34, 127, 180.
 — srebra, 98, 144, 168, 169.
 — tkanina, 183.
 — ulja, 184.
 — voska, 174.
 — zlata, 27.
 — žita, 176.
 cisterna, 82.
 Cohosceovich Bosich, 183.
 Colfo di Cataro, 106.
 comes, 54, 156, v. knez.
 compagnia (compagnia), 47, 74, 176;
 184 v. društvo.
 conservatori delli beni, 86.
 Consilium Rogatorum, 86, v. Vijeće
 umoljenih.
 consul v. konzul.
 Corasda v. Goražda.
 Cotlina, mjesto, 129.
 Coza v. Foča.
 Crankovich v. Hranković.
 cremesi v. crvac.
 cremexi v. crvac.
 Crijević
 — Radeta, trgovac iz Foče, 126.
 — Radivoj, trgovac iz Foče, 126.
 Crijević (Cerva) dubr. vlast. poro-
 dica
 — Ivan, 54, 119.
 — Jakov Martola, 53, 72.
 — Martol Junijs, 66 (iudex), 69.
 — Mihailo, 121, 122, 174, 176.
 — Niko, Nikola, 63, 69.
 crimisi v. crvac.

Crna Rijeka, 153, 154.
Crosii, Iunius de, 66.
crvac, 101, 122, 146, 173, 185.
cupellus v. uborak.
curia
— de Bossina, 150.
— communis Ragusii, 150.
— regis Bossine, 142.
— Teutonicorum, 150, 151.

C

Čehotina, 159.
Čelubinović (Čeljubinović), Nikša,
dubr. trgovac, 67, 71, 73.
Čemernica Do (Fojnica), 153, 154.
Čemerno, 159.
Čepić Gojko, iz Busovače, 31.
Češka, 142.
četvorostruki dukat v. dukat.
čoha, 104.
Čremošnik G., 129, 131.

C

Čeće (Çeçegl), bosanski rudnik, 26, 27.
Čermanović Vukac, trgovac iz Pra-
če, 126.

D

Dabiša, bosanski kralj, 30, 37, 43, 44.
Dabišinović (Dabisinovich) Vukac,
nazvan Mura, dubr. trgovac, v.
Mura.
Daboević Tihorad, de Mravinaz, 132.
dacia v. dažbina.
Dalmacija, 39, 49, 89, 90, 95, 162, 178.
dalmatinski gradovi, 3, 10, 13, 21, 24,
38, 49, 62, 79, 89, 90, 91, 104, 162,
178.
Dandolo Marko, mletački poslanik,
94.
Daničić Đ., 168.
Dapčević Božićko, dubr. trgovac, 78.
dažbina (dacia), 4, 29, 37, 94, 95, 100,
105, 107, 120, 161, 162, 163, 182.
denari v. dinari.
depozit, 119, 140, 168.
desetina, 148, 161.
Deseviza v. Deževica.
Dessevice v. Deževica.
Deževica (Deseviza, Dessevice), bos.
rudnik, 54, 58, 64, 75, 81, 100, 115,
131, 133, 141, 142, 143, 145, 146, 148,
151, 154, 165, 167, 171, 172, 179.
dijamant, 30, 36.
dinari, 17, 22, 23, 47, 63, 64, 94, 156,
188.

Dinić M., 5, 150.
Divčić Tomo, dubr. trgovac, 63, 74.
Diversis, Filip de, 57.
Doberković Grupko, trgovac iz Pra-
če, 126.
Dobravčić Dimitar, dubr. trgovac, 85,
150.
Dobretić Hranko, 151.
Dobretković Ivan, 52, 53, 87.
Dobrocovich de Ragusio, habitator in
Jaica, 77.
Dobrosalić Petko, dubr. tkač, 123.
Dobroslav, rob, 10.
Dobrossich Bogoe, iz Bosne, 19.
dohana, 37 (domini regis), 103, 124,
134, 148, 156, v. carina.
dohodak
— na slobodu trgovine, 37.
— vladarski, 148.
— v. svetodimatarski.
Dračevica, 106.
Dračevićka župa, 38.
Draganović Stridan, dubr. tkač, 123.
Dragičević Ivan, dubr. trgovac, 78.
drago kamenje, 96.
Dragoe, zakupac bos. carine, 37.
Drašković Milutin, knez Deževica, 64.
Drijeva, 19, 20, 33, 37, 39, 65, 77, 78,
79, 83, 106, 107, 159, 177, 178.
Drina, 33, 159, 160, 176.
drvena grada, 176.
drvo (drvena grada), 33, 87, 176.
drug, drugovi, 57, 58, 76, 85, 102, 130,
v. socii, v. kompanjon.
društvo, 52, 53, 57, 62, 63, 64, 65, 116,
121, 131, 132, 147 v. compagnia v.
societas.
Dubijević Radoje, trgovac iz Foče,
126.
Dubrave, selo kod Brštanika, 39.
dubrovačka Kancelarija, 11, 36.
dubrovačka moneta v. moneta.
dubrovačka Opština, 24, 99, 119, 152,
184, 188.
dubrovačka Republika, 46, 85, 86, 107,
128, 151, 179.
dubrovačke kolonije v. kolonije.
dubrovački Arhiv, 5, 31, 35, 36, 53,
56, 63, 77, 83, 100, 103, 110, 124, 130,
131, 140, 144, 150, 153, 154, 158, 183.
dubrovački Notarijat, 11, 92, 112, 128,
187.
dubrovački novac v. novac.
dubrovački poslanik v. poslanik.
dubrovački Senat, 184.
Dubrovački Statut, 11, 16.
dubrovački sud, 70, 75, 76, 85.
dubrovački trgovci v. trgovci.

Dubrovčani, 4, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 92, 95, 98, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 140, 141, 142, 144, 146, 147, 149, 151, 152, 154, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 188, 189.

Dubrovnik, 3, 5, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 55, 56, 57, 61, 62, 63, 64, 80, 84, 85, 86, 87, 91, 92, 93, 94, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 116, 118, 119, 120, 122, 128, 129, 131, 132, 134, 140, 143, 144, 151, 152, 158, 159, 164, 165, 167, 163, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 179, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 188.

Duch Bertini, nuncius, 18.

dugmad srebreana, 37.

dukati, 27, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 44, 52, 54, 55, 61, 64, 91, 98, 99, 100, 110, 111, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 124, 125, 127, 130, 149, 160, 165, 169, 171, 172, 174, 175, 176, 183, 187, 188.
— četvorostruki, 37.

Dursun beg, turski hroničar, 140.

Dusina, bos. rudnik, 81, 115, 141, 142, 143, 145, 146, 148, 150, 151, 167.

Dušan, srpski kralj i car, 105.

Duvanjsko Polje, 160.

dužd, 90.

Duymus Domiche, 10.

Đ

Đorđić (de Georgio)

— Luka sin Tripe, 54, 89.

— Marin, 184.

— Matko, 29, 30.

Đurađ, despot, 168.

Đurašević Milašin, 71, 74.

Đurđević

— Lukša, 71, 73, 74.

— Maroje, dubr. trgovac, 69.

— Vlakusa, dubr. trgovac, 58, 61.

Đurica, zlatar dubr., 85, 87.

Đurković

— Lukša, 69.

— Marin, 55, 189.

E

Evropa (evropska), 40, 103, 139, 142, 148, 186, 188, 189.

evropski rudnici v. rudnici.

equus 19, 32, 63, 120, 170, 175 (mollum), 183, v. konji.

F

faktor, faktori, 35, 58, 61, 62, 65, 72, 86, 134, 174.

famulus, 45, 62.

Ferara, 92, 152.

Fermo, 12.

fino srebro v. srebro.

Firenca, 31, 92, 101, 170, 181, 186, v. Florentia.

Firentinac, Firentinci, 19, 30, 92.

firentinska opština, 101.

Florentia, 29, 30, 175, 180, v. Firenca.

Foča, (Choča, Choza), 34, 35, 36, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 75, 76, 77, 78, 82, 84, 113, 114, 115, 117, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 133, 140, 143, 145, 159, 160, 163, 164, 172, 173, 175, 183.

Fojnica, rijeka, 25.

Fojnica, (Choynica, Quoyniza), bos. rudnik, 25, 51, 52, 58, 62, 67, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 81, 82, 84, 86, 87, 89, 100, 115, 128, 133, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 160, 167, 168, 172, 174, 175, 176, 182, 184, 187, 188.

Fojničani, 153.

fossa, 147, 152, 154.

— de Podchupus (Fojnica), 154.

— v. rupa.

Francia, 95, 182, v. Francuska.

Franciscus, aurifex, 82.

Francuska, 96, v. Francia.

Franino, ser Komol, 29.

Franz, njemačko ime, 150.

Frieberg, 139.

Fumija, žena ser Komola Franina, 24.

Fuscarenno, ser Mapheus, mlelački trgovac, 95, 182.

fusta, 160.

fustan, tanko platno od konca i pamuka, 19, 20, 36, 182.

G

gabela, v. carina.

Gacko (Ghececha), 159.

Gaeta, 31.

galija, 158, 167 (galea).

Ghececha v. Gacko.

Giovannino, Michele de, trgovac iz Prata, 93, 181.

Gisla, Paulo, de, dubr. trgovac, 18.

Giurize, Petrus de, lanarius, 134.

glasnik, 84, 162, v. nuncius.

Glubavich Radogna, f. Vuchossavi, iz Goražda, 131.

Gojsalić Radovan, dubr. trgovac, 58, 61, 124.

Gondola, v. Gundulić.

Goraković Vlatko, trgovac iz Podvisokog, 124.

Goražde, 32, 33, 34, 36, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 76, 77, 114, 115, 117, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 160, 172, 173, 174, 175, 176, 184, 187.

goveđa, 57, 175.

Goze v. Gučetić.

Gozze v. Gučetić.

Goysaum, Gost, patarinum, 162.

Grasač Radonja, trgovac iz Foče, 125. greda, 33.

Grimani Jakov, 36.

grimixio, v. crvac.

Grk, faktor Ljubiše Ivanovića, 174.

groš, groši, 21, 28, 37 (srebrenički), 54, 61, 64, 80, 87, 120, 127, 161, 168, 169, 175.

Gruba, bosanska kraljica, 102, 187.

Grubačević Vukac, 173.

Grupko, carinik vojvode Sandalja, 175.

Gučetić (Goze, Gozze) dubr. vlast. porodica

— Ivan, 63, 69.

— Johannes Nicola de, 84.

— Klement, 74.

— Klement Andrije, 29, 38 (dubrovački poslanik), 69, 71, 72, 132.

— Klement Vite, 72.

— Laurencije, 69.

— Marin, 29, 58, 69.

— Matko, 69.

— Nikola, 29, 69, 164.

— Paladin, 69.

— Pavo, 69.

— Pavo Nike, 72.

— Stjepan, 58.

Gudelić Grubac, dubr. trgovac, 78.

Gudeljić Ivan, dubr. trgovac, 78.

Gundulić (Gondola), dubr. vlast. porodica

— Benedikt, 58, 61, 183.

— Marin, 51.

— Nikola, 32.

— Paladin, 69.

gusa, 163.

Gusić Radelja, dubr. trgovac, 67.

gvožđe, 25, 36, 124.

H

Hans Sasinović v. Sasinović. hartija, 60, 80.

Heinrich, njemačko ime, 150.

herceg v. Stjepan.

Herceg Novi, 101.

Hercegovina, 23.

Hilliich Radin, dubr. trgovac, v. Ilić.

Hinac, 150.

Hinač planina (iznad Kreševa), 150. hlamida od fustana, 182.

Hlapčić Vuk, trgovac iz Foče, 55.

Holovo v. Olovo.

Hóman Balint, 142.

Hörmann K., 149.

Hranić Kosača, bos. feudalna porodica, 180.

Hranisalić Antonije, dubr. zlatar, 81.

Hranković (Crancovich), dubr. porodica, 51, 62 (braća).

— Franko, 56, 59, 62.

— Nalko, 56, 59, 62.

— Natalije, 87.

— Vlakota, 119, 159.

— Vlakuša, 56, 59, 61, 81, 87, 119, 175.

Hrvati, 17.

Hrvatska, 19, 39, 160.

Hrvoje (Chervoye), vojvoda bos., 45, 49, 100, 162, 163, 177.

Hum, 15, 17, 20, 21, 33, 159.

hutman (chutman), predstavnik rudara, 154.

Hvalko (Quallecius), 120, 170.

Hvaović Brajko (Quaovich Braichus) bos. trgovac, 54, 61, 120, 127, 134. Stjepan iz Olova, 55.

I

igla, 184.

Ilić (Hilliich).

— Nikola Radina, dubr. trgovac, 63, 68, 69.

— Pavle Radina, dubr. trgovac, 54.

— Radin, dubr. trgovac, 45, 54, 56, 61, 63, 64.

Italija, 31, 57, 101, 124, 134, 140, 168, 169, 173, 174, 175, 177, 181, 182, 183, 186.

iudices loci, 78.

iudicio, 85.

Ivan, pok. Marka, 64.

Ivan, podstrigač sukna, 82.

Ivan i Živan, braća, vanbračna djeca Bogiše, 155.

Ivan Planina, 159.

Ivaniš, vojvoda, v. Pavlovići.

Ivanix, genero di hutman, 154.

Ivanović

— Ljubiša, dubr. trgovac, 121, 174.
— Radosav, 132.
izma, van sudska represalija, 9.

J

Jadra, 124 v. Zadar.
Jadran, Jadransko More, 13, 15, 21, 38, 89, 158, 161, 177.
Jadransko primorje, 3, 9.
Jajce, 77, 79, 89, 96, 100, 115, 123, 124, 123.
Jakša (Jaxa), dubr. zlatar, 81, 82.
Jama, naziv po mnogim rupama, lokalitet, 153.
Jažva, potok u kraju Lepenice i Crne Rijeke, 154.
jažva, dovod vode u rudokop, 154, 155.
jegulje (anguille), 184.
Jelena, udovica kralja Dabiše, 30.
Jelena, Sandaljeva žena, 105.
Jelena, majka Tvrtka I, 22.
Jeronimus Johannis, trgovac iz Firenze, 99, 130.
Jeronimus M. Jacobi, trgovac iz Ferrare, 92.
Jonsko More, 177.
Johannes quondam Marci, 63.
Jouenchus de Florentia, trgovac, 29, 30.
Jireček K., 149, 156.
Jugouich Bogoslauus, kamenar, iz Dubrovnika, 82.
Juraj, 119.
Jurgeuich Maroe, iudex, 84.
Juršić Nalješko, 187.
Južna Italija, 167, 186.

K

kabal v. uborak.
Kabuzići (Caboga) dubr. vlast. porodica 52, 53, 57, 61, 72, 140, 156, 167, 173, 176, 186.
— Martoliza de, 130.
— Luka, 167.
— Nikola, 72, 167.
Kalegić Jakov, 25, 62, 147, 151.
Kalić Junije, dubr. trgovac, 67, 69, 72.
kamata, 187, 188.
kamenar, 82.
Kamenica (Camenica), bos. rudnik, 26, 27, 29, 58.
Kamenica, izvor nedaleko od Olova, 26.
Kamensko, 26.
Kamurcijev, ser Petar, 24.

Kandija, 12.
karavan, karavani, 20, 49, 50, 51, 53, 56, 85, 90, 150, 159, 160, 161, 162, v. turma.
kanun, 143, 146, 148.
Katalani, 19.
Klarić Toma, dubr. trgovac, 67, 71, 74.
klesari, 82.
Klis, 90, 160.
knez, 64, 83, 100, 103, 183, v. Nikola Pavlović v. bribirski v. comes.
kola, 151.
kolo (charo), topionica u srednjem vijeku, 155.
kolonija (dubrovačka), 3, 35, 39, 40, 51, 52, 56, 60, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 93, 104, 132, 133, 140, 167, 189.
kolonija trgovaca iz Prata, 92.
Komo, 180.
komora, 100.
kompanjon, 62, 85, 96, 103, 130, 132, v. drugovi, v. socii.
konzul (consul), 65, 69, 72, 73, 83, 83 (generalni), 83 (specijalni), 84.
konzulat, 83.
konj, 12, 19, 21, 32, 34, 36, 57, 62, 63, 92, 120, 122, 158, 170, 175, 183, 185, v. equus.
Konjic, 47, 60, 159.
Kopičević Ivan, Dubr., 78.
Kopitović Ivan, Dubr., 78.
Kopljari, selo, 144.
Korčula, 89.
Korčulani, 89.
Kotlina v. Cotlina.
Kotor, 24, 32, 33, 49, 54, 84, 107, 162, 176, 181.
Kotorani, 14, 32, 39, 102, 107, 128.
kotorska naseobina, 14.
kotorska opština, 39.
kotorski poslanik v. poslanik.
Kotorski zaliv, 38.
Kotromanići, bosanska vladarska porodica, 15.
Kotruljević Benko, dubr. pisac prve knjige o knjigovodstvu, 52.
Kotruljević usko, 159.
kovanje novca, 82, 94, 105, 143, 188, v. novac.
kovnica, 37, 47, 105, 188 (domaća) v. cecha.
Kozarka Radojko, Dubr., 78.
kožar, 82.
kože, koža, 12 (suhe), 13, 32, 32 (ovčje), 32 (janjeće), 32 (goveđe), 45, 56, 57, 59, 63, 122, 175, 176, (bovine, — goveđe, montuline — jagnjeće, kuna), 185, v. pelle.
kramari, 161.

kralj

- bosanski, 30, 32, 34, 37, 53, 80, 86, 140, 141, 152, 163, 166, 170, 184, 186.
- mađarski, 107, 163, 165, 166.
- napuljski, 155.
- v. Tvrtko I, Ostoja, Stjepan Ostojić, Tvrtko II, Stefan Tomaš, Stefan Tomašević.
- Kraljev zakon, 146, 148.
- kraljev službenik v. službenici.
- Kraljevo Guvno, lokalitet, 148.
- Kraljičino Guvno, lokalitet u rudarskim krajevima Bosne, 148.
- Kreševo (Chresevo), 25, 58, 62, 74, 75, 82, 103, 115, 117, 133, 141, 145, 146, 148, 150, 151, 153, 154, 156, 160, 167, 176 v. Podkreševo.
- Kreševljani, 153.
- Kristić, braća, 169.
- krojači, 82.
- krst srebreni, 87.
- Krstić Radoje, nazvan Kocoje, 71, 74.
- Kuđelinović Pauluško, dubr. trgovac, 25, 31, 62, 147, 151.
- Kulin, ban bosanski, 9, 10, 13, 14, 19, 43, 102, 176.
- kumerak (opštinski), 33, 34.
- Kupres, 47, 160.
- kuriri, 84, 86.

L

- laboratores fossarum, 156, v. rudari.
- Ladislav Napuljski, 144.
- lada, 49, 162.
- lakat (brahija, brachia), mjera za tkanine, 130, 183.
- Lamprić (Lampre), dubr. vlast. porodica,
 - Ivan, 69, 71, 72, 89, 123, 183.
 - Živko, 72, 81.
- lana, 106, 175 (di Bosna)v. vuna.
- lanarius, 134.
- lanificus, 12, 92, 123.
- lapis lazuli, mineral, 146, 173.
- Latinić, Martol, 160.
- Latinić Vlakuša, 162.
- Leonus Nikolai, lanificus, trgovac iz Vičence, 92, 123.
- Lepenica, 19, 153, 154.
- Levant, 25, 181.
- libra v. litra.
- ligacije (ligatio) svežnji, 169.
- Lilek E., 167.
- Lim, 159.
- litra (libra), mjera za težinu, 17, 19, 31, 37, 53, 54, 77, 99, 103, 118, 122, 131, 147, 148, 149, 151, 156, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 179, 180.
 - debela, 172.

Livanjsko Polje, 160.

- Lombardija, 134.
- London, 96.
- Lopez. R., 142.
- Lopud, 101.
- Lovorika, pristanište Brstanika na Neretvi, 39.
- Lucius, 24.
- Luchari v. Lukarević.
- Ludovik, ugarski kralj, 24, 33.
- luk, 184.
- Luka, iz Korčule, 89.
- Lukarević (Luchari), dubr. vlast. porodica
 - Ivan, 69.
 - Marcus de, 168.
 - Marin, 69.
 - Stefan, 54, 61, 62.

LJ

- Ljubinović Radonja, trgovac iz Foče, 125.

M

- Madari, 12, 14, 37, 43, 165, 166.
- Malo vijeće, 15, 17, 19, 20, 39, 66, 70, 79, 83, 84, 101, 134, 177.
- Malipiero, ser Girolamo, mletački plemić, trgovac, 96.
- malvasija, 34.
- Mantova (Mantua), 82, 123, 128, 181, 182, 183.
- marama ženska, 184.
- Marco, Giuliano di, trgovac iz Prata, 93, 181.
- Marija, ugarska kraljica, 39.
- Marija, supruga kneza Nikole Pavlovića, 143.
- Marka, 174.
- Marković Radiša, 66.
- Marusa, žena Žore Bokšića, 29, 30.
- Masnović Priboje, iz Visokog, 128.
- Matej i Aristodije, iz Zadra, 10.
- Matko Luke, iz Korčule, 89.
- Matolinović Živko, Dubr., 119.
- Mažibradić Brajan, dubr. trgovac, 73.
- Mažuranić V., 168.
- međ, 176.
- Mediteran, 14.
- mediteranske zemlje, 91.
- Menčetić (Menze), dubr. vlast. porodica
 - Marin, 29.
 - Paulo Nikole, 18.
- mercator, 79, 80, 86, 95, 120, 123, 124, 131, 134, 159 v. trgovac.
- merces, mercimonia, mercazia, mercancia, mercatia v. mrčarija.
- mensura

— subtile salis Ragusii, 179.
 — Narenti, 179.
 — v. mjera.

Menze v. Menčetić.

meso (carne), 32, 36, 57.

Mesina, 12.

metal, 52, 144, 155, 189.

Miglien de Boraz, 134.

Miglin de Visegrad v. Milin.

Mijatović Č., 167.

Mikojević Radoje, trgovac iz Visokog, 127.

Mikolji V., 150.

Miladinović Ivan, Dubr., 77.

Milašin, krojač, 82.

Milašin, podstrigač sukna, 82.

Milat, krojač, 182.

Mileković Milat, 85.

Mileta, dubr. zlatar, 71, 73, 85.

Miletić

— Stojko, dubr. trgovac, 63, 75.

— Vukša, dubr. trgovac, 52, 53, 63.

— Živko, dubr. trgovac, 169.

Mileševo, 37.

Milienovich Johannes, 84.

milijari (miaro, milliari), mjera za težinu, 26, 28, 29, 31, 32, 53, 55, 119, 120, 121, 170, 171 (subtile), 172 (di Olovo), 174, 176.

Milin iz Podvišegrada, 121, 124.

Milinić Živko, dubr. trgovac, 64, 68.

Miliovčić Vukašin, trgovac iz Prače, 126.

Milivoj, comes, gabellotus, u Deževici, 54, 100 (carinik i »nuncius domini regis«).

Millasin, f. Radomiri, 66.

Milošević Mirko, Dubr., 63.

Milovac, mercator, 79.

Milutin, kralj srpski, 15.

Miljen, krojač, 82.

mineral, 146, 173.

Miomanović

— Juraj, dubr. tkač, 123.

— Radič, trgovac iz Foče, 125.

— Vukac, trgovac iz Goražda, 132.

Mirilović, Vlah, 142.

Mirillovich, Dobravec Radovich, 124.

Mirković Maroje, dubr. trgovac, 184.

Mirtič, loco in Drina, 176.

Mirušković Tvrdiša, trgovac iz Foče, 60, 121, 126.

Mišetić Radič, 72, 87, 132.

mjera, 170, 171, 172, 179, 183.

— debela, 170, 171, 174.

— drijevska, 179.

— dubrovačka, 30, 31.

— mletačka, 30, 31, 179.

— olovska, 172.

— tanka, 170, 171.

— v. mensura, v. pondus.

mjerica (spud, modius, modium), osnovna jedinica za mjerenje soli, 179, 180, v. modij.

Mladen I, Pavlov brat, ban bosanski, 10, 12, 22.

Mladen II, 22.

Mladenović

— Ivan, dubr. trgovac, 58.

— Ivko, dubr. trgovac, 58.

Mleci, 21, 31, 32, 91, 178.

Mlečani, 11, 19, 24, 31, 36, 45, 47, 93, 94, 95, 96, 97, 104, 107, 143, 158, 162, 178, 181.

Mletačka Republika, 11, 24, 25, 80, 94, 95, 96, 178.

mletački Arhiv, 182.

mletačko Vijeće, 95.

modij (modium, modius), 28, 63, 124, 179 v. mjerica.

molin, 155.

moneta

— dubrovačka, 105.

— srebrena, 98.

— zlatna, 98.

Mravinac, 132.

mrčarija (merces, mercimonia, mercanzia, mercancia, mercantia), 17, 34, 45, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 106, 121, 124, 134, 159, 160, 163, 173, 183, 184, 185.

Mura Vukac, (Dabišinović), dubr. trgovac, 51, 67, 68, 69, 71, 73, 74, 84, 85, 173.

Murvić, Mihe Andrija, 71.

Muržić, braća, 54.

— Bogdan Pribienović, nazvan Muržić, bos. trgovac, 61, 119, 120, 126, 127, 128, 187.

— Radosav, bos. trgovac, 118, 119, 131.

— Pribisav (Pribissavus), 119, 131.

— Stipan, f. Pribissavi, 131.

N

naceto, zlatni brokat, aziskog porijekla, 182.

nakit, 60.

Nalješković (Nale)

— braća, 53.

— Nalchus et Tadeus Marini de, 131.

Napulj, 92, 93, 99, 128, 151, 152, 167, 186.

napuljski dvor, 10.

naranče (narenze), 184.

Narentum, Narenti, 45, 54 (mercato), 158, 159, 175, 177 (forum).

Nartičić

— Dabisinus, trgovac iz Foče, 35.

— Obrad, 61 (faktor), 62 (faktor), 126 (trgovac iz Foče).
 Nasis, ser Petar de, iz Zadra, 124.
 Neapolim v. Napulj.
 Nef John, 142.
 Nekranje, 159.
 Nenadich, iz Goražda,
 — Pribissavus, 131.
 — Radovan, 131.
 Nenковић Stjepan, 62.
 Neretva, 20, 30, 31, 33, 39, 56, 85, 94, 118, 158, 159, 176, 177.
 Nešić Gojsav, Dubr., 78.
 Nikola Pavlović v. Pavlovići.
 Nikola (Trogiranin), knez iz Trogira, 91, 99, 100, 103, 104.
 Nikolići, banovi rodaci iz Popova, 21.
 Ninoslav, ban bosanski, 10, 13, 14, 43, 161.
 Niš, 160.
 novac (srebreni), 19, 22, 23, 24, 37, 44, 62, 63, 64, 82, 86, 87, 92, 94, 95, 99, 105, 108, 122, 123, 128, 130, 143, 149, 156, 166, 168, 171, 172, 186, 187, 188, 189.
 — bosanski, 21.
 — domaći, 188.
 — dubrovački, 22 (falsifikat), 23, 47, 188.
 — mletački, 91.
 — zlatan, 37.
 novčarstvo bosansko, 23.
 Novaković Ivan, Dubr., 175.
 Novaković Vukosav, trg. iz Foče, 125.
 Novi, 33, 38, 39, 40, 104, 106, 107, 178.
 nuncius, 18, 54, 62, 100, 118 v. glasnika.

O

Obradović
 — Oberko, trgovac iz Goražda, 125, 129.
 — Radić, trgovac iz Ustikoline, 134.
 — Radoslav, dubr. trgovac, 183.
 — Vukosav, trgovac iz Goražda, 127, 128, 129, 130, 134, 187.
 — Vukota, trgovac iz Foče, 172.
 obučar, 82.
 odjeća, odjela, 82, 130, 184, 187.
 officiales examinadores, 86.
 oka turska, 172.
 Okoličić Milin, trgovac iz Višegrada, 126.
 Olovac (Olovaz), 55, 171.
 Olovo, bos. rudnik, 26, 54, 55, 56, 58, 61, 75, 81, 87, 101, 115, 116, 118, 120, 121, 133, 141, 144, 145, 151, 154, 155, 159, 160, 171, 172.
 olovo, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 45, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 75, 81, 100, 101, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 128, 142, 144, 146, 170, 171,

172, 173, 174, 185, 186, 189.
 — meko (iz Olova), 171.
 — tvrdo (iz Srebrenice), 171.
 — v. plumbum.
 Orlačić Vukašin, 85.
 Orti, vis kod Borovice, 150.
 oružari bosanski, 144.
 oružje, 85, 100.
 Osmica, naziv za štolnu u Čemernici, (Fojnica), 154.
 Osmica, naziv za rupu u Bakovićima, 154.
 osmica, osmilica, 154.
 ostava, 119.
 ostavština, 49, 180.
 Ostoja, kralj bosanski, 43, 44, 45, 46, 94, 95, 102, 158, 162, 165, 177.
 Ostojić Đurađ, Dubr., 72.
 Ostojić Milj, trgovac iz Visokog, 127.
 Ostružnica, bosanski rudnik, 18, 19, 25, 31, 141, 145, 147, 151, 155, 167.
 Ozrojević
 — Gojsav, Dubr., 62.
 — Nikola, faktor, 62.
 — Radić, bos. trgovac, 54, 118, 120, 134.
 Ozrisaljić Radoje, carinik i poslanik vojvode Radoslava, 55, 118, 134.
 onza v. unča.

P

Pagačin L., 155.
 panni, 34, 45, 59, 63, 129, 181, 182 (di Francia), 183, 189, v. tkanine.
 Pantela Petar, iz Pijačence, mercator et lanificus, 92, 122, 123, 124, 130, 131, 173.
 papir, 184.
 papski legat, 101.
 pars, parte, dio rudnog polja u dubr. izvorima, 154.
 patareni, 11, 44, 162.
 Paulušковић Maroje, Dubr., 76, 77.
 Pavlovac, mahala (Fojnica), 153, 155, 159.
 Pavlovac potok, 153.
 Pavle, ban hrvatski i gospodar Bosne, 10, 19, 22.
 Pavle Radenović v. Radenović.
 Pavlovići, bos. feudalna porodica, 50.
 — Ivaniš, 48, 49, 88, 101, 180, 184.
 — Marija, supruga kneza Nikole, 143.
 — Nikola, knez, 48, 49, 143, 188.
 — Petar, 48, 49, 54, 101, 118, 119, 143, 172, 180, 184, 188.
 — Radoslav, 48, 49, 50, 51, 55, 85, 86, 101, 118, 134, 135, 160, 163, 184, 188.
 Pavlović
 — Stjepko, 82.
 — Petar, petrarius, 82.
 — Živat, 71.

- pčelarstvo (proizvodi), 32.
 peča (petia, pezia, pezzia) komad
 sukna dugačak od 50 do 100 la-
 kata, 34, 63, 103, 148, 156, 169, 182,
 183.
 pelle, 63, 100, 175.
 — chonze, 176.
 — montuline, 176.
 — scite, 176.
 — sotil, 176.
 — sullade, 176.
 — v. kože.
 pelliparius, 82.
 perperi, 12, 13, 15, 16, 19, 20, 21, 23,
 24, 28, 31, 32, 35, 44, 54, 57, 60, 64, 85,
 87, 110, 111, 113, 114, 115, 118, 119,
 125, 126, 127, 130, 149, 168, 169, 170,
 183, 184, 188.
 perle, 184, 187.
 Petar Pavlović v. Pavlovići.
 Petar i Ivan braća, tkači iz Dubr.,
 123.
 Petchovich Nicola, Dubr., 57.
 Petrović
 — Ivan, kamenar, 82.
 — Nikola, 64.
 — Pavlić, Dubr., 78.
 petrarius 82, v. kamenar.
 Pezaro, 57, 92, 167, 174, 186.
 Pijačenca, 92.
 pisar, 134.
 Piren H., 186.
 Piza, 31.
 platno, 180.
 platno brokatno, 187.
 plemeniti metal, 143.
 Plumbum, castrum, 82, v. Olovo.
 Plumbum, locum, 26, v. Olovo.
 plumbum, 26, 29, 45, 53, 54, 55, 119,
 143, 171, 172.
 — dulce, 170.
 — durum, 170.
 — subtile, 170.
 — v. olovo.
 Pljevlja, 140, 144, 146, 159.
 Podborač, 53, 58, 62, 183, v. Borač.
 Podkreševo (Subtuscresevo, subtus
 Cresevo), 84, 169 v. Kreševo.
 podstrigaći sukna, 82.
 Podvisoki (Subtusvisochi), 44, 58, 59,
 62, 63, 66, 84, 87, 121, 124, 162, 165,
 179 v. Visoko.
 Podvišegrad, 58, 121 v. Višegrad.
 Pohvalić Pribisav, 187, 188, 189.
 pojasevi (izrađeni), 184, 187.
 poklad, 167, 168.
 poklisar v. poslanik.
 Pokrajčić Nikola, iz Olova, 171.
 pondus, 31
 — dohane comunnis, 171.
 — grossum, 171.
 — de Olovo, 171, 172.
 — de Olovac, 171.
 — venetum, venetiarum, 32, 171.
 — v. mjera.
 Popović Vlatko, 119.
 Porim, 159.
 Poroj (donji dio dola Čemernice),
 153.
 Porta, 48.
 poslanik (ambasador, poklisar), 83,
 94, 95, 101.
 — Cheruoye, 45.
 — bos. kralja, 95, 96, 99.
 — dubrovački, 24, 38, 165, 168, 184.
 — hercegov, 101.
 — kotorski, 39.
 — mletački, 94.
 — voj. Radoslava, 55.
 posude srebreno, 187.
 Prača (Prazza, Praca), 33, 34, 35, 44,
 57, 58, 62, 82, 112, 113, 114, 115, 117,
 118, 120, 124, 126, 127, 128, 129, 131,
 132, 133, 135, 159, 179, 184, 187.
 Prato, 92, 93, 181, 186.
 Predragović Slaven, 12.
 Pribatović Radoslav, Dubr., 77.
 Pribetić Milorad, dubr. trgovac, 74,
 103, 148, 156, 168.
 Pribičević
 — Bratulj, iz Stona, 52.
 — Radosav, trgovac iz Foče, 125.
 Pribilović
 — Bratulj, Dubr., 63.
 — Milič, dubr. tkač, 123.
 — Miloš, 162.
 Pribinić Andrija, dubr. trg., 162.
 Pribisav, krojač, 82.
 Pribisavac, hercegov poklisar, 101.
 Pribisalić
 — Antoje, 71.
 — Vlatko, 175.
 — Vukašin, trgovac iz Goražda,
 121, 125.
 Pribislavić Vukmir, iz Bosne, 32.
 Pribislavus, socius Hrvatina Tvrtko-
 vića, 62.
 Pribojević Đurađ, 63.
 Prijezda, ban bosanski, 12, 14.
 Primojević Petar, dubr. trgovac, 92,
 181.
 primorski gradovi, 13, 15, 131.
 Pripcinović, dubr. trgovac, 156.
 Pripković
 — Matko, 71, 72, 87.
 — Ratko, nazvan Bezperstac, dubr.
 trgovac, 71, 73, 74.
 privilegije, 46, 48, 90, 94, 95, 102, 104,
 119.
 Prizren, 83.
 Prodančić (Prodanello), dubr. vlast.
 porodica
 — Marin, 69.
 — Teodor, 58, 66 (konzul), 162.

protovestijar, 30, 37, 118, 119.
 Prozor, 160.
 prsten, prstenje, 96, 187.
 Pucić, Pavo Nikolin, Dubr., 69.
 Pula, 12.
 Puljizi, 19.
 Pupolj Vukota, trgovac iz Foče, 121.

Q

Qualcovich Vycho, Bosanac, 19.
 Quallecius v. Hvalko.
 Quaouich Braicho v. Hvaioić.
 Querini Guglielmo, mletački plemić,
 trgovac, 96.
 Quoeniza, Quoiniza, Quoniza, Quoni-
 za v. Fojnica.

R

Rabljani, 11.
 Radašinović Gojsav, Dubr., 67.
 Radazi Marin, pelliparius, 82.
 Radenović Pavle, bos. feudalac, 43,
 48, 49, 118.
 Radič Sanković v. Sanković.
 Radičević Mileta, dubr. trgovac, 52,
 72, 81, 87.
 Radin Gost, 11.
 Radincich
 — Pribislavus, f. Tichoslavi, 35.
 — Tichoslavus, iz Prače, 35.
 Radinović Stjepan, 55.
 Radišić Mileta, dubr. tkač, 123.
 Radivčić
 — Marin, Dubr., 171.
 — Tvrtko, 72, 174, 183.
 Radivoj
 — krojač, 82.
 — trgovac iz Foče, 121.
 Radmilović
 — Božidar, trgovac iz Foče, 125.
 — Tverdko, 76.
 radnja, 79, 99, 100.
 Radogostich Maroie, mercator, 79.
 Radoje, knez iz Kreševa, 103.
 Radomirić Milašin, trgovac iz Viso-
 kog, 128.
 Radomirović Brajo, trgovac iz Prače,
 126.
 Radonjić
 — Franjo, 55, 171.
 — Radosav, 123.
 Radosalić
 — Đurađ, 55.
 — Maroje, Dubr., 29.
 — Obrad, trgovac iz Goražda, 121,
 127.
 — Pavko, trgovac iz Olova, 55, 122.
 — Radivoj, bos. trgovac, 45, 131.
 — Radoje, dictus Chozoie, 168.

— Vukosav, 77.
 Radosanić Ostoja, bos. trgovac, 101.
 Radosav (Radossavus), valturk, 103,
 148, 156.
 Radoslaglich Giurach, konzul u Pod-
 visokom, 84.
 Radoslauich
 — Dunay, iz Prače, 35.
 — Gruboe, f. eius, 35.
 Radoslavić Maroje, 29.
 Radovač, podstrigač sukna, 82.
 Radovanić
 — Radiša, trgovac iz Prače, 119,
 126, 187.
 — Vlaho, Dubr., 29.
 Radovanović, Bogdan Grando, dubr.
 trgovac, 68, 69, 71, 77, 85.
 Radovanovich Michoe, tesallo de Pra-
 za, 124.
 Radovčić Božičko, 71, 74, 87.
 Radulino, Stephanum de, 160.
 Ragusio, Ragusium, 17, 32, 34, 44, 45,
 57, 63, 75, 82, 85, 99, 100, 119, 120,
 124, 131, 159, 163, 167, 170.
 Ramboldo Johan, trgovac iz Vene-
 cije, 31, 32, 36.
 Rastić (Resti) dubr. vlast. porodica
 — Alojzije Marina, 72.
 — Andrija, 67, 72.
 — Andrija Miha, 69, 71.
 — Ivan Marina, 72.
 — Niko Miha, 69.
 — Nikola, dubrovački poslanik, 98.
 — Miho, Mihailo, 29, 30.
 — Miho, Mihailo, Marina, 69, 71,
 72.
 — Pasko, 26, 29, 30.
 — Petar, 175.
 — Simon, 69.
 — Simon Marina, 72.
 — sinovi, 17.
 raša, domaće sukno, 34, 37, 160, 180.
 Ratchus, mercator, 79.
 Ratko, nećak Bogdana Prohasa, 85.
 Ratko, prezbiter, kapelan bos. bana,
 29.
 Ravelo, 12.
 regalno pravo, 98, 148, 149.
 regal rudarski, 146.
 Rengjeo I., 37.
 Republika sv. Vlaha, 52.
 Resti v. Rastić.
 Rešetar M., 160, 171, 172, 179.
 rex Bosne, 80, 82.
 riba, 124, 183, 184.
 Rimljani, 143.
 rimsko rudarstvo v. rudarstvo.
 robinja, 12, 66.
 roblje, 10, 11, 12, 13, 14, 19, 21, 30,
 33, 35, 57, 177, v. robinja.
 Rogacich, Brayan Radoscich, iz De-
 ževice, 131.

Rogatica, 58, 159.
 Rogonić Stjepko, Dubr., 53.
 Romania, 181.
 rov, 153, 154.
 rubini, 96.
 rudari, 4, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156.
 — njemački, 149.
 — v. *laboratores fossarum*.
 rudarski zakon, 146.
 — turski, 152, 153.
 rudarsko pravo, 146, 147, 148, 153.
 — njemačko, 153.
 rudarstvo rimsko, 143.
 rudnik, rudnici, 4, 19, 25, 28, 35, 52, 55, 56, 62, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 87, 88, 98, 104, 115, 116, 120, 121, 132, 135, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160 (fojnički), 160 (kreševski), 167, 171, 172, 180, 189.
 — evropski, 142, 186.
 — srpski, 142.
 rudno okno, 147, 156 v. rupe.
 rupa (saski cehovi, rudna polja, *jame, fossa*), 25, 151, 153, 154, v. *fossa*.
 Ruško, kancelar, 46.
 Ružić Živko, 63, 64.

S

Sagarelović
 — Radosav, 53, 63, 73, 79.
 — Stipko, 62, 59.
 sajam, 83, 90.
 salma, 19, 34, 45, 59, 63, 121, 159, 160, 172, 174, 175, 179, 180, 183, 184 v. *tovar*.
salvum conductum, 49, 162.
 Sandalj, vojvoda bosanski, 51, 85, 95, 100, 105, 106, 162, 163, 175, 178, 180, 182, 187, 188.
 Sanko, župan, 176.
 Sanković Radič, 43, 49, 175.
 Sarajevo, 47, 145.
 Sasi, njemački rudari, 146, 147, 149, 150, 151.
 Sasi, selo nedaleko od Srebrenice, 150.
 Sasinović, dubr. porodica njemačkog porijekla
 — Hans Petra, trgovac, 25, 31 (zakupac rudnika), 34, 36, 62, 147, 151.
 — Niklo (Nikola), 25, 147, 151.
 Saška Reka, kod Srebrenice, 150.
 Saška rupa, kod Dusine, 150.
 Sausalich Radiuoi, de Gorasda, 124.
 Sicilija, 31, 167, 170, 186.

Silva, Filip de, nećak Petra Pantele, 92, 122, 130.
 Simić V., 143, 156.
 Sinj, 160.
 sir, 32, 36, 175.
 Sirija, 96, 170, 186.
 Sirmić Stjepan, trgovac iz Goražda, 172.
 Skarić V., 103, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 156, 168.
 Sklavonija (*Sclavonia, Schiavonia, Schlavonia*), 24, 44, 45, 83, 152, 160, 181.
 Slano, 33.
 Slatičih Nikola, Dubr., 57.
 Slatanosevich Vochoimir, 45.
 Slavković
 — Budisav, dubr. trgovac, 71, 73, 74.
 — Tihorad, 63.
 Slipčić Ivan, Dubr., 76, 77.
 Slivno, grad, 162.
 službenici bos. kralja, 53, 85, 103.
 so, 12, 13, 20, 25, 27, 28, 30, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 44, 45, 49, 51, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 91, 92, 95, 97, 105, 106, 107, 124, 139, 175, 177, 178, 179, 180, 183, 185.
societas, 62, 63, 131, v. *društvo*.
socius, socii, 57, 62, 63, 79, 121, 130, 131, 159, v. *drugovi, komanjon*.
 — *stans*, 116.
 — *tractans*, 116, 131.
 Soetbeer A., 142.
 solane, 33, 38, 39, 178.
 Sorcich, *fratres de Choča*, 35.
 — Radoslavus, 35.
 — Radoslavus (Radosav), trgovac iz Ustikoline, 35, 126.
 — Stoysa, 35.
 Sorkočević (Sorgo), dubr. vlast. porodica
 — Andrija, 29, 160.
 — Damjan, 60.
 — Dragoje, dubr. trg., 59, 61, 62, 63, 159.
 — Luka, dubr. trg., 59.
 — Marin, 69.
 — Miho dubr. trg., 53, 69.
 — Pave, 118.
 — Pavle, dubr. trg., 59, 61.
 — Vlaho, 53, 72.
 Soto Borazio, 159, 175, v. Podborač.
 Sotovisochi v. Podvisoki.
 Sottorine v. Sutorina.
 Sovisochi v. Podvisoki.
 specijalni konzul, v. konzul.
 Splićani, 17, 18, 90, 128, 178.
 Split, 10, 38, 79, 89, 90, 91, 96, 100, 123, 124, 160, 178.
 spud, 179.
 — debeli, u trgovini na veliko, 179.

- drijevski, 179.
- tanki, u trgovini na malo, 179.
- v. mjerica.
- Squosciich Radin, 84.
- Srbi, 131.
- Srbija, 5, 12, 14, 15, 22, 32, 34, 53, 58, 65, 70, 78, 83, 84, 131, 139, 142, 144, 150, 153, 160, 161, 168, 173, 177, 187.
- sv. Srd, tržište soli, 33.
- srebrena dugmad v. dugmad.
- srebrena moneta v. moneta.
- srebreni predmeti, 130, 143.
- Srebrenica, bos. rudnik, 19, 25, 37, 53, 65, 78, 82, 83, 85, 103, 141, 142, 144, 145, 149, 150, 151, 154, 155, 156, 159, 160, 167, 168, 170.
- srebrenina, 184.
- srebro, 18, 19, 22, 25, 27, 37, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 63, 64, 70, 75, 81, 86, 93, 96, 98, 99, 100, 101, 103, 105, 116, 118, 119, 121, 131, 135, 140, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 151, 155, 157, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 185, 186.
- bolano v. bolano.
- fino, 99, 168.
- glamsko, 168.
- pliko, 167, 168, 169.
- v. argento.
- srednjodalmatinski gradovi v. dalmatinski gradovi.
- Sredozemlje, 90.
- Srem, 160.
- Stagno, 79, 117, v. Ston.
- stagnum, 184.
- starij, mjera za žitarice, 19.
- Stefan Lazarević, despot srpski, 103, 149.
- Stefan Tomaš, bos. kralj, 46, 47, 91, 95, 99, 100, 103, 104, 107, 152, 173.
- Stefan Tomašević, bos. kralj, 46, 47, 50, 102, 103.
- Stella, Nikola de, 131.
- Stiepković Andruško, dubr. zlatar, 81.
- Stieповić Radohna, trgovac iz Olova, 54.
- Stipanović Ivaniš, iz Usore, 134.
- Stipković Antoje, 71.
- Stisenovich Radoslavus, aurifex, 124.
- Stjepan II, bos. ban, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 40, 139, 177.
- Stjepan, herceg i vojvoda bosanski, 49, 50, 51, 59, 86, 101, 104, 106, 107, 124, 134, 151, 159, 160, 162, 163, 173, 175, 178, 180, 181, 188.
- Stjepan Ostojić, bos. kralj, 46, 94.
- stočarski proizvodi, 32, 185.
- Stoisaglich Stiepanus, aurifex, 82.
- Stojaković
 - Radiša, trgovac iz Višegrada, 126.
- Vukašin, 71.
- Stojšalić Dobrašin, trgovac iz Goražda, 122.
- stoka, 12, 19, 22, 57, 63, 163, 175, v. bestia.
- Ston, 159, v. Stagno.
- strijela, 184.
- Stuparević Doberko, Bosanac, 79.
- subtus Blaxul, 175.
- subtus Cresevo, v. Podkreševo.
- Subtuscreseuo, v. Podkreševo.
- Subtusuisochi v. Podvisoki.
- sudija, 65, 69, 72, 73, 81, 84.
- sudska autonomija, 83, 88.
- sudska komisija, 66, 69, 76, 77.
- sudski kolegij, 69, 73, 74, 76, 77.
- sukno, 92, 93, 123, 124, 183.
- Sulejman, sultan, 152.
- Sutjeska, 87, 159, 162.
- Sutorina (Sottorine), 39, 49, 105, 106.
- sveti Stefan, 38, v. Novi.
- svetodmitarski dohodak, 23.
- svila, 100, 130, 184.

Š

- ščona (štolna), horizontalan rov, 153.
- Šibenik, 17.
- Španci, 91.
- Španija, 86, 96, 170.
- Špat, selo kod Srebrenice, 150.
- štit, 184.
- Štitari, naselje, 144.
- Šubići, 10, 14.

T

- Tadić J., 5.
- Tajbor, šuma u planini Tmoru podalje od Kreševa, 150.
- taksa, 80, 84.
- Talešević Vukac, 55.
- Talijan, Talijani, 91, 175.
- talijanski gradovi, 32, 101, 128, 176, 181, 182.
- talijanski tekstil, 181.
- Tamarić
 - Branko, Dubr., 44.
 - Ratko, Dubr., 44.
- Tauber, vjerovatno prezime njemačkog rudara, 150.
- tergovina, (trgovina), dažbina, 162.
- terra gleta, ruda olova, 170.
- Tezalović, Brailo Mihoja, (Thexallo- uich Braillo, Thesalovich), bosanski trgovac iz Prače, 44, 45, 54, 101, 118, 118 (protovestijar Pavla Radeno- vića), 119 (knez), 120, 126, 127, 188.
- Theotonicorum debita, 151.
- Thochich Radogna, iz Foče, 124.

Thomas Bartholemei domini Thome,
iz Firenze, 92, 175.
Tihojević
— Đurađ, 87.
— Ivan, dubr. trgovac, 59.
— Vojin, dubr. trgovac, 63, 75.
Tiroi, 142.
Tjentište, 115, 154.
tkači dubr., 123.
tkanine, 20, 34, 37, 44, 45, 58, 59, 60,
61, 62, 63, 64, 80, 91, 92, 93, 95, 100,
101, 106, 122, 123, 124, 128, 160, 163,
180, 181, 182, 183, 185, 189.
— dubrovačke, 181.
— zlatotkane, 182.
— v. panni.
Tmor, planina podalje od Kreševa,
150.
Todescho Rupnik, Sas, 150.
Tolesich Vuchich, de Gorasde, 124.
Tolilović Radin, 81.
Toma Arhidakon, 10.
Tomko, sin Brajka Šterbice, 130.
topionica, 155, 156.
topioničar, 156.
topioničarstvo, 4.
topljenje rude, 54, 146, 155, 156, 157.
Toskana, 13, 92, 167.
tovar, 28, 29, 34, 53, 54, 56, 57, 58, 59,
60, 61, 62, 63, 120, 159, 160, 161,
163, 171, 172, 173, 174, 176, 179, 180,
183, 184, v. salma.
trampa, 34.
Trano, 12, 179.
travarina, dažbina, 163.
Trebinje, 33, 159.
Trepča, 14, 150.
trg, 14, 20, 39, 58, 66, 67, 68, 76, 77, 80,
81, 83, 87, 88, 96, 97, 99, 104, 106,
115, 120, 122, 132, 135, 167, 177, 179,
180, 183, 184.
Trgovačka knjiga braće Kabužića,
140, 156, 167, 173, 174.
trgovci, 21, 92, 93, 95, 127, 178, 181.
— bosanski, 108, 129.
— domaći, 4, 109, 110, 111, 112, 114,
115, 116, 117, 118, 120, 122, 123,
124, 125, 126, 128, 129, 130, 131,
132, 133, 134, 135, 136, 166, 167,
170, 173, 181, 187.
— dubrovački, 14, 20, 24, 29, 56, 67,
75, 77, 104, 109, 115, 116, 121, 163,
179, 181.
— mletački, 36, 95, 96, 178, 182.
— splitski, 10, 21, 79, 90, 178.
— talijanski, 3, 91, 171.
— trogirski, 17, 18, 99.
Trogir, 10, 17, 18, 38, 90, 91, 99
Trogirani, 17, 19, 90, 100.
trogirski Notarijat, 10.
trogirsko Vijeće, 17, 24.
Trstivnica, 22.

Truhelka Ć., 37, 149.
Tudrović Rusko, 71, 73, 77.
Turci, 5, 25, 48, 55, 57, 70, 75, 79, 140,
145, 148, 154, 156, 163, 165, 166.
turma, 20, 120, v. karavan.
Turska, 170, 186.
Tustanović Radoslav, 85.
Tverdoevich
— Radoe, de Praca, 35.
— Vuoch, iz Goražda, 130.
Tvrdavić
— Dobrašin, 87.
— Maroje, 73.
Tvrdisalić Milut, trgovac iz Foče,
125.
Tvrdočević
— Dobrašin, 73.
— Ljubiša, 71, 73.
Tvrtko I, bos. ban i kralj, 3, 22, 23,
24, 30, 34, 35, 36, 38, 39, 43, 44, 46,
48, 93, 94, 102, 104, 105, 139, 149, 163,
178, 180.
Tvrtko II Tvrtković, bos. kralj, 33,
45, 46, 47, 95, 98, 99, 142, 168.
Tvrtković Hrvatini, 57, 62.

U

uborak (cupellus, kabal), $\frac{1}{4}$ mjerice,
179.
Ugarska, 45, 160, 166.
ultramarin, plava boja, 146.
ulje, 44, 60, 183, 184.
unca (unca, uncia, onza, uncia) 27,
54, 57, 168, 170.
Ungaria, 160.
Urbino, 181.
urbura, 148.
Uskoplje, 160.
Usora, 33, 134.
Ustikolina, 35, 57, 58, 92, 115, 117, 133,
179, 184.
Utićović Ratko, Bosanac, 27.
Utišenović Radosav, dubr. tkač, 123.
Utišević Radić, dubr. trgovac, 76, 77.

V

valturk (valturch, vahoturach, vao-
turch), 103, 148, 155, 156.
varak, 147, 156.
Vareš, 144.
vaoturchi v. valturk.
Veliko Vijeće, 12, 16, 17, 34, 38, 162.
Velisalić Bogovac, 71.
Venecija (Venetias), 11, 21, 29, 30,
31, 32, 34, 40, 53, 54, 55, 56, 89, 90,
91, 93, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 118,
121, 134, 167, 170, 174, 178, 182, 185,
186.
Venecijanci, 181.
Vesela Straža, 160.
Veseoković
— Dobrašin, 62, 73.
— Marko, dubrovački tkač, 123.

— Maroje, 71, 72, 87, 172, 175, 176, 182, 187.
 — Vukota, iz Foče, 121.
 via
 — Chelmi, 159.
 — Coze, 159.
 — Drine, 159, 160.
 — Narente, 45, 159, 160.
 — Spaleti, 160.
 — Trebigne, 159.
 — voivode Sandagl, 160.
 Vičenca, 92, 128, 181.
 Vijeće umoljenih, 38, 39, 49, 83, 84, 99, 120, 143, 159, 160, 161, 162, 172, 184, v. Consilium Rogatorum.
 Vinaver V., 11.
 vino, 34, 39, 60, 91, 184.
 Viosigrad v. Višegrad.
 Visigrad v. Višegrad.
 Visoko, 36, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 78, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 89, 112, 115, 126, 127, 128, 130, 133, 134, 159, 165, 173, v. Podvisoki.
 Visulović Vlah, 29.
 Višegrad ((Visigrad, Viosigrad), 58, 59, 63, 76, 77, 84, 92, 115, 117, 124, 126, 127, 132, 133, 164, 173, 184, v. Podvišegrad.
 Vitchus, barberius, 82.
 Vitković Radiša, 160.
 Vitković Tomko, 74.
 Vlasi, 21, 25, 26, 29, 33, 34, 45, 50, 51, 53, 54, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 81, 100, 107, 134, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 170, 175, 179, 183, 184.
 Vlaslo Mađar, 160.
 Vlatko, Dubr., 119.
 Vlatko, pataren, 44.
 Vochas, aurifex, 82.
 vosak, 12, 13, 19, 32, 35, 38, 36, 45, 51, 56, 57, 59, 60, 63, 64, 93, 101, 121, 122, 128, 159, 173, 174, 176, 185, 186 v. cere.
 Vosolchovich, bos. porodica iz Foče
 — Radoe, 131.
 — Radossavus, 131.
 — Volchota, 131.
 Vranak, selo u okolini Kreševa, 150.
 Vranduk, 87, 165.
 Vranjska (nalaz kod), 23.
 Vranjsko, selo u bilečkom Kotaru, 23.
 Vrapče, 63, 159.
 Vratović Miroslav, 72.
 Vrbas, 160.
 Vrhbosna, 12, 58, 75, 82, 115, 133.
 Vuchax, chutman di Holovo, 154.
 Vuk
 — nećak kralja Ostoje, 165, 166.
 — brat Sandalja, 180.
 — brat Tvrtka I, 22, 24.

Vukac, dubr. zlatar, 71, 78, 81.
 Vukosalić
 — Radosav, 129.
 — Radašin, trgovac iz Goražda, 121.
 — Radič, trgovac iz Goražda, 127, 129.
 Vukota, trgovac iz Foče, 121.
 Vuković Dabiša, knez iz Podborča, 183.
 Vukša, Vlah, 100.
 vuna, 175, v. lana.

Z

začin, 96.
 Zadar, 32, 38 v. Jadra.
 Zagorje, 159.
 zakup, zakupnina, 80, 141, 148, 149.
 — carina, 97, 177.
 — rudnika, 37, 149.
 zakupci (carina, rudnika, trgova), 26, 37, 80, 81, 149.
 zalog, 138, 187.
 zanatlije, 81, 123, 182, 187.
 zanatski proizvodi, 116.
 Zanelli, Anthonio de Trano, 175.
 Zečević Mirko, Dubr., 34.
 zentenaro v. centenarij.
 zlatan novac v. novac.
 zlatar (aurifex), 71, 73, 81, 82, 85, 87, 124, 143.
 Zlatarić Radašin, trgovac iz Goražda, 121, 122, 174, 176.
 zlatarski vez, 82.
 zlatna moneta, 98.
 zlatni predmeti, 143.
 zlato, 10, 27, 96, 140, 143, 144, 168, 172 v. aurum.
 Zlatonosovići, bos. feudalna porodica, 45, 100.
 Zore Bokšić v. Bokšić.
 zoya, 143, 172.
 Zrieva v. Crijević.
 Zugotić Vlakuša, Dubr., 78
 Zvornik, 159.

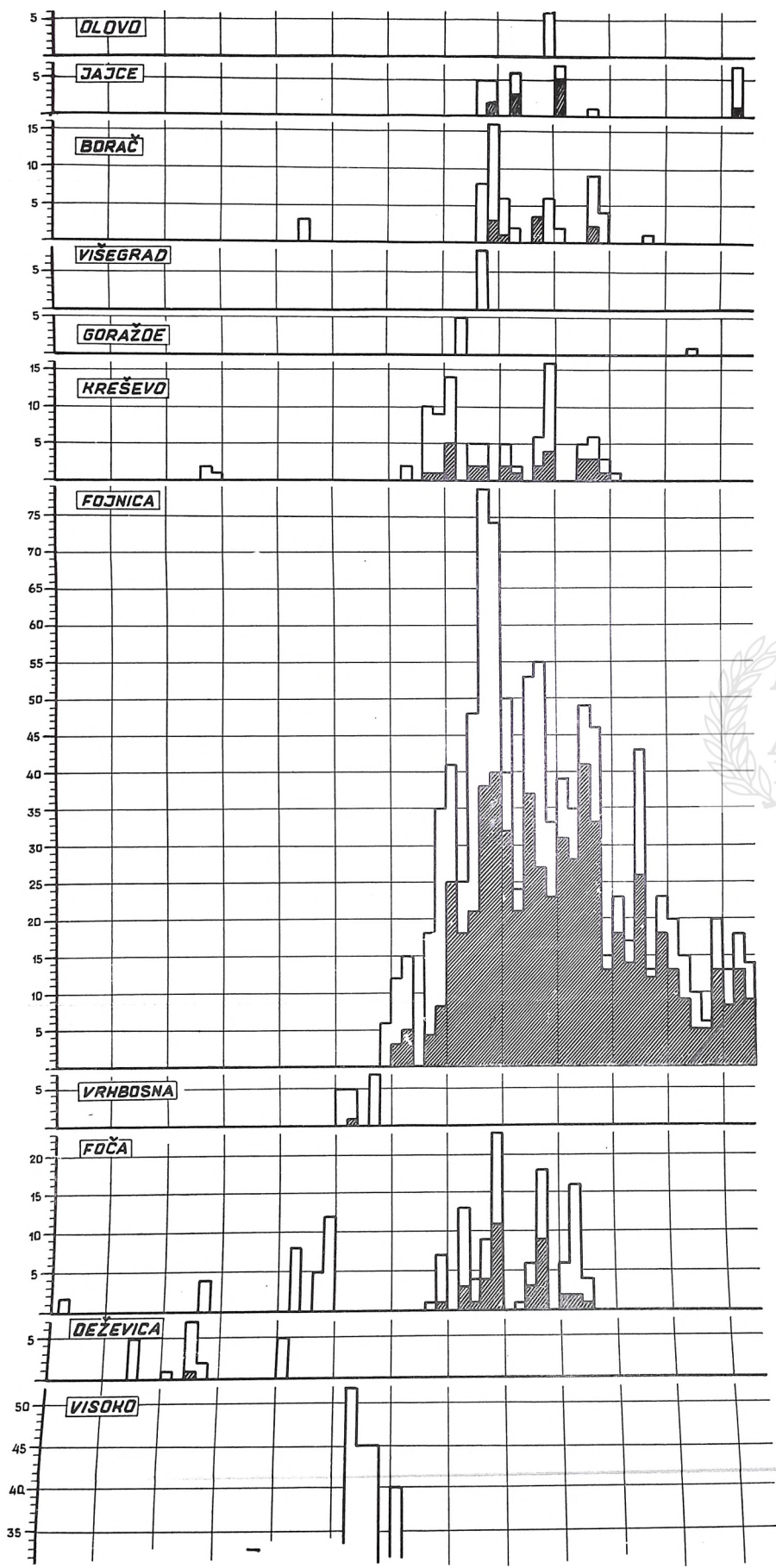
Ž

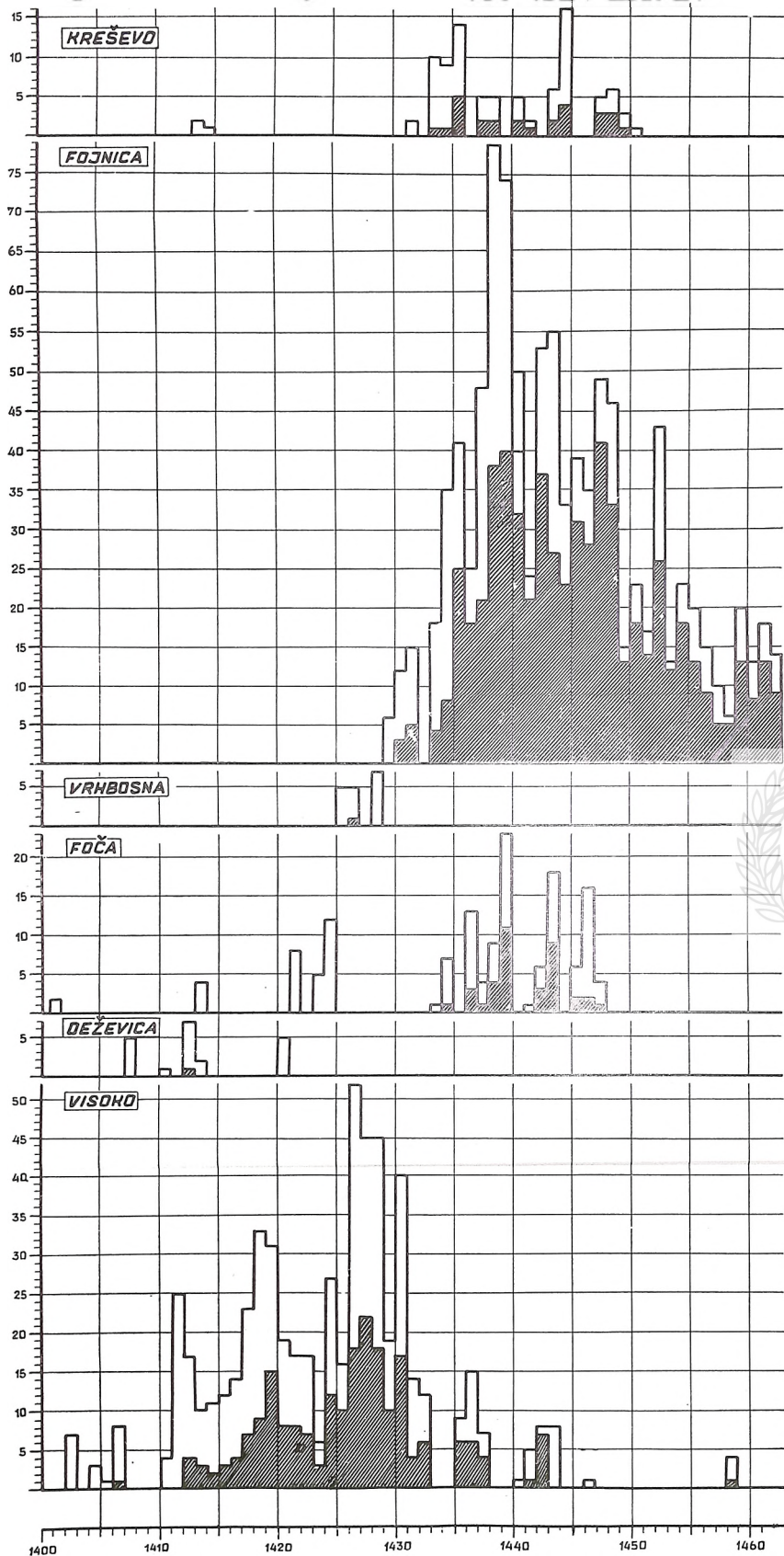
Željeznica, rijeka, 144.
 željezo, 31, 32, 144, 145, 172, 173.
 Zigmund, ugarski kralj, 44, 45, 80, 156, 165.
 žitarice, 33.
 žito, 19, 33, 92, 93, 176.
 živa, 146.
 Živković Nikola, Dubr., 63, 64.
 Žore Bokšić v. Bokšić.
 Žrnovnica, 22.

X

Xaeca, 84.

RAZVOJ DUBROVAČKIH KOLONIJA U BOSNI
U PRVOJ POLOVINI XV VJEKA.

Objašnjenje

Osjenčeno crticama označava Dubrovčane stalnog boravka,
Bijelo označava priliv novih Dubrovčana.